

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mustafa Nihat Özön *namık kemal ve ibret gazetesi*

İNCELEME

NAMIK KEMAL VE İBRET GAZETESİ

Mustafa Nihat Özön 13 Nisan 1896'da İstanbul'da doğdu, 2 Ocak 1980'de Ankara'da öldü. İlk ve ortaöğretimini İstanbul'da yapan Özön, lisenin son sınıfındayken askere alınıp Kafkas cephesine gönderildi. Savaşın sona ermesinden sonra Dârülfünun (Üniversite) Edebiyat Fakültesi'ne girdi. Burada öğrenciyken *Dergâh* dergisini çıkararak yayın hayatına atıldı (1921). 1923'te Üniversite'yi bitirerek çeşitli lise-lerde öğretmenlik yaptı; 1961'de Ankara Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'nden (Gazi Eğitim Enstitüsü) emekli oldu. Bütün yaşamı yazın eğitim ve öğretimiyle, özellikle de ortaöğretime Türkçe ve yazın öğretmeni yetiştiren kurumlarda geçen Özön, bu uğraşını yazarlık, çevirmenlik ve dergicilikle birlikte etkileşimli olarak yürütmüş, böylelikle kuramla uygulamayı birlikte ele almak fırsatını bulmuştur. Yazın öğretmeni olarak derslerinde ve kitaplarında metinlerden yola çıkmış; bunları sorular, açıklamalarla pekiştirmiş; metinden yazara yönelerek elden geldiğince nesnel bir değerlendirmeye varmaya çalışmış; ayrıca bu yöntemin ortaöğretimdeki Türkçe ve yazın derslerinde uygulanmasını sağlamıştır.

Özön, 1934'te, daha Derleme Yasası çıkmadan önce Milli Eğitim Bakanlığı'na görevlendirilerek 1928-1934 arasında çıkan yeni harflerle Türkçe yayınların açıklamalı kaynakçasını hazırladı.

1937'de Remzi Kitabevi'nde "Dünya Muharrirlerinden Tercümeler Serisi"ni başlatan Özön, yazın çevirileri de yaptı. *Dergâh*'la başladığı dergiciliği *Bibliyografya* (1928-1933), *Kalem* (1938-1939) ve *Oluş*'la sürdürdü (1939). Eski metinlerden açıklamalı yayınlar hazırladı (Ahmet Mithat, Evliya Çelebi, Karagöz, Molière / A. Vefik Paşa, Nabizade Nazım, Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Şinasi, Hüseyin Rahmi Gürpınar).

Özön, Türk basın ve yayın tarihinin ilk dönemi üzerine, resmi belgelerle de desteklenen ilk bilimsel çalışmayı hazırladı: "Yüz Sene-lik Gazeteciliğimiz". *Ayın Tarihi* dergisinde yayımlanan bu çalışmanın yeni harflerle yayını 1994'te *Müteferrika* dergisindedir.

Kitapları: *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi* (1930, 1932), *Türkçe Roman* (1936), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (1938), *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1940), *Türkçe Tabirler Sözlüğü* (1943), *Türkçe Metinler* (I-III; 1944-1946, Sabahattin Eyuboğlu, Pertev Naili Boratav, Cevdet Kudret'le), *Türkçe Cep Sözlüğü* (1945), *Terimler Sınavı* (1948), *Açıklamalı Türk Dili ve Edebiyatı* (1952), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük* (1952), *Atasözleri* (1952), *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü* (1954), *Türkçe-Yabancı Kelimeler Sözlüğü* (1962), *Türkçe İmla Kılavuzu* (1963), *Resimli Büyük Türk Dili Sözlüğü* (1967), *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (1967, öğrencisi Baha Dürder'le).

MUSTAFA NİHAT ÖZÖN

**Namık Kemal ve
İbret Gazetesi**

İNCELEME

Edebiyat - 212
ISBN 975-363-646-6

Namuk Kemal ve İbret Gazetesi / Mustafa Nihat Özön

1. baskı: Remzi Kitabevi, 1938
YKY'de 1. baskı: 1500 adet, İstanbul, Ağustos 1997

Yayına Hazırlayan: Selahattin Özpabalıyıklar
Kapak Tasarım: Pınar Kazma Çınar
Ofset Hazırlık: Akgül Yıldız
Düzeltili: Selahattin Özpabalıyıklar
Yayın Koordinatörü: Aslıhan Dinç
Baskı: Şefik Matbaası

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 1997

Tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0-212) 293 08 24 Faks: (0-212) 293 07 23

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 9

Kemal İstanbul'da • 13

Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı • 19

İbret Gazetesi • 31

Hoşgörüsüzlük Sorunu ve *Hakayik-ül-Vakayi* Tartışması • 40

1. [Başlıksız] • 45

2. İstikbal • 46

3. Bir Mülahaza • 51

4. *İbret* • 54

5. Bir Mülahaza • 59

6. Hukuk • 61

7. Mütalaa • 66

8. Avrupa Şarkı Bilmez • 68

9. Nüfus • 72

10. İttihad-i İslam • 85

11. Bir Hatıra • 90

12. İmtizac-i Akvam • 91

13. Maarif • 95

14. Meyelan-i Âlem • 100

15. Hukuk-i Umumiye • 102

16. Gareiz Marazdır • 110

Mithat Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü ve Sadrazamlığı • 113
Diyojen Gazetesinin Yeniden Çıkması • 115
Kemal Gelibolu'da • 124

17. İfade-i Meram • 130
18. Bazı Mülahazat-i Devlet ve Millet • 138
19. Reji • 143
20. Meğer *Hakayik* Hâlâ Çıkıyor İmiş!!! • 149
21. İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat • 158
22. Sebeb-i Kaht-i Rical • 165
23. Efkâr-i Umurîye • 171
24. Terakki • 179
25. Rumeli Demiryolunun Akdeniz'le Olan
Münasebatına Dair Bazı Mütalaat • 190
26. Aile • 198

Kemal'in Gelibolu'dan Dönüşü • 204

27. Medeniyet • 210
28. Türkçe Matbuat • 214
29. Moda • 220
30. [Başlıksız] • 222
31. [Başlıksız] • 224

Kitap Sansürü Sorunu • 228

32. [Başlıksız] • 230
33. İfade-i Mahsusa • 233
34. [Başlıksız] • 235
35. [Başlıksız] • 250
36. İfade-i Meram • 252
37. Vatan • 256

Başlıca Dilbilgisi Kuralları • 263
Küçük Sözlük • 267

“... Şimdilik yalnız nümunesine bile kail olduğumuz muntazam mekteplerin vücuda geleceğinde, vücuda geldikten sonra ondan çıkan nev-residegân-i irfanın şu ehemmiyetsiz İbret gazetesini dahi kütüphanelerde ve sahaf dükânlarında araya araya bulacağında ve mütalaasına imale-i nigâh ettikçe içinde göreceği münasebetsiz şeyleri hande-i istihzaya bedel mürüvvetmendane ve mazeretşinasane bir tebessüm ile geçiştirerek, sahih olup da nazar-i ehemmiyetle bakılmaya layık görülmeyen fikirlerin ise tatbikatınca fevt olunan fırsatlar için kemal-i cidd ü teessürle ağlayacağında hiç iştibah etmeyiz.”

(İbret, Sayı 27, 9 Ekim 1872)

Namık Kemal

Önsöz

Namık Kemal, 2 Aralık 1888’de öldüğüne göre, 1938 aralığında bu ölümün ellinci yıldönümü oluyor demektir.

Biz de bu ellinci yıldönümünü, gene Kemal’in bir yapıtıyla geçirmek istedik.

Bu yapıtı, onun sağlığında ya da ölümünden sonra söylenmiş birçok sözleri, düşünceleri, görüşleri, yargıları bir kez daha yinelemektense, doğrudan doğruya kendi yapıtıyla oluşturmayı daha uygun bulduk.

Kemal’in, Şinasi ile tanışıncaya kadar, *Tasvir-i Efkar*, Avrupa’ya gidiş ve *Hürriyet* gazetesi, Avrupa’dan dönüş, Magosa sürgünlüğü, Magosa’dan dönüş, “ikamete memur ediliş” ve mutasarrıf oluş gibi yedi döneme ayrılabilir kırk sekiz yıllık yaşamının en ilgi uyandıracak bölümlerinden biri *İbret* gazetesini çıkardığı dönemidir.

Biz de bu dönemi seçtik: Kemal, yirmi üç yaşındayken Şinasi’nin gözetimi altında, gazeteciliğe başlamış; yirmi yedi yaşında Avrupa’ya gidip *Hürriyet* gazetesinde yayında bulunmuş; dönüşte, otuz iki yaşındayken *İbret* gazetesinde yayına başlamıştır.

Dokuz aydan biraz fazla süren bu gazete dönemi, Kemal’in bütün yaşamını belirleyen kimi düşünceleri vurgulaması bakımından çok önemli sayılacak biçimdedir.

Kemal konusunda genellikle çok yazı yazılmış ve çok düşünce ileri sürülmüştür. Bu yapıtta ne o yazılar ne de o düşün-

celer tartışılacak değildir. Metne dayanmayan ve metnin, bir kâhin kitabı gibi, ancak hüküm çıkaranlarca bilindiği olaylarda, o hükmü dinleyenlerin, sağduyudan çok sempati ya da antipati etkisi altında bunu kabul ya da reddedecekleri belli bir şeydir. Onun için, Kemal'in kendi metinlerinden bir bölümünün alınmasıyla bu yapıtı ortaya çıkardık.

Buradaki makaleler, *İbret*'teki yazıların hepsi değildir; dörtte bir kadarıdır. Yazılardan kimileri, daha Kemal'in sağlığında seçme yazı kitaplarına alınıp, sonra hemen her dönemde aynı türden kitapların tekrar tekrar yaydığı, neredeyse "harc-i âlem" olmuş yazılarıdır. Bir bölümüyse, hiçbir kitapta yayımlanmamıştır.

Ebüzzıya'nın *Nümune-i Edebiyat-i Osmaniye*'siyle 1880'de başlayıp, Mustafa Reşit Bey'in bu yoldaki çeşitli yapıtlarında yinelenen "*Londra*", "*Nüfus*", "*Aile*", "*Gelibolu Tasviri*" gibi yazılar, dönem dönem çeşitli düşüncelerle, kimi yerleri çıkarılmış yazılardır.

Kemal'in oğlu Ali Ekrem'in Meşrutiyette yayımladığı *Külliyat-i Kemal'in Makalat-i Siyasiye ve Edebiye* bölümünde de, hiçbir sıralama düşünülmeden rastgele ve gene kimileri tam olmayarak yer almıştır.

Buraya alınan makaleler tarih sırasına göre sıralanmış ve kimi bölümlere, yazıldığı dönemin özellik ve yapısını göstermek için kimi bilgiler konmuştur.

Metinler olduğu gibi alınmış, bu metinlerin anlaşılması için gerekli olan kimi kurallar ile artık kullanılmayan ya da zamanla anlamları değişmiş olan sözcükler açıklanmıştır.

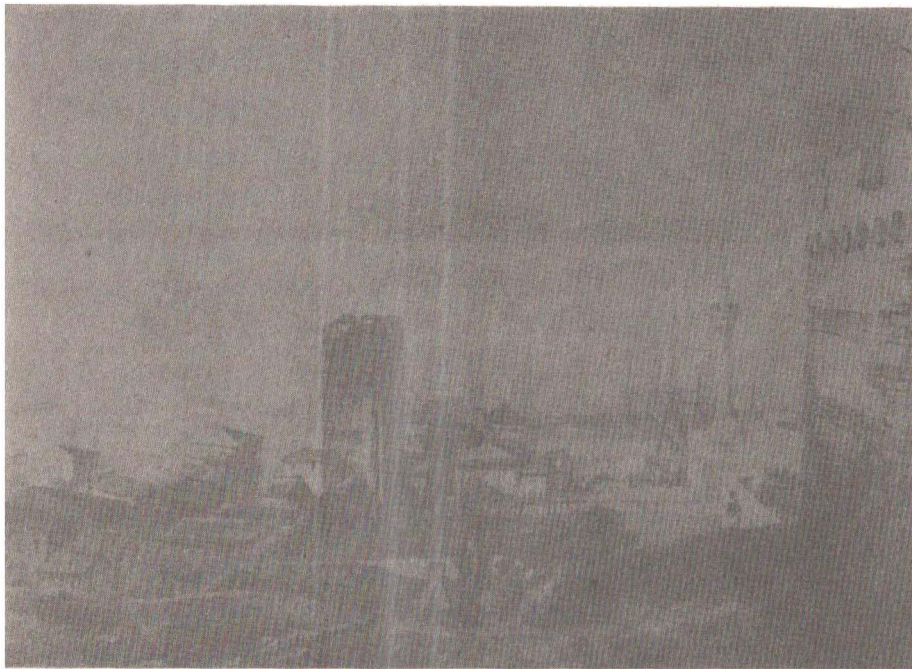
Bu sözcüklerin anlamları, yalnız, yanlarında sayıları gösterilen makalelerde aldıkları yer bakımından verilmiştir; onun için, genel bir sözlük olmaktan uzaktır; yalnız bir deneme sayılabilir; başarısıysa ancak uygulanmasından sonra anlaşılacaktır.

Mustafa Nihat ÖZÖN

Yeni basım için birkaç not:

- Kitabın ilk basımı 1938’de yapıldığı ve arada geçen 58 yılda Türkçe büyük değişimlerden geçtiği için, açıklama bölümlerini günümüz diline uygun olarak özleştirdik. Kaldı ki, M.N. Özön, sık sık basılan kitaplarının her yeni basımında dildeki yeni gelişmeleri göz önüne alarak değişiklikler yapmaya özen gösterdiği gibi, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*’nin bizdeki bir nüshasında, olası bir basım için el yazısıyla kimi değişiklikler yapmıştır.
- İlk basımda kimi dizgi yanlışları, hatta atlamalar bulunmaktadır; bunların bir bölümü, yukarıda anılan nüshada M.N. Özön eliyle düzeltilmiştir. Bunun dışındaki bu türden düzeltmeleri de biz yaptık.
- N. Kemal’in metnlerinin anlaşılması için kitabın sonuna konulmuş olan küçük sözlüğü, bugünün gereksinimine uygun olarak biraz daha genişletip özleştirdik.
- Kemal’in metnlerinin dışında, M.N. Özön’ün bölüm bölüm yer alan açıklamalarında da çeşitli kaynaklardan aktarılan eski metinler yer almaktadır. Bu metinler, yukarıda sözü edilen küçük sözlüğün düzenlenmesinde göz önüne alınmamıştır. Bu metinlerin de anlaşılabilmesi için, bugün çok eskimiş sözcüklerin tümce içindeki karşılıklarını geçtikleri yerde köşeli ayraç içinde italik harflerle belirttik.
- Bizim eklediğimiz notları, öbürlerinden ayrılısın diye, N.Ö. kısaltmasıyla gösterdik.

Nijat ÖZÖN

GELİBOLU

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://nartex.org>
[Méry'nin 1855'te basılan İstanbul ve Karadeniz adlı kitabından]

Kemal İstanbul'da (Ağustos/Ekim 1870)

Namık Kemal'in Avrupa'dan dönüş tarihi pek bilinmemektedir; fakat 1870 temmuzunda Fransa-Prusya savaşının ilanı, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'nın ona İstanbul'a dönüşünde bir sakınca bulunmadığını dokundurur yollu mektubun tarihi, bu dönüş işinin 1870 ağustos/ekimi arasında olduğuna şimdilik karar verdirebilir.

Avrupa'ya kaçmış olanlardan Kemal'in dönüşü ile öbürlerinden bir bölümünün kalmış olması, ayrıca üzerinde durulacak bir sorundur. Gerçekten onları Avrupa'ya çağırmış ve bir süre de bakmış olan Mustafa Fazıl Paşa'nın, bakma yardımını kesmesi bu işte rol oynamış denilirse, Âli Paşa'dan çekinerek yurda dönmemiş ve onun ölümünü beklemiş olanlar arasında Kemal'den çok daha dar geçimliler olduğu kesindir.

Kemal bu dönüşten sonra nasıl bir tavır aldı? Bu konudaki yapıtlarda bir sessizlik vardır. Onlar, hemen Kemal'in Avrupa'dan dönüşünden *İbret* gazetesini çıkarttırıp, *Diyojen*'e yazı yazdırırlar.

Oysa Kemal Avrupa'dan döndüğü tarihte Âli Paşa sadrazam olduğu gibi, o mevkii, bir yıl sonraki ölümüne (6 Eylül 1871) kadar da korumuştur. *Diyojen* gazetesi ise 24 Kasım 1870'te çıkmaya başlamıştır. Bu gazetenin yazarları konusunda kesin bilgimiz yoktur. Direktör Âli Bey'in ilk başlarda yazı yardımıyla bulunduğu, Namık Kemal'in yazı yazdığı söylenirse

de, fıkralardaki yazı değişimlerine bakılınca yalnız Âli Bey'in olmadığı; Kemal'in ise sonradan imzasıyla yayımlanmış olan kimi makalelerin tarihi 1871 olmasından dolayı, ne vakit ve hangi yazılarla gazeteye katıldığı konusunda kestirmeden bir yargıya varmanın olanağı yoktur. Namık Kemal'in İstanbul'a döndükten sonra uzun süre boş oturduğu söylenemez. Özellikle Avrupa'da bulunuşunun üzerinde yaptığı etkilerin yayımlanmasını istediği, ama buna olanak bulamadığı da kestirilebilir. Namık Kemal, "Kararname-i Âli"nin yayımlanmasıyla kendisinin Erzurum'a atanmasından sonra Avrupa'ya izinsiz çekilmiş ve orada yayımda bulunmuştu;* gerek bu çekiliş zamanında gerekse Avrupa'daki yayının hedefi olanlar iş başında bulunuyorlardı. Gerçekten "Kararname-i Âli"den sonra kimi gazeteler tatil edilmekle birlikte, bir süre sonra da yenilerine izin verilmişti: *Terakki* (ikinci kez, Sayı 1, 21 Kasım 1868); *Mümeyyiz* (Sayı 1, 28 Temmuz 1869), *Basiret* (Sayı 1, 22 Ocak 1870), *İbret* (Mayıs 1870), *Asır* (Sayı 1, Haziran 1870), *Memalik-i Mahruse* (Sayı 1, 16 Haziran 1870), *Hakayık-ül-vakayi* (Sayı 1, 4 Eylül 1870), *Diyojen* (Sayı 1, 24 Ekim 1870), *Hülasat-ül-efkâr* (Sayı 1, 5 Aralık 1870) bunlardandır.

Namık Kemal'in bu sırada bir klik oluşturduğu, kimi gençleri çevresinde topladığı ve onlarla sözlü tartışmaları olduğunu kimi fıkralardan anlıyoruz (Ahmet Mithat'ın *Menfa* yapıtında anlattığı gibi).

* "...Gerek Türkçe gazetelerin gerek yabancı dillerde çıkan gazetelerin yazılan, hükümetin 12 Mart 1867 günlü kararnameyi çıkarmasına yol açtı. Bu kararname gereğince, hükümet geçici bir zaman için hüküm sürmek üzere gerekli gördüğü gazeteyi kapatacaktı. *Muhbir* gazetesi kapalı olmuş, Ali Suavi Kastamonu'ya sürülmüştü. Namık Kemal Erzurum valî muavinliğine, Ziya Bey (Paşa) Kıbrıs mutasarrıflığına atanmıştı. İkisi de daha önce kendilerine yapılmış bir çağırışı hatırladılar. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa şubatta memleketten çıkmaya zorlanmış, o da Avrupa'ya çekilmişti; oradan devrin parlamaya başlayan iki yazarını yanına çağırmış. Onların gerekli masraflarını görecekti ve hükümetin Mısır içinde tuttuğu yola karşı yazılar yazdıracaktı. Ziya Bey daha önce de bulunduğu Kıbrıs'a mutasarrıf olarak bile gitmek istemiyordu. (...) Bundan ötürü gerek Kemal gerek Ziya Bey (Paşa), İstanbul'da Mustafa Fazıl Paşa'nın işlerine bakan bir yabancıyı yol göstermesiyle gizlice Avrupa'ya gitmek üzere yola çıktılar (17 Mart 1867)." (M.N. Özön, *Zavallı Çocuk* yayını, "Namık Kemal'in Hayatı", İstanbul, 1974, 5. baskı, s. 12-13) (N.Ö.)

Yukarıda söylenildiği gibi, *Diyojen*'in ilk sayıları (4. sayıda İran Şahı'nın Kerbela gezisi dolayısıyla yazdığı fıkra üzerine bir buçuk ay; 14 ve 15. sayılardaki fıkralardan dolayı on beş günlük tatiline yol açan olaylar bir yana bırakılırsa), yine genel birtakım tartışma düşüncelerini içermektedir: 2. sayısında Bismarck ile Prusya kralının konuşmaları arasında Rochefort'un "Hükümdar nesli kabil-i islah değildir; hayvan nesli bu bapta müreccaktır" düşüncesini kaydeder. 3 ve 8. sayılarında Eskici Yuvanof (Rusya), Veli Ağa (Türkiye), makinist John Bull (İngiltere), hazır esvapçı François (Avusturya-Macaristan), saatçi Frederick (Prusya), tuhafiyeci Joseph (Fransa), mızıkacı Sinyor Kokoriko Kokorici (İtalya) aralarındaki konuşmalarla Rusya'nın o sıralarda Boğazlar işi ve Karadeniz limanlarının tahkim sorununu konu alır.

Asıl tartışması "Köpeksiz köydür çomaksız oynarız mütalaasıyla terk-i vatan etmiş ve ipten kazıktan kurtulmuş güruh-i mekruh" dediği ve "edepsizliklerini bazan mutat dereceden ileri sürüp devlet ve milleti tahkire cüret eden" Türkiye'de yabancıların çıkardığı gazetelerle savaşımıdır.

"... İngiliz hilkatıyla Fransız gayreti gütmek isteyen *Levant Times*, kemal-i hiddetinden dolayı Prusya İmparatoru hakkında zebandırız-i hezeyan olarak [hezeyanla dil uzatarak] duçar-i varta-i tatil oldu [tatil tehlikesine uğradı]. İki devlet-i muazzama beyninde [büyük devlet arasında] cereyan eden [geçen] ceng ü cidale [savaş] teessüften başka diyecek yokken *menafi-i zatiyesinin sevkiyle* [kişisel çıkarlarının yönlendirmesiyle] bila-sebap [nedensiz] tarafeynden [iki taraftan] birine kin ve adavet [düşmanlık] izhar eden [gösteren] bir gazete memleketin faydasına hizmet edebilir mi?

An asıl [gerçekte] Fransız olduğu halde Rumlara rağmen mukaddema [bundan önce] Bulgar ve şimdi de Fransa'ya imdada giden beş on palikaryadan dolayı Yunanistan'a ifa-yi teşekkür için cümleye ağıyar [yabancı] olan *Courrier d'Orient*'in lisan ve efkârından şarkça istifade mümkün olur mu?

Cizvit papazlarının agraz ve efkârını beyana [maksat ve düşüncelerini açıklamaya] Hristiyanlık talimine alet olunmuş olan *Esprit* gazetesine mülke hizmet ediyor denilir mi?

Akşamdan sabaha kadar bukalemun-âsa [bukalemun gibi] renkten renge giren *Levant Herald*'den menafi-i mahalliyyeyi [yerel çıkarları] temin edecek kadar rast-gûluk [doğru sözlülük] memul olunur mu [beklenir mi]?

Ya *Phare de Bosphore*'un bazı zevzek ksenomanlara (xénomane, ecnebi âşık ve meczubu manasıdır. – asıldan) ecnebiye taklid-i mişvar [yabancıya ayak uydurma] lüzumunu talim ve tevcihten başka bir hizmeti vardır denilse sahih olur mu?""*

Bu kısa anlatışın gösterdiği manzara, o zaman İstanbul'da var olan ve her biri bir çıkar ve ereğin kölesi olup ülkeyi o erek ve çıkara bağlamak için çabalayan, bu uğurda gerek kendi aralarında ve gerek yukarıda alınan parçada görüldüğü gibi Türkçe gazetelerle tartışmalarda bulunan bu gazetelerin, birçok kez "devlet ve milleti tahkire cüret" edecek derecede gözleri kararıyordu.

Hakayık gazetesi bir haberde "hükûmet-i Mısriyye" deyişini kullanıyor; haberler arasında göze çarpmamış gibi görünen bu deyişi *Diyojen* 11. sayısında dikkatle çözümlüyor. (Bu Mısır sorunu ileride *İbret* gazetesi ile yine *Hakayık* arasında tartışmaya yol açmıştır).

14. sayısında:

"Dehlizden efendi, Arap kölesine:

— Reyhan, gündüz o mumu niye yaktın?

— Hazneye bakmak için.

— Ne var?

— Ne olacak, su çekilmiş, fare dolu."

* *Diyojen*, Sayı 6, 9 Şubat 1871.

fıkrası; bir sayı sonra iki sütun dolusu “*Bir Vakit Gelecek ki*” başlıklı fıkralar arasında “Bizde borçla geçinmek hülyası... mahv ü nabud [yok] olacaktır” fıkrası, o zamanki mali gidişe birer taşı ki, on beş günlük tatil cezasına uğramaya yol açmıştır.

Bu düşüncelerin Namık Kemal’in birkaç makalesinde sonraları tartışma konusu yapılmış olması ve hele “*İllet-i Frengi*” (Diyojen, Sayı 32), “*Matbuat*” (Diyojen, Sayı 36), “*Tiyatro*” (Diyojen, Sayı 44), “*Afaki Sohbet*” (Diyojen, Sayı 47 ve 48) gibi yazıların, deyiş bakımından benzeyişi, bunların Kemal tarafından yazılmış bulunması olasılığını düşündürmektedir.

Başlı başına incelemeye değer bulunan *Diyojen* gazetesinin Ali Paşa’nın sadareti zamanındaki ve sonraları yaptığı yayın tümüyle düşünsel bir plan çerçevesinde gelişmiştir. İlk haftalık, sonraları haftada iki ve daha sonraları haftada üç kez çıkmak derecesinde beğenilmiş bir gazetedir.

Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlığı (Eylül 1871 - Temmuz 1872)

Âli Paşa'nın ölümü üzerine, onun kabinesinde Bahriye Nazırlığı yapmakta olan Mahmut Nedim Paşa sadrazam oldu. Mahmut Nedim Paşa'nın 6 Eylül 1871'den 1872 ağustosuna kadar süren ve "on bir aylık idare" diye ün salmış olan bu ilk sadrazamlığı, birçok bakımdan incelenmeye değer olan bir konudur.

Âli Paşa'nın, saraydan bütün bütün alıp Babıâli'ye aktardığı nüfuzu, Mahmut Nedim Paşa'nın yeniden saraya vermiş olması, Abdülaziz'i her istediğini yapabilir düşüncesiyle azdırdığı; Tanzimat fermanıyla ortadan kaldırılmış olan yargısız sürgün yapmak ve rütbe almak işini yeniden canlandırdığı; yine Tanzimattan önceki zamanın izin verip o fermanla ortadan kaldırılmış olan "idam" ve "müsadere" işleri yerine, gerek kendine rakip olacaklarından gerek nüfuzlarından korktuğu vükela ve öbür büyük memurları oradan oraya memur edip rahatsız ederek gözlerini korkutmak ve böylelikle kendi gücünü tanıtmak istediği; Rus büyükelçisine karşı pek yumuşak bulunduğ; birçok kirli para işlerine girdiği kendisine yüklenen durumlardandır.

Bu durumlardan, birbirine karşıt kanıda olanlar bile, hep yakınır. *Mir'at-i Hakikat* adıyla bir tarih kitabı yazmış olan ve o dönemi yaşamış bulunan Mahmut Celalettin Paşa, yukarıda yazılanları olay göstererek şu yolda anlatmaktadır:

“[Âli Paşa’nın son zamanlarında] İşte o zamanlarda Bahriye Nazırı bulunan Mahmut Nedim Paşa saraya intisap peyda ederek padişahı, Âli Paşa’dan tenfir eyleyip [nefret ettirip] de sadarete nailiyet için hatır u hayale gelmez dürug-i fitne-engizane [fitne koparıcı yalanlar] ve füsün ü fesane [büyü ve masal] icat ve enva-i menabi-i nâ-meşruadan [yasal olmayan çeşitli kaynaklardan] paralar takdimiyle mevkiinde istikrar etmiş ve bu meslek-i garazkâriyi [düşmanlık tutumunu] ihkâm [sağlamlaştırmak] için ‘Efendimiz, bir padişah-i müstebitsiniz [başına buyruk bir padişahsınız], her emr ü fermanınızı icraya muktedirsiniz’ mealinde [anlamında] sözlerin ilkasıyla [ayartmasıyla] Sultan Abdülaziz’i bağısız aslan gibi etrafa atılıp da keyfe mayeşa [keyfince] icrayı ahkâm [hükümünü yürütmek] emeline düşürmüş olduğundan, Âli Paşa irtihal-i dâr-i beka eyledikte [öbür dünyaya göçtükte], Mahmut Nedim Paşa sadarete gelip Sultan Abdülaziz’i talim ettiği [öğrettiği] tarika [yola] sevkeyledi [yöneltti].

Şöyle ki, Âli Paşa müntahabı [seçmesi] olan vükela ve rical-i devlet [bakanlar ve devlet ileri gelenleri] umumen [tümünden] mehin [önemsiz] addolunarak [sayılarak] azil ve tahkir olunmak iltizam ve evvel beevvel [en önce] Hüseyin Avni Paşa seraskerlikten [Milli Savunma Bakanlığı’ndan] ve Şirvanizade Rüştü Paşa Adliye Nezareti’nden azlolunduklarını müteakip [sonra] masakat-i re’slerine [doğum yerlerine] yani Hüseyin Avni Paşa Isparta’ya ve Rüştü Paşa Amasya’ya menfiyen [sürgün olarak] izam kılındı [gönderildi] ve müteakıben [bundan sonra] Zaptiye Nezareti’nden azledilen Hüs-nü Paşa, bazı azviyyat ile [iftiralarla] vezareti refolunarak [kaldırılarak] Kıbrıs ceziyesine [adasına] ve veliahd-i saltanat Şehzade Murat Efendi’nin Üsküdar’da Kurbağalıdere’de kâin sayfiyesine [yazlığına] yol yaptırmakla ona müntesip diye itham olunan [suçlanan] Şehremin-i sabık [eski Belediye Başkanı] Haydar Efendi,

Midilli Adası'na ve İşkodra Valiliğinden mazul İsmail Paşa, İşkodraca bazı harekât-i bağıyaneyi [asice davranışları] i'zam etmiş [büyütmüş] denilerek Trabzon'a ve müddet-i medide [uzun süre] mabeyin başkitabetinde kesb-i ikbal eden [ilerleyen] Emin Bey dahi, Âli Paşa'yı nezd-i padişahide [padişah katında] himaye eyler idi [korurdu] diye, Kıbrıs'ta kâin Magosa'ya nefy ü tağrib [sürülüp kovuldu], ve vükela ve rical mazulleri [görevden alınanları] hah ü na-hah [ister istemez] taşra memuriyetleriyle bila-tevakkuf [durmaksızın] İstanbul'dan tebit olundu [uzaklaştırıldı].

Ve bunlara dahi kanaat edilmeyerek [yeter bulunmayarak] bu suretle memuren ib'at edilen [uzaklaştırılan] ekseri zevat henüz merkez-i memuriyetlerine vasıl olmadan azlolunup yerlerine diğerleri gönderilir ve onlar dahi yerlerine varmadan becayiş tarikiyle dolaştırılıp tahkir olunur idi. Bu cihetle bir valilik veya mutasarrıflık bir iki ay zarfında [içinde] beş on kere tebedül eder idi [değişirdi].*

Ve tasarrufat icrası için tenkihat [kısıntılar] lazımdır denilerek İstanbul'da ve vilayatta [illerde] birçok memurin [memurlar] ve ketebenin [yazmanların] aylıkları kesilip hizmetleri ilga [kaldırıldı] ve kendileri bila-nafaka [geçinmeliksiz] girdab-i ıstıraba [acının burgacına] ilka olundu [atıldı].

Bu inkılap [dönüşüm] peyapey [birbiri ardından] zuhur [baş gösterip] ve nice su-i istimalata bais olup [yol açıp], hele sadrazamın akarip ve müntesibanına [yakın-

* "Yahu şu aralık abonelerimize bir hal ârız olmuş, hiçbir yerde durup dinlenemez oldular; mektup mektup üzerine gönderiyorlar. Mesela mektubun birinde 'Ben Selanik'e gidiyorum, gazetemi oraya gönder.' On beş gün sonra gelen mektupta 'Bu defa da Bağdat'a gidiyorum, bundan sonra Bağdat'a.' Daha sonraki mektupta 'Gazetemini İzmir'e gönderilmesini temenni ederim' gibi birtakım şeyler. Canım bu hale tahammül olunabilir mi? Bir insan senede bir iki defa merciini değiştirse ne ise. Fakat böyle her on günde bir değiştirdiklerinden ne yapacağımı ben de şaşırdım.

Yoksa bu da mı kıyamet alametidir?...” (Diyojen, Sayı 103, 23 Mart 1872)

larına ve adamlarına], takarrüp [yakınlaşma] ve intisap [kapılanma] muhtac-i takdim-i nukud-i bi-hisap idi [hesapsız paranın sunulmasını gerektiriyordu]. Maahaza [bununla birlikte] şu irtişa [yiyicilik] onlara münhasır kalmayıp saray-i padişahide [padişahın sarayında] teferrüt eden [öne çıkan] nüdema ve kurena [padişah nedimleri ve yakınları] iktisab-i servet ve gına [servet ve zenginlik kazanmak] için tahsil-i menasip ve meratibe [görev ve derece kazanmaya] alet olarak perde-i irtikâp [yiyicilik perdesi] her yerde açılmış idi. Bu yolda memuriyete nail olanlar ise mevkilerinden emin olamayıp müddet-i kalilede [kısa sürede] mazul olurlar ve yerlerine onlar gibi damen-efşan-i rüşvet olanlar [etek dolusu rüşvet saçanlar] gelirler idi.

Hâsılı ol eyyam-i şuriş-encamın [sonu kargaşalıkla biten günlerin] vakayi-i garibesini [görülmedik olaylarını] sırasıyla ve hakkıyla yazmaya imkân bulunamaz ki bu mahalde daha ziyade tafsile iptidar edelim [başlayalım].

Mahmut Nedim Paşa'nın açtığı tarik-i na-hemvar [uygunsuz yol] Devlet-i Aliye'nin [Osmanlı Devletinin] beka-hahı olan [sürüp gitmesini isteyen] Avrupa devletlerince bais-i telaş ve hayret olduğu [telaş ve şaşkınlığa yol açtığı] halde, Rusyalılar şu mesleği kendi maksat ve menfaatlarınca gayet müsait buldukları için, padişahı ve sadrazamı bir kat daha cürete getirip de Devlet-i Aliye'nin izmihlalini mucip [yok olmasını gerektirecek] vakayi-i dahiliyeye [iç olaylara] esbab-i müessire [etkileyici nedenler] hazırlamak isterler idi. Binaenaleyh [bundan dolayı] İstanbul'da bulunan Rusya sefiri General İgnatıyef, saraya ve sadrazama hulul ederek [yanaşarak], Fransa ve İngiltere ile hem-bezm-i muaşeret olmak [aynı toplulukta yaşayıp geçinmek]. mesleğinden [tutumundan] Babîâli'yi bilküllüyle [tümüyle] geri almış ve suret-i haktan [iyilik istercesine] nice efsaneler ibdaiyle [yaratarak] balâda [yukarı-

da] zikrolunan su-i istimalat ve ihlal-i usul ve nizamata [yöntem ve düzenlerin çiğnenmesine] yol açmış idi. Ezcümle [bu cümleden olarak] Âli Paşa tarafından tehir edilen [ertelenen] Bulgar egzarklığı* beratını Mahmut Nedim Paşa, Rusya sefirinin talep ve teklifiyle ita etmekle [vermekle] Bulgaristan'da Rusya nüfuzunun fevkalade [olağanüstü] takarrür ve tevessüüne [yerleşmesine ve genişlemesine] müsait olduğu gibi, Rumeli demiryollarının vücuda gelmesini Rusya devleti çekemeyip bu inşaatın kısmen olsun iptal ve terki emrinde sarf-i mesaiye [çaba harcamaya] karar verdiğinden, gene Rusya sefirinin ilkaat-i fasidesiyle [yoldan çıkarıcı sözleriyle] zikrolunan demiryolların inşaatı için müteahhidi Baron Hirsch ile münakit mukavele [bağıtlanmış sözleşme], ameliyat [toprak düzleme işleri] ve müddet-i imtiyaziyenin [imtiyaz süresinin] ziyadeliği vesilesiyle tağyir olunarak [değiştirilerek] 2.300 kilometrelik inşaatı mahsus 1.980.000 adet hisse senedatı ol vakte kadar hitam bulan nısıf [yarım] mikdar-ı ameliyata ve imtiyazca tenkis-i müddete [süre indirimine] mukabil [karşılık] Baron Hirsch'e terk edilip yüz binlerce liralara irtikâp olundu [rüşvet alındı]."

Yine o devirde yaşamış olanlardan ve bir aralık Dahiliye Nazırlığı [İçişleri Bakanlığı] da yapmış bulunan Memduh Paşa, gördüğü sadrazamlar konusunda yazmış olduğu *Esvat-i Sudur* [Sadrazamların Sesleri] ve II. Mahmut, Mecit, Aziz, V. Murat zamanlarındaki saray politikası ve devlet vükelası konusundaki *Mir'at-i Şuunat* [Olayların Aynası] adlı yapıtlarında aynı düşünceleri güçlendirecek olaylardan söz açmaktadır.

Âli Paşa'nın ölümünden sonra gazetelerde Âli Paşa siyaset ve yönetimi üzerine kimi yazılar görülmeye başladı. *Diyojen*

* Bulgaristan'a İstanbul'da bir egzark ya da eksarh yönetiminde Rumlardan ayrı bir Bulgar Ortodoks kilisesi (eksarhhane) açılmasını kastediyor (N.Ö.)

gazetesi de bu arada (Sayı 51, 19 Eylül 1871) “Âli Paşa’nın Vasiyetnamesi” diyerek mizahi bir biçimde birtakım sorunları söz konusu yaptı. (Bu dönemde Kemal’in bu gazeteye yazı yazdığı çeşitli söylentilerle belgelenmiştir.) Âli Paşa yönetimini kısmen yergisel yolda anlatan bu sözde vasiyetname, yurdun gereksinmelerini on iki maddede gösteriyordu:

“1. Ecanibe [yabancılar] kadrinin fevkinde [değerinin üstünde] yüz verip şımartmamak ve be-tahsis [özellikle] hiçbir ecnebiden memur nasp ve tayin etmemek [atamamak].

2. Müsavatı [eşitliği] tamim etmek [genelleştirmek].

3. Tedricen [yavaş yavaş] tediye-i düyun-i milliyeye [ulusal borçların ödenmesine] sarf-i mesai ve makderet [çaba harcamak ve güç vermek].

4. İstikraz [borç alma] usul-i muzırrını [zararlı yöntemini] ref ü iptal etmek [kaldırmak ve geçersiz kılmak].

5. Fenn-i ziraatı [tarımbilimi] ve umur-i ticaret [tecim işleri] ve husus-i sınaatı [sanayi konusunu] terakki ettirmek [ilerletmek].

6. Menafi-i millet-i Osmaniye’yi [Osmanlı ulusunun çıkarlarını] halisane [yürekten] tefekkür eden Diyojen gazetesinin nush u pendini [öğüdünü] istima [dinlemek] ve hususan [özellikle] Matbuat Kanunnamesi [Basın Yasası] hakkında onun reyini [düşüncesini] istifsar etmek [sormak].

7. Memalik-i Osmaniye’yi [Osmanlı ülkesini] serapa [baştan başa] ihata eden [kuşatan] ormanları ve maadin-i muhtelifeyi [çeşitli madenleri] istikametli [doğru] ellerle işletmek.

8. Ecnebi kumpanyalarına rekabetle fabrika ve vapur kumpanyalarının teessüs [kurulma] ve devamı hususunda sarf olunacak nukuda [paralara] acımamak.

9. Lüzumun haricinde bulunan tezyinata [süslemelere] heves kaidesini vatandan dür etmek [uzaklaştırmak] için evvela vükela pişrev [öncü] olmak.

10. Erbab-i liyakatin [yararlı kişilerin] kadri [değeri] derecesinde rütbesini terfi [yükseltmek] ve dirayetsizleri [beceriksizleri] pespaye etmek [derecesini indirmek].

11. Raşi ve mürteşileri [rüşvet verenleri ve alanları] ve umur-i memuresini [görevli olduğu işleri] su-i istimal ile [kötüye kullanarak] millet zembilini babası malı zannedenleri mahv ü izale etmek [yok etmek].

12. Esas-i terbiye ve insaniyet [eğitim ve insanlığın] temeli olan mekâtibin [okulların] halini tecessüs ve ıslah etmek [araştırmak ve düzeltmek].

Mahmut Nedim Paşa'nın ilk sadaret ayları içinde "Serbesti-i Matbuat" (Diyojen, Sayı 54, 30 Eylül 1871), "Casus Meselesi" (Diyojen, Sayı 55, 60; 3, 21 Ekim 1871); Hakayık-ül-vakayi gazetesinin Âli Paşa'nın diye yayımladığı bir vasiyetname nedeniyle "Vasiyetname Muhakemesi" (Diyojen, Sayı 59, 61; 16, 23 Ekim 1871) yazıları hep bu çeşittendir.

Hükümet, 9 Aralık 1871 (27 Ramazan 1288)de "idare-i sabıka aleyhinde hiçbir şey yazılmaması" için gazetelere bildirimde bulundu.

Bundan sonra gazetelerin özgürce düşünce söyleyebilmek olanakları daraltılmaya başlandı ve şubatın (1872) ilk on beş gününde dört gazete tatil cezasına uğratıldı.

Bundan sonra *Diyojen*, Voltaire'den *Mikromega Tercümesi* ve Alexandre Dumas'dan *Monte-Kristo* tefrikalarıyla sayfalarını doldurmaya başladı. Bununla birlikte mart ve nisan sayılarında *Diyojen* kimi çalı yoklamasına kalkıştı; yukarıda alıntılandığı gibi, memurlardan olan aboneler konusundaki fıkra ve 121. sayısındaki (25 Mayıs 1872) küçük fıkralarından:

"Bir zat cambazlardan birinden iki bin kuruşunu peşin vermek ve iki bin kuruşunu da borçlu kalmak şartıyla dört bin kuruşa bir at satın almış. Aradan beş altı ay geçtikten sonra cambaz bir gün efendinin konağına gelerek at pahasından baki iki bin kuruş alacağını istemesi üzerine, efendinin canı sıkıldığını-

dan ‘Be herif, ben atı senden iki bini peşin ve iki bini de veresiye olmak mukavelesiyle dört bin kuruşa satın almadım mı? Her halde sana iki bin kuruş borçlu kalacağım’ diyerek biçare cambazı taretmiş [kovmuş].”

*

“— Bu kadar ne düşünüyorsun birader, bir derdin mi var?

— Sorma kardeşim, pek ziyade pek.

— Aman nedir? Söyle bakayım.

— Ne olacak, geçenlerde bir zattan ödünç birkaç bin kuruş almış idim, veremem diye korkuyorum da...

— Amma tuhafsın ha! O korkuyu alacaklın çeksin, sen zevkine bak.”

*

“Mürtekibin [yiyicinin] birisi hastalanarak öleceği zaman, ötekinden berikinden ve emval-i eytam [yetim mallarından] ve saireden ettiği irtikâplardan [yiyiciliklerden] dolayı cehennem azabı hatırına gelerek korkmaya başladığından, oğlunu nezdine çağırarak ve havf u haşyetini [korkusunu] ifade ederek emval ve emlakinin kâffesini [hepsini] fukaraya tevzi etmek [dağıtılmak] üzere vasiyet edeceğini söyledikte oğlu:

— Aman ne yapıyorsun? Sen korkma, cehennemin sıkıntısı iki gündür, sonra ona da alışırsın, demiş.”

fıkralarıyla, 123. sayısındaki (1 Haziran 1872) şu yazı:

“Bulgar ve Hassun Meselelerinin Neticesi

Biraz vakitten beri vukubulan hallere bakılırsa hü-

kümet-i seniye [*Osmanlı hükümeti*] bütün meseleleri ortadan kaldırıp denize dökmek istiyor. Halbuki burası ekserimizin işine gelmez; biz meselesiz yaşamayız. Mesele bizim mabih-il-hayatımızdır [*yaşama nedeni-mizdir*]. Birbirimize kinimiz, garezimiz olmazsa ne ile eğleneceğiz? Nasıl vakit geçireceğiz? Akşam işret [*içki*] meclisinde kimlere sövüp sayacağız? Kimi fasledeceğiz [*çekiştireceğiz*]? Hükümet buraları nazar-i ehemmiyete [*önemle göz önüne*] almadıktan başka, kalkmış da 'Ben ortalıkta mesele bırakmayıp hepsini halledeceğim' deyip gidiyor. Halbuki meseleleri ortadan kaldırmak bizi mahvetmek demektir.

Terakki edelim [*ilerleyelim*] amma meselelerde terakki edelim.

İnşallah bu meseleler ortadan kalkmaz. Zira kalkar ise halimiz fena. O vakit yaşamaya lüzum kalmaz.

Hamdolsun hükümet o niyetine nail olamadı [*erişemedi*] ve olamayacak. O ne kadar açık göz ise biz ondan açık gözüz. Şimdi Bulgarlara bir ferman verdi, bir egzark yaptılar. Güzel amma Bulgar kardeşlerimiz deli mi? Hiç meselesiz yaşayabilirler mi? Onlar egzark isterlerdi amma mesele de ortadan kalkmamalı idi. İşte onun için kimisi egzark efendiye ve kimisi patrik efendiye tabi olacaklar imiş. İşte sana bir yeni mesele daha!

Gelelim Rumlara:

Geçenlerde patrik efendinin daveti üzerine Bulgar meselesi hakkında içtima etmiş meclise gelmek istemeyen bazı ufak patrik efendilerin ve metropolitlerin, büyük patrik efendinin emrine itaat etmediklerine bakılır ise bunlar da iki taraf olup bir mesele çıkaracaklar gibi görünüyor. Artık hükümet de ister ise varsın ya şaraplarına su veyahut rakılarına şarap katmayı yasak etsin, herifler gene bildikleri yoldan şaşmaya-caklar.

Ermeni katoliklerine gelince:

Onların birtakımı da yeni intihap olunan [seçilen] patrik, papa hazretlerinden aforozlu olduğu cihetle tanımak istemiyorlar imiş.

Şimdi Hassun Efendi* hilafgiranından [karşıtlarından] ve papanın layuhtiliğine [yanılmazlığına] inananlardan birtakımı dahi gūnahtan korkarak bu aforozlu denilen patrik efendinin elini öpmeyecekler ve gerek utandıklarından ve gerek başka sebeplerden dolayı Hassun Efendi taraftarlarıyla da birleşmeyecekler, bir üçüncü mesele de onlar çıkaracaklar ve böylece bir meselenin hallinden iki mesele doğmuş olacak. Eğer hükümet ister ise varsın onları da halletsin, hamdolsun, biz onların dahi her birinden beşer tane daha mesele çıkarmak yolunu biliriz. Senin mesele dediğin mesellerde rivayet olunan ‘Hydra’ nam [adlı] yedi başlı deve benzer ki herhangisini kesecek olsan derhal yerine yedi tane daha çıkar.”

Ve bir de *La Turquie* gazetesini Babiâli’nin kapısında girenlerle karşı elinde bir buhurdan ile saygı gösterir ve o kapıdan ayrılanlara nanik yapar durumda ve altında “Girenlere günlük tüt-süsü, çıkanlara na burun” yazılı karikatürden dolayı iki ay süreyle tatil edildi. Bu konudaki bildiride aynen şöyle deniyordu:

“Diyojen gazetesi 121 numaralı nüshalarında adaba mugayir [terbiyeye aykırı] fıkralar neşrettiği [yayımladığı] gibi, 123 numaralı nüshasında dahi hükümete dokunacak bir makale-i tezyifiye [küçültücü bir makale] ile bir de resim derceylemiş [koymuş] olduğundan, 12 Mart sene 1867 mucibince tarih-i ilandan itibaren iki ay müddetle tatil edilmiştir. (24 Rebiülevvel 1289 ve 20 Mayıs 1288)*

Tercüman-i Divan-i Hümayun
Sadullah”

* Daha önce İstanbul patrik vekiliyken 1866’da Osmanlı ülkesindeki tüm Katolik Ermenilerini kapsayacak yolda Kilikya Katolik Ermeni Patriği unvanını alan kişi (N.Ö.)

** 1 Haziran 1872 (N.Ö.)

كبرنللك كوئىلىك توپىنى سىنى حىقانىللا ناير وئى

Sağ taraftaki kapının üstünde "Babrâli", yaşmaklı kadının eteğinde "La Turquie", kolundaki torbanın üstünde "günlük" ve altında da iri harflerle "GİRENLERE GÜNLÜK TÜTSÜSÜ, ÇIKANLARA NA BURUN" yazmaktadır. (Diyojen, Sayı 123, 1 Haziran 1872)

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا نكفر به
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله
الطاهرين

عِبْرَت

الحمد لله الذي هدانا لهذا
الذي كنا نكفر به
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله
الطاهرين

İbret gazetesinin ilk sayısının başlığı

İbret Gazetesi (13 Haziran - 9 Temmuz 1872)

Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı gerçek rengini almaya başladıktan sonra Kemal, *Diyojen*'de ara sıra yazılar yazmakla birlikte, içinde ciddi bir gazete çıkarmak isteği besliyordu. Arkadaşlarıyla birlikte bu işe karar verdikten sonra, bu konudaki resmi işlemlere giriştiler. *İstikbal* adında olacak bu gazetenin çıkarılmasına izin almak için, o vakit Matbuat Kalemî'nin bağlı bulunduğu Hariciye Nezareti'ne verilen dilekçe, Zaptiye Nezareti'nin soruşturmasıyla tamamlanarak Babiâli'ye izin verilmesi konusunda yazıldığı halde, Babiâli izni vermemiştir. Böylelikle resmi işlemlerle iş birkaç ay uzatılmış oluyor. Bu olmaz yanıtı üzerine, *Diyojen*'in de tatil edilmiş bulunması, Kemal ve arkadaşlarını bir kombinezon aramaya yöneltmiştir.

O zamanlar çoğalmaya başlayan basımevlerinin sahipleri, sürekli bir iş kaynağı olmak üzere gazete çıkarmak ve bir gazete kapanınca –çok kez de böyle oluyordu– işi sürdürebilmek için ellerinde yedek imtiyazlar bulundurmak alışkanlığındaydılar. Bu basımevi ve gazete sahiplerinden birçoğu da basımevi ve gazete hamallığından yetişme, okuması yazması kıt kimseler olduğundan, gazetelerine ya ücretle yazar tutmakta ya da –yine o zamanın deyişince– bir yazara “iltizam” a vermekteydiler. Bu çe-

şit gazete sahipleri arasında, o zaman çıkmış bütün gazetelerin sonlarında adları görülen Andon (kimileyin Antuvan), Filip, Aleksan Sarafyan, Teodor Kasap, Misailidi ünlülerindendi.

Aleksan Sarafyan'ın *İbret* gazetesi 1870 yılında çıkarılmaya başlanılmış; 23 haziranda bir ay tatil edilmiş, yeniden yayımlanmaya başlanılmışsa da sürdürülemeyerek 27 Nisan 1871'de *İbretnüma-yi Âlem* adıyla mizah gazetesi kılığına girmiş; 2. sayısında o da tatil cezasına uğramış; bu tatilden sonra 53 sayı kadar yayımlanarak, sonunda 1872 şubatında Ahmet Mithat tarafından iltizam olunarak siyasal bir gündelik biçiminde çıkarılmaya başlanmış; yine kapatılmıştı. Sahibi de bir ay süreyle "siyasi gazete çıkarmak hakkından mahrum edilmiş" bulunuyordu.

İşte Kemal ile arkadaşlarının bulduğu böyle bir gazeteydi. Ceza süresinin sona ermesi üzerine *İbret*, Kemal ve arkadaşlarının bildiri kılıklı bir önsözüyle 13 Haziran 1872 perşembe günü yayımlanmaya başladı.

Büyük boyda ve cuma ile pazar günleri dışında her gün yayımlanır bir gazeteydi. Kemal başyazar; Reşat, Nuri, Tevfik (Ebüzziya) yazar; Kemal'in üvey dayısı Mahir de müdüdü.

İbret'in ömrü bu kez ancak 27 gün sürdü. 19. sayısının yayımlandığı 9 temmuz salı günü hemen "menaifi-i devlet ve adab-i umumiyye karşı ittihaz eylemiş olduğu meslekte ısrar eylediğine mebni dört ay müddetle" kapatıldı.

Bu on dokuz sayının yazıları genelde –yukarıda sözü edilen– Mahmut Nedim Paşa yönetimi üzerine dokundurmalarla bulunan yazılardı.

Gazete bir haber gazetesinden çok, bir düşünce gazetesi niteliğindeydi. Her sayıda iki üç makale ya da Kemal'in kimileyin üç sayfa süren makaleleri bulunuyordu. Haberleri bile eleştirel bir tutumla veriyordu. Kemal'in arkadaşları Reşat ile Nuri, Avrupa'dan ondan sonra dönmüşlerdi. (Mahmut Nedim Paşa sadrazam olunca, birtakım adamları sürdürdüğü gibi, eski yönetimin sürdürdüğü ya da o yönetimin zamanında kaçmış olanların yurda dönmeleri için bir af iradesi çıkartmıştı.) Hepsinde de kaptan öğrendikleri Avrupa'yı görmekten gelen bir olgunluk seziliyordu.

Reşat, arada bir *"tahrir heyeti namına"* diye imza atmasından anlaşılıyor ki, düzenli denebilecek biçimde her sayıya makaleler de yazıyordu. Makalelerinde, hemen o dönemin yazarlarından çoğunda görüldüğü gibi, yeniden öğretilmek istenen şeylerde beliren yolda o işin özellikle Avrupa'daki tarihinden, kökenlerinden söz açılıyor. Örneğin, *"Hukuk-i Ceza"* adlı (Sayı 1) makalede, ceza hakkının kökenleri araştırılıp bunun için değişik bilim adamlarının düşünceleri özetlendikten sonra, cezanın intikam, tazmin ve *"menfaat-i âmmeye"* anlayışları irdeleniyor. Bu yazıların başka bir anlamı olduğunu *İbret*'in, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlıktan azlinden sonra yazdığı makaleden anlıyoruz.

Reşat, 3. sayıda, 1871 Paris komün hareketi konusunda *"söylediğini bilmemek ve bilmediğini söylemek illetine müptela bazı ukalanın neşriyatını"* ele alarak *"tahkikat ve meşhudatının"* açıklanmasına girişiyor. Bir sayı sonra, Fransa'da 1871 savaşının ardından çıkan iç sorunlardan biri olan Şûra-yi Devlet kuruluşu işinden söz açıyor.

Beşinci sayıda *"Bir Mülhaza"* başlığıyla, Almanya İmparatoru ile Rusya İmparatorunun Nassau'da yapacakları söylenen bir görüşmeyi konu alarak Alman ve Rus çıkarlarının karşıtlıklarını, söylentisi dolaşan ittifakın olanaksızlığını, ittifak şöyle dursun, *"iki devlet beyninde [arasında] yakın zamanda pek büyük ve en hunriz [kan dökücü] bir harbin daha galip zan"* olduğundan söz açarak, sözünü *"Bu gürültünün belki doğruca bize dokunur yeri olmaz ve kuvve-i berriye ve bahriyemiz [kara ve deniz kuvvetlerimiz], Cenab-i Hakka ve ikdamat-i vakiaya [harcanan çabaya] şükrolsun, günden güne terakki eylemekte ise de, gene ziyade ihtiyatkârane davranmak, istikbalimizi iki kat temin eder"* diye bitiriyor.

6. sayıda *"Hukuk-i Beyn-el-iimem"* [devletlerarası hukuk] yazısı, devletlerarası hukukun tarihçesiyle başlayıp bunların normal zamanlarda geçer şeyler olduğu, kuvvetin temel alındığı ve o sıralarda kuram olarak ileri sürülen hakem mahkemesi ve bir çeşit Uluslar Derneği (Birleşmiş Milletler) düşüncesinden söz açarak devlet bağımsızlığına sözü getiriyor:

“Bu istiklal, her devlete bir hak verir, o da mülkünde ne kadar ecnebi varsa cümlesinin şahsını ve emlak ve emvalini kendi kanunu altında bulundurmak ve kendi mahkemelerinde hükmettirmektir.

Vatanımızda bu kavaidin [kuralların] tamamı-i icrasını [tümüyle uygulanmasını] görmeyip de ihmale veya hut başka bir şeye hamlolunmamalıdır [yorulmamalıdır]. Zira eski idareler ecaniple layıkıyla netayicini [sonuçlarını] düşünmeksizin birtakım mukaveleler akdederek hukukumuzdan öyle şeyler terk ve ihda [hediye] etmişlerdir ki, istirdadı [geri alınması] hakikat pek güçtür. Bu cihetle Frenkleri tamamen kanunumuza tabi etmek müşkülce mesailden [sorunlardan] görünür.”

Bu ve daha bu gibi düşünce çevresinde geliştirilen noktalar, hele Kemal’in “Vefa-yi Aht” [Sözünde Durma] makalesi, Be-yoğlu’ndaki yabancıları yayına yöneltti.

Reşat, Kemal’le ortaklaşa, “Phare de Bosphore’a Reddiye” (İbret, Sayı 8), “Frenklerde Bir Telaş” (Sayı 13) yazılarıyla bu konuyu savundu. 10. sayıda “Fenn-i Servet” [Ekonomi] önsözü olarak uzunca bir ekonomi makalesi; Lyon Belediyesi’nin okul yönetimlerinden papazları uzaklaştırması kararı dolayısıyla, onların öğretim başında bulunmalarının zararlarını sayan yazıları vardır. Bu arada İbret gazetesi Hakayik-ül-vakayi gazetesiyle savaşıma başlıyor; 12 ve 16. sayılarda Reşat imzasıyla bu gazeteye karşı yazılar vardır. Bu dönemin son sayısı olan 19. sayıda “İstikraz” başlıklı bir yazıda Fuat Paşa’nın “Bu devlet istikrazsız yaşamaz” sözünün yanlışlığını göstermeye çalışıyor.

Nuri Bey de ilk sayıda, görünüşte birtakım sözleri içeren basılı bir yaprak gibi olan gazeteden söz açarak, gazeteciyi “mensup olduğu milletin hayat ve mematına müteallik mesailden bahsetmek için kendini mahkeme-i âleme [dünya mahkemesine] vazetmiş bir avukat” olarak gösterdikten sonra, “gazete hizmetini ifaya karışanların ahlak-i siyasiye ve şahsiyeleri düzgün olmak ve el-leri sahihan kalem tutmak şart-i azamdır. Yoksa yalnız fikrini yalan yanlış kâğıt üzerine koyabilen ve ne söylediğini bilmeyen ve ahlak-i

şahsiye ve siyasiyesi bozuk olduğu tebeyyün edenlerin” gazetecilik hakkını taşımadıkları düşüncesinde bulunanlardan, birçok yerde gazetelerin *“kahve ve sokak ağızları kullanmak derecesine”* düşüklerini, gazetelerin çoğalmasının *“efkâr-i umumiyenin ittihadına mani”* olmak tehlikesini ileri sürenlerin doğru söylemediklerini yazar.

Nuri Bey ikinci sayıda *“Kanun”* düşüncesinin geçirdiği değişiklikleri ve bu konudaki temelleri yazar. Bunun gibi, 3. sayıda *“Ahlak”* makalesinde özellikle kendi tanık olduğu 1871’den önceki Fransız toplumunun ahlak sorunu konusundaki savaşlarından tutturarak, sözü bize aktarır:

“Vakıa şurasını yüreğimiz yanarak söyleriz ki, yalnız İstanbul’da müşahade olunan birçok haller ileride bizi ahlaktan da mahrum kalacağız korkusuna düşürüyor. O hallerin başlıca esbabından biri vazaif-i vatanperveriye [*yurtseverlik görevlerine*] iştirakten çekinmek kaziyesidir. Asker ve vergi vermek* ve bunlar gibi umum vatan ehlinin menafiine müteallik hizmet ve teklifleri kabul ve ifada İstanbul halkı hâlâ müstesna duruyor ve bu istisnanın bekasını arzu ediyor. Lazime-i ahlaki [*ahlakın gereği*] ise bunun aksini iltizam etmektir.”

4. sayıdaki *“Memuriyet”* makalesinde memuru *“memur, rütbeli bir hizmetçidir”* diye tanımlayarak *“bir noktaya tecemmü eden insanların saadet-i maddiye ve maneviyelerini gözetmeye memur bir heyet”* olan hükümetin oluşturduğu topluluğun *“vazifê-i nezarette mükellef olanlarla cemiyetin sair menafiine hizmet edenler arasında müsavatin indifai [*eşitliğin ortadan kalkması*] neden lazım geliyor?”* sorusunu soruyor. Herkesin memuriyet peşinde koşması tutumunu çirkin buluyor: *“Yoksa hükümeti bir hasenat heyeti [*yardım kurulu*] hükmünde tutarak kesret-i iyalden [*bakmak zorunda olduklarının çokluğundan*] veya sual [*dilencilik*] derecesine geldiğin-*

* Kemal, “Acaba İstanbul’dan Niçin Vergi ve Asker Alınmaz?”

den bahsetmek memuriyete hüccet-i istihkak [hak ediş belgesi] olamaz. Vükela ve rical konakları, tekkeler gibi, memuriyet talipleri dolmuş, hiçbir yarım saat تنها oturmaya meydan verilmiyor.”

O da Reşat Bey gibi, yeni döndüğü Fransa’dan ve Fransa işlerinden bilgiyle söz açıyor. 5. sayıda “Muharebe-i Ahîrenin Sebepleri” [Son Savaşın Nedenleri] yazısıyla 1870-1871 savaşına yol açan nedenleri, 1867’den sonraki Fransa’nın iç durumunu derli toplu anlatıyor.

6. sayıdaki “Askerlik” yazısı da yine son savaşın ardından çıkmış olan barış düşünceleri ve barışın sürmesi için ortaya atılan kuramları anlatarak bunu ikiye ayırıyor, askerliğin kaldırılması, askerliğin güçlendirilmesi. O da ikinci düşüncededir:

“Sahiha [gerçekten] ahval-i âlem göz önüne getirilirse bu davanın [yani askerliğin güçlendirilmesi ya da bugünkü deyişle silahlanma davasının – M.N.Ö.] akla yakın olduğunda şüphe kalmaz.

Mesela Fransa’nın ahz-i intikam [öç alma] daiyesi [dürtüsü] mevcut iken Prusya nasıl askerine intizam vermez? Nasıl edevat-i harbiyesini [savaş gereçlerini] ikmale çalışmaz?

İngiltere, Prusya’nın kendi karşısında bir kuvve-i bahriye tesis etmek maksadına mebnî [dayanarak] Felemenk’e göz diktiğini ve Amerika’nın kendi ticaret-i bahriyesine rekabete uğraştığını görüp dururken berri ve bahri kuvvetini nasıl teksire [çoğaltmaya] sây etmez [çalışmaz]?

Avusturya bir sarsılmakla parça parça olacağını ya kinen bilir iken her şeyden ziyade askerliğe nasıl dikkat etmez?

İtalya bunların tedarikle meşgul olduğunu müşahade eylediği halde şayet vukuu melhuz olan [beklenen] bir arbedede ittihadına [birliğine] hâlel getirmemek ihtiyatına riayeten nasıl tedarikât-i harbiyeyi [savaş hazırlıklarını] akdem-i amal [işlerin önceliklisi] addeylemez [saymaz]?

Biz, Rusya'nın niyet ve maksadını pekâlâ anlamış iken nasıl bir kuvvet-i kâfiye hâsıl etmeye ikdam etmeyiz?

Devletimizin bir müddetten beri bu noktanın ehemmiyetini anlayarak kemal-i dikkatle [*büyük bir dikkatle*] nazarını oraya hasrettiğini mesrurane [*sevinçle*] itiraf ederiz.

Gerçi Rusya meselesinden sonra [*Kırım savaşı demek istiyor* – M.N.Ö.] devlet azade [*özgür*] bırakıldığı bir uzun müddette eğer *menfaat-i zatiye ve cah ve ikbal davaları olmasaydı* bu hususta daha ziyade terakki edilebilirdi. Maamafih geçmişe esef etmeyiz, çünkü gelecekte eski acıların çıkarılması ümidiyle müteselliyiz.

... Dünyada temin-i asayiş edebilecek [*düzeni sağlayabilecek*] bir sulh-i umuminin [*genel barışın*] vücuduna olsa olsa müsellah fırkaların çoğalması bâdi olur [*yol açar*], tahammül-i meşak [*sıkıntılara dayanma*] vücudun rahatına bais olduğu [*yol açtığı*] gibi."

"Medeniyet" makalesi, uygarlığı "asayişte kemal" olarak tanımladıktan sonra, Avrupa'da emekçilerin yaşamından ve International* adlı kuruluştan söz eder.

"Batıl Zehap" makalesinde (Sayı 9) "bazı kimseler maarif hususunda olan noksanımızdan bahs ile noksanın ikmaline halkı teşvik edenlere güya halkı tahkir ediyorlarmış gibi kızdıklarından" tutturarak bunun yanlış olduğunu, ulusal bir eksikliği söylemenin onun giderilmesi için bir davranış sayılması gerektiğini ileri sürer.

"Teşyid-i Revabit" [*Bağları Sağlamaştırma*] (Sayı 14) makalesi milliyet davasına değiniyor. III. Napoléon'un "Latin cinsine doğrudan doğruya ve bilvasıta hükümet etmek maksadına düşmesi", "Prusya'nın Alman, Rusya'nın İslav, Sardenya'nın İtalyan ittihadını

* International ya da Birinci International (Enternasyonal): 1864'te Londra'da Marx'ın desteğiyle Uluslararası Emekçiler Birliği adıyla kurulan, 1872'de anarşistlerin ayrılmasıyla ikiye bölünen, 1876'da dağılan uluslararası sosyalist emekçi örgütü (N.Ö.)

hâsıl etmeye çalışmaları, İngiltere ile Avusturya'nın da bu ittihatlardan kazanacağı kudrete mukabil bir iktidara sahip olmaya çalıştıklarını" anlattıktan sonra:

"Maamafih Avrupa'nın şu cins ittihadına karşı biz de kendimizi memleketimizde siyasi ve askeri bir ittihat hâsıl etmek mecburiyetinde bilmeliyiz. Zira Rusya'nın panslavizm diye meydana çıkardığı İslavlar ittihadı katiyen husul bulamayacağına emniyet gelse dahi şu tefrika hali becamızı kaviyen [sağlamca] temine mani görünüyor.

Çünkü lazım olan kuvve-i askeriye [askeri gücü] tedarike sade Türkistan'ın* askerlik hizmetini ifa ile mükellef olan nüfusunun miktarı hiçbir vakitte kifiyet edemez. Binaenaleyh mademki Mısır ve Tunus, Devlet-i Aliye'nin iki büyük cüzüleridir; ve mademki hayat ve menfaatleri asılları olan devlete merbuttur; ve mademki oralarda bulunan asakir [askerler], nizamat-i dahiliyeleri [iç düzenlemeleri] hükmünce, mücerret saltanat-i seniyenin hizmeti içindir, askerlerinin idare-i umumiyesi [genel yönetimi] bu merkeze merbut olmak lazım gelir."

diyor. (Bu makalenin altında da Kemal'in "İmtizac-i Akvam" [Ulusların Uyumluluğu] makalesi vardır.

16. sayıda kızların da eğitiminin önemli olduğu konusunda "Kızlar"; 19. sayıda da başlıksız olarak, istatistiğin gereğinden, "Bizim için memleketimizin mesaha ve nüfusuna dair malumat alacak hiçbir mehz [kaynak] yok" itirafıyla acı acı bu yüzden çıkan kimi sorunlardan söz açıyor.

Bu kısa anlatımdan da ortaya çıkıyor ki, gazetede birleşmiş

* *Türkistan*: O sıralarda yabancı gazetelerden yapılan çevirilerde geçen *La Turquie* sözcüğü karşılığı olarak kullanıldığı gibi, Kemal'in kimi makalelerinde ve 1870-1873 arasında çıkan gazete yazılarında çok kullanılmıştır. *Türkiye* daha sonraları kullanılmaya başlanmıştır. (M.N.Ö.ün yayınladığı *Zavallı Çocuk* oyunundaki notu) (N.Ö.)

olan arkadaşlar, belirli düşünceleri birbirini destekleyecek biçimde geliştirmeye çalışıyorlar ve bunda birçok kez birbirlerine gerçekten de yardım etmiş bulunuyorlar.

Hoşgörüsüzlük Sorunu ve Hakayik-ül-Vakayi Tartışması

Kemal, *İbret*'in ilk sayısında “Her türlü akaidi [inançları], vicdan dairesinde kalıp da gayra [başkasına] tecavüzden berî [uzak] oldukça himayet [koruma] hususu, ki hürriyet-i efkârın [düşünce özgürlüğünün] en sahih manasıdır, kurun-i ahirede [yakınçağda] Osmanlıların icad-i müriüvveti [insanlığının buluşu] olduğunu bir sahib-i vukuf [bilgi sahibi] inkâr edemez” demiş ve bu savı ileride bir yazıyla kanıtlayacağını yazmıştı. İşte *İbret*'in 7. sayısındaki (22 Haziran 1872) “Vefa-yi Aht” makalesi (*Makalat-i Siyasiye ve Edebiye*, s. 331-337) bu düşüncesinin kanıtlarını şairane deyişlerle kimi tarih olayları sıralayarak ortaya koyuyordu.

Aynı günlerde (20 haziran günlü) *Phare de Bosphore* gazetesi, *İbret*'in yayınından kimilerini eleştirir yollu bir makale yazmış, Kemal ile Reşat ortak imzayla “Reddiye” (*İbret*, Sayı 8, 24 haziran) başlıklı bir makalede bu sorunları incelemişlerdi. 10. sayıda (26 haziran) “İzah-i Meram” [Niyetin Açıklanması] (*Makalat-i Siyasiye ve Edebiye*, s. 337-338) yazısıyla Kemal, “Vefa-yi Aht” makalesinin Beyoğlu’nda garip düşünceler uyandırdığından söz açarak, niyetinin, Avrupa’nın uygarlık ve bilimini yadsımak olmayıp, yalnız hemen her yabancıнын dilinde dolaşan kimi kara çalmaları reddetmek ve onların yanlışlığını göstermek olduğunu söyleyerek, üç maddede bunları saptıyor: “1. İslamiyet, tefrikanın [ayrılığın] nefs-i emmaresi [kötülüğe yönelten kişiliği] olan taassubu emretmez, bilakis ittihat ve uhuvvet esasına müstenittir [dayanır]; 2.

Osmanlıların zaman-i zuluhrunda [ortaya çıktıkları zaman] Tüirkler edyan-i saire ashabı [öbür dinlerden olanlar] hakkında Avrupa'nın o vaktinde bin kat semahatkâr idi [cömertti]; hâlâ dahi bu semahatte hiç-bir milletin madununda [aşağısında] değildir; 3. Padişahlar, vezirler, askerler ve ulemamızın haklarında rivayet olunan birçok taaddiyat-i mutaassıbane [bağnazca zulümler] bütün Rum müverrihlerinin [tarihçilerinin] isnadatıdır" dedikten sonra "işte bu nokta üzerinde her kim arzu buyurursa bahis ve münazaraya hazırız; yazacakları şeyler matbaamıza gönderildiği halde biliftihar [övinçle] gzetemize dahi derceyleriz. Eğer davamız haklıysa hazır halk da müstefit olsun [yararlan-sın], haksız isek bari biz hatamızı anlayalım."

Phare de Bosphore gazetesi, 26 haziran sayısında Kemal'e yanıt veriyor; 29 haziranda çıkan İbret'in 12. sayısında Kemal'in bu yazıya bir "Mukabele"si vardır. Bir kez gazetenin çevirmeni-nin yanlış olduğunu, Kemal kimi düşüncelerinin ters anlaşıl-masından söz açarak gösterdiği gibi, yazısının sonunda da "Phare de Bosphore bundan sonra yazdığımız şeylerin mealini [an-lamını] anlamadan tarizata kalkışrsa biz bahiste devam edemeyece-ğiz. Hem adam okutmaya hem de meram anlatmaya vaktimiz yok" diyerek ufacak da bir uyarı sıkıştırıyor. 1 temmuz günlü İbret'te (Sayı 13) Reşat, "Frenklerde Bir Telaş!" yazısıyla bu konuda son sözünü söylemiş oldu.

*

Hakayik-ül-vakayi gazetesini Filip Efendi çıkarıyor; o sıralar-da yazarlığını Kemal Paşazade Sait Bey yapıyordu. İbret daha ilk sayısında, meraklı bir adamın bir papağan eğittiğini, hay-vancağızın söz söylemekte epey ilerlemiş olup "hücum-i müte-valiye" ve "zabitan-i askeriye" yazan kâtip efendilerden isteye-ne Türkçe hocalığı için vereceğini bir fıkra biçiminde yazmıştı. Hakayik-ül-vakayi bir süre sonra "İstanbul'a Müteallik Mevadd-i Hikemiyye" başlıklı ufak vecizelerden oluşan bir yazı yazdı ki, buradaki fıkralardan çoğu İbret'çilere taşıtı. 8 sayılı İbret, bu fık-raları alıp yorumladı. "Medeniyet elbise ile başlar" sözü kuşku-suz, Ebüzziya Tevfik'in İbret'in 2. sayısındaki "Şık Beyleri Müda-

faa” yazısına bir taştı. Yine *Hakayik*’in “*Efkâr-i cedide ile efkâr-i atika halli kimsenin hatırına gelmemiş muammalardandır*” fıkrası, Kemal’in yazılarında çok geçen “*efkâr-i cedide*” sözüne bir dokundurmadır ki yanıt olarak şöyle karşılık veriliyor: “*Hiç de değil. Efkar-i cedide [yeni düşünceler] tendürüst [güçlü], kanlı, canlı bir çocuktur; daha yürüyemiyor, fakat emekliyor. Efkar-i atika [eski düşünceler], münasebetsizlikleri ile dünyayı taciz etmiş bir koca matuh [bunak] idi, öldü, mezara gitti; fakat hortlamış gene evlerde dolaşüyor, gene her şeyin altını üstüne getirmeye çalışıyor.*”

En büyük taş ile en ağır karşılık şu fıkradan çıkıyor:

Hakayik, “*Hürriyet taraftarı adamları iddialarından geçirmek için büyücek bir devlet memuriyetine geçirmek kâfidir*” diyor. Buna *İbret*’in karşılığı şu: “*Hürriyet taraftarını olmayanları ise iddialarından geçirmek için bir yere geçirmek ya da yere geçirmek iktiza eder mi? Ağızlarından ‘Ferman efendimizindir’ cevabını almak için sus deyivermek kâfi gelmez mi?*”

Bu fıkralar bu yolda sürüp gidiyor ki, “*Türk Edebiyatında Münakaşalar*”, diye hazırlamak istediğimiz bir incelemede* daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Haziran sonlarında Mısır Hıdivi İstanbul’a geliyor. *Hakayik-ül-vakayi* bu nedenle birkaç haber veriyor ki, bunlardan biri Mısır’dan iki vapur dolusu fişek geldiği ve donanma gecesi bunların yakıldığı; bir başka sayısında da Mısır “*Hariciye Nazırı*” ile “*Maliye Nazırı*”nın sadrazama “vizite resmi eyledikleri” konusundadır. Reşat Bey, imzasıyla yazdığı bir fıkroda “*nazır*” ve vizite resmi icra eylemek” deyişlerine karşı çıkarak, gazetesinin “*huluskârlığını*” [ikiyüzlülüğünü] belirtiyor.

Hakayik-ül-vakayi’in yazıları için Nuri Bey de 15. sayıda “*Göz Önünde Bir İbret*” yazısını yazdı. Yazıya istikamet [doğruluk] ve istikametsizlik [doğru yoldan ayrılma] tanımı ve övgüsüyle girişerek istikamet erbabının [doğru kişilerin] sonlarıyla istikametsizler için de *Hakayik-ül-vakayi* yazarını karşılaştırdı:

* Burada sözü edilen inceleme 1939’da *Oluş* dergisinde yayımlanmıştır. (N.Ö.)

“Hiçbir müstakim [*doğru kişi*] yoktur ki istikametten mazarrat [*zarar*] görsün. Hiçbir istikametsiz de yoktur ki vicdanen müteezzi olmasın [*sıkılmasın*]. Nitekim *Hakayik* muharriri bile ayda yirmi lira için irtikâp eylediği istikametsizlikten dolayı elbet kalben müsterih değildir... Müstakim olmayanlar ise ekseri hasut [*kıskanç*] olurlar. Gene *Hakayik* muharriri gibi haset çılgınlığına uğradıkça kendinin meziyyat-ı insaniyeden [*insanlık erdemlerinden*] mahrum olduğunu anlatmak ve diğerlerini kendi mahiyetinde göstermek hülyasıyla birtakım saçmalar yazarlar... Müstakim olmayanlar gene *Hakayik* muharriri gibi paralarını aldıkları adamların veyahut akrabalarının meddahı olurlar. *Basiret* muharriri ve saireleri gibi vüsuları mertebe [*güçleri ölçüsünde*] vatanlarına hizmet etmek isteyenleri şayet gündeliğine zammolur ümidiyle *idare-i tahririyesini deruhte eylediği gazete mülteziminin* memnuniyetini celp için aleyhinde bulunurlar... Müstakim olmayanlar gene *Hakayik* muharriri gibi ulum-i siyasiyenin sin’inden [*s’sinden*] bihaber [*habersiz*] ve cehl-i mürekkep [*bilmediğini de bilmeme*] denilen şeyin suret-i mücessemesi [*somut biçim*] denilmeye layık iken mesela siyaset muhakkiklerinin [*irdeleyicilerinin*] bilittifak [*oybirliğiyle*] makbulü olan meşhur Montesquieu’nün kanun tarifi-ne hezeyandır derler...”

Bundan sonra “*Hadd-i Tedip*”, “*Hadd-i Sani*”, “*Hadd-i Salis*” başlıklarıyla imzasız olarak üç makale yazıldı ki, Ahmet Mithat bu tarihten yirmi altı yıl sonra yazmış olduğu bir mektupta Sait Bey’e bunların acısını anımsatmıştır.

“*Yengeçvari kabadayılıkla meluf bir muharrir, yalancı pehlivan, nebbaşane, mefasid-i efkârını ilana cesaret edemez, sırf yalan serapa hezeyan mektuplar ihtira eder, casus, ne de maskara şey, yalandan ka-fiyesiz nesirlerle sayfa sayfa manasız medihalar yazmak hasılı gazete-yi duagû vazife kâğıdı zanneylemek nedir? Bunun adına herkesin anlayacağı surette edepsizlik mi diyelim? A mahluk-i gayr-i natık, arsız*

şaklaban, a maskara..." bu *hadd-i tedip*'lerin içinde geçen sözcük ve deyişlerdendir. Reşat Bey'in, imzasıyla yazdığı "*İnsan Sözü-nün Eri Olmalıdır*", Kemal'in de 19. sayıda yayımlanıp da gazete-nin tatiline yol açan "*Garez Marazdır*" makaleleri de bu tartış-mayla ilgilidir. Gazete kapandı, fakat dava bitti mi? Hayır, ye-niden başlayacak ve bir hayli de sürecek.

1. [Başlıksız]

Zaten kitabet mesleğinden yetişmiş olduğumuz gibi elimizden geldiği mertebe vatana bir hizmet etmeyi ve taayyüşümüzü dahi bu yolda aramayı arzu eylediğimizden ve matbuatı memleketimizce bu maksatları istihsal için en büyük vasıta gördüğümüzden bir gazete neşrine karar verdik ve yeni bir gazete tesisiyle mülkümüzde matbuatın terakkisine dahi bu sırada bir hizmet ibrazına muvaffak olmadığımız için bir müddet-i muayyene zarfında *İbret*'in idare-i tahririyesini deruhte eyledik.

İtikadımızca burada gazetelerin en büyük vazifesi halkımıza kavaid-i siyasiye ve terakkیات-i medeniyeye müteallik malumat vermektir. Binaenaleyh elimizde olan iktidar-i âcizaneyi esasen bu hizmete sarf edeceğiz. Maamafih havadis itasında dahi kusur etmeyeceğiz.

En mukaddes bildiğimiz bir vazife dahi Matbuat Nizamnamesi'nin müsait olduğu derecede doğru söylemektir.

Muharrir
Reşat

Muharrir-i evvel
Kemal

Müdür
Mahir

Muharrir
Tevfik

Muharrir
Nuri

(*İbret*, Sayı 1, 2 ve 3; 13, 15 ve 17 Haziran 1872)

* * *

2. *İstikbal*

[Bu makale, artık son demlerine yaklaşmış olan Mahmut Nedim Paşa'nın çılgınca yönetiminin ülke içinde uyandırdığı şaşkın bir kötümserliğe karşı umut aşılacak için yazılmıştır. İzni alınmak üzere girilen *İstikbal* gazetesinin adına gönderme yapılarak yazılmış olan bu makalede doğrudan doğruya o dönemin müşküllerinden söz açılmayıp genel biçimde ülkenin geleceği ve bu gelecekteki güvenlik ele alınıyor. Zaten *İbret*'in bu ilk on dokuz sayısındaki yazıların bu yolda olduğu daha önce de belirtilmişti.]*

Layıkıyla düşünölsün, insanın hayatı yalnız istikbalden ibaret değıl midir? Mazi nedir? Bir mevt-i ebedi... Hal nedir? Bir nefes-i vâpesin...

Gerek fert için gerek cemiyet için mazi mesut imiş, şanlı imiş; bugüne ne faydası görölür? Hal rahat imiş, emin imiş; yarına ne lütfu kalır?

Ya sevabıkımızın hakikaten en büyük milletlere sermaye-i iftihar olabilecek derecelerde âli olan azamet ve ikbalini mi unutalım? Ya zamanımızın bütün âlem-i insaniyeti esir-i iştilal eden icraatını mı düşünmeyelim?

Hayır. Yalnız şurasını da unutmayalım ki, insan ecdadının kemal ve ulviyetiyle iftihar eder; lakin evladını ecdadına faik etmeye çalışmazsa ahlaf nazarında eslafının mahsul-i ömrü olduğuna liyakatsizliğini göstermiş olur. Şunu da düşünelim ki, adam gününün hoş geçmesini düşünmekte mazurdur, fakat himmetini o maksada hasrederse neticesinde gene o maksattan mahrum kalır. Zira bir mesut gün yoktur ki, saadeti dünden hazırlanmış olmasın.

Bu bedahetler meydanda iken insana göre istikbalin emniyetini istemekten büyük bir *hak*, ve saadetini aramaktan büyük bir *vazife* var mıdır?

* Bu makale 1909'da (1327) basılan *Makalat-i Siyasiye ve Edebiye*, s. 126-132; Mithat Cemal'in 1911'de (1329) basılan *Nefais-i Edebiye* adlı seçme yazılar kitabının 2. cilt, s. 78-84'te yer almaktadır.

İstikbal ki; milletin nur-i didesi, cemiyetin ciğerpâresi, medeniyetin hülâsa-i ümmidi, insaniyetin mümidd-i hayatıdır, halk için onun selametine çalışmamak evladını açlıktan öldürmek kabilinden olmaz mı?

İntisabiyle müftehir olduğumuz ümmetin tahdis-i mefahiri yolunda söyleriz ki buralarca ecdadımızın yâd-ı maalisi herkesin vicdanında akaid-i mukaddese kuvvetini bulmuştur.

Bu bir hiss-i ulvidir ki efkâr-i umumiyede eşrafa taklit ve hâsıl olmuş şöhrati vikaye ve büyüklüğü gıpta gibi –zaten tabiatte mevcut ve mekârim-i ahlaka hadim olan– birtakım saikaları besliyor, ve binaenaleyh istikbalimizin emniyetince pek büyük ümitler veriyor.

Derununda müteayyiş bulunduğumuz devrin tahmid-i measiri yolunda şurasını da beyan ederiz ki subh-i sefa-yı marifet afak-ı garpta barika-feşan oldukça ziyası tabiatıyla buralara dahi inikâs eylediğinden hayli zamandır birtakım hakayik çaresiz gözümüze çarpmaya başlamıştır.

Bu bir sevk-i tabiidir ki ahlak-ı milliyede terakki istemek, hakikat aramak, idrak-i noksana çalışmak gibi bir çok hahişleri kuvvetlendiriyor. Ve binaenaleyh o da istikbalimizin emniyetince pek büyük ümitler veriyor.

Ancak şurasını da kemal-i teessüfle ilaveye mecburuz ki biz daha temin-i istikbalin ehemmiyetini layıkıyla idrak edemiyoruz. Tarik-i terakkide olan akvamın halini gördük, kendi mesleğimizi de biliyoruz ya.

Onlar da bizim gibi bir dakika sonra yaşayacağını sahihen bilmez ve nihayet yüz seneden ziyade yaşayamayacağını yakinen bilir birer mevcut-i fani iken dünyaya kazık kakacak surette taştan yonulmuş ve belki demirden dökülmüş saraylarda oturmaya çalışıyorlar. Biz, sırf kendimiz gibi ancak yüz sene kabil-i beka ve her dakika bir hadisenin şerrine feda olan tahta çadırları ihtiyar ediyoruz.

Onlar beş yüz sene sonra makinalarını idare için iktiza eden kömürün şimdiden tedarikine çare düşünüyorlar. Biz, beş gün sonra midemizin hareketi için kat'iy-ül-vücup olan gıdanın esbab-ı istihsalini bile düşünmüyoruz.

Onlar vatanlarının her cihetinde demiryol yapmayı bais-i hayat addediyorlar. Biz, yalnız paytaht-i saltanatın bir köşecisinde yapılan tramvayı illet-i memat biliyoruz.

Onlar iktiza ederse kendi karınlarını aç bırakıyorlar, çocuklarının fikrini besliyorlar. Biz, düğününde ahaba ziyafet vermemek korkusuyla çocuklarımızı mektebe başlatamıyoruz da nimet-i marifetten mahrum ediyoruz.

Maamafih gene istikbalimiz emindir.

İstikbalimiz emindir: Çünkü devletimizin bünye-i asliyesi-ni adl-i ilahinin hariçte zuhurundan ibaret olduğu için ezeliyet ve ebediyet levazım-ı zaruriyesinden olan şariat-i garra terkip ediyor.

İstikbalimiz emindir: Çünkü “kad tagayyür-ül-ahkâm bi-tebeddül-ül-ezman”^{*} kaide-i fıkhiyesi hükmünce âlemin her cihetinde zuhur eden asar-ı terakkiyatı telakkiye memur olduğumuz için bize göre *maziye avdet* veya *halde tevakkuf* caiz değildir.

(Hadd-i zatında maziye avdet nasıl kabil olsun? Hiç maduma yeniden vücut verilebilir mi? Halde tevakkufa ne suretle imkân tasavvur olunabilsin? Hiç saatin rakkasını tevkif ile ömr-i beşer yolundan kalır mı?)

İstikbalimiz emindir: Çünkü bir zamandan beri bir dereceye kadar medeniyet âleminde saltanat sürmeye başladığı görülmekte olan *muvaazene-i düveliye* efkârının mabih-il-hayatı buranın istiklalidir.

İstikbalimiz emindir: Çünkü hamire-i vücutları --dört bin kişilik bir aşiretten şu koca hilafet-i islamiyeyi teşkil ile dört beş yüz sene karada ve denizde hâkim-i âlem geçinen– Osmanlı kahramanlarının hun-i şehadetiyle yuğurulmuş olan ebna-yı vatan her zaman dünyanın en birinci askeri olduğunu hin-i hacette göstermeye ve bulundukları yerin her taşını bir cevher-i cana bedel vermeye hazırdır.

Silah-ı müdafaa şimdiki kuvvette ve hele Osmanlı elinde oldukça Tuna’dan, Balkan’dan kolaylıkla geçilemez. Muvaze-

^{*} “Zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceği kuşkusuzdur” ya da *Mecelle*’deki deyişle “Ezmanın tagayyürü ile ahkâmın tagayyürü inkâr olunmaz” (*Mecelle*, 390) (N.Ö.)

ne-i düveliye şimdiki halde ve bahusus deniz lağımları malum olan hasiyette bulundukça Avrupa'nın altını üstüne getirmek göze alınmazsa veyahut semavata bedava bir sefer etmeye merak olunmazsa sahillerimize yanaşamaz.

İstikbalimiz emindir: Çünkü feyyaz-i kudretin bu yerlere ihsan ettiği bereket cihetiyle toprağı tutsan altın oluyor, kim bir arşın yer kazsa altında bayağı bir define buluyor. Üç büyük kıtanın, üç büyük denizin hazain-i ticaretine bu memleket kilit olmuştur. Mahsulat-i ziraatımız Avrupa tezgâhlarının -şimdi belki on binde birini beslemiyor, fakat- ileride cümlesini idareye müstaittir.

İstikbalimiz emindir: Çünkü gerek efradı ve gerek umumu hikmet ve siyasette muallim-i âlem olan Geldan ve Yunan ve Arap ve Türk'ün dâr-ül-fünun-i marifet ve devlet-seray-i medeniyeti bu hâk-i feyyaz olmuştur. Biz de o eazımın evladı, ve binaenaleyh varis-i istidadıyız.

İstikbalimiz emindir: Çünkü islamiyet vahdete gelmeyi emrediyor. Cinsiyet ve lisan gibi avarız-i dünyeviyeyi vesile-i ihtilaf etmeye katiyen manidir. Binaenaleyh her türlü mevhumatına vücut vererek mevcudatı vehm içinde bırakmayı burhan-i dirayet addeden bazı mutasalliflerin zannı gibi buralarda Lazlık, Arnavutluk, Kürtlük, Araplık devahisinin zuhuru muhal hükmündedir.

İstikbalimiz emindir: Çünkü şimdilik serdettiğimiz mukaddematın istilzamıyla sabittir ki müslümanlar bu âlem-i terakkide elbette bir gün kelime-i vahide üzerine içtima edecekler. Bu halde, mademki hilafet buradadır ve mademki kuvvet de, nisbet de mevkiin kabiliyetinde ve halkın istidadında, zamanımızın vatan-i medeniyeti olan Avrupa'ya kurbiyette ve hatta servette, marifette burası memalik-i İslamiyenin kâffesine mukaddemdir, bahsettiğimiz içtimain elbette merkezi burası olacaktır.

İstikbalimiz emindir: Çünkü İslam olmayan vatandaşlarımıza dahi hafi olmadığı üzere kendilerinde ne kadar hukuk-i müktesebe var ise cümlesi bu devletin yadigâr-i inayetidir, cümlesi bu devletin, bu vatanın vücuduyla kaimdir.

Hatta her türlü akaidi, vicdan dairesinde kalıp da gayre tecavüzden beri oldukça himayet etmek hususu –ki hürriyet-i efkârın en sahih manasıdır– kurun-i ahirede Osmanlıların icad-ı mürüvveti olduğunu bir sahib-i vukuf inkâr edemez. (Bu müddeâ ilerde bir mufassal bent ile dahi isbat olunacaktır.)*

İstikbalimiz emindir: Çünkü “Bu devletin bekasında ümit yoktur, bari biz fırsat elimizde iken yükümüzü tatalım da ileride refah ile geçinelim” diyenlerin** ekseri kabristan-ı fenada yatıyor; fakat “biz faniyiz, vatanımız bakidir; biz ölürüz, vatanımızı ihya ederiz” diyenlerin hâlâ istikbalde aba vü ecdadının şöhret-i hamiyetini idame edecek evladı dünyaya geliyor.

Tanzimatın perveriş-i adl ve himayetiyle aguş-i vatanda neşv ü nemaya başlayan nazende tıf-lı terakki tabiatıyla yakında şu gördüğümüz emekleme tarzında yürüyüşünü terk ile cihan-i medeniyetin hareket-i hakayıkcuyanesiyle müsabakaya başlayacaktır.

İşte o vakit biz de akranımıza faik ve ecdadımızın hayr-ül-halefiyiz demeye layık oluruz.

İşte o vakit envar-i marifet bu merkezden Asya ve Afrika cihetlerine dahi yayılır. O halde *Avrupa muvazenesi*’ne karşı bir de *Şark muvazenesi* hâsıl olur. O halde ise âlem-i insaniyette bir mizan-i itidal vücuda gelir.

Feyyaz-i kudret bu saadeti bizim evladımız için saklıyor. Halimizden memnun olmasak da fütur getirmeyelim, istikbalimizin feyzini düşünelim. Her ati, kariptir. Yaşasın Osmanlılar!

(İbret, Sayı 1, 13 Haziran 1872)

* * *

* Bu fikir, “*Vefa-yi aht*” yazısıyla taassup tartışmasına yol açmıştır.

** Bu düşüncenin Tanzimat adamlarından birçoğunda bulunduğunu gösteren belgeler vardır.

3. Bir Mülahaza

[Bu makale, Mahmut Nedim Paşa'nın Rusya siyasetine yandaş olması, Kemal'in dediği gibi "Ukab-i şimali kanadıyla uçmaya" çalışması üzerine, doğrudan doğruya bu siyasete bir dokundurmada bulunamamakla birlikte, Rusya'nın Karadeniz'de bazı istihkâmlar ve deniz kuvvetleri peyda ederek 1870 savaşıdan sonra Avrupa dengesinde oluşan karışıklıktan yararlanarak 1856 Paris antlaşmasını bozmaya kalkışması hareketleri üzerine bir uyarı olarak yazılmıştır.]

Gene bazı gazetelerin rivayetine göre Rusya'nın Karadeniz sevahilinde bazı liman ve istihkâmat inşasıyla iştigali bir mesele-i düveliye şeklini almakta imiş. Bu mesele, şimal üzerinde bir kuyruklu yıldız doğsa mutlak bizim başımıza düşer zannıyla meluf olan "ukala"mızı birtakım vahimelere düşürmekte olduğu dahi işitiliyor.

Bize kalırsa bu teşebbüsât nazar-i ehemmiyetle bakılmaya bile değmez.

Malumdur ki Kırım muharebesi neticesinden olarak Rusya'nın Karadeniz donanması mahvedilmiş ve bu metrukiyet hali on beş seneden ziyade devam etmiş idi. Bizim taraftan ise o müddet zarfında donanmaya hayli ikdamlar edildi, pek çok paralar sarf olundu, bu kadar zırhlı zırhsız sefine yapıldı.

Donanma kaplumbağa yavrusu yumurtadan çıkar gibi birkaç gün imale-i nazar edivermekle vücuda gelmez; zaman ister, ba-husus hazineler sarfına ihtiyaç gösterir. Bu halde Rusya Karadeniz'de donanma-yi hümayuna mukabil bir kuvveti ne vakit hâsıl edecek? O, bu maksatla uğraşmakta iken biz seyirci mi duracağız?

Bir de Petersburg'un hazinesinden altın mı taşıyor? Rusya vükelasının tecaribi ve ilcaat-i zamaneye vukufu servet-i milliyelerinin bu yolda bir vesile-i tecavüz tedarikine sarfı için müsait olacak mı? Ba-husus esliha-i harbiyenin tesir cihetiyle en şedidi ve fakat tesirinin tahaffuza inhisarından dolayı en haklı-

şı olan deniz lağımları meydanda iken sahile nasıl yanaşılacak?

Rusya Sivastopol'u tahkim ediyormuş. Mancınıkla kaldırıp da üzerimize mi atacak?

Ama o istihkâmdan muradı bize karşı tahaffuz imiş. Bu hal Devleti Aliyece medar-i endişe mi olmak lazım gelir, bais-i iftihar mı? Şurasını iyice anlayalım. Muradımız Rusya politikasının *Petro vesayası* namıyla maruf olan hayal-namenin tayin ettiği meslekten inhirafını iddia değildir; bilakis demek isterim ki gene o meslek iktizasından olarak şimdi Avrupa üzerinde olan teşebbüsatını vakt-i müsaide talik etti; Asya ile uğraşıyor, İstanbul'a değil Hind'e gidiyor.

Buna en büyük sebep ise Bismarck hazretlerinin dehşet-i vücududur. Bu zat, bayağı hiçbir şey altında ezilmemek şanından olan efkâr-ı beşere bir bâr-i giran oldu. Ati gibi yapacağı bilinmez, zaman gibi önüne durulmaz bir hale geldi. Buralarda "Bakalım felek ne yapar?" denildiği makamda Avrupa'da "Bakalım Bismarck ne yapar!" deniliyor.

Bu hasiyette bir adam meydanda, Avrupa dahilinin en kudretli olan kavmi onun elinde ve hele Fransa'nın felaket-i ahiresi göz önünde iken şark meselesi gibi cihan-i medeniyette mevcut olan menafiin kâffesine doğrudan doğruya veya dolayısıyla taalluku zahir olan bir fitne-i naimeyi uyandırmaya kim cesaret edebilir?

Eğer denilirse ki Bismarck baki midir? Avrupa daima bu halde mi kalacak? Rusya'nın elinde bir kale ziyade bulunmak bizce bir mazarrat-i zaide sayılmaz mı?

Biz de şu suretle cevap veririz ki, temin-i istikbal gayrın zafını temenni ile olmaz; istihsal-i kuvvetle olur. Bismarck baki değilse bizi de bulunduğu derecede kalmaya icbar eder bir sebep yoktur. Rusya, Karadeniz sevahilini tahkim ederse biz de Tuna'nın istihkâmını tezyit ederiz. O, birçok gemi peyda ederse biz de birçok gemi, birçok deniz lağımı peyda ederiz. Zaman değiştikçe, âlem terakki ettikçe ilcaatını, mukteziyatını icra ve tedarikle uğraşırız. Yoksa Rusya'nın ne Karadeniz sevahilini tahkim etmesi halimizi muhatarada bırakır, ne tahkim etmemesi istikbalimizin teminine kifayet eder.

Bir de şurası hiçbir vakit nazar-i dikkatten ayrılmamalıdır ki mevkiimizin Avrupa muvazenesince olan ehemmiyetinden başka menafi-i ticareti bayağı nefes aldıkça büyüyor denilecek surette dakika geçtikçe ziyadeleşiyor.

Mahmut-i Sani zamanında Şarka nispet –Akif Paşa’nın tabirince– “ruh-ül-vakit” yalnız muvazene-i düveliye imiş. Yunan ihtilalinden dolayı hemen umum Avrupa eski Atinalıların muhafaza-i adap ve hikmetiyle bir vecd-i mürdepesendaneye müptela olarak üzerimize yığıldılar. Fakat kazak bayrakları İstanbul karşısında görünmeye başlar başlamaz ekseri ve belki herhalde müdir-i efal olan menafi her şeye galebe eyledi. Ve efkâr-i umumiyenin sademe-i galeyaniyle asakir-i müstevliye Prut’un öbür tarafına çekilmeye mecbur oldu.

Düvel-i garbiye bu tecrübe ile menafi-i sahihalarına bir kat daha vukuf hâsıl ettikleri için Yunan vakasında Rusya’ya muin iken Kırım hadisesinde bizim imdadımıza şitap ettiler.

Girit ihtilali, Yunan fesadının aynı denilecek bir halde iken Devlet-i Aliye’nin matlubuna muvafık bir surette netice bulmasına asla mani olmadılar. Belki bazıları manevi iane eylediler.

Bir taraftan Süveyş cetveli açıldı. Hind ve Çin mülkümüzce komşu kapısı hükmüne geldi. Rumeli demiryolu yapılıyor, memalik-i Osmaniye Avrupa’nın bir meclis-i ülfet halinde olan daire-i ihtilatına dahil oluyor. Şimdi ise “ruh-ül-vakit” menafi-i ticarettir. Avrupa bizi ve bizimle beraber koca Asya’nın ticaretini Rusya’ya terk ile madde-i hayatını öyle cihan-gir taslağı bir hükmet-i galibenin pençe-i hevesine teslim edemez.

Hâsılı biz her vakit Avrupa’nın kefalet ve muavenetinden eminiz. Şu kadar var ki gönül iane ile yaşamayı istemez. Binaenaleyh bize göre mukteza-yi hamiyet kendimizi her kime karşı olursa olsun kendi kuvvetimizle muhafazaya çalışmaktır. Bu arzunun müşkülâtı inkâr olunmaz; fakat istihalesine hükmedilmesin, sevabıkımız meydanda duruyor.

(İbret, Sayı 2, 15 Haziran 1872)

* * *

4. İbret

[“İbret” makalesi, on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru yeni kurulmuş Avrupa’nın hızla almakta olduğu yeni biçimi süratle anlattıktan sonra bundan alınacak ibret derslerini sıralıyor.

Basın, on sekizinci yüzyıl büyükleri, Fransız devrimi, buhar ve “seyyale-i berkiye” adı verilen elektrik, petrol, tıp, hukuk, iktisat, sanat, ticaret ve teknik gelişmesi süratle kaydedildikten sonra bu beşeri ilerlemeye ayak uydurabilmek için neler yaptığımız, bu yapıların yeterliliği sorunu inceleniyor. “Terakki”, “Sai” makalelerindeki fikirler de bu nokta etrafında toplanır.]

Dikkatle bakılırsa bu kâr-gâh-i kudretin her zerresi bir cihan-i hikmet, her lahzası bir devr-i ibrettir. Akıl her gördüğünden müstefit olabilir, her işittiğinde bir hisse-i marifet bulabilir; hatta allame-i riyazi meşhur Newton mahsulat-ı maarifin en mucizlerinden olan kuvve-i cazibe kanunlarını bir elmanın sukutundan ibretbin olarak keşfeylemiştir. Hep hissemend-i ibret olmaya çalışanlardır ki zor-i bazu-yi irfan ile tabiatın ebvab-i serairini sökerek saadet-seray-i medeniyeti tezyin etmekte olan bu kadar cevahir-i kemalatı, insaniyetin daman-i istifadesine isar etmişlerdir.

Hususuyla bir lisana sesini dünyanın her köşesinden işitirmeye ve bir kaleme bir anda yüz binlerce ashab-i mütalaaya meramından haber vermeye kudret bahşetmek imtiyaz-ı feyyazanesine malik olan matbuatın zuhuruyla âlem-i insaniyete şeref verdiği günden beri kavaid-i siyaset ve usul-i hikmet ve medeniyet ve marifetin temayülât ve ilcaatından ibret almak ummun müstefit olabileceği bir nimet hükmüne girdiği için ebna-yi beşer telahuk-i efkârın ittisai sayesinde bir iki asır içinde üç dört bin seneden beri zuhura gelen mesair-i celileyi unutturacak derecelerde bedayi-nüma-yi kemal olmuştur.

Âlemin hazain-ül-kütüb-i maarifine bakılsın. İki asr-i ahirin mahsulat-i irfanı edvar-i sabıkanın asarına yalnız ihtiva-yi hakayıka değil kesrette dahi bin derece faik görünür.

Hele on sekizinci asr-i miladiyi evvelden tehie veya içinde bulunarak terbiye eden ve eserlerinin intişarındaki sūrat ve sūhulet cihetiyle birbirinin idrakât-i mucidanesine feyzbahş-i takvîyet olan hükema kavaid-i mevcudeyi mücerredat ve mevhumatından tecrit ile hikmeti, tecrübe ve istidlal üzerine tesis ettikten sonra medeniyet, tarik-i terakkide bir başka şevk ve şitap ile yol almaya başlamıştır.

[O zuhur-i hakikatin gönüllere verdiği vecd ü hal-i tabii cihetiyle Fransızlar doksan sene evvel ta aksa-yi garpten kemal-i heyecan ve ikdam ile Hukuk-i Beşeri silah-be-dest olarak neşr ü ilan ettiler. Şimdi ta münteha-yi şarkta olan Çin memleketinde bile insanın hayatı hiç olmazsa itiyat sayesinde olsun behreyab-i emniyet oluyor.]¹ Nazariyat-i ilmiyenin asar-i hariciyeye tatbikiyle maddi ve manevi istifadeye çalışanlar buhar kuvvetiyle seyyale-i berkiye hasiyetini keşfettiler. İnsaniyete hizmet için ruh kadar bedi-ül-eser ve hayal gibi seri-üs-sefer iki vasıta peyda oldu.

Buhar sayesinde ki insan, sehhar gibi, denizde yürüyor, karada uçuyor. Seyyale-i berkiye kuvvetiyledir ki, âdem, sahib-i keramet gibi, hem tayy-i zaman hem kasr-i mekân ediyor.

Buhar sayesinde ki yirmi beş otuz milyon nüfusu olan yerlerde elli altmış milyon beygir kuvvetinde demir ve bakır hiç aram etmeksizin lezaiz ve havayicimizin tedarik-i esbabına çalışıyor. Seyyale-i berkiye kuvvetiyledir ki dünyanın bu cihetteki bir hasta ta karşı tarafında olan bir hekimin hazakatinden istifade ile hıfz-i hayatına muvaffak oluyor.

Gaz zuhur etti, ömr-i beşer bir kat daha müzdat oldu. Memalik-i mütemeddinde herkes geceyi gündüze katmış, lezzet-i hayattan müstefit oluyor; herkes leyalin hapishane-i zulmetinden kurtulmuş, esbab-i saadatinin tezyidine çare arıyor.

Tıp, muhayyir-i ukul olacak bir hale geldi. Bundan yüz sene evvel mühlik addolunan emrazın bir çoğu bugün nezleden ehemmiyetsiz geçiyor.

[Hukuk, efkâr-i umumiyenin taht-i himayetine girdi. Memalik-i mütemeddinenin ekserinde bir nefsi idam etmek ihya etmekten müşkül görünüyor.]²

Marifet serhadd-i tasavvura vardı; kıtalar ayırıyor, denizler birleştiriyor, umman ortalarında karalar, kum deryalarında sular buluyor.

Fenn-i servet mesaiyi taksim eyledi. Bir na-kabil, sanatın kendine ait olan cihetinde eski hezarfenlerden on on beş derece üstat oluyor. Bir çocuk uğraştığı işte evvelki kâr-gûzarların onundan on beşinden ziyade mahsul fiile çıkarıyor.

Sanat, iktidar-i beşerin haricine çıkmak daiyesine düştü. Üstad-i tabiatın asar-i bediasından zannolunabilecek revnakta nefais meydana getiriyor.

Ticaret bir garip itibar buldu. Bin şirketten servetli adamlar, bir devletten kuvvetli şirketler peyda ediyor.

Hâsılı zamanımızın medeniyet ve mamuriyeti bir hale geldi ki balâda tadat etiğimiz esbabı icat veya keşfedenler ihya edilmek kabil olsaydı ihtimal ki içlerinde hiçbirisi bu âlem gene terakki-i saadeti yolunda kendilerinin ifna-yı ömür ettikleri âlem olduğuna inanmazlardı.

[Mademki bu kemalat-i medeniyet hep her ne görülür, her ne işitilir, her ne okunursa cümlesinden az çok ibret almak sayesinde vücuda gelmiştir. Ve mademki biz ibret asarından olan medeniyetin kemalatını görüyoruz, işitiyoruz, okuyoruz; ya hiçbirisinden ibret almamak milletimizce terakkiden bütün bütün el çekmek değil midir.

Biz ne zaman ibret-bin olmaya başlayacağız? Biz ne zaman netayic-i itibarımızı fiile çıkarmaya çalışacağız? Ya şimdi hiçbir şey yapmadık mı? Hayır, hayli asar vücuda getirdik. Elde Tanzimat var, Mecelle var, muntazam asker var, mükemmel bir donanma var, nev-icat birçok silah var, iki ufak demiryolumuz var, birkaç şosemiz var. Harbiye birçok zabıt yetiştirdi, hâlâ da yetiştiriyor; Tıbbiye hayli hekim çıkardı, hâlâ da çıkarıyor. (Cüziyattan birtakım asar daha tadat olunabilir.) Lakin bunların cümlesi idarenin ya hüsn-i niyet veya sevk-i zaruretle meydana getirdiği şeylerdir.

Halkımızın göze görünecek bir eseri –Şinasi merhumun sa-ye-i delaletinde– gazetelerin edebiyatça hâsıl edebildiği cüz’i bir tahavvülden ibaret kalıyor. Bir mektep yapmadık. Hatta bu

kadar himmetler, bu kadar akçelerle vücuda gelen Dâr-üş-şafa-ka'yı bile nakıs bıraktık. Şer'an ve aklen memur olduğumuz ta-harri-i marifetin tariki bu mudur?

Bir fabrikamız yok. Mülkümüzde sanat ne ile ileri gider?

Bir şirket tesisine muvaffak olamadık. Ticaret böyle mi te-rakki bulur? Bir Müslüman bankası var mı? Beynimizde servet nasıl vücuda gelir?

İyice bilmeliyiz ki biz hâlâ ecdadımız olan abalı kebeli Türklerin mevki gibi, ahlak gibi elimize geçen mirasları saye-sinde yaşıyoruz. Osmanlı şanı, terakki fikri bunu mu iktiza eder?

Birtakım ukala biliyoruz ki "Bu türlü esbap, servetle teda-rik olunur, bizde ise o yok. Binaenaleyh arzu olunan şeyleri ya-pamamakta mazuruz" derler. Halbuki servet de bu türlü esbap mevcut olmadıkça istihsal edilemez. Biz şimdi ne yapalım? Devr-i daimin imkânına kail olalım da servetimiz olmadığı için marifetten, şirketten, sanattan, ticaretten; marifetimiz, şirketi-miz, sanatımız, ticaretimiz olmadığı için servetten ilelebet mah-rum mu kalalım?]³

Kanun-i tabiat hükmünce her illet bir diğerinin eseri, her eser bir diğerinin illetidir. Lakin biraz sarf-i dikkat olunduğu gibi ilel ve asar arasında mebde-i evvel pek kolaylıkla keşfolu-nabilir. Nitekim bahsettiğimiz davada dahi hal böyledir.

Mesela yüz kişi bir yere toplansa da her biri hayır için gün-de bir iki kuruş verse yüz çocuk okutacak bir mektebin mülkü-müzde idaresine kifayet edebilir. O çocuklar ise hiçbir vakit bir günde hayır için bir kuruş veremeyecek bir halde bulunmaz. Belki birtakımı bir yere toplanırlar, bir fabrika veya fabrika ol-mazsa ufacık bir tezgâh peyda ederler. Onda kazandıkları para ile ufacık bir şirket, onun kârıyla da ufacık bir banka teşkiline iktidar hâsıl edebilirler. Bu da hâsıl olduktan sonra kendilerince zenginliğin başlaması tabiidir. Yoksa iptida zenginleşmek sonra banka, sonra fabrika, sonra mektep yapmak murat olunursa bizce vusûl-i maksat için kimya ve define aramaktan başka çare yoktur.

Nazar-i ibretle bakılırsa görülür ki saadet-i hallerine âlemi

gıpta-keş eden akvamın hepsi ilel ve asar arasında mebde-i ev-vel ve tertib-i teselsülü bulmaya ibret-binane çalışarak ve bulduktan sonra işlerini tertip üzere yürüterek bulundukları mertebeye vâsıl olmuşlardır.

[Biz ise her ne arzumuz var ise husulünü iptida hükümetten ve olmaz ise Cenab-i Haktan bekliyoruz. Hiç şüphe edilmemek iktiza eder ki bir hükümet halkın ne pederidir, ne hocasıdır, ne vasisidir, ne lalasıdır. Efradın marifetine, mülkün mamuriyetine, insaniyetin kemaline, medeniyetin terakkisine hizmet ederse hem kendinin hem ahalisinin hem de bütün âlemin menfaatine mürüvvetmendane bir muavenet ibraz etmiş olur, namı kıyamete kadar insaniyetin evliya-yi niamı olan eazımla beraber yâd olunur. Fakat himmetini yalnız vazife-i asliyesi olan icra-yi adaletle hasrederse hakkında ne diyebiliriz. Bize lalalık etmeye icbar etmekte bir hakkımız var mıdır? Cenab-i Hakka ise ne âlemin ıslahı vaciptir, ne bir mülkün mamuriyeti veya bir halkın terbiyeti lazımdır.]⁴ Meşiyeti, bizi bu dâr-i imtihana getirmiş; hikmeti, esbaba merbut yaratmış; kudreti, hepimize mahsusata ibretle bakarak o irtibatın keşfine iktidar vermiş. [Kabiliyat-i tabiiyemizi meydana çıkarmak istersek biz de şehrah-i medeniyette kendilerini ve kendilerini olmazsa izlerini görmekte olduğumuz akvamdan ibret alalım. Biraz da esbabın tayin ve teşebbüsünde iktidarımızı tecrübe edelim. Biraz da nefsimizi veli ve vasi ihtiyacından vareste bilelim.]^{5*} Ayetle, hikmetle, icma ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle müsbettir ki, insan için her ne hâsıl olursa sây ile olur, insan her neye vâsıl olursa sây ile olur.

(İbret, Sayı 3, 17 Haziran 1872)

* * *

* 1-5 sayılı köşeli ayraçlar arasındaki bölümler *Müntahabat-i Cedide*'de çıkarılmıştır.

5. Bir Mülhaza

Cumartesi günü akşam üstü [15 Haziran 1872] vukubulan tevcihat sırasında Şûra-yi Devletin muhakemat dairesi Adliye Nezaretine ilhak olduğu görülüyor.

Bu tebeddülün faydası zahirde yalnız emr-i muhakematın inzibatına hizmetten ibaret görünürse de hakikat-i halde bildiğine bilmediğine taklit illetinden bir vakit kurtulmamış olan idare-i sabıkanın hiç lüzumu ve hatta kendi menfaatince bile bir tesiri olmadığı halde ihlal ettiği bir büyük kaide-i adaletin avdetine hizmet etmiştir.

Malumdur ki bir zamanlar hükümetin kuvveti erbabının halka ilka ettiği dehşetten ibaret zannolunduğu için Avrupa'da memurları mesela sırmalı esvap, mineli nişanlarla tezyin etmek gibi birtakım münasebetsizlikler meydana çıktıktan başka hatta huzur-i adalette bile halk ile müsavat şaibesinden kurtarmak için memur murafaasına mahsus mahkemeler icat olunmuş idi.

Memalik-i islamiyede ise, mesela bir vezir peşinde birkaç bin kişi taşımak veyahut yeni gittiği bir memlekette şiddet-i şekimesini irae için eline geçen birkaç bigünahı ağaçlara, köşebaşlarına asmak gibi e'alde birçok garaip ve mezalim zuhur ettiği halde kavaid-i şer'iyyeyi savn-i ilahide bıraktılar, ihlaline değil pirameninde dolaşmaya bile cesaret edemediler.

İslamın en şerefli zamanında eşref-i azası olan cenab-i Ali bir Yahudi ile olan davasını nasıl huzur-i şeriatta rüyet ettirdiyse en ziyade tegallup zamanlarında en meşhur mütegalloplardan olan Tersenkli oğlu filan gibi derebeyleri dahi velev bir çingene ile olsun hukuka müteallik münazaaları zuhur edince öylece huzur-i şeriata gider, kaimen ve müsaviyen hasımları ile murafaa olurlardı.

Ferman-ı ilahi ile teyit olunmuş ve bin iki yüz senedenberi milletin âdat ve ahlakına yerleşmiş ve hatta bunca hun-i nahak seylabeleriyle dahi mahvolmamış böyle bir kaide-i adaleti bu zaman-i medeniyette lağvedip de devlet ahalisinin efradı bey-ninde türlü türlü hatt-i hümayunlar, fermanlar, nizamlar, irade-

lerle her hal ü kârda ve hatta memurine istihkakta bile musavatı ilan edip dururken memurlarla efrat arasında müsavatın revacını gösteren mahakime varıncaya kadar ayırmakta ne mana var idi.

Umumun hukukuna kâfil olan devlet o vazifesinin icrası için bu kadar mahkemeler tayin etmiş idi. O mahkemelere itimadı olmasa ibadullahın hakkını rüyete memur etmez idi. İtimadı olunca, kendi hakkını orada rüyet ettirmekten içtinabı abes olurdu.

Ama Avrupa'da bu kaide mevcut imiş!... Hükümeti halktan ayırmak ve bu suretle aralarında hâsıl olacak ihtilaftan istifade etmek arzusunda bulunanlardan başka taraftarı görülemez. Vaktiyle bir şeydir yapılmış, menfaatperestana bazı hizmetler etmiş; onun için birkaç hükümet tarafından iltizam olunup gidiyor. Ya biz ona taklide neden mecbur olalım?

Bu malum bir şeydir ki hak, bir zamanda ve bir mahalde tagayyür etmez, binaenaleyh icrasına kâfil olan usul ve heyet dahi vahit olmak lazımgelir.

Bizde ise tarz-i idarenin tebeddülünden beri bu lüzuma hiç riayet olunmamış idi. Memlekette üç dört türlü mahkeme peyda oldu. Bazı kere birbirini mütenakız ilam verir, bazı kere bir davanın hangi yolda mahkemeye ait olduğunu tayinde akıllar âciz kalır.

Bu aynıyla nizamatta da mevcuttur: Mesela bir adam vefat eder de bir oğlu, bir kızı ve bir de yetim hafidi ve onlara miras olarak bir mülk hanesi, iki vakıf dükkânı, arazi-i emiriyeden bir çiftliği kalırsa aralarında mülk başka türlü, vakıf başka türlü, arazi başka türlü taksim olunur.

Merci ve nizamda olan bu ihtilaf nefs-el-emre bir perde-i istitar olduktan başka muhakematça bin türlü keşakeş, bin türlü müşkilatı mucip olmaktadır.

Balâda bahsettiğimiz tebeddül ise ümit ederiz ki ilerde nizamât ve mahakimin ittihadına bir fatiha-i hayır olur.

Devlet kendine ait olan işleri bile mahakim-i adiyede rüyet ettirince ve bir daire ile bir fert arasında olan davalar dahi davi-i efradın usul-i muhakemesine tabi olunca mesela tüccarın

ayrı mahkeme, ayrı usul-i muhakeme istemesine mahal kalmayacağına hiç şüphe yoktur.

(*Ibret*, Sayı 4, 18 Haziran 1872)

* * *

6. Hukuk

Eslafın tarihi baştan başa mütalaa olunsun; umumen muasırların haline bakılsın; her zamanda, her mekânda göreceğimiz şudur ki insan denilen muamma-yi ebediy-ül-eşkâl şu kıta-i hâkin her tarafına yayılmış; bir köşesinde bir fert bin adam öldürse muaf veya mecur tutuluyor, bir diğer köşesinde bin adam bir ineğin hayatına kasdetse cümlesi birden mazhar-i lanet oluyor. Yüz arşın yüksekliğinde bir dağın bu tarafında oturanlar şahs-i vahidin hükümetini isterlerse ve öte tarafında ikamet edenler istemezlerse idam cezasına uğruyorlar. Sekiz arşın genişliğinde bir nehrin sağ tarafında en mücaz olan muamelat sol tarafında en şedit mücazata layık görülüyor. Hiçbir milletin kavaid-i idaresi mecmuiyeti itibariyle ahlaflına kalmamış; hiçbir halk eslafının kavaid-i idaresini mecmuiyet itibariyle kabul etmek istemiyor. [Londra'da krallık var, onu ifnadan bahsetmek kabil oluyor; Paris'te Cumhuriyet var, onun ipkasına dair söz söylemek mümkün olamıyor. İsviçre'de herkes oturduğu yere devletin bayrağını çekiyor, fakat nereli olursa olsun her türlü efallinde İsviçre kanununa tabiiyet mecburiyetinde tutuluyor; İstanbul'da bir sefir bile ikametgâhına tabi olduğu devletin bayrağını çekemiyor; fakat hangi milletten olursa olsun en âciz bir ecnebi saltanat-i seniyenin ahkâm-i nizamâtında hariç tutulabiliyor.]* Şarktaki cinayet garpte fazilet addolunuyor; garpteki marufat şarkta münkerattan görünüyor. Dün hak bildiğimiz şeye bugün batıl deniliyor; bugün hata dediğimiz şey yarın savap oluyor.

* Buradaki bölüm *Nümune-i Edebiyat*'ta çıkarılmıştır.

Acaba hukukta meşhut olan bu ihtilaf bir ziya-yi hakikatın bunca kabiliyat-i mütenevviaya inikâsından dolayı mazahiri itibariyle birer reng-i diğerde görünüşünden midir? Yoksa dünyada bir nefs-el-emir mevcut değildir de hukuk ve onun ihtilafı sırf masnuat-i beşereden midir?

Biz katiyen şıkk-i evvele kail olanlardanız: çünkü dünyada icada iktidar ya vardır, ya yoktur. Eğer var ise insan da icat olunmuştur; eğer yoksa gerek hukuku ve gerek kavaidinde olan ihtilafı da insan icat edemez.

Hele tabiatte bir mebde-i evvelin vücudu teslim olunmazsa insana hiçbir şey için mebde-i evveldir denilemez. Çünkü tabiat, insana nisbetle bilbedahe külli ve insan tabiata nisbetle bilbedahe cüzi olduğu için, mebdeiyeti tabiatten nefy ile beraber, insanda ispata çalışmak bir küllün umumiyetinde bulunmayan bir haysiyeti bir cüzünde aramak kabilindendir, ki her akla göre bahir-ül-butlandır.

İşte serdettiğimiz mukaddemattan şu neticeler hâsıl oluyor ki, kâinatın silsile-i tertibinde bir mebde-i evvel yok ise, insanda ihtiyar ve ihtiyarını icraya iktidar da yoktur. Binaenaleyh kâffe-i asarda olduğu gibi hukuk muamelatında gördüğümüz intizam veya ihtilaf gibi haller dahi alelamya ve müteselsilen zuhur eder ve birbirinin irtibatından kurtulmaz birtakım illetlerin netayic-i zaruriyesinden ibarettir.

Halbuki insanın her fiili ıztırar altında bulunursa hiçbir fiilinden mesuliyeti lazım gelmez. Bu halde pederini öldüren, evladını yiyen, vatanını tahrip ile hanesini mamur eden, kanlar içen, hazineler soyan herkesin ırzına musallat olan, kendi ırzını kimseden diriğ etmeyen adamlar cümleten muztar sayılmak ve binaenaleyh mazur tutulmak lazım gelir.

Fenn-i hukuk ashabı bu itikatta bulunanların fikri fiiliyata çıkmadıkça haklarında bir şey demeye tenezzül etmezler. Lakin fiiliyatın zuhuru anda kendi itikatlarınca muhik olan muamele ne ise onu icra ile beraber, taraflarından varit olabilecek her türlü itiraza şöyle bir kıyas-i mukassim ile mukabele eylerler:

"Ef'al ya muztardır, ya değildir. Eğer muztar ise biz de hakkınızda icra ettiğimiz muamelede muztar ve binaenaleyh

mazuruz. Değilse siz de fiilinizde muztar değildiniz, binaenaleyh gene hakkınızda bu cezayı icra etmekte mazuruz.”

Mebde-i evvel kabul olununca –balâda ispat olunmuş idi ki o mebde insan değildir– ihtiyarın vücudu iktiza eder. Ya acaba insan dahi muhtar mıdır? değil midir? Şüphe yok ki muhtardır. Hatta biz, mebdeiyet tasavvurunu bile nefsimizde olan ihtiyar ile hissediyoruz.

Bana istenildiği kadar “Sende fi-nefs-il-emir ihtiyar yoktur. İhtiyar zannettiğin ahval birbirini takip ederek gelmekte olan birtakım esbabın netayicinden ibarettir” denilsin dursun. Ben mademki kalemi elime aldığım zaman şu satırları yazmakta veya yazmamakta muhtar olduğumu ilm-el-yakin, ayn-el-yakin biliyordum, ve bana yazmayı istemekte veya istememekte hariçten hiçbir sebebin tesir eylediğini göremiyorum, elbette kendimi muhtar bilirim. Ve ben mademki insanım, ve insanın sıfat-ı kâşifesi olan akıl için tarik birdir, elbette herkes kendi ihtiyarına lisanen olmazsa vicdanen mukırdır itikadında bulunurum.

Şimdi mesele avarızdan tecrit oluna oluna şu dereceye indiki acaba hukukun membaı kâinatta vücudunu aradığımız mebde-i evvelde midir? yoksa ihtiyar-i beşerde midir?

Şikk-i sani bir surette teslim olunamaz; çünkü ihtiyar-i beşer ya hürr-i mutlak, ya bir kayıt ile mukayyettir. Eğer hürr-i mutlak ise hiçbir fert diğerinin hodbehote tayin ettiği hükme serfûru etmek istemez ve buna bihakkın icbar da olunamaz. Bir kayıt ile mukayyet ise o kayıt nedir?

Bizim itikadımızca hakîm-i kudretin tabiat-i külliyyede hal-kettiği *hüsün* ve *kubuh*’tan ibarettir. Binaenaleyh hukuk “tabayiyi beşerden mahasin-i mücerredeye mutabık olarak münbais olan revabit-ı zaruriyeye” denilir.*

Avrupa’da hukuku başka türlü tarif etmek ister birtakım fırkalar daha mevcut olmakla bazı akvalinin irat ve tetkikini vazifeden addeyledik.

Kurun-i vusta maarifmendanından bazıları insanın tabiatı temeddününü üss-ül-hukuk addederek “hak, medeniyete mu-

* *Nümune-i Edebiyat*’ta bundan sonrası yoktur.

tabık olan usuldür" demişler. Halbuki angarya da medeniyetin tabiatına mugayir değildir, hatta o sayede bir cemiyet medeniyete hizmet edecek nice measir-i azime meydana getirebilir. Fakat bununla angarya muhik addolunmak mı lazım gelir? Af gibi, ihsan gibi mahasin-i ahlak da medeniyete büyük yardım eder, lakin bununla ebna-yı vatan affa ve ihsana icbar olunabilir mi?

Bir diğer fırka hukuku "insanın kendine yapılmasını istemediği şeyi kimseye yapmamasından ibarettir" yollu tarif etmek istemişler.

Hiçbir adam yoktur ki müttehem olsa mazhar-i affolmayı istemesin. Hal böyle olmakla zulüm görmüş bir adama "Mademki sen de müttehem olsan mazhar-i affolmayı isteyeceksin. Kaide-i hak, senin de şikâyet ettiğin gaddarı affetmekliğin lazım gelir" denilebilir mi?

Bir diğer fırka, hukukun insanda olan istidad-i kemale hizmet eden şeylerden ibaret olduğuna zahip olmuşlar.

Bu tarif de ağyarını menetmez; çünkü hüsn-i ahlak da o istidadın hadimlerindenidir.

Bir diğer fırka "ekseriyetin menfaati hangi fiilde ise hak odur" derler.

Bu kaide kabul olunduğu halde, evvela dünyada yalnız iki kişi kalmak lazım gelse ekseriyet ve onunla beraber hak indifa etmek ve o takdirce heriflerin biri diğerini idam etse fiili mübah olmak netayic-i zaruriyedendir. Saniyen, mademki ekalliyetin ekseriyete karşı hiçbir vakit hakkı olmayacak bittabi hakkın bedel-i misli olan vazifesi de bulunamaz. O halde ekseriyetin haber alamayacağı surette bir cinayet eden vazifesizlik etmemiş olur.

Salisen, menfaati aranılacak ekseriyet, kimin ekseriyetidir? Umum insaniyetin ekseriyeti mi? Bu halde mesela "frenji gibi sâri ve mühlik ve evlada geçen birtakım illetler var, onlardan birine müptela olanlar hem muasırlarından bu kadar adamların fenasına sebep oluyorlar, hem ahlafa da daima azmakta bir zehr-i katil membaı yadigâr ediyorlar. Menfaat-i umumiye ki, ayn-i haktır, bunların idamını ve hiç olmazsa müebbeden bir

yerde hapsini iktiza eder" yollu bir iddia meydana konulsa ne cevap verilebilir?

Yalnız muasırların ekseriyeti mi? O takdirde "Dünyaya kolera Hind'den dağılıyor, bir kere de dağılırsa dünyanın her tarafında mucip olduğu telefattan başka memalik-i mütemeddincede ne kadar sahil var ise cümlesini karantina altında durmaya mecbur ediyor, ticaret bu kadar zarar görüyor, ve müvaride bu kadar manilere tesadüf ediyor. Ara sıra bütün cihanı mevt muhatarasında ve haps-i medit içinde bırakmaktan ise yalnız Hind bir haps-i daimi altına alınmak ekseriyetin menfaatine ve binaenaleyh hakka muvafık olmaz mı?" diyenlere ne cevap verilebilir?

Bir kavmin ekseriyeti mi? Ya dünyada bu kadar kavimler mevcuttu ve her birinde ekseriyetin menafii birbirine mugayir ve hatta bir kavimdeki ekseriyetin bugünkü faydası dünkü faydasına taban tabana zıt iken insaniyetin madde-i hayatı, hammi-i kemalatı olan hukuka böyle rengâmezlikte, sebatsızlıkta kavs-i kuzaktan farkı olmayan bir fikir nasıl esas tutulur?

Bir diğer fırka hukukun esası "hürriyet-i efradı umumun hürriyetince lazım olduğu dereceden ziyade tahdit etmemekten ibarettir" itikadında bulunurlar.

Bu tahdit ekseriyetin menfaati içinse tarif bundan evvel gösterilen tarifi; ve terakkiye veya cemiyete hizmet içinse bu iki meseleye müteallik olan akvalin aynı ve daha şümüllü düşünülürse camiidir. Binaenaleyh, tarifat-i selasenin her birine ne kadar itiraz varit olursa buna da varit olur. Ve binaenaleyh manası ne kadar şamil ise hükmü o kadar zayıftır.

Hâsılı gene tekrar ederiz ki hukuk "tabayi-i beşerden mahasin-i mücerredeye mutabık olarak münbais olan revabiti zaruriyedir."*

Vaz'-i kanun edenlere göre hüsn-i mücerret nokta-i nazarından bed ile revabıtı zahire çıkarmaya çalışmaktan büyük vazife olamaz.

* Bu düşünce Montesquieu'nün "Kanun en şamil manasınca tabiat-i eşyadan münbais olan revabit-i zaruriyedir" şeklinde *İbret*'in 2. sayısında Nuri Beyin "Kanun" başlıklı makalesinde anılmıştır.

Bizde hüsün ve kubhu şeriat tayin eder. Ebna-yi vatan arasında revabâtın hüsn-i mücerrede muvafakati ise gene vukuatın o miheng-i adalete tatbikiyle bilinir.

(İbret, Sayı 5, 19 Haziran 1872)

* * *

7. Mütalaa

[1872’de hükümet bir Yemen hareketi yapmıştı. Türk askerleri birçok zorluğu yenerek Yemen’deki ünlü yerlerden bazılarını ele geçirdiği gibi bu arada San’a da uzun bir direnişten sonra nihayet ele geçirilmişti. Bu hareketten bahseden Yemen gazetesinin bir makalesini olduğu gibi aktardıktan sonra Kemal şöyle bir görüş öne sürüyor:]

Yemen kıtası vaktiyle dünyanın merkez-i medeniyet ve güllizar-i mamuriyeti olan mevaki-i müstesnadan madut iken muahharan inkılabat-i zamane ile bu feyzini kaybetmiş ise de Mısır ve Hind’in vasatına ve mersa-yi civari-i ticaret ve hazine-i cevahir-i servet olan umman-ı azimin kenarına kurulmuş bir bender-i azim olmak cihetiyle mevkice olan ehemmiyeti hiçbir vakit zayı olmamıştır ve olmayacaktır.

İşte bundan dolayı Süleyman-i Kanuni zamanında ittihad-ı İslam taraftarları bekayasının ikdamıyla hem öyle mühim bir nokta elde bulunmak, hem de oradan Hind’e doğru sarkılmak niyet-i hamiyetkâranesiyle Yemen’in istilasına teşebbüs olunmuş idi.

Muahharen ardı arası kesilmeyen gavail-i dahiliye ve hari-ciye münasebetiyle devletin oralara bakmaya vakit bulamaması ve zaten mevkiin merkeze pek bait olması cihetiyle mündefi olan tavaif-i müluk yerine birtakım tavaif-i usat kaim olmuş idi.

Ta asr-i Mahmut Haniye kadar iş bu yolda cereyan etmekte iken Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz'a tayin ettiği Türkçebilmez namunda bir sergerde serkeşane ve cesurane bir hareketle Haremeyn'den kıyam ederek oraları zapt etmiş ve bayağı kendisi için ayrıca bir hükümet teşkiline kıyam eylemiş olması cihetiyle Mehmet Ali Paşa dahi bir zamanlar Yemen taraflarıyla uğraşmaya başlamış ve fakat gene bir hüsn-i netice hâsıl edilememiştir.

İşte geçende gene saltanat-i seniyeden gösterilen bir himmet-i mahsusa üzerine Yemen tekrar makam-i hilafete irtibat eyledi.

Bu muzafferiyet husulünün suratine ve faide-i haliyesinin o kadar büyük görünmemesine kıyasen bazıları nazarında ikinci ve üçüncü derecede olan vakayiden addolunmak isteniliyorsa da bizce asrımızın en ziyade şayan-i dikkat olan inkılabat-ı azimesindendir.

Çünkü ebna-yı Arap kıdem ve salabet cihetiyle İslamın hammi-i asabiyeti ve ifrat-i zekâvet ve hususuyla her türlü teşebbüsât ve taharriyata cüret münasebetiyle bedreka-i marifetidir. Vakıa birçoğu sonraları avdet ettiği bedeviyet haymelerinde hab-i gaflete meluf olmuş duruyor. Fakat her ne vakit sabah-i marifetin envarını görmeye başlarlar ise gene oturdukları yerleri dârül-fünun-i âlem edeceklerinde, gene tabi oldukları devleti kible-gâh-i cihan eyleyeceklerinde şüphe yoktur.

Asrımızın envar-i kemalatı Arabistan'a olsa olsa buradan aksedecek ve hilafet-i İslamiyenin arzu olunan feyz-i istikbali birinci derecede Türklerin ve fakat ikinci derecede Arapların ikdamıyla hâsıl olacaktır.

Arap bizim fesad-i ruzigâr ile asabına hâlel gelmiş üstadımızdır. Biz Arabın kuvve-i şebap ile her meşakkatini tahammülle muktedir şakirdiyiz. Biz şimdi onları bulundukları halden kurtarmaya muin olacağız. Onlar ilerde bize muhafaza-i milliyet ve kemalat-i medeniyetçe devam ve terakkide imdat edecek Hâsılı ilan-i sürurdan başka bir şey için top atmaya muhtaç olmaksızın milyonlarla ihvan-i İslamın daire-i ittihadına cemyledik. Böyle bir muvaffakiyet ne kadar şükranla şayeste görülmürse reva değil midir?

Bizde askerlik bârı yalnız birkaç eyalat-i Osmaniye’de bulunan İslam üzerinde kalmakta ve bu halin tedenni-i nüfusça [“Nüfus” makalesine bakınız – M.N.Ö.] pek çok mazarratı görünmekte iken vatan-i hilafeti taarruzdan vikaye için birkaç yüz bin kişi daha silahlayabilecek öyle bir mahzen-i satvetin fethine muvaffakiyet politikamızca dahi ne kadar güzel tesirler hâsıl eebileceğini tarife hacet yoktur.

Hele ebna-yı vatan içinde menfaat-i sahihamız anlaşılmaya başlayalı hamiyetperverân-i asrın azam-i amâli hükmüne girmiş olan ittihad-i İslam maksadına bu fatiha-i zaferin edeceği hizmet tarif olunmak istenilse de kolaylıkla mümkün olamaz derecede görünür.

(İbret, Sayı 6, 20 Haziran 1872)

* * *

8. Avrupa Şarkı Bilmez

Vakıa içlerinde taharri-i hakikat arzuları avalim-i ulviyede insan var mıdır, yok mudur bilmek için binlerce eshab-i müta-laayı birçok faraziyat ve istidlalat ile uğraştıracak kadar ilerlemiş olan bunca ümem-i fazıla bizim gibi bayağı kirpiklerine bağlanmış denebilecek derecelerde karip olan bir yerin halini görememek gariptir.

Lakin vatandaşlarımız bu yolda sakim sakim fikirlere düşmesinler. Kabristan-i fenada gunude-i sükûn olan ecdatlarının esatir-i selef kuvvetiyle amak-i vicdanından istihrac-ı hakayika çalışmakta iken mader-i vatanın kucağına birbirine mülâsık tev’emler gibi yekvücut olarak düşmüş oldukları bir milletin mahiyetinden haberdar olamazlarsa ağrep olur.

Biz ise Avrupa’yı bu vukufsuzlukta mazur tutarız: Çünkü İslama dair malumat alabilmek için bazı dostlarımızın müfteriyatından başka bir membaları yoktur.

Mesela bir İngiliz İstanbul’a gelmiş, yangın topu işitmiş, yanında olan Rum tercümanından sebebini sual etmiş, tercü-

man Beyazıt kulesinde olan sepetleri göstermiş, “İşte bak, iki adam asmışlar, onun için şenlik ediyorlar” demiş. Şimdi birçok ahat içinde kule darağacı zannolunuyor. Türkler daima adam asarlar ve astıkça ilan-i sürur ederler itikadında bulunuluyor.

Bir kıssa-hân birtakım hikâyeler ihtira etmiş, onun iğfaliyle harem daireleri odalıklar, kapatmalarla memlu bir mastaba-i sefahat biliniyor.

İki çapkın bazı neşriyata muvaffak olabilmış, onların tesiriyle burada müslüman olmayanların hayat ve hukuku Rusya veya İngiltere sayesinde mahfuz olduğuna hükmolunuyor.

Birkaç ilkbâlperest efkâr-i umumiyeyi âlem-i temeddünün muhabbetinden mahrum etmek için müslümanlara mutaassıp süsü vermiş. Türk adı anıldıkça Ehl-i Salip hunharlarına benzer dünyanın altını üstüne getirmeyi arzu eder bir vahşi aşiret tasavvur olunuyor.

Birkaç nevheves üç beş kelime Fransızca öğrenmekle adil ve hikmetin zübdet-ül-kemali olan İslamiyeti cahilane ve bi-edebane istihzaya kıyam etmiş. Ona bakılarak ahkâm-i diniye oyuncak suretinde tutulmak isteniyor.

Halbuki biz şimdiye kadar Avrupa lisanlarında şarka dair bir mütalaaya şayan kitap görmedik, ya şarkın ahvalini öğrenmek isteyenler ne vasıta ile vusul-i maksada muktedir olsunlar da bu su-i zehapları terketsinler. Ezcümle Fransızcada kavaid-i siyasiye ve vakayi ve ahlak-i milliyemize müteallik mevcut olan kitapların en alimanesi D’Ohsson namında bir zatın eseri ve sevabık ve âdatımızdan bahseden asarın en muhikanesi mahut Hammer’in tarihidir. Bunlardan hangisi mütalaa olunsa içinde görülecek rivayat-i cahilananenin kesret ve garabeti akla hayret getirir.

Mesela D’Ohsson’un iddiasınca İslamda halkın hükümete karşı hiçbir gûna hukuku yoktur. Sünniler imamın masumiyetine mutekit, Şiiler ihtiyar-i ehaliye zahiptir. Şiilerin muktedası imam Ali, Sünnilerin pişvası hazret-i Ömer’dir.

Gene o müellif Fatih’e birader idamının cevazına dair bir kanun yaptırır, o asrın ulemasına böyle bir kanunu fetva ile tasdik ettirir, “bir padişahın ahd ü nizamı hayatıyla kaimdir” der.

Ulû-l-emr memurlarının mal ve canına tasarrufunda muhtardır itikadında bulunur. Hâsılı kitabı okundukça bahsettiği Çin kanunu mudur, nedir? anlaşılamaz.

Bu türlü tahkikat ile fıkhnın kavaid-i hakimane ve ahkâm-i âdilanesine nasıl vukuf hâsıl edilebilirsin?

Hammer, tarihine başlar başlamaz Sultan Osman'a ammi-sini idam ettirir; Kosova muharebesine bizim taraftan bataryalarla toplar gönderir; Selim I. gibi, Köprülü gibi mücedditleri ervah-i musallata haline kor, rahibane bin nefrin ile yâd eder. Bayezit II. gibi, sefih İbrahim Paşa gibi muharripleri melik-ül-hayr şekline getirir, Acemane bin mübalağa ile vasfeyleyler. Fatih'i Cengiz'den zalim gösterir. Hain İskender gibi, Hunyat gibi karşısına duran siba-i vahşete havariyuna yakın hilim ve insaf isnat eder. Onun rivayetince biz bir yere gidersek birkaç yüz bin kişi ile gideriz, düşmanlarımız yalnız on, on beş bin kişiyle gelirler. Hatta İstanbul'da Fatih'in kuvve-i külliyesine karşı duran askeri topu beş bin kişiden ibaret bırakmak ister. Muhaç gazasında Sultan Süleyman'ın üç yüz bin kişiye balığ olan ordusu mukabelesine yalnız yirmi beş bin Macarlı getirir.

Charles Quint'in hücum-i Osmaniyani işittiği gibi Venedik'ten İspanya'ya firarını ve hatta hiçbir vakit Kanuni ile imtihan-i ikbal meydanına girmemesini maskara maskara adem-i tenezzülle tevile kalkışır. Fazıl Ahmet Paşa'nın Rabe suyundan geçirdiği on bin kişilik bir taliayı ircaa mecbur olmasını fenn-i harpte yeni bir devir açabilecek bir melhame-i kübra gibi göstermek ister. Ne vakit galebe edersek araya daima nagihani bir kaza karıştırır; ne vakit mağlup olursak düşmana daima fevkalade bir celadet verir. Hristiyanlar hakkında gerek kibel-i şeriatten, gerek divan-i devletten ne hüküm sadır olsa taassuba hamleder; ne muamele vuku bulsa mezhep muhalefetine isnat eyler. Kara Mustafa Paşa tarafından o vaktin muamelat-i hariciyesince bi-hakkın ilan edilen Viyana seferine nakz-i aht namı verir. Gene o seferde Lehistan kralının nakesane ihtiyar ettiği aht-şikenliği gaza tabiriyle vasfeyleyler.

Namazın tarifine kalkışır "Tulû ve zeval ve gurup dakikalarında salata iptidarın caiz olmaması İslam itikadınca o za-

manlarda güneşi şeytanın tuttuğundandır" yollu hezeyan söyler. Arabiden Türkiden ibareler tercüme etmek ister: küşayış-i derun manasına olan *fereç* kelimesini ranın sükûnuyla okur;* tabirat-i tahkiriye den *gidi* kelimesini mahut hayvan manasına *ke-di* kıyas eyler.

Bu türlü malumat ile Osmanlıların azamet-i şan ve mekârim-i ahlakı nasıl öğrenilebilsin?

Elsine-i şarkiyenin bir Avrupalıya hemen hiç faydası yok iken içlerinden birazı onları da tahsil ediyorlar da Araplar için yeni yolda sarf ve nahivler ve Türkler için yeni yolda lügatler yapıyorlar. Bunlar mükemmel değil, lakin hiç olmazsa ebna-yi vatandan mükemmel bir eser yapmak isteyenlerin husul-i maksadına hadim olabilir.

Elsine-i garbiye bizim için katiy-ül-vücup haline girmiş iken hiçbirimiz Selim III. zamanındaki Seyit Mustafa kadar olup da yazdığımızı okutacak kadar bir lisan tahsil edemiyoruz.

Ahvalimizin aynası, Eteriyal'ların** yazdığı kitaplardan ibaret kaldıkça Avrupa'ya ne kadar zulmani görünsek çok sayılmaz.

Biz de her ne vakit Rusyalılar, Lehliler, Rumlar filanlar gibi başka lisanlarda uğradığımız isnadatı gene o lisan halkına ifham edebilecek surette redde muktedir olursak Avrupa'da efkâr-i umumiye pek çabuk şarkı öğrenir, pek çabuk hakkımızı teslim eder.

Bununla beraber Avrupa'da şarkın tamamıyla bilinmemesi bizce o kadar hatalı değildir. Çünkü istikbalimizin ehemmiyeti layıkıyla anlaşılmış ve ahde vefamız tamamıyla meydana çıkmıştır.

Fakat gene tekrar ederiz: Vatandaşlarımız bizde olmayan halleri bize isnat edip de imtizac-i menfaatimize çalışmakta tereddüt göstermesinler. Çünkü bizden ziyade kendilerinin hayatı, bekası ona muhtaçtır.

Dikkat etsinler ki dünyada azasının her biri bir lisan söy-

* Yani "ferç" ki, anlam son derece değişik olur.

** Eteryal (Yunanca Hetairia, Hetaireia): 19. yüzyılın başlarında, Yunanistan'da Osmanlı işgaline karşı kurulan gizli siyasal örgüt. (N.Ö.)

ler bir devlet var mıdır? Nerede bu kadar mezhep taarruzdan beri kalmış? Nerede bu kadar cinsiyet beka bulmuş? Lehlilerin hali düşünülür, Macaristan'da kalan Ermenilerden hiçbir eser kalmadığına bakılırsa burada her kavmin necatı Devlet-i Aliye'nin istikbaline mütevakkıf olduğu anlaşılır.

Biz şimdiye kadar edyan-i saire ashabını zimmetimize aldık, her ahdimize vefa gösterdik, asayişimizden dûr olduk, milyonlarla canlar, mallar feda eyledik. Onların asayişini idame ve mal ve canını vikaye eyledik. Onlar tarafından da ahde vefa bekleriz. Vatan-i umumi, ağraz-i nefsaniyeden mukaddes tutulmasını arzu ederiz.

Bazı fırkalarda bu temayülün husulünü memnuniyetle görüyoruz. Ümit ederiz ki bu temayül yakında cümlesine yayılır. Efkâr-i saip, ziyaya benzer, bir mülkün bir tarafında zuhur edince sair taraflarında gene az zaman içinde yayılmak tabiidir.*

(İbret, Sayı 7, 22 Haziran 1872)

* * *

9. Nüfus

İnsan, şu *küre-i zemin* dediğimiz vücut-i müteharrikin ruhudur denebilir. Zira ki kısrın haricinde her ne hareket görülüyorsa hep onun sayesinde zuhur ediyor; tabiatın fevkinde ne eser müşahade olunuyorsa hep onun himmetiyle hâsıl oluyor.

Kudretin kemaline iman ile secdeber-i hayret ve ubudiyet olan odur; meşiyetin adil ve ihsanını idrak ile bu kanun-i ezeliyi hariçte izhar etmeye çalışan odur; nefsinin maddiyat ve süfliyattan itilasını keşif ile e'alinde deniyyat-i alaikten teberri ile zevahirine kıyas kabul etmeyecek surette ruhani ve tecridi bir azamet göstermeye –velev nadiren olsun– muvaffakiyet hâsıl eden odur; dört bin sene evvel cari olmuş birtakım esbaba oku-

* Bu makale *Makalat-i Siyasiye ve Edebiye*'nin 339-344. sayfalarında vardır. Aynı makale Mithat Cemal'in *Nefais-i Edebiye*, 2. cilt, s. 85-103'te de vardır.

duğu veya gördüğü netayıçten ve dört yüz sene sonra zuhur edebilecek birçok netayice işittiğı veya düşündüğü esbaptan istidlal ile nev'inin vefat etmiş veya henüz hayat bulmamış ne kadar efradı var ise hemen cümlesiyle hem-meclis geçinebilecek surette –ve binaenaleyh eğer tabire itiraz olunmazsa layemutane bir halde– yaşayan odur.

Ruy-i zemini bu kadar masnuaat-i nazar-rüba ile tezyin eyliyor; tabiat-i külliye-yi irade-i cüziyesine hadim ederek bunca bedayi-i kemalatı o meydana çıkarıyor; eyyamı zulüm ateşinden, leyalı zulmet dumanından kurtarmaya o çalışıyor; deryayı sahra gibi her tarafında gezilir, havayı derya gibi içinde yüzölür bir hale o getiriyor; tabiatle pençeleşerek bu kadar cevahir-i serveti sine-i hırsından o koparıp meydana döküyor; ecelle güleşerek bunca emraz ve devahinin vücudunu o defediyor; buhar gibi, en sakil ecsamı, en kuvvetli maadini berkeşte ve perişan etmek şanından olan bir dahiyeyi hizmetkârlıkta ve berk gibi dünyayı yakıp yıkmak levazımından bulunan bir beliyeyi tatarlıkta o istihdam eyliyor; vuhuş ona munis oluyor; tuyur onun itaatında duruyor; o isterse şecerlerin semeratı bir başka şekle, bir başka hale giriyor; o murat ederse haceler hasiyetini değiştiriyor: hâsılı iki ayak üzerinde iki arşın boyunda öyle bir mahluk-i garip bir koca âlemde hâkim-i ezele hilafet eyliyor, bir koca küreyi top gibi pençe-i tasarrufunda oynatıyor.

Vakıa bu mahluk bütün bütün âlem-i vücuttan zail olmak lazım gelse his ve taalluktan nasibi olmayan küre ve tasavvur ve tasdik kuvvetinden mahrum olan sair kürenişinler zerre kadar müteessir olmaz. Fakat insanın hemen kâffe-i asarı telahuk-i efkâr ve taavün-i sây ile hâsıl olduğu için efradı azaldıkça nev'inin faydası dahi azalacağına hiç şüphe yoktur.

Şu kadar var ki kaziyeyi aksine çevirip de alelîtlak kabul etmeye kalkışırsak netice doğru çıkmaz. Çünkü havayic-i beşeri ifa edecek esbabın usul-i tezayüdü ebna-yı beşerin suret-i tekessürüyle bir nisbette değildir.*

İzah-i meram için yirmi senelik müddeti ele alalım, mesele-

* Buradan aşağısı *Nümune-i Edebiyat'*a alınmamıştır.

yi her türlü avarızdan tecrit ederek düşünelim: Vücudu sıhhatte olan ve vücudu sahih bir erkeğin taht-i izdivacında bulunan bir kadın hiç olmazsa senede bir çocuk tevlidine tab'an muktedirdir. Bu cihetle iki kişi yirmi senede yirmi iki kişiye balığ olur. Demek oluyor ki bunda sermaye iki senede res-ül-mal ile tesavi hâsıl ediyor. Ya hele misal addolunan zaman mesela altmış seneye çıkarılır ve bir koca ile bir karı yerine mesela dört veya sekiz takım zevceyn mevzu-i bahsedilip de onlardan her sene hâsıl olan erkeklerle kızlar rüşte balığ oldukça birbirine verilirse tenasül üç karna varır varmaz dört ailenin mecmu-i efradı mahut şatranç hesabında gösterilen buğday gibi şehirlere sığmayacak bir miktara varır.

Halbuki muhtaç olduğumuz şeylerin vesait-i tedarikinden olan ziraat veya sanat veya ticaretin hangisi tecriden mütalaa olunursa olunsun bu nispette terakkiye müsait görülemez. Çünkü insanın her mevludu, tab'an müvellittir. Bu vesaitin ise her mahsulü muhassıl değildir.

Bir kere ziraatı düşünelim: Evvela onun mahsulü sırf istihlak içindir. Alelumum hıfzolunamaz ki her sene tohm-i semerat miktarınca tezayüt edebilsin.

Saniyen tutalım ki öyle olmamış, ziraatın mevkufu aleyhi olan toprak zaten bir hadd-i tabii ile mahduttur, tohum çoğalmakla yoktan yer icadına imkân hâsıl olmaz ki bu sene önümüzdeki sene için semeratımız miktarınca tohum ve ondan sonra gelecek sene de o tohumun bu sene ekilecek tohum ile nispet-i makûsesine muadil gelecek semerat hâsıl edilebilsin.

Binaenaleyh tenasül ile ziraat her türlü avarız-i hariciyeden masun olarak şu kavaid-i mücerredeye ittiba ederler giderlerse beni nev'imiz kürenin her arşın toprağında bir adam bulunduracak kadar tekessür edebilir.

Çünkü haiz olduğu tevlit ve tezayüt hassaları –avarız bir tarafta bırakılınca– umur-i tabiye içinde mevtten başka bir hal ile mahdut değildir. Mevt-i tabii ise tevlid-i tabiinin ancak on beşte biri nisbetinde görülür. Çünkü bir erkekle bir karı ömr-i tabii miktarınca yaşar ve kuvve-i tevlidiyelerine bir arıza gel-

mezse cemiyete en azdan otuz evlat bırakmak istidadına maliktir. Halbuki bir karı ile bir erkek vefat ederse cemiyetten yalnız iki adam kaybolur.

Fakat toprak hiçbir vakit o kadar adamı besleyemez, çünkü gerek vüsat ve gerek kuvve-i inbatıyece tecavüzü nakabil bir hadd-i tabii ile mahduttur.

Bir kere de sanata bakalım: evvela, on adam bir yere toplanır da –nihayet derecede çalışmak itibariyle– mesela günde otuz gömlek imal ederse yüz adam da 300 gömlek, bin adam da 3000 gömlek imal edebilir. Bir gömlek ne hale girse ve üzerinden kaç sene geçse bir gömlek daha tevlidine muktedir değildir ki insanda olduğu gibi vesait-i muhassıla taaddüt etsin de mahsulatın tezayüde nisbeti değişsin.

Saniyen, tutalım ki değişmiş; mademki sanatın mevkufu aleyhi ham eşya ve ham eşyanın mevkufu aleyhi ziraattır, ziraatın iâşeden âciz kaldığı bir miktarı sanat bir türlü yaşatamaz.

Ticaret için konulmuş bir sermaye her ne kazansa tenasülde olduğu gibi iki senede mevcudunu taz'if edecek kadar temettü edemez.

(Elindeki eşyayı yüzde yüz kâr ile satanlara bakılmasın. Onların kârı ticaret değil, bayiin heves ve emniyeti su-i istimal ederek cevaz perdesi altında setrolunmuş bir nevi sirkattir.)

Hele bir tacir temettüünü res-ül-male zammederek ikinci derecede ondan temettü edebilirse bu muzaaf fayda dahi hiçbir vakit birkaç aile beyninde evlat ve ahfadın vukuu tabii olan tezayüdüne mukabil gelemmez.

Saniyen, tutalım ki mukabil gelmiş; mademki ticaretin birinci madde-i ihtiyacı ham veya mamul eşyadır, ve mademki onlar ziraat ve sanat kuvvetiyle hâsıl olacak, ziraat ve sanat insanın yiyeceğini tedarikte âciz olursa sair havayicini istihsal için ticarete lazım olan eşyayı hiç meydana getiremeyeceğinde ve ticaret ise hiçbir vakit ziraat ve sanattan müstağni olarak hayat-i beşerin idamesine kâfi olamayacağında şüphe yoktur.

Dünyada yalnız bir şey görüyoruz ki insan nispetinde ve belki her türlü nispeti haricinde tezayüt ediyor: o da medeniyete

t-i hazıranın ahlat-i fasidesinden olan faiz ve hele o ahlatın en müteaffinlerinden bulunan faiz-i mürekkeple alınır dayındır.

Fakat 'bu hal dahi bir çocuğun ötesinde berisinde görülen pisliklere benzer. Medeniyetimiz daha pek tufuliyet halindedir. Girdiği tarik-i terakkide hakikaten insan ıtlakına şayan olacak bir mertebeye vardığı gibi faizler, faiz-i mürekkepler gibi adale-t-i ezeliye ve tabiat-i insaniye mugayir olan birtakım müstekre-hatın her ne suretle olursa olsun zail olacağından eminiz.

Maamafih faiz veya murabaha beka bulsa bile herkes faizle para almak ve gene faizle para vermekten başka bir şey yap-maksızın geçinmek kabil midir ki cemiyet-i beşerin esbab-i meşrua ile taayyüşten naümit olduğu zamanlarda hayatına kâ-fil addolunabilsin?

İşte bu mütalaata ve Avrupa'da kesret-i nüfusun daha bir-çok esbap ile kuvvet bularak ve daha doğrusu aranırsa o esba-ba bir medar-i kuvvet olarak amele beyrinde hâsıl eylediği şid-det-i zaruretin tesir ve ilkasıyla fenn-i servet ulemasından, er-bab-i idareden, hükemadan, etıbbadan birçok ashab-i kalem bunların kaide ve esbabına ve men-i mazarratına dair her gü-ruh kendi nokta-i nazarından iptidar ederek birçok mebahis meydana koyuyorlar, ve terakki-i nüfusu bir hadde tutmak için birçok vesaitten bahsediyorlar.

İnsan çoğalıyor imiş. Ondan ihtiraz ederse hemen her arşın yerinde bir adam bulunurcasına kesretle meskûn, her iki günde bir adam kendini helak edercesine felaketle memlu olan mema-lik-i garbiye halkı ihtiraz etsin.

Amma bir zaman gelecek imiş ki biz de topraklarımızda taayyüş edemeyecek mertebede çoğalacak imişiz. Biz, buraları-nı ahfad-i ahfadımız düşünmeye mecbur olup olmayacağını bi-le düşünmeyiz.

[Zira itikadımızca Allahın arzı vâsi, İslamın tevekkülü ga-lip, medeniyetin çare-culukta kudreti bu asrın tasavvuratıyla tahdit olunabilecek derecelerden âlidir.

Biz bugün en büyük vazifemizi fiile getirmek istersek tena-sülümüzün teksirine hasr-i himmet edercesine çalışmalıyız.

Çünkü memalik-i garbiyenin ahalice el'an mevcut olan ve

hatta ilerde vukuundan ihtiraz olunan tekessürü cihetiyle çektiği veya korktuğu belalardan birkaç kat eşeddini biz burada nüfusun killetinden çekiyoruz.

Elimizde bir Maarif Nizamnamesi var, halkı cebren okumakla ve devleti ahalisine meccanen mebadi-i ulumu tahsil ettirmekle mükellef ediyor, her tarafı yarım saatlik bir dairenin merkezinde bir sıbyan mektebinin vücudunu iktiza eyliyor. Şimdi işe ne kadar hüsn-i niyetle başlanırsa başlansın, paraca ne kadar fedakârlık ihtiyar edilirse edilsin, ne türlü esbaba teşebbüs olunursa olunsun, mülkün ekser-i cihetlerinde her yarım saatlik değil her iki saatlik bir merkez içinde ancak dört evli bir köye tesadüf olunabildiği halde Maarif Nizamnamesi'nin kaide-i münciyesini fiile çıkarmak nasıl kabil olabilir?

Demiryolları temdid-i zaman ve taklil-i mesafe hasiyetine malik olmak cihetiyle vücudu medeniyetin uruk ve asabı hükümüne girdi, mecra-yi hayatı oldu. Binaenaleyh saltanat-i seniye mülkün içinde birtakım esaslı demiryol hatları hâsıl etmekle uğraşüyor, bunlar vücuda geldiği zaman terakkiyatımızca pek büyük faydaları görüleceğinde hiç şüphe yoktur. Fakat böyle vatanımızın birçok cihetleri hemen hali bir halde iken bahsettiğimiz büyük büyük hatları menkulatıyla besleyecek kadar şubeler nasıl yapılabilir? Yapılsa inşa ve idarelerinin masrafı nereden çıkar? Yapılmasa Avrupa'nın asar-i medeniyette gösterdiği sürate ne ile yetişilir?

Memleketimiz gibi vaktiyle mahsulatı bütün cihanın hava-iç ve lezaizini ifaya kâfi olan nazirsiz bir bağzar-i servetin belki onda sekiz parçasını sular basmış, çalılar бүрүмүш, kayalar kaplamış. Nüfus şimdiki miktarda kaldıkça bu mevanii kim defedebilir?

Sultan Süleyman zamanında –Osmanlıların umum havza-i hükümetinde değil– yalnız şu memleketin içinde yüz milyondan ziyade nüfus var idi, şimdi kırk milyon adam yok. Mülkümüz Fransa'nın beş misli kadar, nüfusumuz belki Fransızlar kadar değil. Bu killetle biz nasıl yâr ü ağyara muamelesine göre mukabele edebiliriz? Nasıl ecdadımızın devr-i ikbalini asrın haline mutabık olarak iadeye muktedir oluruz?

Ya biz niçin bu kadar azaldık? Ona sebep mani-i tekessür olan esbab-i tabiiye memleketimizde iki yüz elli sene kadar muharebe gibi, veba gibi, ihtilal gibi, hakk-i cezanın su-i istimali gibi birçok avarız-i fevkaladenin inzımanı sebep olmuştur. Fakat faydası tarihe münhasır olarak akdem-i vazaifi istikbal için çalışmaktan ibaret olan gazetenin maksadına hiç tealluk etmez. Binaenaleyh bu bapta tafsilat vermeyi lüzumsuz addederiz.

Acep hâlâ tenakus mu ediyoruz? Yoksa hal-i vukufta mıyız? Yahut tezayüde mi başladık? Bu mesailin halli birbirini teakup etmiş ve tahkikli yapılmış birkaç senelik nüfus defatirinin elde bulunmasına tevakkuf eder. Böyle bir define-i malumata malik olmak ise en ziyade medeniyet, en ziyade hürriyet, en ziyade marifet, en ziyade neşriyat ile meluf olan memalik-i garbiyede dahi kolaylıkla hâsıl olur şeylerden değildir.

Yalnız zevahirden istidlal ile şu kadar diyebiliriz ki asrımızca mebde-i saadet tabirine şayan olan Tanzimat tarihinden beri zulüm gibi, ille-i sariye gibi, muharebe gibi düşman-i hayyat olan belalar bi-n-nisbe pek çok azalmış olduğundan zannetmeyiz ki tenakusta olalım. Tenakus değil, hatta ummayız ki, vukuf tabirine salih bir halde bulunalım.

Birtakım ukala biliriz, askerlik münasebetiyle edyan-i saire ashâbı daima tezayütte ve İslam daima tenezzülde olduğundan bahsederler, ve bundan mübalağalı birtakım neticeler meydana çıkarmak isterler.

Ezcümle şurada bulunan heyet-i İslamiyenin bekası muhallerden olduğunu tevehhüm ederek bu vehm-i makulat silkine idhal için her yerden münasebetli münasebetsiz delil taharri eyleyenlerin rivayetine bakılırsa tensikattan beri hazari ve seferi silah altında yani askerlik uğrunda beş yüz bin ile altı yüz bin arasında İslam kaybetmişiz. Ve memlekette ahali-i gayr-i müslime üç yüz bin ile beş yüz bin arasında tezayüt eylemiş.

Farzedelim ki bu hesap doğrudur, biz neden korkacağız? Sahihan edyan-i saire eshabının miktarca tekaddümünden mi? Öyle ise hiç ihtiraz olunmasın, çünkü askerın İslama inhisarı sair vatandaşlarımızın bir fırkasında görülen ve insaniyet nazarında hakikaten makduh olan bazı temayüllerden neşet ediyor.

İtimat buyurulsun ki otuz seneye kadar o temayüllerden hiçbir eser kalmayacaktır. Mişon, Petraki, Karabet İstolço, Zeyit ile, Amir ile, Ali ile, Veli ile beraber olarak Joseph'lerden, Yuvanoflardan, her kim bu toprağa bir adım tecavüz etmek isterse arazi-i mukaddeseyi pamal-i hakaret etmiş hükmünde bilerek göğüsüne silah tutacak ve silahına can arzedeceklerdir.

Hiç korkulmasın: İslam hiçbir vakit öyle zihinlere dehşet verecek kadar azalmaz. Çünkü askerliğin tamimi belki tensi-kattan bugüne dek geçen müddet kadar zaman beklemeyecektir.

Vatandaşlarımızın temayülâtında zuhur eden inkılaba dikkat olunuyor mu? Mahmut II zamanında devlet Ermeni katoликlerini müdahalat-i ecnebiyeye sebebiyet verdikleri için nefye kalkıştığı vakit içlerinden umumiyete yakın bir ekseriyetin otuz beş kırk sene geçmeden kavmiyetlerinin ve vatanlarının efallince ecnebi müdahalesine meydan vermemek için papanın hükmüne karşı durmak isteyeceğini kim umardı?

O asırda ne kadar Rum var ise Türkleri mahvetmek, ne kadar Türk var ise Rumlardan tahaffuz eylemek için silaha sarılmaktan başka dünyada hiçbir şey düşünmez iken "Bundan otuz beş kırk sene sonra İstanbul'da bir Rum peyda olacak, *Diyojen* namıyla bir gazete çıkaracak, onda Yunanistan'ın gerek kaideye ittiba etmek istesin, gerek faydasını arasın Devlet-i Aliyeye iltihaktan başka çaresi olmadığını Fransızca, Türkçe ve hatta Rumca ilan eyleyecek." Bir Türk gazetecisi de atide tasvir ettiği bedayi-i medeniyeden birine burhan suretinde gösterecek" denilmiş olsa kim inanırdı?

Hâsılı biz mülkümüzde olan akvam-i sairenin ne adetçe, ne marifetçe ve ne de esbab-i medeniyetin sair bir şubesinde bize tekaddüm etmesinden ihtiraz etmeyiz.

Yalnız onlar da, Avrupa'ya nispet birçok mahrumiyetlerde bizimle müşterek olduklarını layıkıyla biliriz, ve bu hallerine layık olduğu kadar teessüf ederiz. Şimdi bu mesele anlaşıldı.]¹

Teksir-i tenasüle gelince: nev-i beşer birtakım mevani-i fev-

* *Diyojen*, Sayı 123, 1 Haziran 1872.

kaladeden masun olursa ashab-i tahkikin iddiasına göre yirmi beş yirmi altı senede mevcudunun bir misli kadar tezayüt ediyor. Bu nispet ise bir asırdan beri nüfusun Amerika'da birbiri üzerine altı yedi ve Avrupa'da iki üç kat tezayüt etmiş olmasından alınmıştır.

Demek oluyor ki biz de bir asır kadar tenasülde olan kanun-i tabiata mümkün mertebe riayet etmiş olsak vatanımızı mamuriyetine gıptakeş olduğumuz memalik-i mütemeddine gibi serapa insan ile dolu, serapa hayat ile müzeyyen bir hale getirebileceğiz.

Ya acep memleketimizde bu maksadın husulüne meydan vermeyen esbap nedir?

Dünyanın her tarafında tenasülü teksirden geri bırakan şeyler fenn-i servet ashabının rivayetine göre birtakımı mucip, birtakımı mani iki sınıfa münkasemdir:

Muciplerin birincisi havanın fenalığı, 2. Mahalle ve hanelerin pisliği, 3. Hıfz-i sıhhat esbabında kusur, 4. Vücudu muhafaza edecek surette giyinmeye dikkatsizlik, 5. Muzır veya vücudu beslemez şeyler yemek, 6. Fisk, 7. İşret veya tütün gibi müfsid-i mizaç olacak şeyleri istimalde tecavüz-i hat, 8. Kaht ve galâ, 9. Muharebat, 10. İdare-i servetçe muzır veya kaidesine muhayir olarak ihtiyar olunan birtakım tedabir, 11. Keder ve inkıbaz-i derun, 12. Çocuk düşürmek gibi esbabı muharribedir.

Bunlar ilel-i sariyeyi tevlit eder, yahut şiddetlendirir, çocukların neşv ü nemasına mani olur, büyüklerin kuvve-i hayatîyesini azaltır, hâsılı vefeyatı tezayüd-i nüfusta olan kanun-i tabiiye mukabele edecek bir dereceye getirir.

Maniler ise, işret ve sefahate şiddet-i inhimak ve nev'eyn-i beşerin karmakarışık bir halde ikametle birbirine teşabühü ve fahişelik [ve (Avrupalıların zehabınca) taaddüd-i zevcat]² maddeleri oluyor ki bunlar da dolayısıyla tevellüdü kesretten men ediyor.

Herkesin indinde ulum-i mütearefe hükmüne geçmiştir ki insan teneffüsle yaşar, teneffüsü hava ile hâsıl olur. Hava ne kadar ciyadeti olursa sıhhat-i umumiye o kadar kuvvette olacağına şüphe yoktur.

[Memleketimizin ikliminde olan ciyadet-i tabiiye dünyanın bildiği şeylerdendir. Hatta buralarda Şeddat'ın cenneti ne derece bedayi ile meşhur ise Avrupa'da buranın mevkii o kadar le-tafetle maruftur. Yalnız şurası var ki memleketimizde devr-i vukufun iptidasındanberi her türlü hikem ve fünün bütün bütün itibardan sakıt olduğu için havanın mesela ağaç yetiştirmek gibi ciyadetine hizmet edecek veyahut gölü tathir eylemek gibi esbab-i fesadını meneyeleyecek tedabire kat'an riayet olunmamıştır.

Hatta meşhurdur ki vaktiyle Bağdat etrafının asâr-i mamuriyetle muhat olması ve sahralarının su basmak şerrinden masun bulunması cihetleriyle sıcaklığı mutedil, havası cana can katar bir saadeta tat imiş. Şimdi ise malumdur ki etrafında o mamuriyetten hiçbir eser kalmadığından başka Fırat'ın bastığı yerlerin her köşesinde bir memba-i ufunet peyda olmakla o dâr-üs-selam adeta dâr-ül-eskam olmuştur.

Kıbrıs* gibi, Akkâ gibi "menfa-yi mücrimin" addolunan yerlerde havayı tesmim eder birçok esbabın vücudunu işitiyoruz. Mülkün sair bazı cihetlerinde dahi zaten havası fena birkaç memleket olduğunu biliyoruz. Şu mucibat-i helakin yakında zevalini devlet ve millette meşhut olan temayülat-i terakkinin himmetinden bekleriz.

Mahalle ve hanelerin pisliği pek göz önünde olan şeylerdendir. İstanbul'da sokaklar vardır ki köpek leşlerinin ve sair bin türlü mundarlıkların istilasını cihetiyle bir taraftan bir tarafına geçilmez.

Taşrada memleketler vardır ki lağımları en büyük cadde-sinden akar. Halbuki bu muzahrafatın def'i için istikbali beklemeye mecbur değiliz. Her yerde mevcut olan devair-i belediye memurlarının vazai-fşinasane bir gayret göstermesiyle maksat hâsıl olur.

Fakat hanelerimiz de sokaklarımızdan pek aşağı kalmıyor. Ebna-yi vatanın en büyük cüzü Müslüman ve kusuru dahi Müslümanlar gibi insan olduğundan çoğu naklen, azı aklen ne-

* Dokuz ay kadar sonra kendisi de Kıbrıs'a sürgün olarak gönderilmiştir.

zafetle mükellef değildir midirler? Herkesin evini de mi devlet tathir etsin? Kendi hayatına, evlat ve ayalinin vücuduna rahmi ve vatanın saadetine meylî olanlar için biraz da süprüntüler içinde yuvarlanmaya dikkat iktiza etmez mi?

Hıfz-i sıhhat esbabında kusur halkımızın lazıma-i şanı gibidir. Cenab-i Hak saklasın, kolera zamanlarında bile bayağı ukalamızdan addolunan zevatı karpuz ve patlıcan yemekten men'e muktedir olmak kaleler fethetmekten müşkül görünür. Bu ise ecel meselesince halkın zihninde takarrür eden bir yanlış itikattan neşet etmedir. Vaiz efendiler cevami-i şerifede kıssa-hanlık edeceklerine böyle dünya ve ahirete nafi ve hayat-i millete kâfil olacak mesailden bahse himmet eyleseler efkâr-i umumiyede mevcut olan bu yolda birçok su-i zehaplar pek çabuk mündefi olur.]³

Vücudu muhafaza edecek surette giyinmeye dikkatsizlik dahi bizlerde mevcut değildir denilemez. Vakıa köylülerimiz vücutlarını germ ü serde ve enva-i meşakkate alıştırmışlardır, kemal-i afiyetle yetmiş seksen sene yaşarlar, çeki taşını kaldıracırlar, bir kuzu yerler hazmederler, hâsılı Avrupa'ca kuvvette darbimesel olan Türkler sorulsa onlar gösterilebilir. Lakin şehirimiz bütün bütün bu halin aksi görünüyor. Âdet edinmişiz çıplak ayakla geziyoruz. Başımızdan arakiye eksik olmuyor. Yazın çiftte fanila, kışın üç kürkle oturuyoruz. Beşikte bir çocuğa giydirilen, sarılan şeyler bir yere getirilse koca bir adam için bir kat mükemmel elbise imaline kifayet eder.

İnsan böyle giyinmez, soğuktan öyle tahaffuz olunmaz, vi-kaye-i beden için bu türlü esvap kullanmak şifa niyetine zehir içmek kabilindendir.

Arada sırada bazı aileler görölüyor ki hıfz-i sıhhat esbabına vâkıf olmuş, çocuklarını lüzumdan hariç elbise giydirmemeye alıştıyorlar. Mademki ekalliyet bu yolda hakikatbinliğe başlamıştır, her bir emr-i hayırda olduğu gibi ekseriyet pek az zaman içinde bu yolda dahi o muhakkiklere mukallit olacağından eminiz.

Muzır veya vücudu beslemez şeyler yemek ise bütün bütün bizim mahsusatımızdan denilebilir. Kan zayıflığından ve

mide bozukluğundan tevellüt eden hastalıklar burada hemen dünyanın her yerinden ziyade olduğu tecarib-i tıbbiye ile müsbettir.

Biraz zeytinyağlı patlıcan, çerviş yağlı fasulyeyi tatil etsek de birkaç lokma et yemeye başlasak hem kendimiz rahat yaşardık, hem evladımızın vücudu kuvvetli bulunurdu. Böyle şeyler için de devlet nizamlar mı yapsın?

Fisk hususunda memalik-i mütemeddineye nisbet ehven sayılanlardanız. Yalnız bu bapta mucib-i şikâyet olabilecek bir halimiz frenginin kesreti ve dembedem tezayüdüdür. İşte sıhhiye veya zabıta bu belayı def'e salih olacak bir nizam yapmaya borçlu görünür.

Fakat iştretin veya tütün gibi müfsid-i mizaç olacak şeylerin istimalinde her türlü hududu tecavüz etmişizdir. [İstanbul'da yapılan idare-i inhisariyenin netayic-i zuhurunda ümit ederiz ki bundan sonra beş yaşında çocuklarımızın ağzında sigara görülmez. Hükümet-i seniyenin efkâr-i mürebbiyanesinden memul eyleriz ki müskirata dahi ifrat üzere istimaline, her tarafa intişarına mani ağır bir zecriye vazolunur.

Ama bununla ahali bağlarını sökerler imiş; yerine buğday ekmek de kabildir. Fakat göğüs çürüdükten sonra hiçbir şey idame-i hayat hizmetinde onun yerine kaim olamaz.

Kaht ü galâ, hamdolsun, gayet nadir vuku buluyor. Muharebeden ise bir hayli zamandan beri eminiz.

İdare-i servetçe muzır veya kaidesine mugayir tedbirlere gelince devr-i inkılabımızdanberi [yani Tanzimattanberi – M.N.Ö.] burası erbab-i fününun o yolda olan tahkikatına nümune-i istidlal idi. O halin tuz resmi gibi, dahili gümrükler gibi birtakım bekayasî hâlâ devam ediyor. Umarız ki ıslahat komisyonunca elbette bir vakit olacak nöbet-i tahkik onlara da gelecektir.]⁴

İnkıbaz-i derun zaten Osmanlıların tabiatında yoktur. Zannetmeyiz ki bu sebebin tenasülümüzce bir tesiri olabilsin.

[Çocuk düşürmek memalik-i Osmaniye'de en ziyade yürekler dayanmayacak facialardan biridir. Hatta bir zamanlar bu vahşet-i mel'uneyi icra için kanlı ebe namında mezun cellat-

lar var idi. Acaba bir insan iki dakikalık sefası için hâsıl ettiği bir masumun daha dünyasını görmeden, daha validesinin memesini emmeden hayatına nasıl yürekle kasdeder? Acaba bir valide ağuşuna düştükten sonra bir kılını kopartmak için fedayi can edeceği malum olan ciğerpâresine daha cismi cismin-den, canı canından ayrılmadan ne merhametsizlikle canına kıyar?

Bir masumun hun-i nâhakkı koca bir milletin ve belki bütün âlem-i insaniyetin namusunu kıyamete kadar lekedar etmeye kâfidir. İslamızı, insanızı, Allah için, cellatları lerzenak-i fütür edecek böyle bir şenianın irtikâbından içtinap edelim. Düşünelim ki kendi sulbümüzden hâsıl olacak ahlaf nazarında öyle bir seyyie ile şeytandan ziyade menfur olmak arzu olunacak bir hal midir?]⁵

Gelelim manilere, işret ve sefahate şiddet-i inhimakin derece-i tesirini az bir dikkatle görmek kâfidir. İstanbul'daki ayyaşların, zendostların hanelerinde birer ikişer çocuk ancak görülebilir. Fakat Kartal'da, Silivri'de bir köylünün evine girilse o fakir bahtiyarın her tarafı beş altı semeret-ül-fuadıyla müzeyyen bulunur.

[Nev'eyn-i beşerin karmakarışık bir halde ikametle birbirine teşabühü Avrupa'ya mahsus bir haldir.

Buralarda fahişelik, bilutfullah, ziyade şikâyeteye değecek ve cemiyetin nüfusça tenakusunu mucip olacak dereceye gelmemiştir.

Avrupalıların taaddüd-i zevcatı kesret-i tenasüle mani ad-detmesi buralarda olan mevanie vukufsuzluklarından başka bir şeye hamlolunamaz. Çünkü hadd-i zatında bir kadının kuvve-i tevlitte üç dört kadına galip olması aklen muhaldir. Evail-i İslamda ki, taaddüd-i zevcatın en ziyade cari olduğu zaman idi, eshab-i kiram veya tabiinden namı siyerlere geçen her zatın laakal on, on iki ve hatta birçoğunun kırk elli kadar evladı bulunduğunu tarihler beyan ediyor. Bu delil-i tecrübi dahi Avrupa'da iltizam olunduğu balâda beyan olunan iddianın butlanını ret ve cerhi kabul olmayacak surette ispat etmez mi?]^{6*}

* 1-6 sayılı köşeli ayraçlar arasındaki bölümler *Müntahabat-i Cedide*'de çıkarılmıştır.

Netice-i murat eğer mülkümüzde insanın azalmasını mucip gördüğümüz esbabı ve çoğalmasına mani bulduğumuz ileli defetmeye çalışır da kaide-i tezayüdü cereyan-i adisine bırakmaya muvaffak olabilirsek yirmi beş yirmi altı ve hiç olmazsa elli altmış senede nüfusumuzu taz'if edebileceğimiz istidlal-i nazarinin tecarib-i hariciyeye aynı aynına muvafakatle kuvvet bulmuş bunca delail-i kati ile sabittir. Osmanlılar iki misline balığ olur ise yerlerinin vüs'atiyle adetlerinin kesreti beyinde olan nisbet Avrupa'ya mütekarip ve iş ilerledikçe müsavi olacak. Avrupa'da ise insan ila-gayr-ün-nihaye tezayüt edebilmek ihtimali yoktur.

Binaenaleyh biz medeniyetin mabih-il-hayatı olan nüfusta ve onun avarızından bulunan her türlü asar-i terakkide ila-gayr-ün-nihaye Avrupa'nın madununda kalmak hatarına müptela değiliz.

Şimdi görüp de hayran kaldığımız i'caz-i kemalatın sani ve muhterileriyle meratib-i terakkide hem-mesnet olmak topu yüz senelik bir himmete muhtaçtır. Yüz sene ise hayat-i cemiyete kıyas olunursa ömr-i beşere nispet bir an-i mevhum hükmünde kalır.

İşte bu kadar mütalaata istinaden gene tekrar ederiz, "İstikbalimiz emindir". Gene tekrar ederiz "Her ati kariptir". Gene tekrar ederiz "Yaşasın Osmanlılar".

(İbret, Sayı 9, 25 Haziran 1872)

* * *

10. İttihad-i İslam

Barika-i marifet ki, bir yeri tenvire başlar; feyz-i in'itafıyla fikirlerde parlak parlak tasavvurlar, gönüllerde büyük büyük arzular peyda olmak tabiidir.

Dikkat buyrulsun ki biz o sabah-i saadetin daha mebadi-i infilakında [ittifakında?] bulduğumuz halde henüz fekk-i müjgâna başlamış olan enzar ne kadar âli, ne kadar mukaddes maksatlara taalluk ediyor.

Avrupa'nın kemalat-i medeniye ve derecat-i marifeti burarlarda bilinmeye başladı, öyle bir kuvve-i külliyyenin galebe-i nüfuzuna münferiden şu mülkün karşı durabilmesinde olan imkânsızlık pek az zaman içinde anlaşıldı.

Encümengâh-i âlemde akrandan dñn kalmayacak bir mevki-i haysiyet istemek ise herkes için tabii olmakla bizde dahi o hahiş taharri-i esbap arzularını uyandırdı. İşte o saika ile tâ Devleti Aliye'nin zuhurundan beri birtakım eazımın efkârını işgal eden ittihad-i İslam şimdi maksad-i umumiden olduğunu görüyoruz.

Maksat bir kere hâsıl olursa iki yüz milyon kadar nüfus da-derane ve yekvücudane birbirinin terbiye-i efkâr ve muhafaza-i menafiine çalışacaklarından Asya için ne revnaklı bir devr-i sadet zuhura geleceğı tarife muhtaç değildir.

Binaenaleyh biz de bu fikr-i mukaddesin tervicini arzu eden eshab-i hamiyete peyrevliğı medar-i mefharet bilenlerdeniz, ve ittihad-i İslam arzusunun neşir ve müdafaasında rayetkeş-i müsabakat olan *Basiret*'e minnettarane arzı teşekkürle beraber o bapta mülahazat-i kasıranemizin beyanına iptidar ederiz.

Mesail-i malumedendir ki, kuvvetin tezayüdü teavünün tezayüdüyle hâsıl olur. Hatta yalnız cihan-i insaniyetin değil, avalim-i maddiyatın bile rabıta-i intizamı eşya beyninde mevcut olan aheng-i ittihatır. Bir koca fabrikanın en küçük bir çarkı bozulsa umum edevatına hâlel gelir; Zühal'in en küçük bir şatırı yerinden oynasa bizim şemsimizin tedvir ettiğı avalim belki bütün bütün hercümerç olur.

Bu mukaddemattan anlaşılır ki umum ehl-i İslamın vaktiyle haiz oldukları mertebe-i ula-yi medeniyeti bugüne kadar idame edemediklerine sebep olan ahvalin en büyüklerinden biri de araya düşen tefrikalardır.

Bu ihtilafatın -şerhine yürek dayanamayacak bir dağ-i derun olan netayic-i siyasiyesinden başka- beşeriyetin müftekir olduğı terbiye ve marifetçe bulunduğumuz hale dahi pek büyük tesirleri olmuştur.

Vakıa, vaktiyle Memun'un sarayı dâr-ül-muallimin-i cihan

idi, fakat o encümen-i marifetin etibbası kûh-i Billur kenarından gelirse, fukahası muhit-i garbi sahilinden vürut ederdi; heyetşinasları Ceyhun membaında peyda olursa, mütekellimleri Sint munsabında vücut bulurdu. Yüz milyonlarla nüfus bir lisan söyler, bir fikre hizmet ederdi.

Biz ise, hâlâ Tahran'ın keşfiyat-i fikriyesini bilemiyoruz; hâlâ Kâşgar'a bildiğimizi değil, adımızı bildiremiyoruz.

Bu hal ile eslafın menzile-i kemalatına ne tarik ile vâsıl olabiliriz? Hele Avrupa'nın güftar ve etvarca ihtilafıyla beraber sâ-y-i terakki noktasında yekvücut olan yüz elli milyon kadar eshab-ı himmetine nasıl yetişiriz?

Malum değil midir ki kullet kesrete hiçbir şeyde, hiçbir vakit yetişerek müsavi gelemmez.

Bir de devr-i terakkide takaddüm eden bir kavim, teehhür edenlerin uhuvvet-i insaniye kaidesinde büyük biraderi değil midir? Büyük birader ise, küçük kardeşlerini bulduğu sinn-i kemale isal etmekle mükellef olmaz mı?

Biz mademki Avrupa'ya en yakın olduğumuz için garbın envar-i maarifini en evvel iktibas eyledik, Asya'da bulunan ihvanımızı bu nimetten hisseyap etmeyi hiç düşünmez de, gıdayi ruhanilerinin fıkdanı cihetiyle bulundukları vakfa-i mutlaka da bırakır isek sinn-i rüştümüze müterettip olan bir büyük vazifede bir büyük kusur etmiş olmaz mıyız? Ya bu kusur üzerimizde kaldıkça İslamiyet ve insaniyetle iftihara lisanımız nasıl varır?

Osmanlıların ahlak-i fazıla ve secaya-yi muhsinesini bildiğimizden hiçbir vakit zannetmeyiz ki bu tekâsül fıkdan-i hahişten neşet etsin; hiçbir vakit ummayız ki o hahişin fiiliyatına suver-i icranın taayyün etmemesinden başka bir mani bulunsun.

İşte bu mütalaaya mebni suver-i icranın esasınca hatıra layih olan bazı mülâhazatı efkâr-i umumiyenin takdirine arz ediyoruz.

Şüphe yoktur ki *Basiret*'in 8 Rebiülevvel [1289]* tarihli nüshasında görülen bir layihada birçok esbap ve delailiyle ispat

* 16 Mayıs 1872 (N.Ö.)

olunduğu üzere “eğer Arabistan eyaleti nizam-i cedit altına alınır, ve Afrika’da bulunan cünud-i padişahinin idare-i umumiyesi merkez-i hilafet-i seniyye celbolunursa” saltanat-i Osmaniye kesret-i askerde Avrupa’nın en büyük devletleriyle yarışabilecek bir dereceye vâsıl olur; ve o suret ise şan ve ikbalimizin teyidine ve hal ve istikbalimizin teminine pek büyük hizmet eder.

Lakin maksat ittihad-i İslam olunca bittabi hudud-i Osmaniye derununa inhisar edemez; ve o kadar umumi tutulacak bir arzunun beka ve revacı ise zann-i âcizanemizce ancak siyaset ve mezhep devaisinden bütün bütün tecridiyle hâsıl olabilir.

Tarih bize göstermiyor mu ki, bu maksad-i âli bir zamanlar Timur gibi, Selim I gibi, Nadir Şah gibi tabiatın üç asırda ancak bir tanesini yetiştirebildiği havarik-ul-âdat tarafından, fevkına çıkılamayacak bir himmet-i mevaniberendazane ile, iltizam olundu. Arada sellerle kanlar döküldü, ordularla canlar telef oldu, gene neticesinde muvaffakiyet görülemedi. Çünkü kılıcın kânı, iki cüzü birbirinden ayırmaktır; onu birleştirmek, marifetin himmetine tevakkuf eder.

İşte biz de, matlab-i âlâmızı hiçbir emrine itaat ettirmekte cebir ve kuvvetten istianeye ihtiyacı olmayan öyle bir muta-i cihaniyanın saye-i himayesine verir isek o zaman beka ve terakkisinden emin oluruz.

Bir kere Asya halkına mukaddemat-i maarif ve usul-i akait talim olununca herkes tabiatıyla anlar ki şeriat-i Muhammediye hiçbir vakit iki arşın bir dağ veya harita üzerinde iki karış bir çizik iki takım insanı birbirinden ayırmakla veya onlardan bir takımı *olmaz* yerine *nebaşet* demekle veya birtakımı yumru yanaklı, diğer takımı çatık kaşlı bir nesilden gelmekle aralarında olan uhuvvet-i insaniye ve ittihad-i İslamiyi unutmalarına hiçbir vakit cevaz vermez. Fıkıh ve kelam Hanefi, Hanbeli veya Şafii veya Maliki ile Caferiler ve sair firak-i İslamiye beyninde “şakk-i asa”yı hiçbir vakit emir ve terviç eylemez.

Demek ki ehl-i İslam suret-i ittihadını politika ağrazında veya mezhep mücadelelerinde değil, vaiz önlerinde, kitap sahifelerinde aramaya muhtaçtır.

İşte bu esas üzerine Ahya-yi İslam unvanıyla bir ittifak teşekkül eylediğini ve her isteyenin azalığına duhul yed-i ihtiyarında bulunduğunu kemal-i memnuniyetle istihbar eyledik, ve buna dair *Basiret*'te bazı malumat dahi gördük. Memul ederiz ki bu ittifak şimdi bulunduğu cemiyet halinde kalmaz, yakında umum milletten ibaret olur, ve İslam bir kere şu nokta-i hayır üzerine burada içtima ettikten sonra pek çok zaman sürmez dünyanın her tarafında birleşir.

Gayret edelim, etrafı kendimize güldürmeyelim.

Ecdadımızı mezarlarında lerzenak-i şerm etmeyelim.

Ahlafımızın tahkir ve nefrininden sakınelim.

Gayret, gayret ki bu yolda sarfolunacak himmetler yâr ve ağyar indinde İslamın insaniyetine, Osmanlıların hamiyetine mikyasa edilecektir.*

HAŞİYE: İşitildiğine göre bazı taraftan ittifakın aldığı Ahya-yi İslam unvanına ilişiliyormuş. Bize kalırsa, bir unvan bir şeyin vücubunu tayin için verilir, mutlaka kâffe-i havassını ifade ile meşrut değildir. Hele bir zenciye *Mercan* denilmekten hiçbir vakit kırmızı olduğunu iddia çıkmayacağı gibi, bu unvanı ihtiyar edenler dahi İslamı hayattan beri bilmek veya mücedditlik daiyesinde bulunmak gibi vehmiyatı hatıralarına bile getirmemişlerdir. Şimdi işi gücü bırakalım da elfaz ile mi uğraşalım? İsim velev ki yanlış olsun onun için hakikati, menfaati cümlemiz indinde müsellemler olan maksadı mı terkedelim?

İttifakın tasavvurâtı ve teşebbüsâtına dair sırası geldikçe malumat veririz.

(İbret, Sayı 11, 27 Haziran 1872)

* * *

* Bu makale 1882'de Emin Osman'ın düzenlediği *Hadikat-ül-üdeba* adlı seçme yazılar kitabında vardır.

11. Bir Hatıra

Bir zamandanberi Hıristiyan olan tebaa-i Osmaniye bey-ninde birtakım mezhep münazaaları cereyan ettiğini görmekteyiz. Bu hallerin esasen vatan-i umumiye dokunur bir yeri olmamakla beraber her tarafın kendince mukaddes bildiği bir meselede hiçbir tarafın –mesele ile arasında kat’a taalluku olmayan bir gazete tarafından– vicdanına karşı söz işitmesini istemediğimizden bu mebahisi hiç kale almamaya azmetmiş idik.

Teessüf ederiz ki bu azmimizde sebata muvaffak olamadık. Zira zikrolunan mücadeleler pek [?] mukaddematı netayicine münakıs ve netayici umumun menfaatine mugayir bir tavır peyda etmeye başladı.

Evvel, Ermeni katoliklerinden yalnız bir fırka mezheplerinin idaresini ecanip elinde bırakmak ister. Ve böyle makûs bir maksat için Devlet-i Aliye’nin nüfuz ve kuvvetini istimal ettirmeye hariçten tarik arar gibi görünmekte idi. Şimdi onların muhalifi bulunan bir fırka içinde dahi mezheplerini müdahale-i ecanipten kurtarmak arzusunu istihsal için bir garip tenakuz ihtiyar ederek ecanibin müdahalesini davet için etrafa mektuplar neşreder adamlar peyda olmaya başladı. (Hatta geçen gün bu mektuplardan birini *La Turquie* nakletmiş idi.)

Bu fırkaların elbette ikisine dahi malumdur ki burada müsaadat-i mezhebiyeye kâfil olmak üzere en sonra verilen ferman-i âli vakıa Paris konferansına tebliğ olundu. Fakat ona mukabil muahedeye bu tebliğin mesalihi karışmak için ecnebilere bir nevi salahiyet vermek manasına bir şey olmadığını tasrih eder bir bent ilave edildi.

Eğer burada bir mezhep ayince bir tazyik altına düşerse Avrupa da o vakit ihtarata kıyam edebilir. Yoksa bir fırkanın kendi mezhebince arzu ettiği bir kaideye diğerlerini ittiba ettirmeye ne bizim devlet ve ne de dünyada hiçbir hükümet borçludur. Binaenaleyh Avrupa’da bize böyle bir şey teklif edecek kadar vazife bilmez bir devlet bulunamayacağını yakinen anlamak lazım gelir.

Hükümet-i seniye bahsettiğimiz mugayeretin zuhurundan

beri her tarafta arzolunan müddeâ ve müsted'alârı mürüvvet-mendane telakki ederek bu kadar ağraz-i mütezaddeyi kırma-yacak ve bunca amal-i muhtelifeye birbirine mazarrat verdir-meyecek surette bir tarik-i tesviye bulmak için elinden gelen himmeti diriğ etmedi. Ve mesele hallolunmuş denilecek bir hale geldi.

Ya şimdi bir tarafça harice isma-i şikâyet arzusunda devamın ve diğer tarafça o arzuya yeniden mübaderetin hiçbir lütfu, hiçbir faidesi var mıdır?

Memul ederiz ki bu temayül iki fırkanın dahi ekalliyetine münhasırdır. Ve ekseriyeti tarafından izalesine lüzumu kadar çalışılır.

Bir fırkanın bir arzusu varsa burada bağırsın, çağırsın, devlete istida versin, hükümetin inayetine iltica eylesin; canı isterse zaptiye uğrağı olmayan yerlerde hasmının saçına sakalına sarılsın, fakat gürültüyü hudud-i vatandan dışarı aksettirmekten sat hazer ki o dairede kaldıkça dava-yı hak ve teşebbüsü emel hükmünde tutulan feryatlar, istidalar işitilir; o daireden çıkınca maskaralık veyahut husumet rengini alır. Ve tabiatıyla maksada mani olur.

Ecanibe gülünç olmak ve şuna buna vesiyle ve istifade vermek kâr-i akıl değildir.

(İbret, Sayı 13, 1 Temmuz 1872)

* * *

12. İmtizac-i Akvam

Devlet-i Aliye'nin suret-i terekübü nazargâh-i mütalaaya alınınca bedaheten görülür ki *hukukta birbiriyle müsavi, menfaat-te yekdiğeriyle müşterek, ve fakat lisanda, cinsiyette ve hele efkârda mecmuu birbirine ve her biri mecmuuna mugayir birçok eczanın içtimamdan hâsıl olmuş bir heyetiz.*

Binaenaleyh gerek eslafta, gerek muasırlarda bekamızca misal-i emniyet olabilecek bir cemiyet bulamayız.

Şu kadar var ki bu halde yaşamış veyahut yaşar bir cemi-

yet yok ise öyle bir halde bulunduğu için yaşayamamış bir heyet hiç yoktur. Ve madem ki –cemiyat-i medeniyenin terekküp ve zeval hususunda cihan cihan olalı en ziyade sürat gösterdiği– altı asr-i ahir içinde bin türlü felaketlere uğradığımız ve zafın hadd-i intihasına gelmiş olduğumuz halde yaşamışız; demek ki –hiçbir heyetin dağıldığını veya zevalini görmediğimiz ve dembedem âlemin asayişe meyelanını müşahade etmekte olduğumuz– şu asr-i terakkide betarikululâ yaşayacağız.

Âlemin haline vüsatlice bir nazarla bakalım: zahirdir ki cinsiyet gibi, lisan gibi, mezhep gibi rabitalar bir cemiyete nokta-i içtima olabilir, fakat hiçbir vakit içtimaa katiyyen karşı durur bir sedd-i mümanaat olamaz.

Buna delildir ki İngiltere’nin, Fransa’nın, İspanya’nın, Portekiz’in, Belçika’nın, Felemenk’in, Almanya’nın, Avusturya’nın, İtalya’nın, Danimarka’nın, İsveç’in, Norveç’in her yerinde üç din ile bir dinsizlik, her yerinde birçok cins, her yerinde birden ziyade lisan olduğu halde v a t a n namıyla zuhuratın tayin ettiği –ve hatta ekseri yerlerde hikmet ve hendese gibi ahval-i tabiiyeye değil, siyaset ve askerlik mukteziyatına bile tevfiik etmeye kimsenin muktedir olmadığı– bir hatt-i mevhum ile gösterilen yerleri herkes ecza-yi hayatından ve belki hayatını o yerlerin eczasından biliyor.

Çünkü nazariyatta bir şekl-i mevhumdan ibaret olan v a t a n fiiliyatça hukuk-i mütesaviye ve menfaat-i müşterekiyi muhafazada taşlara, demirlere müstağrak olan istihkâmlardan bin kat ziyade kâfil olduğuna fikirler tamamıyla ittihat etmiştir.

Hal böyle iken acaba bizim vatanımız yok mudur? Bilakis! bedihiyatın inkârı kabil olmadıkça bizim ve belki hiçbir kavmin vatani yoktur denilemez.

Yahut vatan içinde hukukça müsavi mi değiliz? Bilakis! o derece müsaviyiz ki siyasiyata dokunur hangi fıkıh kitabına müracaat olursa buna dair bir veya birkaç fetva ve kavaid-i umumiyyeye taalluk eder hangi hat ve fermana bakılsa bu bapta bir veya birkaç ibare görülmemek mümkün değil gibidir.

Hatta –bir asl-i mücerrede isnadı kabil olmadığı için mu-

hakkikler nazarında katiyen madum addolunan- "hukuk-i siyasiye" mevcut farzolunduğu halde dahi memleketimizde gene her mezhep eshabı o "hukuka" mazhariyette müsavidir.

Biz bir vakitler gördük ki bir hizmete tayin olunmak için mutlak Müslüman, mutlak Hristiyan, mutlak Yahudi veya mutlak Arap, mutlak Kürt, mutlak Arnavut, mutlak Rum, mutlak Bulgar, mutlak Ermeni adam arandı. Fakat hiçbir vakit görmedik ki bir adam mücerret filan mezhebe veya filan cinse tabi olduğu için bir memuriyetten dâr edilmiş olsun.

Mülkümüzün hizmet-i kaza ve hizmet-i icrasından hangi şubeye müracaat olunsa içinde her -ve hiç olmazsa ekser- cins ve mezhepten adamlar mevcuttur.

Buna ise ahkâm-i şeriyyeye layıkıyla vâkıf olan Müslümanlar kat'a itiraz etmez ve hatta edemez.

Zira mademki memur, halkın velisi değil hadimidir, tayininde yalnız cihet-i istihkak aranır, cins ve mezhebe bakılmaz. (Nitekim keyfiyet imam Maverdi'nin *El-Ahkâm-us-sultaniye*'sinde tafsilen masturdur.)

Yahut menfaatimiz mugayir midir? Bilakis! O derece muvafıktır ki burada umumdan ayrılmak menafiin esası olan mesele-i hayattan bile kat'-i ümit demektir.

Sunuf-i muhtelifemizin bulundukları mevakiye bir muntazam harita üzerinde bakılsın. Adeta bir insanın ecza-yi aliyesi gibi kâffesi birbirine girmiş ve cümlesi ferdinin ve ferdi ise hem cümlesinin hem efradının hayat ve kuvvetine kâfil olmuş bir halde görünmez mi? Hiç aza-yi aliyyeden birinin vücuttan ayrılıp da münferiden hayatta kalmasına imkân var mıdır?

Ya biz vatanımız içinde hukukça müsavi, menfaatçe müşterek bulunduğumuz halde lisan ve mezhep daiyesiyle niçin birbirimizden ayrılmak isteyelim?

Dünyada ne kadar mütefekkir halk var ise cümlesi ittîfâk için türlü türlü namlar taharri eder dururken biz niçin mücerret medar-i iftirak olacak isimler aramayı merak edelim?

İhtilaf-i lisan nedir ki bir yerde oturur ve her halde birbirinin muavenetinden müstefit olur birçok adamın rabta-i içtimaına halel verebilsin?

Ebna-yi beşerin silsile-i ensabı levh-i mahfuzdan istinsah edilmedikçe cins taksiminin hangi cüzünde dahil bulunduğunu dünyada sahihen kim bilir ki o daiyeyi vatandaşlık vazaifine tercihte haklı olsun?

Arabistan istisna olunduğu gibi, bir ayrı heyet teşkiline kâfi olacak kadar –bir lisan söyler ve kendini bir cinsten addeder– nüfus mülkün neresinde mevcuttur.

Burada bulunan akvam şimdi vesile-i ihtilaf suretinde gösterilmek istenilen lisanlarını, cinslerini, mezheplerini bugüne kadar Devlet-i Aliye sayesinde muhafaza edebildiklerini ve ileride de gene o sayede hıfzedebileceklerini idrak edemezler mi?

Bir nam ile vatan-i aslinin daire-i ittifakından ayrılan küçük küçük akvamın kaç baki oldu? Baki olanların hangisi sadet buldu?

Kuvvet, muvaffakiyet, saadet, medeniyet hep ittifak sayesinde hâsıl olduğu müsellemtan iken biz efkâr-i âlemin bütün bütün aksine yeni bir kaide mi keşfettik ki ikbal-i atımızın teminini tefrikada arayalım?

Hiristiyan mezhebi hiç siyasiyata karışır mı ki ittifak veya iftirak gibi sırf siyasi olan maddelerden o nam ile hareket kabul olabilsin?

İşte bu mülâhazat meydanda iken (.....) ne lisan, ne cinsiyet, ne mezhep Rumeli’de, Anadolu’da bulunan akvamın imtiyacına mani sayılabilir.

Arabistan’a gelince, vakıa orada ayrı bir lisan söyler ve kendini ayrı bir cinsten addeder milyonlar ile nüfus mevcuttur. Fakat Arapları uhuvvet-i İslamiye ve tabiiyet-i hilafet bize bir surette raptetmiştir ki onun fekkine olsa olsa Allah muktedir olur, olsa olsa şeytan arzu gösterir.

Hâlâ biri cumhur, biri saltanat tarzında nümune-i hükümet olan İsviçre ve Belçika’da müteaddit lisanlar söylenmekte; Amerika’ya her sene kırk lisan söyler adamlar giderek ertesi yıl kırk yıllık yerli hükmüne girmekte, her tarafta İslam ittihada çalışmakta, âlemin erbab-i tahkiki ebna-yi beşer arasında imtiyaca mani ne kadar esbap var ise cümlesinin izalesini aksa-yi makasit bilmekte iken Araplık, Tunusluluk, Mısırlılık, Yemenli-

lik namıyla vahdet-i kelimeden ayrılmaya kimsenin hakkı veya kudreti olmadığını hissetmeyen veya hissetmek istemeyen olur ise, şeriat her ne vasıta ile olur ise olsun, sem ü basar ve akl u vicdanının perdelerini yırtarak bu hakikati irae ve isma' ve ifham ve iknaa her halde muktedirdir.

Bu ifadeden anlaşıldı ki Arapların vücudu dahi mülkümüzde bir tohm-i tefrika peyda edemiyor. Binaenaleyh biz hiçbir suretle zaruri iftirak etmek mahkûmiyetinde değiliz.

"Ya imtizacımızın esbabı nedir?" denilirse bizim itikadımızca öyle bir suale şu birkaç kelime ile cevap verilebilir: Aramızda ittihad-ı efkâr hâsıl olamamış, herkes birbiriyle imtizaç etmek istiyor, fakat herkes diğerini o imtizaca yanaşmaz zannediyor; binaenaleyh bu türlü mahasini hükümetten bekliyor.

Şurası malum olmalıdır ki balâdan vürut eden bir kuvvet birtakım eczayı olsa olsa tefrik edebilir, bir vakit mezcedemez.

İnsanlar beyninde imtizaç, ülfetle hâsıl olur; çocuklukta ve bahusus mektepte husule gelir. Şimdi şu imtizaç maksadınca bize lazım olan her cinsten, her mezhepten çocuk kabul eder mektepler yapmaya çalışmaktır.

Basiret'te dahi denilmiştir ki, bir kere evlad-i vatan muhtelit mekteplerden çıkarılsın, o zaman aralarına tefrika bırakmak nakabil olur. Nitekim daha fidan iken birbirine sarılan iki ağacı büyüdükten sonra ayırmak, ikisini bile köklerinden çıkarmaktan müşkül olur.*

(*İbret*, Sayı 14, 2 Temmuz 1872)

13. Maarif

İtikadımızca maarif-i umumiyenin fevaidinden bahsetmek güneşin vassfında kaside söylemek gibidir. İçinde ne kadar parlak burhanlar gösterilse hâsılı tahsil kabilinden olur.

Zira ki o nur-i mukaddes hayli zamandanberi ister istemez

* *Makalâtı Siyasiye ve Edebiye*, s. 241-247.

gözlere girmeye başladı. "Halkın marifeti devlete muzırdır" diyenlerin vücutları peygüle-i mezara veya lisanları surah-i idbara çekilip gidiyor.

Bizde maarifin derece-i fıktanını ise dünkü nüshamızda arkadaşlardan Tevfik Bey tasvir etmiş idi. Buna dair daha pek çok söz söylenebilir; çünkü o faciayı bir kâtibin karihası veya bir gazetenin sahifesi tamamıyla ihata etmek ihtimalin haricindedir. Fakat o da bir dereceye kadar abes olur, çünkü söylenilecek şeyler herkesin nefsinde, evladında, akrabasında, ahababında bizzat muayene ettiği hallerdir.

Avrupa'da ise bilakis maarifin mertebe-i terakkisini üstümüze giydiğimiz elbise, kullandığımız saat, yazı yazdığımız kâğıt, denizde gezdiğimiz vapurlar, karada bindiğimiz tramvaylar, demiryollar bilbedahe gösteriyor. Bundan başka gazetelerde, kitaplarda dahi buna dair daima pek çok mebahis görülüyor. Maamafih gene bu bapta bazı misaller irat olunmak faydadan hali değildir zannederiz.

Mesela, Amerika'nın, Avrupa'nın bir hayli yerlerinde halkın laakal yüzde doksanı kadarı okumak yazmak bildiği daima işitilen, daima gazetelerde, kitaplarda görülen hallerdendir. Fakat şurası dahi bilinmek lazım gelir ki o yerlerin ekserinde "*okumak*" yalnız bir sokağın adını okumaktan, ve "*yazmak*" yalnız adını yazmaktan ibaret değildir. Oraların adi gemicisine, hamalına varıncaya kadar okumak yazmak bilir denilen adamların cümlesi mesail-i diniyesinin kavaid-i umumiyesine vâkıftırlar. -Bazı fûnuna mahsus olan şeyler müstesna olmak üzere- her okuduğunu layıkıyla anlayacak ve her düşündüğünü imlasıyla yazacak kadar lisanlarını bilirler. Bir veya daha ziyade ecnebi lisanı anlar, söyler, okur, yazarlar. Coğrafyanın, tarihin, hesabın, cebirin, hendesenin, hikmet-i tabiiyenin, kimyanın, heyetin, tarih-i tabiinin mukaddematını okumuşlardır.

Bir Alamanyalı vatanının daveti üzerine önünden demirci peştemalını çıkarır, eline bir tüfek, koynuna bir harita alır; Fransa mülküne girer, kendi adi bir nefer veya çavuş olduğu halde maiyetindeki cüzü bir erkân-i harp zabiti gibi bastığı, gideceği,

girdiği, çıkacağı yerleri karış karış bilircesine mümkün olduğu kadar emniyet, mümkün olduğu kadar rahatla sevk edebilir.

Bir Amerikalı piştahtasında olan akçeyi silkerek sarraf dükânından çıkar, bir asker libası giyinir, bir veya iki yıl muharebe meydanlarında yuvarlanır, gerek nazariyatta ve gerek ameliyatta dünyanın en meşhur generallerinden olur.

İşte “okumak yazmak” tabiri memalik-i mütemeddinede o malumata, o iktidara, o istidada itlak olunur.

Avrupa’nın, Amerika’nın birçok yerlerinde tahsil cebridir. Fakat şu da malum olmalı ki cebri tahsil kaidesini kabul eden yerlerin ekserinde evladını tahsile sevk etmek için bir adamı icbar etmeye binde bir kere lüzum görülüyor. Ekserinin masarifi beytiyesi için tuttuğu defterlere bakılsa yemek, içmek, gezmek, oturmak gibi ihtiyacata sarfettiği para ne kadar ise gazete, kitap, mektep masrafı da hemen o kadar, ve belki ondan ziyadedir. Öyle babaların, öyle anaların evladı ise mektebe, sinlerine nispet, o kadar gayretli, o kadar malumatlı giderler ki hallerine bakılsa heves-i tahsili pederlerinin hande-i iltifatından öğrenmiş ve lezzeti irfanı maderlerinin piston-i şefkatinden almış zannolunur.

Avrupa’da köyler, kasabalar görülür ki mekteplerinin ders tertipnamelerinde [izlence – M.N.Ö.] elifba, hat, imla coğrafyayı vatan, tarih-i vatan, amal-i erbaa-yı hesap gibi mukaddemat dahil bulunmaz. Çünkü beşer altışar yaşındaki çocuklar dahi bunları mektepte okumaya muhtaç olmuyor.

Biliyoruz ki memalik-i mütemeddinede kadınları da, erkekler gibi, terbiye ederler. Fakat şurasını dahi anlamalı ki o kadınlar içinde kendi lisanının ve kendi devletinin birincisi sayılacak derecede kâtibeler, şaireler zuhur ediyor. On sekiz yaşında bir kız çıkıyor, hikemiyattan hesab-i tefazuli gibi dakik dersler okutuyor. Karşısında aksakallı hocalar kitap tutarak istifadeye çalışıyor.

Memleket bulunur ki her nevi mekteplerinde olan hocaların nısfından ziyadesi kadınlar veya daha vazih tabir olunmak istenilirse yirmi beş yaşına varmamış kızlardır. Cumhur reisleri, nazırlar, vükela-yı ümmet, generaller, memurlar, âlimler, edipler hemen ekseriyet itibarıyla zevcelerini onlardan intihap ederler.

Hâsılı şimdi Avrupa'da, Amerika'da ve mukaddemleri Hint'te, Yemen'de, Suriye'de, Mısır'da, İran'da, Turan'da, Yunanistan'da, Roma'da, Irak'ta, Endülüs'te, Semerkant'te, İstanbul'da maarifçe birçok vakayi, birçok measir görülür ve görül-müştür ki hakikaten bizim tasavvurlar vücutlarını bile pek kolay tasdik edemez.

Asıl mesele ise burada emr-i tahsili o dereceye getirmek ne türlü esbaba mütevakkıf olduğunu bilmektir.

İşe yalnız nazariyat itibarıyla bakılırsa zamanımızın hikmeti bu maksada vusul için tahsil-i cebriden eslem tarik bula-mamış görünüyor. Biz de bu kaidenin hukukça uğrayabileceği tarizattan kat'-i nazar bugünlük ehven-i esbap olduğunu kabul eyleyelim.

Mademki devlet Maarif Nizamnamesinde o kaideyi kabul etmiştir, demek olur ki işin nazariyatına müteallik söylenecek bir söz kalmıyor.

Fiiliyata gelince: Dünyanın her tarafında olduğu gibi Türkistan'ın ukalası nazarında dahi insaniyetin hayatı maarife merbut addolunduğu için herkes feragat köşesinde, rahat yatağında senelerce it'ab-i efkâr etmek cihetiyle buraca ıslah-i tahsil hususunda belki mekteplerin, medreselerin adedinden ziyade reyler پیدا olmuştur.

Adam görülür ki Maarif Nizamnamesinin tamamıyla ve hemen şimdiden fiile çıkarılmasını ister.

Adam görülür ki gene o nizamnamenin birinci ve ikinci derecede tahsil için tayin ettiği mukaddemat ve fûnunu kifayetsiz addeder.

Adam görülür ki nizamnamenin umuma ait olan cihetlerini defaten icra etmekte istihale beyan eder de şimdilik yalnız Dâr-ül-fûnun ve Dâr-ül-muallimin gibi havassın terakkisine hizmet edecek tesisat ile uğraşmak tarafında bulunur.

Adam görülür ki tahsilin yalnız etfale tamimine de kail olmaz da kemalat-ı medeniyeyi mümkün olduğu kadar tesri için yedi yaşından yetmiş yaşına kadar her muhtacı, hiç olmazsa geceler, camiler, kiliselere cem ederek cümlesini birden mebad-i tahsilden müstefit eylemek ister.

Daha bunun gibi birbirine mugayir fikirler, reyler tadadl kabil olamayacak derecede çoktur. İtikad-i âcizanemize göre şu maarif hususu sahihan âlemde mevcut olan mesail-i siyasetin cümlesinden mühim olduğu için o bapta bir mütalaa beyan etmek istenilirse en evvel her türlü infialat-i nefسانيye ve hayalat-i şairaneden tecerrüt etmek ve güzel fikirler, güzel arzular taharrisinden ise bulunmuş veya bulunacak bir fikrin müsaade-i hale göre fiiliyata tatbiki çarelerini düşünmektir.

İşte biz bu mülahazata mebni fetanet-i fevkaladesine itimat ettiğimiz bir zatın fikrine iştirak eder de deriz ki: Burada sahihan maarifin terakkisi matlup ise, devlet tarafından olsun halk canibinden olsun öyle büyük büyük dâr-ül-fünunlar, büyük büyük dâr-ül-mualliminler yapmak veya her köyde bir mektep bulundurmak veya herkesi okutmak gibi suubeti, icraatını istihaleye düşürecek teşebbüsât-i azimeyi zamanına talik ederek şimdilik bir cüzi fedakârlıkla velev yalnız İstanbul'da olsun birkaç tane muntazam sıbyan ve rüştiye mektepleri hâsıl etmeye çalışmaktır.

Bir kere bu hâsıl olur da herkes sıbyan mektebinden çocuklarını eline aldığı mektubu okumak ve isterse ufacık bir mektup yazabilmek ve hanesinin aksatasını hesap etmek gibi meziyyata malik olarak çıktığını görür, ve rüştiyeden çıkan evladının gerek hizmet-i devlette ve gerek sair yolda her ay iki üç bin kuruş kazanabildiğini anlarsa o zaman Maarif Nizamnamesi umum arasında "*Mehdi-i muntazar*" itibarını bulur; herkes istida verir, para verir, her türlü fedakârlığı ihtiyar eder, nizamnamenin ahkâmı az zaman içinde fiile çıkar, o ahkâmda tebdile şayan bir yer var ise fiilen sabit olur, iktizası icra edilir.*

(İbret, Sayı 16, 4 Temmuz 1872)

* * *

* Aynı sayıda, bu makalenin altında Nuri'nin "*Kızlar*" adlı bir makalesi de, kızların eğitiminin gerekliliği üzerine birtakım kanıtlar öne sürdükten sonra "var olan lârülmuaillimat ile birinci ikinci derecede bulunan kız okullarının düzeltilmesi" için Maarif Nezareti girişimlerinde başlangıç tutmakla olacağı görüşünü belirtir. Bu makale *Hadikat-iil-üdeba* s. 89-96'da vardır.

14. Meyelan-i Âlem

Şayan-i dikkattir ki insan ile insaniyet beyninde arada sırada garip garip müşâbehetler görülür. Meyelan-i âlem dahi bu müşâhedelerin en ziyade nazarfırıp olanlarından biridir.

Mesela hiçbir fert üç beş sene bir halde, bir heveste kalamadığı gibi medeniyet dahi on on beş yıl bir revîşte, bir meyilde duramıyor.

Asrımızın tarihine bakılsa her bir parçası biribirine muga-yir bir revîşte görünür: Bundan on beş yirmi sene evvel devlet-lerce maksad-i aksa kalem kuvvetiyle her tarafta imal-i nüfuz ve ika-i tehdit eylemek, akvamca matlab-i âlâ küçük küçük fır-kalara, hükümetlere inkisam etmek idi. Şimdi devletler esliha-i harbiyeyi mukavemetgüdaz olacak bir hale getirerek ve askeri yüz binlerden milyonlara iblağ ederek kendilerince tasavvur ettikleri bir daire-i vatan içinde tezyid-i menfaat ve irae-i satvetle uğraşıyorlar. Kuvvetler; mezhep gibi, lisan gibi, cinsiyet gibi bir rabita ile ittihadı çalışıyorlar.

Bundan yirmi sene evvel asakir-i Osmaniye’de şîşhaneli tüfek, çelik top, tersane-i padişahide duba, gemi, uskur, vapur yok idi. Şimdi bu kadar içneli tüfeklerimiz, şîşhaneli toplarımız, zırhlı gemilerimiz, deniz lağûmlarımız var.

Bundan yirmi sene evvel Kâşgar’da İslam olduğu buralarda bilinmez idi. Şimdi efkâr-i umumiye onlarla ittihadı çalışıyor. Bu meyelan bir seyelan-ı huruşana benzer ki önüne hiçbir şey ile set çekmek ihtimalin haricindedir.

Dikkat buyrulsun ki Napoleon muharebe-i ahireyi* ilan ettiği sırada cenubi Almanya’nın bir dereceye kadar muavenetinden ve hiç olmazsa bitaraflığından emin idi. Cenupta bulunan ashab-i hükümetin menafi-i zatiyeleri de onu iktiza eder idi.

Fakat efkâr-i umumiye ki yanardağlar gibi galeyana başlar ona menfaat-i mahsusa veya hevesat-i şahsiyede takat-i mukavemet mi kalır? İşte o Fransa ile ittifakı veya işte bitaraflığı düşünölmekte olan cenup hükümdarları bilakis Alamanlık namı-

* III. Napoléon ve 1870-71 savaşı.

nın ilcaatına karşı duramadılar ve hatta durmak bile istemediler. Prusya ile ittifak ettiler. Hâsıl olan galebede pek büyük hizmetler eylediler. Akibet Almanya İmparatorluğu teşekkül etti. Onlar da vaktiyle kendi kendilerine birer hükümdar iken şimdi ihtiyarları ile bir nüfuz-i manevi altına düştüler. Fakat bu fedakârlıkla haysiyet-i zatiyelerinden büyük şey kazandılar ki o da bulundukları mesanid-i celileye vatan nazarında isbat-i liyakat şanıdır.

Bu bir ibrettir ki her yerden ziyade memalik-i Osmaniye’de nümune-i imtisal olmaya şayandır. Çünkü İslam ittihat ile uğraşiyor. Akvamın imtizacına çalışılıp fakat bunların cümlesinden mühim arkadaşlarımdan Nuri Bey’in 14 numaradaki “*Tef-yid-i Revabit*” bendinde bir nebze bahseyletiği ittihad-i askeri meselesidir.

İstatistik cetvellerinde görüldüğü üzere Devlet-i Aliye 45 milyona yakın nüfusa ve gayet vâsi bir hayli hududa maliktir. Bu hale ve Avrupa’nın en mühim bir noktasında bulunduğu nazaran menfaat ve haysiyetimizi muhafaza için silah altında ve redif ve ihtiyat suretinde laakal 800-900 bin asker bulundurmaya muhtaç görünüyor.

Askerlikle mükellef olan tebaa-i padişahinin en büyük bir cüzü ise Mısır ile Tunus’tadır. Vakıa bunlar muhafaza-i vatan ve hizmet-i padişahi için bir hayli asker silahlandırıyorlar. Fakat evvela oralarda cereyan eden nizam-i askeri muahharan neşrolunan nizamata muvafık olmadığı için silah altında tutulan veya redif tarzında a’dât edilen neferatın miktar-i nüfusa nisbeti sair eyalat-i Osmaniye ile müsavi değildir.*

Saniyen maarif-i askeriye Mısır ve Tunus’ta, Mekteb-i Harbiye sayesinde buraca hâsıl terakkiye bir türlü tekabül edemiyor.

Salisen muharebelerde her alay ekseri diğer alayların fişçini kullanmaya mecbur olduğu için eslihanın tarz-i vahit üzere bulunmasına ihtiyac-i kati görünüyor. Mısır ile Tunus’un idare-i askeriye ve mübayaat-i eslihasında görülen teşettüt bu ihtiyaca mugayir düşüyor.

* Tunus 1881’de Fransızlar, Mısır 1882’de İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

İşte bu hallere nazaran eyaleteynin askerce idare-i umumiyesi buraya merbut olması zamanın en büyük ihtiyacından biridir.

Gerek Mısır ve gerek Tunus'un zabitleri alelumum rütbeleine bir ferman-i padişahi ile nail olup durur iken mesela buradan oralara birer ordu müşiri, birkaç erkân-i harp ve birtakım büyük ve küçük zabıt gönderilmekle mahalli idarelerinin hay-siyetine kat'a hâlel gelmez zannederiz.

O zanna binaen vatan namına olarak ümit eyleriz ki böyle bir emr-i hayrî Mısır ile Tunus idareleri kendi teşebbüsü ihtiyarileriyle fiile çıkarırlar. Ve bu suretle ittifakperverlikle şöhret bulan Almanya prenslerinin madununda kalmazlar.

(İbret, Sayı 17, 6 Temmuz 1872)

* * *

15. Hukuk-i Umumiye

Malumdur ki insan şu mihman-saray-i vücutta münferit bulunmak lazım gelse kudretten nail olduğu hakk-i hürriyeti her türlü kayıttan beri olarak azade-serane icra eder; ortada daima hak görünür, bir vakit vazife meşhûr olmaz. Fakat dünya bir ve insan müteaddit olduğca ve bu ahrar-i müteaddide cemiyet içinde ve birbiriyle rabıta halinde bulundukça herkesin hürriyeti sairelerinin hürriyetiyle mahdûr olmak tabiidir.

İşte dünyada kanunların ve onların ahkâmına riayet etmekle mükellef bulunan hükümetlerin zuhuruna hak veren sebep efradın o hadd-i hürriyetten tecavüze gösterdiği inhimaktır.

Bu da malumdur ki ebna-yi beşer bu maişet-hane-i temeddünde yalnız bir cemiyet teşkil etmiş olsa o mecmuun şamil olduğu efrat arasında hukuk daima yek-tavr-i infirat kalır.

Lakin insanlar böyle kavim ve devlet gibi mecmulara mun-kasem bulundukça o mecmuların hukuk-i müşterekesi de birbiriyle mahdûr olmak zaruridir.

İşte âlemde muahitlerin ve onların ahkâmına riayet ettirmekle mükellef olan asbab-i satvetin vücudunu icap eden madde dahi insanda münferiden hükmünü icra eyleyen meylan-i tecavüzün bu mecmularda müçtemian gösterdiği istidadıdır.

Âya ki insanın efradında bu teaddi ilelebet baki kalacak mıdır? Âya ki bir galibin kılıcı veya bir kâtibin kalemiyle tayin olunan hudut cemiyet-i efkâr-i âlemde dembedem feveranı tezayüt etmekte olan şu tufan-i terakkinin sademat-i şedidesine dünya durdukça mukavemet edebilecek midir?

Tasavvurda ittisai bu raddelere varan mudilatı olsa olsa efkâr-i hikmet halledebilir.

Efkâr-i hikmet bu'd-i mutlak denilen muhit-i küllinin bir misal-i zihayatıdır; zaman ile mekân ile mahdud olmaz; mevcudat ne imiş? Nedir? Ne olacak? Ne olmak lazım gelir? yollu taharriyatın umumuna şümül gösterir. Fakat kavaid-i siyaset şu küre-i zemin dediğimiz cüz-i mahdudun bir harita-i maneviyatıdır. Daima zaman ve mekân ile uğraşır, herkesin hadd-i hukuk ve vüs'at-i vazaifini göstermeye çalışır. İstidlalatını, bir asl-i mücerrede irca etmekle beraber, insaniyetin mazi ve halde meşhut olan etvarı üzerine hâsıl olan tecaripten istinbat ederler.

[Bu cihettendir ki birtakım müellifler insan içinde hakkın münferit ve müçtemi itibariyle iki tavır üzerine cereyan ettiğine bakarak hukuk-i şahsiyeye mukabil ve ondan ayrı bir de hukuk-i umumiyenin vücuduna zahip oldular, ve ona dair fenn-i mahsus tedvin eylediler. Fakat zehapları makrun-i hakikat değildir; çünkü hukuk-i umumiye şöyle tarif ediyorlar:

"Hukuk-i umumiye en şamil manasınca bir cemiyetin gerek sair cemiyetle ve gerek kendi tebeasının efradıyla olan münasebatından münbais kavaide itlak olunur."

Ve bu suretle taksim eyliyorlar:

"Hukuk-i umumiye en şamil manasınca hukuku beyn-el-ümem ve hukuk-i siyasiye ve hukuk-i idare şubelerine munkasemdir."

Şimdi bir kere tarife bakalım: Evvela, bir cemiyet gerek bir

diğer cemiyete ve gerek efradına nispet olunsun hiçbir vakit kendini terkip eden azadan ayrı bir mevcut hükmünü bulamaz. Binaenaleyh o bahsolunan münasebattan, hukuk-i şahsiyeden başka birtakım kavait inbias edebilmek aklen mümkün değildir.

Bir de taksimi düşünelim: Onun şamil olduğu eczadan *"hukuk-i beyn-el-ümem"* nedir? *"Devletlerin münasebatını tayin eden kavait"* değil mi? O kavait efrattan her birinin müşterek olduğu haysiyet ve menfaatin mukteziyatından başka ne olabilir? Ya bu menafi ve haysiyatın içtimai ayrıca bir menfaat veya ayrıca bir haysiyet icat edebilir mi?

Elbette edemez. Öyle ise bizzarure sabit olur ki beyn-el-ümem cari olan hukuk, adeta hukuk-i efradın bir mecmuundan ibarettir.

Hukuk-i siyasiye nedir? Vücudunu iddia edenlerce muteber olan tarifine göre *"hukukun, efradıyla devlet beynindeki münasebatı tanzim eden cüz'ü"* değil mi?

Bu tarifiñ sıhhatı evveleminde devlet mefhumunun efrat mefhumundan bütün bütün infikâk edebilecek bir mecmua delalet etmesiyle hâsıl olur. Devlet –efrat ile ıstılahça elfaz-i müştereke olan– milletten ayrı bir vücut olmadığını ise mukadde-ma ispat etmiş idik.*

Hukuk-i idare nedir? Kabul edenlerin kavlince *"efrat ile idare şubelerinin münasebatını tayin eden hukuk"* değil mi? Mademki zaten devlet, milletten tefrik kabul eder bir mevcut değildir, nasıl onun şubeleri ayrıca bir mevcut-i münferit addolunabilir? Nasıl onlara ayrıca hukuk isnat olunmak kabil olur?

Hukuk-i umumiye aksamının mevzuatına gelince hukuk-i beyn-el-ümeme dair bizce yeni bir bahis açmaya ihtiyaç görünmez. Çünkü Reşat Bey bizden evvel onun tafsil ve muha-

* Kemal burada *"İbret, No. 10, sahife 2 ve No. 13, sahife 1"* diyerek *Basiret* ile *Gülşensaray* adıyla Bosna'da çıkan gazete arasında devlet çıkarları ile ulus çıkarları konusu üzerinde açılmış olan tartışmaya yardım için yazmış olduğu iki makaleye başvurulmasını söylüyor.

kemesi hizmetini layıkıyla ifa eylemiş idi (*İbret*, No. 6, sahife 1).*

“Hukuk-i siyasiye”nin mevzuunu hemen her kitap başka türlü taksimat ile beyan eder. Maamafih müellifler beyninde en ziyade ittifak hâsıl olabilen maddeler: Ümmetin hâkimiyeti, kuva-yi hükümetin tefriki, memurların mesuliyeti, hürriyet-i şahsiye, müsavat, hürriyet-i efkâr, hürriyet-i metabi, hürriyet-i içtima, hakk-i tasarruf, harem-i büyut gibi kavaid-i külliyyeden ibarettir.**

Hâkimiyet-i ahali ki kuva-yi hükümetin halktan münbais olmasından ibaret ve lisan-i şer’de namı “*hakk-i biat*”tir. Umum veya ahali kelimesinin ifade ettiği mana-yi mücerret üzerine ârız olmuş bir salahiyet değil her ferdin hilkaten malik olduğu istiklal, istiklal-i zati levazımından bir haktır.

“Her kimse kendi âleminin padişahıdır.”***

Bu saltanat-i hassa hiçbir vakit hiçbir kimsenin tabiatından infikâk edemez; hiçbir vakit hiçbir kimseye terk olunamaz; hiçbir vakit hiçbir kimse o istiklalden biat değil, intihap gibi, tevkil gibi mevcut olan vesaitin birine tatbikan bir salahiyet-i mahsus a iktisap eylemeden veya o salahiyete nail olanlar tarafından ikinci derecede bir mezuniyet almadan bir fert veya bir aile veya bir şirket veya bir heyet namına icra-yi ahkâm etmekte haklı olabilmek ihtimalin haricindedir.****

Kuva-yi hükümet, ifta ve kaza ve icra veya tabir-i aharla teşri ve hüküm ve tenfiz***** şubelerine tabii munkasam olduğundan ve o inkısamı idame etmek dahi yalnız umurun değil ayrı ayrı her ferdin hakkıdır. Zira ki o kuvvetlerin merciiyeti de

* Buraya kadar olan bölüm, *Nümune-i Edebiyat*’ın 3. basımında çıkarılmıştır. Öbür basımlarda bu makale de çıkarılmıştır.

** Kemal burada bugün temel hak ve özgürlükler diye adlandırılan kavramların başlıcalarını sıralıyor: *hürriyet-i şahsiye*: kişi özgürlüğü; *hürriyet-i efkâr*: düşünce özgürlüğü; *hürriyet-i metabi*: sözcük anlamı “basımevleri özgürlüğü” olan bu terimle basın özgürlüğü anlatılıyor; *hürriyet-i içtima*: toplantı özgürlüğü, hakkı; *hakk-i tasarruf*: mülkiyet hakkı; *harem-i büyut*: sözcük anlamı “evlerin mahremiyeti” olan bu terimle konut dokunulmazlığı anlatılıyor. (N.Ö.)

*** Ebüzziya Tevfik, bu dizenin Mahmut Nedim Paşa’nın olduğunu yazıyor.

**** Yazının bundan sonrası *Nümune-i Edebiyat*’ta çıkarılmıştır.

***** Bugünkü terimlerle, sırasıyla, yasama, yargılama ve yürütme. (N.Ö.)

umumun avarızından değil efradın havassındandır. Nitekim balâda ispat olunmuştur.

Merciiyet efratta oldukça memurları mesul tutmak hususunda dahi herkesin iştiraki bilbedahe sabit olur. Hadd-i zatında ise ihtimali vardır mıdır ki bir küllün hiçbir cüzünde mevcut olmayan bir hassa yalnız mecmuunda hâsıl olabilsin?

Müsavat – hürriyet-i şahsiye – hürriyet-i efkâr – hürriyet-i metabi – hürriyet-i içtima – hakk-i tasarruf – harem-i büyü gibi maddeler ise kimi zatında münferit, kimi diğerinden münbais birtakım hukuktur ki hiçbirini şahıstan tecrit ederek heyet-i siyasiyeye atfetmek katiyen mümkün olamaz.

Vakia birtakım müellifler bu kaideleri heyet-i siyasiyenin tasdik ve himayesi altında gördükleri için mecmuunun namına “*hukuk-i siyasiye*” demek isterler. Ancak şurasını düşünelim: Dünyada hangi hak vardır ki mer’i tutulmak için heyet-i siyasiyenin tasdik ve himayesine ihtiyaçtan vareste olsun? Bununla beraber gene dünyada hangi hak vardır ki heyet-i siyasiyenin tasdik ve himayetine mazhar olup da fiilen mer’i tutulmamakla nefs-el-emirde hak vasfını kaybeylesin?

Bu tafsilattan anlaşıldı ki hukuk-i siyasiyeye mevzu addolunmak istenilen kaideler dahi nikâh ve tevarüs gibi sırf hukuk-i şahsiyedendir. Bir de devair-i hükümetin taksimat-i külliyesini dahi hukuk-i siyasiye mevzuatından addedenler vardır. Fakat bilbedahe sabittir ki, mesela Fransa’da bir zaman mezhep ve sanayi-i bedia için birer nezaret mevcut oldu, bir zaman da mevcut olmadı. Bu vücut veya fıkdanın tesiratına bakılarak mezhep veya sanayi-i bedia nezareti bir memlekete lazımdır veya lazım değildir denilebilir. Fakat lüzum dahi tevlid-i hukuk etmek haysiyetinden mahrum olmak cihetiyle bir yerde hak öyle bir nezaretin vücudunu veya ademini iktiza eder denilemez.

Hukuk-i idarenin mevzuu ise idare şubelerinin taksimat-i tafsilîyesiyle beraber efrat arasında memurların sıfat-i resmiyelerine ait işlerde gerek devlete ve gerek efrat ile vukubulacak münazaaların halline memur mahkemelerin nizamât ve usul-i muhakematıdır. Evvela, mademki hak faide veya zarardan

münbais değildir; bir devlet idaresinin şubelerini filan yolda teşkil ederse haklı veya filan yolda teşkil etmezse haksızdır demek aynı ile bir adam hukuk iktizasınca vekilharç kullanmak veya kethüda istihdam etmemekle mükelleftir iddiasında bulunmaya benzer.

Saniyen bir adamın memur olup da ahaliden münbais olan kuva-yi hükümetin bulunduğu hizmete tayin ettiği vazifeyi icrada umuma vekâlet etmekle hiçbir vakit şahsı, münferit olmaktan çıkamaz. Mesalih-i umumiyeye müteallik olsun, kendine dair olsun, gerek hariçten bir adamla ve gerek fevkindeki âmiriyle zuhur edecek münazaaları şahsın şahs ile davasından başka bir şey değildir. Bir ailenin velisi veya bir şirketin reisiyle onların mensup olduğu aile ve şirkette azasından biri veyahut bir diğer adam beyninde olan davalar için veli, reisin bir mecmuuna vekâlet etmesine nazaran ayrı mahkeme ve ayrı usul-i muhakeme aranmadığı gibi memuru dahi ahkâm-i adaletin cereyan-i adisinden hariç tutmakta kat'an hak yoktur.

Hâsılı hak, efrad-ı beşerin havasındandır. Ne şirket gibi, heyet gibi tecridi ve itibari bir emirden ibaret olan mecmulara izafeti kabul olur; ne de o mecmuların eczasına müterettep olan hukuk içtima etmekle başka bir mahiyet hâsıl edebilir.

Ey milletin server-i ömrü, meâdeniyetin چراغ-ı irfanı, şarkın ümid-i ikbali, istikbalin medar-i hayatı olan nevresidegân-i vatan! Garptan buralara dökülüp gelmekte olan tufan-i terakki emvac-i huruşanında devir ve seyrettiği hazine cevahir-i kemâlâtı elbette bir gün sizin nazargâh-i istifadenize tamamıyla isar edecektir. Göreceğiniz bedayiın revnak-i zahirisine kapılmayınız, intihabına nakkadâne ve vâkıfane dikkat ediniz ki aralarınızda bin türlü zarar, bin türlü hicap icabedecek sahte şeyler de bulunur.

Ezcümle fiilen veya fikren meyl-i taaddi ile mecbul olan birtakım "*ahlat-i faside müvelledatının*" heyet tasavvuruna isnat ettikleri hukuk o kabildendir.

Adil bir vasf-i ilahidir ki zat-i ilahi gibi taaddüdüne kail olmanın neticesine bakılınca vücudunu inkâr ile beraberdir.

Avrupa'nın vakayiine im'an-i nazar edilsin. Hep cemiyet-i

medeniyede efradın hukuk-i şahsiyesinden hariç ve ondan âli bir hak tasavvur olunduğundandır ki bir vakit papazlar teslise kail olmayanları ateşe yaktılar. Arası on sene geçer geçmez, silah-be-dest olarak –hürriyet-i efkâr ve vicdanı dahi cami olan– Hukuk-i Beşeri* dünyanın her tarafına işaa için isar-i can eden cumhur taraftarları kimi vücud-i ilahiye kail gördülerse nahak yere kanlarını dökerek sahayif-i şan ve haysiyetlerini ilelebet tathiri kabil olmayacak surette lekedar ettiler.

Hep öyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki maarif-i siyasiyenin merkez-i intişarı olan Fransa’da bir gün “Yaşasın krallık!”, dört ay sonra “Yaşasın imparatorluk!”, dört yıl sonra “Yaşasın cumhur!” demek mucib-i idam olacak bir cinayet addolunurdu.

Hep böyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki Birinci Napoléon yüz bin kadar adam itlaf ederek, hatta ilan-i harbe hacet görmeksizin, haydut yolunda bir hücum ile Mısır’ı zaptetledi.

Süngü kuvvetiyle cumhuru zir ü zeber ederek imparatorluğu iğtisap etti. On beş sene Avrupa’yı kendinin ve aza-yi hanelanının hükmüne esir etmek istedi. Bu yolda üç milyondan ziyade nüfusun itlafına bais oldu, vatanını iki kere istila-yi ecanibe düşürdü.

Hep böyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki Üçüncü Napoléon iki kere vatanı aleyhine isyan eyledi. Hatta eliyle adam öldürdü. Gene ekseriyet nazarında mazur tutuldu. Niha-yet umuma karşı cumhurun şerait-i idaresine sadakat eyleyeceğine yemin ederek riyasete geçtiği halde hem cumhuru ve hem de o yolda yirmi otuz bin ashab-i cemiyeti [hamiyeti?] bir gece içinde mahvetti, imparator oldu. Gene ekseriyet nazarında mazur tutuldu. Suriye işine karıştı, Meksikalılara bulaştı, “İtalya’nın ittifadında hak vardır; bununla beraber hak Roma hükümetinin bekasını iktiza eder” dedi. Dünyada her ne vaka cereyan eylediyse cümlesine karıştı. Gene ekseriyet nazarında mazur tutul-

* Büyük Fransız Devrimi üzerine 26 Ağustos 1789’da kabul edilen “İnsan ve Yurttaş (İnsan) Hakları Bildirisi” (N.Ö.)

du. Sonraları idaresinin seyyiatı anlaşıldı. Fransa Şûra-yi Üm-meti'ne* muterizlerden azanın bir sülüsüne yakın meb'us gön-derildi. Fakat Napoleon kendinin imparatorluğu matlup olup olmadığını efkâr-i umumiyenin muhakemesine** arzeyledi. Ge-ne ekseriyet nazarında mazur tutuldu; hatta umumun yedide biri nisbetinde kabulüne dair reyler verildi. İmparator Guilla-ume daha Prusya kralı iken şahsi olarak Fransa sefirinin şahsı-na ettiği bir muameleyi bahane eyledi, muharebe-i ahireyi mey-dana çıkardı.*** Fransa dünyanın belki hiçbir yerinde ve hiçbir vaktinde görülmedik bir musibete uğradı. Hâlâ ekseriyet naza-rında mazur tutulmak isteniliyor!!!

Hep öyle bir hak tasavvur olunduğundandır ki -Paris'te gözümle gördüm- bir zaptiye ashab-i haysiyetten bir adamı alâ-melein-nas tahkir etti, dövdü. Hükümet memuru olduğu için oranın Şûra-yi Devlet'inden başka bir mecliste muhakemesini rüyet etmek kabil olamadı. Hükümet memuru olduğu için ora-nın Şûra-yi Devlet'i tarafından beraet-i zimmetine hükmolundu.

Ne hacet! Eğer öyle bir hak tasavvuru mevcut olmasaydı zavallı bir gazeteciyi idam eden mahut Pierre Bonaparte'ı mu-hakeme için ayrıca bir mahkeme yapılmak ve onda, adam öl-dürdüğü tebeyyün etmiş bir adam iki gün hapse olsun müsta-hak görülmeden, salıverilmek kabil olur muydu?

Versailles hükümeti asker zabitlerinin her birine rastgeldik-leri adamları, karıları, çocukları muhkemesizce kurşuna dizebi-lecek derecede mezuniyeti mutlaka verebilir miydi?****

Şu mesele hiç hatırdan çıkmamalıdır: Her hükümet bünye-sini terkip eden azayı cemiyetten menfaat veya ilca-yi zaruret namına her türlü fedakârlığı ihtiyar edebilir. Fakat bu talebi ef-rad-i beşerin havass-i tabiiyesinden hariç bir hakka isnat ederse ihtimali yoktur ki hukuk-i şahsiye taarruzdan masun kalabil-sin. Mümkün değildir ki her zalim kâffe-i amalinin meşruiyeti-ne hüccet tutacak bir bahane bulamasın.

* Fransız Ulusal Meclisi (N.Ö.)

** 1852 plebisiti (N.Ö.)

*** 1870-71 Fransa-Almanya savaşı (N.Ö.)

**** 1871'de Paris komüncülerinin acımasızca öldürülmesi olayı (N.Ö.)

Dünyada hiçbir fen usulü, mücerredata isnat olunmadıkça sahih olmaz. Fakat hiçbir fennin fûruuna da mücerredat karıştırılmak istenilirse nazariyatı tatbikata mutabık gelmek kabil değildir.

(İbret, Sayı 18, 8 Temmuz 1872)

* * *

16. *Garez Marazdır*

Öyle bir maraz ki emraz-i nefسانيyenin en ziyade deva kabul etmeyenlerinden sayılır. Mesela nahveti, müdahene; hasedi, idbar-i mahsut; hırsı, vusul-i ikbal; hevesi, husul-i emel izale edebilir. Lakin garezin intifasına sahibinin fenasından başka çare olamaz.

Garez vicdanın uyuz illetidir, daima kaşınır, daima kurcalarılır, her ne ile setrolunmak istenilse elbette bir taraftan kendini gösterir.

Bu mütalaatın zahirde bir misalini görmek isteyenler *Hakayik*'in bir zamandan beri neşrettiği bentlere atf-i nazar eylesin.

Vakıa ahrarane beyan-i efkâr, edep dairesinde muahaze, halisane tariz dünyada herkesin hakkıdır. Mütecebbirlerin istikbarından ziyade garezkârların o hakkı su-i istimale şiddet-i inhimakları ekseri yerlerde birtakım kuyudun zuhuruna sebep olmuştur.

Mamafih ashab-i garez subanane her kime isterse aleni salmakta bir mani görür ise hayye gibi haşak-i mezellete saklanarak fırsat buldukça ağızlarıyla zehir saçmaktan hali olmazlar.

Bu sebepten dolaydır ki dünyanın her tarafında hayatını, menfaatını muhataraya atıp da bir zulme veya bir fenaliğe vatanperverane mukavemet etmek isteyenler düşman ateşine göğüs geren kahramanlar kadar şerefli tutulurken sözlerini kinayeler, imalar içinde, kendilerini bin türlü perdeler kisveler altında setrederek garezkârane tarizi itiyat edenler gecenin zulmetinden istifade ile dükkân açan, hane yakan sarikler, kun-

dakçılar kadar deni sayılır. Zira ki edeben kendinin namını meydana komayanlar kimsenin bir halini meydana koymak salahiyetini haiz değildir.

Hal böyle iken *Hakayik* muharriri nefsinı aleniyete çıkarmakta kendince bir mani görmeyenlere mahsus salahiyet-i itirazı istiare ve belki igtisap ederek bir zamandan beri Maliye ve Adliye Nezaretlerinin ahval-i sabıkasına dair yalan yanlış birtakım mütalaalar yazdığı gibi geçen gün neşreylediği "*İdare-i Hazıra*" unvanlı makalesinde dahi teşebbüsat-i cedideye bazı taraflardan itiraz olduğunu tasavvur eyler de bu itiraza mukaddema bir nezaret riyasetinde bulunanların hakkı olmayacağını iddia eder. Ve bu sırada gene münasebetsiz bir "*mesela*" ile Divan-i Ahkâm ile Maliye Nezaretini bahse karıştırır.

Ya şimdi hükümet kendisinden bahsettiği yolda itirazın vücuduna delil istese nereden bulabilir?

Yahut mazulin-i vükela muterizlik iddiasının cümleye şumulü cihetiyle bu sözden kim murat olduğunu sual eylerse ne cevap verir?

Hele ahval-i idarece belki sair efrat kadar bile "*iraptan lazı*" olmayan bir gazete muharriri mazulin-i vükelayı riyaset-i hükümette bulunan evliya-yi umur hazeratına itirazda haksız görünce kendini mazulin-i vükelaya itirazda nasıl haklı addebilir?

Devair-i devlet içinde en müşevveş ve en intizamsız Maarif ile Evkaf Nezareti olduğu her zaman ve herkes indinde teslim olunmuş. Ve hatta idare-i hazıra onlarca arzu ettiği tağyirat için bu kadar şiddet ve sürat göstermiş iken *Hakayik*'in onları hiç lisana almayıp da tarizatını, temsilatını yalnız Maliye ile Adliye Nezaretine hasretmesine o iki nezarete de bulunmuş bir zata gazezkâr ve bununla beraber hem Maarifte hem Evkafta bulunmuş bir diğer zata dahi gazezkârâne taraftar olduğundan başka ne mana verilebilir? *Hakayik* zanneder mi ki imalı itirazlı yazılmış şeylerin misalleri safdilane intihap olunacağına herkesi ikna kabil olabilsin?

Mülkümüzde ilan-i efkâr ve neşr-i muahazata cesaret eden bir gazeteciye şurasını bilmek lazımdır ki idare-i sabıka iki za-

tın vücuduna münhasır idi. O vaktin şikâyet olunacak ne kadar hali zuhur ettiyse hemen kâffesi onların marifetidir. O vaktin devair-i devleti idare eden nüzzar içinde mecalisin müzakeratında muzır gördüğü kararlara maişet belasıyla itiraz edemeyerek teneffüs odasına çıkıp ağladığını delil-i hamiyet suretinde irat edenler dahi mevcut olsa bile içlerinde pek çoğu nice itirazlara kıyam ettiler. Islahat ve tenkihata dair ne kadar reyler söylediler, ne kadar layihalar verdiler. Fakat hiçbirini o iki zata tesir ettiremediler. Hal böyle olunca idare-i sabıkanın mesuliyet-i seyyiatı fail-i aslilerine mi ait olur, o vaktin mesela Maliye veya Bahriye Nazırına mı?

Hülasa itikadımızca bir adam bir diğerini sever veya sevmez. Fakat o sevdiği veya sevmediği zat gerek peder veya bira-der gibi en yakın akrabasından olsun gerek yüzünden mazarrat görülmüş en şedit husemasından bulunsun efkâr-i umumiye karşısında onun ahvali muhakeme etmek istenilince hakikatı o türlü infialat-i nefsanîye altında ezdirmek ve bu suretle bir zattan intikam veya başka bir şey almak için milleti iğfale çalışmak namus u vicdanını en ziyade ihlal eden ahlak-i seyyiye-
dir.

(İbret, Sayı 19, 9 Temmuz 1872)

*Mithat Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü ve
Sadrazamlığı*
(31 Temmuz - 18 Ekim 1872)

Bağdat'tan yola çıkan Mithat Paşa'nın, 24 haziran günlü gazetede *Courrier d'Orient*'dan aktararak, İstanbul'a gelmek üzere Halep'ten hareket ettiği yazılıydı.

Mithat Paşa, 6 temmuz cumartesi günü İstanbul'a geldi ve vapurdan çıkar çıkmaz Babıâli'de sadrazamı ziyarete gittiği gibi, pazar günü de saraya gitti. Mithat Paşa, "*mesalih-i mahalliye-ye müteallik [yerel sorunlarla ilgili] iş'aratının [yazılarının] Babıâlice işkâlinde münfeilen ve mazulen*" İstanbul'a gelmiş olduğundan, Mahmut Nedim Paşa karşıtları onun çevresinde toplanmaya başladılar. "*Birtakım azürdegân-i memurin [kırgın memurlar] onun konağına gidip kesret-i tebdilat tenkidatı [yer değiştirmelerin çokluğunun eleştirilmesi] cereyan etmeye*" başlamıştı. Nitekim Kemal de 9 temmuzda yayımlanan *İbret*'in 19. sayısında, *Hakayik-ül-vakayi*'in eski nazırlardan kimilerine karşı bile bile yazı yazması üzerine "*Garez Marazdır*" makalesini yazınca Mahmut Nedim Paşa'nın buyruğuyla gazete kapatıldı.

Mahmut Nedim Paşa, gazeteyi kapattıktan sonra, gazete yazarlarını da birer memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi: Kemal, Gelibolu mutasarrıflığına; Reşat Bey, Bilecik kaymakamlığına; Nuri Bey de, Ankara vilayeti mektupçuluğuna atandılar.

Aynı durum Mithat Paşa'nın başına da geliyordu. Onun konağındaki toplantılar, sadrazam aleyhinde konuşulan şeyler Mahmut Nedim Paşa'yı kuşkulandırdı; Mithat Paşa'nın Edirne valiliğine atanmasını istedi. Fakat bu istem, başarıya ulaşmadı. O sırada ufak bir olay da oldu: Bir tezkerenin mabeyin başkâtibine verilecek yerde başmabeyinciye verilmesi ve tezkerenin de onun aleyhine yazılmış bulunması, Mahmut Nedim Paşa için düzeltilmesi olanaksız bir sorun ortaya çıkarmış oldu (*Mir'at-i Şuunat*, s. 46).

Mir'at-i Hakikat'te Mahmut Celalettin Paşa, sadrazamın yönetim tarzından çok memnun olan Abdülaziz'in, en sonunda çevresindekilerin de sadrazam aleyhinde açıktan açığa bulunmaları üzerine "*adem-i hoşnud-i umumiyeye [genel hoşnutsuzluğa] bir tarziye olmak üzere Mahmut Nedim Paşa'yı muvakkaten olsun feda etmeye ve ahali ile ecnebilerin nazarındaki mesuliyeti ona yüklemek üzere zahiren mevki-i ikbalden*" uzaklaştırmaya karar verdi (31 Temmuz 1872).

"Mithat Paşa sadaret mevkiine gelince Mahmut Nedim Paşa'yı tezlil [*küçük düşürmek*] ve ilan-i su-i istimalat ve hataiyatla terzil [*rezil*] edip de bir daha ikbal mevkiine avdetten menetmek sevdasına düşüp evrak-i havadisle [*gazetelerle*] müşarünileyhin [*adı geçenin*] zem ve hicvine dair ağıza alınmaz makaleler neşrine müsaade ile kanaat etmeyerek geceleri mehtap sefası bahanesiyle kayıklarla Boğaziçi'ne çıkan adamların, ki ekserisi Mahmut Nedim Paşa'nın sadaretinde birer suretle mutazarrır ve mağdur olanlardan idi, müşarünileyhin Bebek'te kâin sahilhanesi [*yalısı*] pişgâhında [*önünde*] herzegûyane [*saçma sapan*] sözlerine meydan verip Bebek Körfezi'ni mel'abe-i sıbyana [*çocuk oyuncağına*] döndürdü." (*Mir'at-i Hakikat*, s. 37)

Diyojen Gazetesinin Yeniden Çıkması

Diyojen gazetesinin iki aylık tatil cezası Mithat Paşa'nın sadrazamlığının ertesi günü bitmiş ve 1 ağustosta 124. sayıyla yeniden yayımlanmaya başlamıştı. Bu sayının hazırlığı önceden yapıldığından, yönetimdeki değişiklik konusunda fazla bir şey yoksa da gene *İbret*'in tatili dolayısıyla şöyle bir fıkra vardı:

"Tatilim müddetinde gazetelerden hemen hiçbirisi ceza görmedi gibi. Yalnız bir aralık *İbret* gazetesi bir dizgin etmek istedi amma onun da dizginine çarparak dört ay müddetle nallarını göğe dayadılar.

Aleksan Efendi bu hamlede de söktüremedi. Lakin teessüf etmesin, gazetenin muharrirliği Yuşa toprağı gibi işsizlik sıtmasına birebir geliyor, tecrübesi edildi. Hemen durmasın, gazetesini müzayedeye koysun, memulünden fazla talip zuhur etmezse bana tuuu desinler.

Amma muharrirlerinin memuriyeti kendi işine el-vermez imiş de hizmet istemeyen ve yalnız gazete ile geçinmek isteyen adam arar imiş, keyfi bilir, o da bulunmaz değil ya.

İbret'in son defaki halinden biraz uzunca bahsetmeyi gönül arzu ederse de meydanda olmadığı için sü-kût eyleriz." (*Diyojen*, Sayı 124, 1 Ağustos 1872)

Bundan sonraki yayın, Mahmut Nedim Paşa'yı hedef alarak sürmüş ve *Diyojen* bu alanda epey önemli bir rol oynamış görülüyor. Yazılar genellikle imzasız olmakla birlikte, çoğunu Kemal'in yazdığı gerek anlatım biçiminden gerek daha önce ve sonra ele aldığı konular olmasından belli. Bu aradaki makalelerin bir bölümü "*Makalat-i Siyasiye ve Edebiye*"ye alınmıştır. Bunlardan kimileriyle o dönem mizah ve yergisini gösteren kimilerini aktarıyoruz:

"Haddin Var İse Bir Meslek Tut da Onda Devam Et

Sadrazam vasiyetnamesi* meydana çıkar, muhake-me etmek bize kalır. Tevcihat vuku bulur, gazetelerini-miz hazaratı [*hazretleri*] o bapta ciddi bir fikir beyanını gene bize bırakır. İskender gelir gölge eder; Eflatun çıkar küpü yuvarlar; bu yüklerden ben de bıktım. Fakat ne çare ki *Hakayik* muhlisimiz böyle dilsiz, *Basiret* efendimiz böyle basiretsiz durur ise zavallı *Diyojen*'den başka işe karışacak adam yok.

Ha gerçek! Bizim bir de *Ruzname* var idi; yüz yirmi ikinci karnda [*kuşakta*] bize vâsıl olan rivayete göre kendini okuyan üç beş kişi için o da şimdi kemal-i azametle bazı bentler yazıyormuş. Nemize lazım akıbeti hayrola.

Biz şimdi latifeyi bırakalım da oldu olacak biraz da fikrimizi söyleyelim.

Malumdur ki dünyada efrada müteallik ne kadar hukuk var ise hepsinin hamisi Kanun-i Ceza'dır. Kanun-i Ceza fiilden sakıt durdukça dünyada devlet teşkil etmeye, nizam yapmaya, terakkiye, medeniyete asla imkân kalamaz.

Ceza, tab'an [*doğallıkla*] menfur bir şey iken kâffe-i edyan [*dinlerin hepsi*] ve kâffe-i hükema [*bilgelerin hepsi*] tarafından iltizam olunması [*gerekli sayılması*] bu

* Âli Paşa'nın sözde vasiyetnamesi. Yukarıda 24-25. sayfalara bakınız. (N.Ö.)

mütalaaya mebnidir. Yoksa şu yakınlarda gördüğümüz gibi sırf birinin hevesine hizmet için değil...

Her ne ise biz galiba şunu demek isteyecek idik. İdare-i sabıkanın [*eski yönetimin*] (Âli Paşa idaresi zan-nolunmasın) mübalağalı filanlı birçok su-i istimalatından bahsolunuyor. Rivayete göre birçok şeyler olmuş, birçok şeyler gitmiş.

Bunların içinde iki mesele var ki zihnimize dokunuyor:

Onlar da, muhakemesiz adam nefyetmek [*sürmek*] ve ferman-i âli ile azilden masun olarak Divan-i Ahkâm azalığına “tasarrufları” temin olunmuş [*sağlanmış*] birtakım zevatı [*zatlara*] fermanlarda meşrut olduğu [*koşullandırıldığı*] üzere rızalarıyla başka bir memuriyete tayin etmeden veyahut bilmuhakeme [*yargılayarak*] töhmetleri [*suçları*] sabit olmadan [*kanıtlanmadan*] ihraç eylemek hususlarıdır.

Bunun birincisi cezasız kalır ise emniyet-i şahsiye [*kişi dokunulmazlığı*] gitmiş ve tabir-i aharla [*başka deyişle*] Gülhane hatt-i hümayunu zulüm ile pamal edilmiş [*ayaklar altına alınmış*] olur.

İkincisi cezasız kalır ise memalik-i Devlet-i Aliye’de serbest mahakimin [*mahkemelerin*] vücuduna ve o suretle adaletin cereyanına imkân kalmaz.

Amma neticesi ne olur? İhtimal ki bir Benderli* daha çıkar, vatanımızı bir kere daha muhatara-i izmihlale [*bozgun tehlikesine*] düşürebilir.

Şimdiki idareden halkın memul ettiği [*umduğu*] hamiyet ve hakkaniyet hem madeleten [*adalet yönünden*] ve hem de saadet-i atiyemiz [*gelecekteki mutluluğumuz*] için zarureten [*zorunlu olarak*] lazım olan öyle bir kanunperverliğin icrasından geri duramayacağına kâfildir [*kefil olmaktır*]. Nefy ü ihraç olunan [*sürülen ve*

* Yeniçeri Ocağı’nun kaldırılması (15 Haziran 1826) ve 1828 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Edirne’nin düşüp Kazakların Tekirdağ ve İpsala’ya dek gelmeleri sırasında sadrazam bulunan Benderli Mehmet Selim Sırrı Paşa. (N.Ö.)

*memuriyetten çıkarılan] zevatın dahi geçmişe mazi de-
yip de haklarında vuku bulan muameleye enzar-i
halkta [halkın gözlerinde] liyakat göstermeyecekleri
memul olunur.”**

*

“Meraklı bir beyin sevgili pamuk kedisi bir cenkte
[savaşta] farelerin vücuduna açtığı yaralardan gözden
nihan olması [yitmesi] üzerine söylediği mersiye-i mü-
tehassiranedir [özlem dolu ağıttır].**

Kedimin her gece böbrekle dolardı sepeti
Yok idi nimetinin, rahatının hiç adedi
Çeşm-i şehla-nigehe fârik iken nik ü bedi
Sardı etrafını bin türlü aduvlar türedi

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi

Keyfe gelse bıyığın oynatarak mırlar iken
Kızdırırsan yüzüne atlayarak hırlar iken
Kuyruğu geçse ele dırlanarak zırlar iken
Sofrada her kedinin defini hazırlar iken

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi

Keseyi kapsa dökerdi yere hep pareleri
Ciğere işler idi tırnağının yareleri
Koşturur oynar idi kukla gibi fareleri
Deliğe sokmaz idi bir gün o avareleri

* Bu makale *Makalat-i Siyasiye ve Edebiye*, s. 154-155'te de vardır.

** Aynı sayıda Macchiavelli ile Diyojen arasında “*Cehennemde Bir Muhavere*” makalesi vardır.

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi

Ürperip tüyleri bir kere deyince mırnav
Korkudan başlar idi lerzişe bakkalla manav
Saldırırdı adama bulmaz ise başka bir av
Yüzünü görse köpekler diyemezken hav hav

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi

Sokulunca yatağa kovmak ile gitmez idi
Okşamakla tokadı tekmeyle fark etmez idi
Yiyecek görse gözü mırlaması bitmez idi
Neylemezdi daha kalsaydı eğer nitmez idi

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi

Etmedik yer mi kodu savleti dünyada harap
Ne imaret ne kebabçı ne salaş u ne kasap
Hep şaşıp kalmış iken bahtına akran u etrap
Akıbet eyledi devran onu da mahv u türap

Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi vah kedi

(*Diyojen*, Sayı 128, 14 Ağustos 1872)

Bu kedi mersiyesi çok beğenildi; yayımlandığı *Diyojen* sayısının mevcudu kalmadı; 133. sayıda yeniden yayımladığı gibi, ayrıca bestelenerek notasıyla birlikte satılığa çıkarıldı. Ne var ki, bu mersiyenin önem ve inceliğini kimi taklitçiler bozdular. Yine *Diyojen*'in 132. sayısında biri bir nazire yaptı; nazirede kedi, köpek biçimine sokuldu.

Öyle ki, her vakit bu gibi tartışmaları kestirmekte yapıla-

geldiği üzere, işe hükümet karıştı; Matbuat Kalemi *Diyojen*'e şu "ihtarname"yi gönderdi:

"Gazetelerin muhakeme-i vukuatça haiz oldukları mezuniyet kuyud-i edebiye [*terbiye sınırları*] ile mukayyet ve meşrut olduğu gibi matbuatın [*basının*] tarz-i münazarası [*tartışma biçimi*] terbiye-i umumiyenin [*genel terbiyenin*] nümune-i imtisali [*uyulacak örneği*] olmak lazım gelirken *Diyojen* gazetesinin şu aralık kullandığı lisan hudud-i marufu [*tanınan sınırları*] tecavüz etmiş ve hatta 132 numaralı nüshasında derceylettiği manzumede birtakım tabirat-i galize ve müstehcene [*kaba ve ayıp sözler*] istimaline [*kullanılmasına*] kadar gitmiş olduğundan bu tavr-i mütecavizane [*saldırgan davranış*] bir daha tekerrür eder ise [*yinelenirse*] tatil edileceği ihtar olunur.

Tercüman-i Divan-i Hümayun
Sadullah"

•

"Matbuat Nizamnamesi

Kanun nedir? Nizam nedir? Onu hakîmane [*bilgece*] tarif etmek *İbret*'e yakışır, eğer bir daha çıkabilirse...

Amma tarifi sahih [*doğru*] olmazmış; orasını da *Hakayik* düşünsün; eğer *İbret* çıkıncaya kadar yaşamaya muktedir olabilirse...

Ben de, evvel tasavvurat ile uğraşır hükemadan [*bilgelerden*] idim, bir fayda görmedim, bir şey bilmediğimi bilmekten başka bir şey bilemedim. Şimdi yalnız gözümün gördüğü, aklımın erdiği ahvali [*durumları*] düşünüyorum.

Binaenaleyh benim itikadımca "*Kanun ve nizam, hükmü daimiy-ül-cereyan* [*sürekli yürürlükte*] olan evamir-i seniye-i hazret-i padişahiden [*padişah hazretlerinin buy-*

ruklarından] ibarettir"; çünkü *Düstur** öyle diyor. Lakin it'ab-i efkâr [düşünceleri zorlamayı] vüs'üm [gücüm] derecesinde götürdüğüm halde şunu idrak edemiyorum [algılayamıyorum] ki Matbuat Nizamnamesi namıyla hükmü daimiy-ül-cereyan olmak üzere sudur eden [ortaya çıkan] evamir-i seniye'nin cereyan-i hükümünü daimi surette [sürekli olarak] kararnameleler nasıl tatil edebilir?

Vekilin rey-i asilin iradesini icradan ıskat edebileceğine [yürütmeden düşürebileceğine] dair Yunan sofistaiyesinden** bile bir kaide işitmemiş idim.

Amma biz Nizamnameden memnun muyuz? Doğrusu aranırsa pek de memnun değiliz denilemez. Nizamname memleketimizde hiçbir gazeteyi lağvetmedi, hatta tatil eylemedi.

Onun hükmünce vakıa biz Devlet-i Aliye'nin dost ve müttefiki bulunan hükümdarına dokunur elfaz ve tabirat [sözler ve deyişler] istimal edemeyeceğiz [kullanamayacağız]. Fakat "Fransa Cumhurreisi Mösyö Thiers cenapları vakayı-i ahirede methali olmak töhmetiyle mahkûm olanlardan sekiz ihtiyar hatunla onar on ikişer yaşında beş çocuğu lütfen ve tenezzülen kurşuna dizdirmişlerdir"*** diyebileceğiz ya.

Vakıa vükela-yı saltanat-i seniye [padişahın bakanlarına] dokunur söz yazamayacağız (yazmak da istemeyiz). Lakin "filan zat filan memuriyette iken filan filiyle filan nizamı ihlal eyledi" demeye muktedir olacağız ya.

Vakıa hasmane [düşmanca] ve mütearrızane [saldırganca] lisan kullanamayacağız (kullanmayı da kim düşünür). Ancak hadd-i edep [terbiye sınırı] dahilinde olarak her şeyden bahsetmeye mezunuz ya.

* Devletin yasama alanındaki metinlerini topluca vermek üzere ilk kez 1863'te (1279) yayımlanmaya başlayan mevzuat dergisi. (N.Ö.)

** Sofistaiye: Eski Yunan'da sofistler (ya da bilginler) diye adlandırılan felsefeci topluluğu. (N.Ö.)

*** 1871 Paris komün hareketine katılmak suçuyla çocuk, yaşlı kadın ve erkek ayırt edilmeksizin Paris halkının toplu kırımına uğratılmasına dokundurma. (N.Ö.)

Kararnameler ise ona nispet "*Zerka-yi Arap*"* denilmeye şayestedir [*yaraşır*]. Hatta tevellüt ettiği gün İstanbul'da üç gazete birden mahvoldu.

Ondan sonra muhakemesizce, sebepsizce tatil edilen gazetelerin miktarı ise bundan biraz evvel gördüğümüz tebeddüllerden pek de geri kalmaz değil mi?

Hele biz birkaç kere kapandık. Buna ekseri tatillerimizin veya zuhurlarımızın dört adetli bir sayıya tesadüf etmesinin şeametinden [*uğursuzluğundan*] başka bir sebep tasavvur edememiştik.

Çünkü kulak kuyruktan bahsettik, kapandık; bundan kulaktan bahsettik, bir şey demediler; "*hazine faresi*" dedik, kapandık; "*hazine muşambası*", "*fareotu*" dedik bir şey demediler; gazetemizin nihayetine iki resim koyduk; üst tarafında 61 ve 74 numaralı nüshada dahi uzun kulaklı bir resim neşreyledik, bir şey demediler.

İşte Matbuat Nizamnamesi'nin hali... İşte kararnamelerin tesiri... Şimdi umar mısınız ki kararnameler bundan sonra da beka bulsun? Heyhat biz birtakım biçareleriz, küpte oturmaya, ağaç yaprağından esvap giymeye, kabahatimiz olduğu vakit her türlü cezaya kailiz [*razıyız*]. Fakat Allah için olsun, hiçbir sebep gösterilmeden dilimizi kesmeye, beynimizi ezmeye, hele aklıktan midemizi hareketsiz bırakmaya ikdamın bir faydası var mıdır?

Bizim Sokrat şakirtleri [*öğrencileri*] derlerdi ki "*Hiç kimse söz söylemekle veyahut yazı yazmakla umumda efkâr hâsıl edemez, olsa olsa umumun efkârına tercüman olabilir.*" Şimdiki ashab-i dirayet [*becerikliler*] de "*Her hükümet, efkâr-i umumiye-yi [kamuoyunu] bilmeye muhtaçtır*" diyorlar.

Hakikat-i hal [*durumun gerçeği*] böyle ise efkâr-i

* Nuhusette [*uğursuzlukta*] darbimesel [*atasözü*] olmuş bir karıdır [Gazetenin notu]. – Zerka-i Yemame: Yemameli Zerka, görüşünün keskinliği ve uğursuzluğuyla ünlü kadın. Aynı zamanda gök gözlü anlamına da gelir. (N.Ö.)

umumiyei hükümete bildirmek için gazeteler gibi bir lisan-i sadakat [*doğruluk dili*] mevcut iken onu koparıp da yerine tahkik-i efkâr [*düşünceleri araştırma*] hizmetini ifa için casus denilen uzun kulakları kullanmakta ne letafet tasavvur olunabilir?

İhsan filan lazım değil. Şu üstümüzdeki gölgeyi kaldırsınlar da biz de biraz ısınalım, biz de biraz nefes alalım. Canileri, katilleri, Girit asilerini, Yunan haydutlarını mahkeme önüne çektiler, hâlâ da çekiyorlar. Muhakemesiz nefyolunmak, muhakemesiz habs-i lisa-na [*dil hapsine*] uğramak, muhakemesiz maişetten ayrılmak, muhakemesiz aç bırakılmak yalnız biçare memurlarla, gazetecilere mahsus bir bela mıdır?

Amma idarenin adaletine emniyetimiz yok mu? Eğer olmamak lazım gelseydi hiçbir vakit efkârımızı bu kadar serbest söylemeye cesaret edemezdik.”*

(*Diyojen*, Sayı 130, 21 Ağustos 1872)

* *Makalat-i Siyasiye ve Edebiye*, s. 96.

Kemal Gelibolu'da (Eylül - Aralık 1872)

Gazetesinin kapatılıp memuriyete atanması üzerine hemen işine gitmesi için Kemal'i sıkıştırdılar; fakat bu sırada sadrazam değişikliği Kemal'i bu konuda özgür bıraktı ve ta eylül ayına kadar İstanbul'da kaldı; yukarıda sözü edildiği gibi *Diyojen*'de çalıştı. Kemal'in doğrudan doğruya mutasarrıf olarak çalışması eylül sonlarından aralık sonlarına kadar üç aydan biraz fazla tutar. İstanbul'dan ayrılırken *İbret*'in yeniden yayımlanması iznini aldığı kesindir. Çünkü Gelibolu'ya eylül sonlarında vardığı gibi, *İbret* gazetesi de cezasının geri kalan bölümü bağışlanarak 30 Eylül 1872 pazartesi günü 20. sayısını yayımladı. Bu sayıda Kemal'in "*İfade-i Meram*" adlı uzunca bir yazısı vardır ki, genelde *İbret*'in on dokuz sayılık yayınının anlam ve kapsamından söz açarak, özellikle resmi bildiride ileri sürülmüş olan "*menafi-i hükümet ve adab-i umumiyyeye mugayir hareket*" noktasından bu yayını inceler.

Kemal, bu yazılarına imza atmıyor, yalnız B.M. (Baş Muharrir) simgesini kullanıyordu. Gazeteye hemen düzenli yazdığı gibi, Ebüzziya Tevfik'in 9 Kasım 1872'de çıkarmaya başladığı gündelik *Hadika* gazetesine de makaleler yazmaktaydı.

Kemal'in *İbret*'teki yayını Şark meselesi, Prusya politikası, Alman seferi gibi dış siyaset; bazı mülahazat-i devlet ve millet, rejî, idarece muhtaç olduğumuz tadilat, memur gibi iç işlerle ilgili makalelerdir.

Kemal, bu yazı çalışması sırasında kendi yönetim işleriyle de uğraşıyordu. Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından alınmasına "köpek meselesi"ni neden göstermek klasik bir biçim almıştır. Belki öyle bir sorun, bahane tutulmuştur. Ancak asıl sorun, bir komutanla bir mülkiye memuru arasında dedikodu niteliğinde bir şey olmasa gerek. Bunu biraz da o sıralarda yine *İbret*'te çıkan, gerçekte Beyoğlu'ndaki yabancı dille yayımlanan gazetelere gönderilip çevrilerek yayımlanmış iki haberden anlıyoruz:

"Gelibolu mutasarrıfı beyefendi mahall-i memuriyetine [*görev yerine*] vusulünden [*varışından*] birkaç gün sonra memleket muteberanını celp ile mekteplerin tanzim ve ıslahı tedabirini [*önlemlerini*] ittihaza mübaderet etmiş [*başlamış*] olduğu mahalli havadisindendir."

İbret'in 20. sayısında çıkmış olan bu haberin altına gazete şöyle bir görüş ekliyordu:

"Memalik-i şahanede rehber-i saadet [*mutluluk kılavuzu*] olan maarifin intişarı [*yayılması*] matlub-i âli [*yüce istek*] ve terakkیات-i medeniye [*uygarlığın ilerlemesi*] ilme merbut [*bağlı*] idüğü [*olduğu*] emr-i celi [*açık bir şey*] bulunduğundan mutasarrıf-i mumaileyh gibi sair memurin-i kiram dahi bundan *ibret* alarak visade-i rahat ve vakara [*rahatlık ve ağırbaşlılık yastığına*] ittikâdan [*dayanmaktan*] biraz feragatle zir-i idarelerinde [*yönetimleri altında*] bulunan mahalle mekteplerinin ıslahatına bezl-i mesai ve ikdam buyurmaları [*çaba ve emek harcamaları*] halisane ihtar ve tavsiye olunur."

Kemal'in Gelibolu'ya gider gitmez el koyduğu durum yalnız bu okul işi olmuş bulunsaydı, Kemal'in, birçok kuramcılar gibi, yılların ürünü olacak birtakım şeyleri hemen oluversin temennisine düşürecek bir aymazlığından ibaret sayılabilirdi.

Kaldı ki sonunda kendisi de o işin böyle olduğunun ayırdına varır ve hemen en büyük iksirin zamanla olacak etkisini beklerdi.

Fakat Kemal bununla kalmadı: Yukarıdaki haberin yayımından sonra çıkan bir başka sayıda, Gelibolu'dan *Courrier d'Orient* gazetesine gönderilmiş bir mektubun çevirisi bulunuyor ki, bu mektupta Kemal'in maarif işinden başka tarım, eytam [yetimler] ve belediye defterlerini getirterek hesaplara baktığını ve bu hesapları vermeye borçlu bulunanlardan "pek azının kendini memnun etmiş" oldukları yazılıydı. Dolayısıyla Kemal'in Gelibolu mutasarrıflığından uzaklaştırılması nedenini yalnız "köpek meselesi"ne indirgemek bu bakımdan doğru bir şey olamaz.

Bu mektup şöyledir:

"Evvelki cuma sabahı Avusturya vapuruyla mutasarrıfımız Kemal Bey vâsıl olarak ahalinin mucib-i sürruru [sevinç nedeni] olmuştur. Çünkü hükümet işleri pek karışık bir halde idi. Vusulünden iki saat sonra muteberan-i ahali ve millet tebrike geldiklerinde birinci suali mektepler üzerine olarak her milletin mikdar-i nüfusuyla mekteplerin adedini tahkik eyledikte yalnız iki İslam mektebi olup Rum mektepleri dahi ona yakın bulunduğu tahakkuk etmiştir. Şimdiye kadar gelen mutasarrıflar tarafından bu misillu muamele görmediklerinden dolayı ahalinin taaccübünü [şaşkınlığını] mucip oldu. Mutasarrıfın taaccübü ise onlardan ziyade idi. Çünkü Gelibolu, Dersaadet'in [İstanbul'un] bir mahallesi hükmünde bulunduğu halde, değil diğer büyük şehirlerden, Alamaydos ile Pristası'den daha geri kalmıştı. Mektepler maddesinden sonra Kemal Bey'in en ziyade cehd ü gayreti [çabası] Rumeli demiryolları için olacaktır.

Mezkûr demiryol meselesinde pek çok kesianın [kişilerin] akıl erdiremediği mahal Dedağaç'ın merkez olması meselesidir.

Bu madde üzerine bir kıta rapor tanzim ve takdim olunacağı kaviyyen [*kuvvetle*] söylenmektedir. Ve erte-si sabah memurinin mahall-i memuriyetlerine gelip gidecekleri vakitleri tayin ile ol bapta [*konuda*] emr-i kati [*kesin buyruk*] vermiştir.

Badehu [*bundan sonra*] ziraat, eytam ve belediye defterlerini celp ile [*getirterek*] ba'd-et-tetkik [*inceledikten sonra*] akçelerin nerelerde olduğunu ve kimlerin yedlerinde bulunduğunu sual eylemiş ise de ne cevap aldığına dair malumatımız yoktur. Lakin zannımıza göre mutasarrıf beyin bu suallerine cevap verecek memurinden kendisini hoşnut edecek pek az memur bulunabilecektir. Gelibolu'nun öteden beri su hususunda müzayaka [*sıkıntı*] çekmekte olduğu ve bunun için pek çok akçeler verilmiş idüğü cihetle bu akçelerin defterini taharri eylemiş [*aramış*] ve bu bapta ne gûna [*çeşit*] malumat almış olduğuna biz dahi merak etmekteyiz."

Bu sırada Kemal'in Gelibolu'da yapmakta olduğu hareketlerin daha büyük çapta olanı, İstanbul'da Sadrazam Mithat Paşa tarafından yapılmaktaydı. Mahmut Nedim Paşa'yı siyasi ve yönetsel yaşam bakımından çürütmek için tuttuğu yol, memleketin durumunu bilmezliğin örneklerinden biriydi. Mahmut Nedim Paşa'ya birçok noktalardan saldırıya geçmek eldeyken Abdülaziz'in kendisinin karıştığı bir yüz bin lira konusunu ele aldı. Buna karşı Mahmut Nedim Paşa daha dikkatli davrandı; kendisine Abdülaziz'in iradesi olduğu halde bunu söylemedi ve yüz bin altın lirayı ödemeyi üstüne aldı. Her iki tarafın da bu hareketlerini Abdülaziz unutmadı: Mithat Paşa'dan, kendisi için çekinir olduğu gibi, ilk fırsatta da Mahmut Nedim Paşa'yı ikinci kez sadarete getirdi. Bu ikinci sadaretin sonucu, Mithat Paşa ve öbür Mahmut Nedim karşıtlarının birleşmesi, Abdülaziz'in tahttan indirilmesine varmıştır.

Para olayını *Mir'at-i Hakikat* şu yolda anlatmaktadır:

“Mahmut Nedim Paşa ceza-yi ameli [uygulamalı ceza] olan bu hakaret ve mezelletlere [horlanmalara] ister istemez katlanıp nihani [gizlice] padişaha dehaletle [sığınarak] kûşe-nişin-i uzlet [yalnızlık köşesine çekilmiş] iken Mithat Paşa bir mesuliyet-i kanuniye [yasal bir sorumluluk] terettüp ettirecek [gerektirecek] mesele ihdasıyla [yaratarak] müşarünileyhi ceza-yi şedide [şiddetli cezaya] uğratmak istiyor idi. Binaenaleyh bir istikraz hesabından mukrizlere [borç verenlere] bila-irade [padişah buyruğu olmaksızın] yüz bin altın komisyon vermiş diyerek Mahmut Nedim Paşa’yı taht-i muhakemeye [yargılamaya] aldı. Bu yüz bin altın ise saraya takdim olunmuş idi. İşbu komisyonun mukrizlere itası hakkında Sultan Abdülaziz’in irade-i mahsusası [özel buyruğu] mevcut iken inkâr etmiş olması ve Mahmut Nedim Paşa’nın dahi padişahı tekzip etmemek için iradenin vücudunu [varlığını] ikrardan istinkâf eylemesi mebhusun anı [sözü edilen] yüz bin altının kendisinden tazmini hükme bais olup [yol açıp] ancak hakikati bilen padişah, Mahmut Nedim Paşa’yı cezayı tazminden [ödemekten] affeylemiş ve badehu [bundan sonra] Kastamonu valiliğiyle memnun etmiş idi. Bunun üzerine Mithat Paşa dahi sadarete payidar olamayıp [kalamayıp] mazul ve yerine Mehmet Rüştü Paşa salisen [üçüncü kez] mevsul oldu [kavuştu].” (s. 38)

İbret gazetesi Rüştü Paşa’nın sadaretini beğenmiş görünür. Fakat Rüştü Paşa’nın bu çeşit gazete dilinden hoşlanmadığı kesindir. Nitekim dört ay süren sadrazamlığının son zamanlarında Kemal ve arkadaşlarının sürgünlükleri konusundaki kararı hiç karşı koymaksızın uygulamıştır.

Böylelikle Kemal, Mithat Paşa’nın yönetimden çekilmesinden sonra, bir süre daha Gelibolu’da bulundu. *İbret*’in 22 Kasım 1872 tarihinde yayımlanan 59. sayısında *La Turquie* gazetesinden çevrilen bir fıkra, Gelibolu mutasarrıfının kent içindeki ev bahçelerine tütün ekilmesinin yasaklanmasına giriştiğini yaz-

maktadır. Mutasarrıfın, karantina hekiminden bu konuda rapor aldığı, bu raporu Edirne Vilayeti hekiminin benimsemediği belirtilen bu fıkradan, Kemal'in, doğruluğuna karar verdiği bir konudan caymamaktaki yapısına bakılınca bu görevde fazla durmayacağı pekâlâ kestirilebilir. Nitekim, 16 aralık tarihli gazetelere Teşrifat Dairesi'nin bildirdiği memur değişiklikleri ve atanmaları dizelgesinde "Gelibolu mutasarrıflığı Cezair-i Bahr-i Sefit Vilayeti merkez mutasarrıfı sabık saadetlû Asım Paşa'ya" verildiği okunmaktadır.

17. *İfade-i Meram*

Hamiyeten gazetemizin mütaalasına temayül edenler nezdinde malumdur ki *İbret* bundan seksen iki gün mukaddem menafi-i devlete ve adab-i umumiyye mugayir bir meslek ittihaz ve onda ısrar ettiğinden bahisle dört mah müddetle tatil olunmuş ve bu mealde gelen beyannamenin matbaamız tarafından neşrolunduğu zaman zirine gazetemizin ramazanın üçüncü günü [4 Kasım 1872] çıkacağı ilave kılınmış idi.*

Saltanatı seniyeenin adalet-i müsellemesi sırf bir ferdin irade-i keyfiyesinden zuhûr eden bu ceza-yi zalımaneyi üzerimizden ilga ederek hükm-i tatilin haksızlığını ilanen şimdiden *İbret*'in intişara başlaması müsaade-i seniyeeye makrun olmuştur.

Hükm-i tatilin haksızlığından bahsettiğimiz bir küstahlık addolunmasın. Çünkü haksız bir fiil ne kadar büyük bir taraftan gelse haksız ve haksıza haksız demekte ise ne kadar küçük bir adam olsa haklıdır.

Evet, hükm-i tatil haksız idi: Çünkü eğer *İbret* bihakkın kapatılmış olaydı iptida Matbuat Nizamnamesi hükmünce muhakeme edilmesi lazım gelirdi. Gazetemiz hakkında böyle bir şey vuku bulmadı. Hatta Babîâli'den gelen beyannamede "Kararname-i Âli"den bile bahsolunmadı. Mamaafih eğer karardan bahsolunsaydı gene hükm-i tatil haksız olurdu. Çünkü evvela Matbuat Nizamnamesi'nin mütemadiyen cereyan-i hükmü ira-

* *İbret* gazetesi menafi-i devlete ve adab-i umumiyye karşı ittihaz etmiş olduğu meslekte ısrar eylediğine mebni dört ay müddetle tatil edilmiştir. – *Ceride-i Havadis*. Sayı 1946, 11 Temmuz 1872. Kemal'in bu makalede sözünü ettiği eki bulamadım.

de-i seniye tahtındadır. Kararname ise Babîâlinin bir hükmünden ibarettir. Kuvve-i icraiye'nin hükmü ise irade-i seniye'yi hiç bir vakit ilga veya amelden iskat edemez. Saniyen zaten Kararname, Girit meselesi için ve o meselenin devam ettiği zamana münhasıran ilan olunmuş idi. Nitekim derununda musarrahtır. Muvakkat ve meşrut bir nizamın ise şart bertaraf olduktan sonra gene ilelebet cereyan-i hükmü nasıl kabil olabilir?

Evet, hükm-i tatil haksız idi: Çünkü gönderen kuvvet kendi kavlinin butlanını kendi fiiliyle isbat eyledi.

Malumdur ki gazetemizin imza altında bent çıkaran muharrirleri *İbret*'in tatilinden sonra birer memuriyet kabulü için bin türlü ilhah ve icbara duçar oldular. Hatta nefiy ile tehdit olundular. Ve hatta hapis bile edildiler. Acaba o zaman Babîâli'nin riyasetinde bulunan zat onların "*menafi-i devlete ve adab-i umumiyeye mugayir meslek*" tuttuklarını bu bapta gönderdiği emrin beşinci günü unutmuş mu idi? Yoksa öteye beriye memuren göndermek için mücerret "*menafi-i devlete ve adab-i umumiyeye mugayir meslek*" tutmuş adamlar mı aradı?

Evet, hükm-i tatil haksız idi; Çünkü biz *İbret*'te ne dedik? İstikbalimizin emniyetinden bahsettik.* Acaba bundan bahsettiğimiz zaman devletin hayatından ümit kesilmiş idi de hâlâ dehşeti herkesin rüyasına girmekte olan halat-ı malume onun için mi ihtiyar olunmuş idi?

İşte bir sadrazamın muhakeme altına alındığını gördük.** Bu fatiha-i adalet nazaran istikbalimizin emniyeti zahir değil midir?

Biz hukuk-i cezaiye'yi tarif ettik.*** Acaba hakikat-i hal söylediğimize mutabık değildi de devletin üç günde üç tuğlu vezirini bilamuhakeme nefyetmek gibi usullere mi muvafık idi?****

Şimdi ise bilmuhakeme birtakım masumları nefyedenlerin müttehem oldukları halde bile muhakemeye celplerinde bu kadar külfet, bu kadar dikkat ihtiyar olunduğunu müşahade

* "*İstikbal*". Bu kitapta 46. sayfadaki makale.

** Mahmut Nedim Paşa'nın yargılanmasından söz ediyor (N.Ö.)

*** Reşat Bey'in "*Hukuk-i Ceza*" makalesi. Özeti 33. sayfada.

**** Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığının ilk zamanında sürülenler. Adları için bak. s. 20.

eyledik.* Bu hallere göre hukuk-i cezaiye için beyan ettiğimiz kavaid-i muhsinede hakkımız yok mu imiş?

Biz devletin emniyet-i hariciyesinden bahseyledik.** Fakat onda dahi muhti olduğumuzu tasdik edemeyiz. Vakıa Âli Paşa, Fransa muharebesinin hitamından dolayı zuhur eden bir zaman-i müsait içinde vefat etmek cihetiyle devleti bütün bütün gavailden hali ve Avrupaca bayağı ittifakı taharri olunur derecede mer'i bırakmış iken ona halef olan idare ancak beş asırda zuhur edebilir böyle bir fırsatı beş ay içinde ihtiyar ettiği etvar-i kec-nazarane ile heba ve heder etmiş idi. Görülen bu kadar ahkâm-i örfiyenin failleri ukab-i şimali kanadıyla uçmaya başlamış idi. Tanzimat ve nizamata verilen haleller cihetiyle Devlet-i Aliye'nin hukuk ve tamamiyeti Avrupa'nın tekâfül-i umumisi dairesinden çıkmaya yaklaşmış idi. Fakat bu haller çiçek illetinin buhranı kabilinden olduğunu tabiat-i âleme az çok vâkıf olanlarla beraber biz de görmüş idik. Nihayet zannımız isabet etmedi mi? Bizim dört gözle muntazır olduğumuz istikbalî efkâr-i umumiye bizden ziyade meserret ve memnuniyetle istikbal eylemedi mi? Yalnız bizim memleket değil bütün Avrupa bir fatiha-i meserret suretinde alkışlanmadı mı?

Biz Avrupa'dan ibret almaya muhtaç olduğumuzu söyledik.*** Acaba öyle değildi de kırk elli sene evvelki mütegaliple rin etvar-i celaliyanesine taklit edip de hevesat-i hod-seraneye kavanin-i ilahiye ve medeniyeyi pamal ettirmek mi menafi-i devlete muvafık idi?

Biz hüsn-i ahlakın methinde bulunduk.**** Acaba fikrimiz yanlış olup da mülkün menfaatine hizmet etmiş seksener doksanar yaşında birtakım biçarelerin kırk elli yıllık mahsul-i ömrü olan maaşlarını kat' ile mecmuundan müntesibanı kayırarak rahm ü şefkati bütün bütün memleketten kaldırmak ve Âli Pa-

* Mahmut Nedim Paşa'nın yargılanmak üzere Babiâli'ye getirilmesi epey uzun bir sorun çıkarmıştı.

** Kemal'in "Bir Mülâhaza" adlı makalesi (bu kitapta 51. sayfada) ile Reşat Bey'in İbret'in 5. sayısındaki "Bir Mülâhaza" adlı yazısı (özeti 33. sayfada).

*** "İbret" makalesi, s. 54.

**** Nuri Bey'in "Ahlak" (özeti s. 35), Sabit'in İbret'in 17. sayısındaki Ahlak" makaleleri. Kemal, bundan sonra da bu ahlak konusuna birkaç kez daha dönmüştür.

şâ zamanındaki zabıta idaresinin kaza nevinden olarak ihtiyar ettiği bir hüsn-i tedbiri ilga ile İstanbul hanımlarını gene ondan evvelki tarza getirmek gibi bir etvar ile mi hâsıl olur idi.

Biz İslâmın taassupsuzluğundan bahsettik.* Acaba iddiamız yanlışdır da bazı Bektaşîler'in zannı gibi insan menhiyatın kâffesini mubah bilmedikçe mutaassıp vasfından kurtulamaz mı?

İslâmın tarihinde ve hal-i hazırında taassuba delalet eder fiil gösterilemez zannederiz. Meğer ki geçen ramazan Bahçekapısı civarında bir Yahudi'nin içtiği sigarayı o zamanki idarenin tayin eylediği müstait memurların Yahudi'nin elinden alarak burnuna soktuklarına dair mütevatir olan rivayetten bahsoluna.

Biz memleketimizde teksir-i nüfusa dair ulum-i mütearife hükmünde bazı kaideler beyan ettik.** Acaba vatanda hiç insan bırakmamak mültezem mi idi ki bu bapta olan fikrimiz menafi-i devlete mugayir addolunabilsin?

Biz dünyada İslâmın ittihadı ve memalik-i Osmaniye'de akvamın imtizacı lazımdır dedik.*** Acaba menafi-i devlet bunu iktiza etmezdi de mesela Tunus'u durup dururken imtiyaz-i verasete nail etmeyi ve Yemen'i doğrudan doğruya hüküm-i padişahi altında bulunan eyalat-i Devlet-i Aliye adadından çıkarmaya çalışmayı ve memlekette bulunan akvamın hemen en küçüğü olan Ermeni Katoliklerinden bile bir fırkayı diğer bir fırkaya zor ile itaat ettirmek için arada senelerce def'i kabil olmayacak bir madde-i ihtilaf peyda etmeyi ve Bulgar meselesini bu hale getirmeyi mi icabederdi?

Biz asakir-i Osmaniye'nin her nerede olursa olsun muttarit bir nizam altında bulunmasının lüzum ve faidesine dair bazı deliller gösterdik. Acaba devletin menfaati bunda değildir de mülkün birçok parçalarında mesela Girit fesadı gibi bir vakada celp olunamayacak veya celp olunduktan sonra istenildiği kadar istihdam edilemeyecek yolda orduların vücudunda mıdır?

Biz mahiyet-i hukuka ve hukuk-i umumiyenin hukuk-i şahsiyeden başka bir şey olmadığına dair bazı mülâhazalar irat

* Taassup konusundaki tartışma. Özeti 40. sayfada.

** "Nüfus" makalesi, s. 72.

*** "Mütalaa" (s. 66), "İmtizac-i Akvam" (s. 90), "Meyelan-i Âlem" (s. 100) makaleleri.

eyledik. Eğer menafi-i devlete mugayir addolunan şeyler bunlar ise acaba o zehapta olanlar yazdığımız sözlerin manasını anladılar mı? Yoksa zehaplarını koca *Hakayik-iil-vakayi*'in tarizati hakîmanesinden mi öğrendiler? Biz buralarına bir hükm-i kati beyan edemeyiz. Şu kadar deriz ki, hak, adl-i ilahi ile elfaz-i müştereke kabilinden olan hüsn-i mücerretten inbias eder. Hakkı menfaat-i âmme üzerine tesis etmek isteyenler mücerreptir ki menfaat-i âmme namıyla menfaat-i mahsusaları için adalet-i mutlakayı daima pamal edegelmişlerdir.*

Şunu da ilave ederiz ki bir cemiyet içinde hukuk-i müştereke vardır, fakat ferde hiç taalluku olmaksızın yalnız içtima üzerine terettüp eder bir hakk-i umumi aklen mevcut olamaz. Çünkü hukukun mazharı insandır. İnsan ise tabii infirat ve istiklal halindedir.

Umum namına o istiklale taarruz etmekte hiçbir ferdin kat'a hakkı olamaz.

Her kimse kendi âleminin padişahıdır.

Yalnız şurası şayan-i teessüftür ki lisanen buna kail** olup da fiiliyatta hodserane ihtiyar ettiği harekete "menafi-i devlet" tabiri mefhumunu nakarat-i beraat suretinde göstermek isteyenler vicdanen kendi âlemine değil bütün âleme padişahane infaz-i hüküm için hem kendi âleminin ve hem de bütün âlemin harabına razı olanlardır.

Biz maarifin faydasından bahsettik.*** Acaba menafi-i devlete mugayir olarak ittihaz ettiğimiz meslek bu mu idi? Vakıa vakıtle Roma devletine istila eden akvam-i vahşiye ümerası ellerine geçen esirlerin yağ çıkarmak için süt çalkar iken etrafa bakınıp da ifate-i vakit etmelerine meydan kalmamak için gözlerini çıkardıklarını tarihte görmüş idik. Fakat *İbret*'i neşrettiğimiz zamanlarda idaremizce herkesin aldığı emre cemadane mutavaatı devlet levazımından madut olduğunu anlamamış idik. Ya bunun husulü için envar-i basiretten mahrumiyeti menafi-i devlet

* Reşat Bey'in "*Hukuk-i Ceza*" makalesi ile Nuri Bey'in "*Kanun*" (özet, s. 35), Kemal'in "*Hukuk-i Umumiye*" (s. 102) makaleleri.

** Mahmut Nedim Paşa'nın olduğu söylenen bu dizayle onun hareketlerini eleştiriyor.

*** "*Maarif*", s. 95.

levazımından madut olduğunu anlamamış idik. Ya şayet anlamış olup da gene fikrimize hutur eden zerrat-i idrakâtı her türlü muhatarasına katlanarak alâ-zum-uz-zaman ebna-yı vatanın nazar-i takdirine arz etmek istemiş isek –her âkilin vicdanına müracaat ederiz– bu mesleğimiz milletin ve onun zıll-i müşahhası hükmünde olan devletin menfaatine mugayir midir?

Biz “devlet istikrazsız yaşayamaz” kaidesinin butlanını beyan ettik.* Acaba bu iddiamız devletin menfaatine mugayir idi de sekiz milyon kadar mevcut olan düyun-i gayr-i muntazamayı tesviye için on milyon lira borç almak, onun da yalnız bir milyon lirasını ma-vaz’u-lehine sarfederek kusurunu öteye beriye ibzal etmek böyle bir istikrazın akdi için faizinden komisyonundan başka arada iradesizce yüz bin lira telef eylemek** ve bunlarla beraber düyun-i gayr-i muntazamayı on bir ay içinde iki misline vardırma mı mutabık idi?

Biz sabit olan nabit olur fikrinde bulunduk.*** Acaba iş böyle değildi de menfaat-i devlet için bir zatı on beş günde on beş yere memur etmek ve bir valiyi sekiz ay içinde İstanbul’dan Girit’e, Girit’ten Yanya’ya, Yanya’dan İstanbul’a, İstanbul’dan Bağdat’a, Bağdat’tan Diyarıbekir’e sevkeylemek ve bir diğerini yirmi beş gün içinde İstanbul’dan Selanik’e, Selanik’ten –kara-dan gitmek emr-i kat’isiyle– Ankara’ya göndermek ve diğer bir zatı Nafia müsteşarlığından Zaptiye müsteşarlığına ve arası iki üç ay geçer geçmez Zaptiye müsteşarlığından Erzurum valiliğine ve vusulünün altıncı günü Erzurum valiliğinden Trabzon valiliğine ve üç ayda oradan dahi azille İstanbul’a celbederek bir müddet mazul bıraktıktan sonra İzmir “*Mahkeme-i Kebire-i Merkeziyesi*” riyasetine tayin eylemek elhasıl on bir ayda mülki ve seyfi ve ilmi beş altı bin tevcihat icra etmek ve devletçe otuz senedenberi icra olunan tesisatın lâakal yüzde otuzunu otuz dakikada ve onun yerine konulan şeyleri otuz saatte veya otuz günde layankati değiştirmek mi lazım gelirdi?****

* Reşat Bey’in “*İstikraz*” makalesi (özet, s. 34).

** Mahmut Nedim Paşa’nın yargılanmak üzere suçlanmasına yol açan ünlü 100.000 lira.

*** Sabit’in “*Men Sebete Nebete*” makalesi (*İbret*, Sayı 11).

**** Dıyojen’in fıkrası (s. 21’deki not).

Biz gazez marazdır, dedik.* Yalnız bu kavlimiz için *İbret*'in uğradığı şiddet-i ceza hiç olmazsa bu kavlimizin hak olduğunu isbata kâfidir.

İfadat-i meşruhadan başka şudur diyecek nemiz var? Gerçek! *Hakayik* ile bazı mübahaselere girişmiş idik.** O –yani *Hakayik*– cülus-i hümayun gecesı şehrayinini hıdiv-i Mısır'ın getirdiğı fişekler ile revnaklandırmak istedi. Biz –yani *İbret*– yalandır dedik. Yalan olmadığını ispat edecek bir delil de göremedik. Bunda menafi-i devlete –velev tarafdaranının nazarında olsun– mugayir görülecek bir şey var mıdır? O, idare-i Mısriye hariciye ve maliye müdürlerine nazır unvanı vererek sadrazam hazretlerine vizite resmini icra ettiklerine dair bir söz neşreyledi. Biz makam-ı sadaretin hilafet-i seniyeden haiz olduğı vekâlet cihetiyle orada bulunan zata Mısır maliye ve hariciye müdürlerinin değil daha büyüklerinin bile arz-i ubudiyete gitmeleri lazım geleceğini ve Devlet-i Aliye mülkünde yalnız bir hariciye ve bir maliye nezareti olduğundan imtiyaz-i veraset altında bulunan Mısır gibi bir eyalet-i adiyenin değil istiklal-i idare-i dahiliyeye malik olan Memleketeyn ve Sırbistan'ın bile umur-i maliye ve hariciye ve sairesini idare eden zatlara nazır denilemeyeceğini söyledik. “*Menafi-i devlete*” mugayir hareketimiz bu mudur?

O, hıdiv-i Mısır hazretlerinin huzur-i hazret-i padişahiye vüsul olduğu sırada yanında tercüman getirdiğine dair bir ürcufe neşreyledi. Biz, müşarünileyhin Türkçe bildiğı cihetle böyle sefir veya bir ecnebi hükümdar suretinde saray-i hümayuna gitmesi ihtimalden hariştir dedik. Adab-i umumiyyeye mugayir hareketimiz bu mudur?

O, bizim ile mübahaseye başlar başlamaz Bursalı bir askerın vücut-i mevhumundan istirak ederek neşrettiğı makalede mesela “*zabitan-i askeri*” yerine “*zabitan-i askeriye*” yazılmak caiz olmayacağına dair fikir beyan etmek yolunda olan neşriyatımızı “*rezalet*” tabiriyle vafsetti. Hassunist'lerden birtakım adamlara hain-i devlettir dedi. Mazul ve mansup vükela-yi fiham içinde mertebesine bihakkın layık olmuş ne kadar zat var ise

* “*Garez Marazdır*” (s. 110).

** Bu konu üzerine özet (s. 40).

hemen cümlesini bize ve Hassunist'lere* kullandığı lisan ile ve belki ondan şedit bir tarz ile tahkir eyledi. Yazdığı şeyler adab-i umumiyyeye mugayir addolunmadı. Yalnız bir kere bir kavlini tashih etmekten başka hiçbir ceza görmedi; bilakis her türlü taltif ve ikrama mazhar oldu. Biz ise yalnız *Hakayik*'e kendi ihtiyar ettiği mesleğe karşı gelebilecek suretle ve fakat daha nezahetle mukabele etmiş idik. Adab-i umumiyyeye mugayir hareketimiz bu ise ne diyelim.

Heyhat... İnsan her çalmak istediği havaya böyle bir manasız nakarat uydurtuvermekle zamanımızın kabulüne mazhar olamıyor. Olsa da tesiri iki üç ay sürmüyor. Bundan evvel uğradığımız bir buhran on bir ay sürdü ise bundan sonra uğrayabileceğimiz bir buhran –eğer o kadar şedit olur ise– on bir gün süremez. Adalet ejder gibi nefes aldıkça büyüyor; büyüdükçe imtidat-i hayata istidat hâsıl ediyor. Zulüm ise beli kırılmış yılan gibi çırpına çırpına teneffüs edebiliyor; her çarpındıkça nefesi ve her nefes aldıkça hayatı azalıyor.

Ey ümmet-i Osmaniyan
Ey muhteşem şir-i jıyan
Bu hab-i gaflet elverir
Şan günleri geldi uyan

Uyan ki subh-i sefa-yi medeniyet afakınızda bir ruhani feyz ile nur-efşanı infilak olmaya başladı. Efkâr-i terakki sahab-i seher gibi nümayişinde olan ihtilaf ile beraber gene hemaheng-i letafet görünür bir ziya-yi rengârenge müstağrak olmuş duruyor.

Memleketimiz, zamanımız muamelat-i zalimaneye tahammül etmiyor. Zulüm aleyhine kıyam edenler ise mesleklerinde sebat için her zulme tahammül ediyor. Menfaları, gurbetleri, mahpesleri, kaleleri, zindanları dolduran fedakârlar hem hürriyetlerine nail oldular, hem de üzerlerine musallat olanların aki-

* Papalık makamının karışmasıyla, seçilmesi siyasal bir boyut kazanmış olan Ermeni patriği Hassun Efendi'nin patrikliğini tanıyanlar ile tanımayanlar arasında uzun zaman süren bir savaşım başlamıştır. [Ayrıca bak. s. 28]

bet iki arşın mezarlarını doldurduklarını* veyahut iki bin arşın ikametgâhlarını hatta nara-i hiddetle bile dolduramadıklarını** pek az zaman içinde müşahade eylediler.

Şimdi hepimiz anlıyoruz ki mülkümüzde ilahi bir şeriat ve meriyet ve mutaiyet istidadını haiz bir “kanun” ve karşısında mukavemet nakabil bir “efkâr-i umumiye” var imiş.

Eğer Cenabı Hakk’ın şer’ine inkıyat eder, saltanat-i seniye-nin nizamâtına mutavaat eyler, ve efkâr-i umumiyenin kuvveti-ne müstenit olur da milletimizi, devletimizi, vatanımızı gerçekten sever isek ve bhusus bu muhabbeti Osmanlılığın lazime-i şanı metanet-i edibane ve terbiyet-i akılaneden ayrılmaksızın hakgûluk ve fedakârlık ile ispat etmeye gayret eder isek çektiğimiz meşakkatlerin saadete tahavvülü mukarrerdir. İşte delillerini de gördük, emin olalım. İstikbalimiz emindir. Bir daha tekrar edelim. Yaşasın Osmanlılar.

Söze hitam vermeden evvel şunu da söylemek isteriz ki nail olduğumuz müsaade-i seniye-dan dolayı teşekkürat-i halisane-mizi beyan etmeye hakikaten vicdana lisan verilse o da muktedir olamaz. *İbret* bu vecibe-i minnettariye bedel yalnız ittihaz ettiği meslek-i sadakatten ayrılmamaktan başka bir hizmete muktedir olamaz. Geçenki 19 numaramızın sahaifini tezyin eden kalemlerden gazetemizin mahrum olduğuna fevk-al-gaye beyan-i teessüfle beraber mesleğimizi tayin eden fikirden hiçbir vakit ayrılmadığımızı temin ederiz.

(*İbret*, Sayı 20, 30 Eylül 1872)

* * *

18. Bazı Mülâhazat-i Devlet ve Millet

Bu iki unvanın fennen ifade ettiği manalar layıkıyla bilinemediği veya bilinmek istenilmediği için halk arasında veya bü-

* Âli Paşa’yı kastediyor.

** Mahmut Nedim Paşa’yı kastediyor.

yük mecliste ve hatta bazı kere evrak-ı resmiyede mesela “*mema-lik-i mahrusede dahili gümrüklerin lağvından büyük halka bir hayır olamaz, fakat ne çare ki ‘devletin menafiine dokunuyor’*” yahut, “*falan adam millet taraftarıdır, esrar-i devlete pek de vâkıf etmeye gelmez*” gi-bi birtakım garip garip sözler mesmu ve meşhûr olmaktadır.

Böyle “*hükümet*”le “*halk*”ı, “*biri yağ derdi ve diğeri can kaygısı çeker*” kasap ile keçi hükmünde veyahut üst tarafı şarka giderse alt tarafı garbe gelir ve aksi halinde gene müteakis olarak cereyan eden Boğaziçi akıntıları tarzında cinsen muhtelif veya muvafakat-i cinsiye’nin vücuduyla beraber tavrın birbirine muga-yir iki mevcud-i münferit addetmek ise ahval-i siyasiye ve ef-kâr-i umumiyeye hiç istenilmeyecek derecede su-i tesiri görülen batıl zehaplar bekayasından olduğu için bu vesvese-i muzır rayı zor-i bazı-yi istidlal ile vicdanlardan koparıp mahvetmek iste-riz. Bu ümit ile tafsilat-i atiyenin iradına cesaret eyledik. Zanne-deriz ki bu makalemiz *İbret*’in kapanmadan evvel neşrettiği birçok bentlere şerh ve haşiye gibi olur.

Umur-i malumedendir ki insan tedbir-i umura tabii bir ikti-dar ile muttasıf olduğu için hiç kimse ihtiyarına dokunmayan harekâtında dünyevi hiçbir kuvvetin muavenet ve himayetine muhtaç değildir.

Fakat hukuk-i insaniyenin tekabülünden hâsıl olan hadd-i adaleti bilmeye umum ebna-yi beşer muktedir olmadığından ve muktedir olanların dahi pek çok defalar bilmek veyahut bili-şine göre hareket etmek istemediği her gün bin tecrübe ile beda-hate çıktığındandır ki zaten mücerret ve binaenaleyh hükmünü mer’i tutturmaya iktidardan mahrum olan bu haddin taarruz-dan vikayesi için her cemiyette maddi bir kuvve-i galibenin vü-cuduna zaruret-i kat’iye messetmiştir.

Bazı hükema bu zarureti kabul etmezler de “*herkes bir mü-kemmel terbiyeye malik olsa taaddiye mümanaat için aranılan kuvve-i galibenin hizmetini ifaya ahlak-i umumiyeye kifayet eder*” derler.

Böyle ümit hatıra geldikçe insan ebna-yi cinsi için terettüp edecek füyuzatı tasavvur lezzetiyle hakikaten nefsinin bahtiyar addeder. Fakat bu saadetin kaç bin sene sonra nasip olacağı pek de belli bir şey olmadığı için yalnız tecarip değil ümid-i istikbal ile uğraşanlar dahi cemiyat-i medeniye’nin bulunduğu hale na-

zaran ve o halden hiç olmazsa birkaç yüz senelik atisini istidla-
len insanı daima bahsettiğimiz “*kuvve-i galibe-i maddiye*” ve ihti-
yaç halinde görüyorlar.

Bu kuvvet ise elbette ekseriyetin mecmu-i kuvasından baş-
ka bir şey değildir.

Bu bapta delil iradına bile hacet görmeyiz, çünkü ekseriye-
tin ekalliyete galebesini dünyada bir akıl yoktur ki kabul etme-
sin.

Demek ki cemiyet içinde adaleti yalnız ekseriyetin kuvveti
muhafaza eder. Bununla zannolunmasın ki ekseriyet her neye
mail olursa ve yahut her nede fayda görürse adalet ondadır.
Âlemde gelmiş, gelecek ne kadar mahluk var ise bir yere topla-
narak en âciz bir Habeş çocuğunun rızasını istihsal etmeksizin
başından bir kıl koparmaya teşebbüs etseler hareketleri aynıyla
bir adamın ifnaya kalkışması gibi bir zulm-i sarîh olur ve bu iki
fiilin arasında olan fark faillerinin kesret ve killetinde değil yal-
nız zulmün hiffet ve şiddetinde kalır.

Umum veya ekseriyet hakkı icada değil, fakat muhafazaya
vasıta olduğu bir kere tebeyyün ettikten sonra şurasını bilmek
lazım gelir ki hiçbir cemiyette umum bizzat hıfz-i adalet vazife-
sini ifaya muktedir değildir.

Bosna ile Yemen ve Tunus ile San’a’da ne kadar adam var
ise bir yere toplanıp da *sadr-ı sabıkın** muhakemesini rüyet ey-
lemeye veyahut Bursa civarında olan Lefter avenesinin bekaya-
sını takip etmeye hiçbir vakit muktedir olamaz. İşte bu imkân-
sızlıktan dolayı dünyanın her yerinde hükûmet denilen hıfz-i
hukuk hizmeti umum tarafından efradının bir veya birkaçına
havale olunmuştur.

Hükûmet veyahut devlet, halkın böyle bir tevkili icra etmek
şartıyla bulunduğu tavrına denilir.

Ümmet tabiri ise emr-i tevkilden kat’-i nazarla bir heyet-i
medeniyenin mecmuunu ifade etmek için kullanılır.

Bu tarifât anlaşılınca bilbedahe sabit olur ki (filan hareket
halka faydalıdır, fakat devletçe mazarratı vardır) demek hakika-
ti halde (filan gıda vücuduma nâfidir, fakat bana dokunuyor)
kavli gibi sırf lügaviyattan olur.

* Mahmut Nedim Paşa.

Amma bu türlü sözlerin kailleri indinde hükümetten icra-yi hükümete memur olanlar murat olunursa onların menfaati sırf fevaid-i şahsiyedendir.

Hükümet namına olarak erbab-i hükümetin hıfz-i menfaatine kalkılışınca bir veyahut birkaç ferdin yekdiğerine taaddi etmemesi için müracaat olunan ekseriyet kuvveti bir veya birkaç kişinin umuma taaddi etmesine alet edilmiş olur.

Bu hallere nazaran mesela efradınızdan bazılarının sadaret-i sabıka zamanında gördüğü her hale hükümete itaat namıyla tahammül etmeleri ne kadar yanlış bir zehap ise şimdiki halde dahi mesela umum mekteplerin ıslahını, umum ebna-yı vatanın saadet-i halini, memleketimizde hemen ne kadar kese var ise her akşam ya mekûlat veya melbusat veya meşrubat satanların piştahları önünde boşalıp dururken bir keramet izhariyle ertesi sabaha kadar gene imla olunmasını hükümetten beklemek dahi o kadar fasit bir mütalaadır.

Hükümet bihakkın bir nizam yapar, halkı bihakkın ona itaat ettirir, fakat bigayr-i hak nizamsız bir harekette bulunursa halk dahi hakk-ı tabiiyet dahilinde olmak şartıyla bihakkın o muameleden feryad-i şikâyetini ayyuka çıkarabilir. Fakat memlekette herkesin okumasını, her türlü sanatın vücudünü, her türlü esbab-ı ticaretin zuhurunu hodbehote temin edecek dünyada hiçbir hükümet yoktur.

Yalnız erbab-i hükümet eğer isterler ise devletin terakki yolunda olan teşebbüsâtını kendi taraflarında şahsi olarak birtakım fedakârlıklar ibrazıyla efkâr-i umumiye karşısında teyit edebilirler.

Mesela, übbehtelû devletlû Kâmil Paşa hazretleri def'a-i ulâ olarak Şûra-yı Devlet riyasetinde bulunup da el'an mevcut olan Maarif Nizamnamesi'ni neşrettirdikleri zaman servet-i zatiyelerinin pek küçük bir cüzünü feda ederek İstanbul'da nümune yollu beş altı sıbyan ve bir iki rüştiye mektebi tesis etmiş olsalar idi elbette mülkümüzde neşr-i maarif fikri fiiliyatça bir esas-i sahihe istinat eder ve o mekteplerde görülecek fevait ahali ve ahattan milyonlarca adamın nazar-i ibretine tesadüf edeceğinden ve efkâr-i umumiyenin bu kadar hayırlı bir tarafa temayülü hükümeti dahi elinden gelen ikdamatı dirig etmemeye mecbur

eyleyeceğinden şimdiye kadar Maarif Nizamnamesi ihtimal ki mülkün bir sülüsünde olsun tamamıyla icraya gelirdi. Bu muvaffakiyet ise –hiç şüphe yoktur– müşarünileyhin unvan-i mefharetini teyit etmeye *Telemak* tercümesine olan himmetlerinden bin ve belki yüz bin kat ziyade medar olurdu.

Şu meselede müşarünileyh hazretlerini misal gibi gösterdiğimiz ne kadar küstahlık ise de ümit ederiz ki mazur tutulur. Vakıa intihab-i mesel hususunda daha başka birtakım zevat-i kiramın unvan-i hamiyetine müracaat edebilir idik, mütalaatımızı kendilerine hasredişimiz zaman-i riyasetlerinde ilan olunan Maarif Nizamnamesi'nin saded-i bahse münasebetiyle müşarünileyh hazretlerinin efkâr-i hürriyetpesendane ve marifetperveranelerine olan itimadımızdandır.

Hatta o kadar diyebiliriz ki öyle bir zat için bahsettiğimiz muvaffakiyeti cüzi bir inayetle ihraz bugün dahi kabul olabilir. Bu ümidimizin husulünü biz göremez isek hiç olmazsa otuz sene sonra şu nüshamızı okuyan ebna-yi vatan nezdinde fikirce cesaretimiz *İbret* heyeti için yâd olunmaya vesile olur. Çünkü otuz seneye kadar elbette milletimizin ealisi ve ealisi olmazsa ahadı neşr-i maarif gibi esbab-ı medeniyetin daima muavenet-i hükümetten ziyade mübaderet-i şahsiye sayesinde husule geleceğini bulduğumuz zalam-i cehalet içinde dahi farkedebileceklerinden şimdilik yalnız nümunesine bile kail olduğumuz muntazam mekteplerin vücude geleceğinde, vücude geldikten sonra ondan çıkan nev-reside-gân-i irfanın şu ehemmiyetsiz *İbret* gazetesini dahi kütüphanelerde ve sahaf dükkânlarında araya araya bulacağında ve mütaleasına imale-i nigâh ettikçe göreceği münasebetsiz şeyleri hande-i istihzaya bedel mürüvvetmendane ve mazeretşinasane bir tebessüm ile geçiştirerek sahih olup da nazar-i ehemmiyetle bakılmaya layık görülmeyen fikirlerin ise tatbikatınca fevt olunan fırsatlar için kemal-i cidd ü teessürle ağlayacağında hiç ıstıbah etmeyiz.

(*İbret*, Sayı 27, 9 Ekim 1872)

* * *

19. Reji

*Tiryaki ah çeksin hasretle yâna yâna
Üç yüz kuruş verilmez bir kıyyecik duhana*

En büyük asar-i terakkiden biri olmak ve halka bâr olmaksızın hazineye para hâsıl etmek üzere “reji” namında gayet nafi bir idare tesis olunacağını birkaç aylardan beridir idare taraftarlarının neşriyatında görmekte ve lisan-i sitayişinden işitmekte idik.

Akıbet meydana çıktı, ne olduğunu biz de anladık.

Tütün inhisarının evvelki tarz-i idaresinde İstanbul rüsumundan ne hâsıl oldu bilemiyoruz ki “reji” usulünden hazineye bir faide müterettip olup olmadığını tayin edelim. Lakin “halka bâr olmaksızın” sözünden murat “reji” yapılmakla herkesin omuzuna bir dent tütün veyahut hamam kubbesi kadar bir kambur yükletilmeyeceğini beyan ise ona biz de bir şey diyemeyiz. Yok eğer bahsettiğimiz tabir bu “reji” kimseye sıkıntı vermeyeceğini ifade etmek için yazılmış ise bu iddiada bulunanların afiflerini rica ile kendimizi bahtiyar addederiz.

İhtimal ki tütünü makineye sıkıştırmak ve kıyyeyi üç yüz otuz dirhemden ibaret olan kilograma tahvil ederek okkası üç yüz kuruş namıyla on üç dirhemi on iki kuruşa tütün satmak gibi ihtiraat-i mebrure reji halkına hiç sıkıntı vermemiştir, fakat bir kere de tütün içenlere sorulsun!

Hele acuze yastığı gibi yumrukla veya makine ile tıklanmış ve hadd-i zatında deniz suyuyla tavllanmış ve cins ve mahiyeti asla düşünülmeden ayrılmış yığın yığın tütünleri paket içinde veyahut idarenin sonraları merhameten ilan ettiği usul mucibince terazi gözünde görüp de tütün içmekten nefret etmeyen bir tiryaki bularak matbaamıza getirmeye her kim muvaffak olabilirse bir kehlîbar takım, bir yasemin çubuk, bir revnaki Tophane lülesiyle beraber rejiden evvel tedarik olunmuş ve saçak saçak kıyılmış âlâ yüz dirhem göbek tütünü hediye etmeye hazırız. Zannımıza göre bugün İstanbul’da rüşvet cinsine idhal

olunamayacak hedaya içinde bundan ziyade “makbule geçen” bir şey de yoktur.

Vakıa reji idaresi her şeyin bidayetinde birtakım nekaisa tahammül etmesi lazım geleceğine dair bir ilan neşretmiş idi.

Bu ilanın kâtibi kim ise tebrik ederiz. Edebiyat-i Osmaniye’yi Avrupa edebiyatının mikyas-i fesahati olan Yunani-i atikin şiveleriyle güzel mezcetmiş!

O derece tatbik eylemiş ki ilanı okudukça göz önünde ağzında çubuk, suratı ekşi, sağ tarafı Tunus fesi giyinmiş, abani sarmış, kırkık bıyıklı, uzun sakallı ve fakat sol tarafı başına defne yaprağından bir dihim koymuş, bıyığı üç günlük tıraş halinde sakalı sıcak maşadan geçmiş perukalar gibi büküm büküm sümbül şeklinde bir adam dolaşıyor!

Zannolunmasın ki bu adam reji idaresinin aza veya memurlarındandır. Böyle bir teşbih ile ilan kâtibinin eski Yunanlı ve yeni Osmanlı lisanını bir yere cemetmekte meşhur ressam Fidyas ile bizim merhum Tefvik Paşa’nın** ruhaniyetlerine halef olurcasına ibraz ettiği belagat-i musavviraneye bir misal-i müşahhas göstermek istedik.

Ne çare ki tiryakilerimiz hava-yi nesimiye ne kadar muhtaç iseler kendilerini taayyüş için tütün dumanına ondan ziyade müftekir bildikleri için gözlerini duman bürümüş olan ilan-i edibanenin fesahat-i eda ve belagat-i müeddasına zihin bile sarfetmiyorlar; yalnız onunla lezzetyap olmak bizim gibi birkaç hüsn-i beyan meftunlarına münhasır kalıyor.

* Anlatım garipliği noktasından Kemal’in hayli sözüne yol açan bu ilanı *Diyojen*’in 142. sayısından aktarıyorum:

“Tütün kumpanya meclisi aşırı mertebe esef etmiş şunun için ki dükkânlarda küçük tütün paketi bulunmadığıyla tütünün yapılmasınca bazı güna noksaniyet vukubulduğuna ve bu sebeplerden dolayı ahali hem tas’ibata düçar ve hem de memnun olmadıklarından vukubulan sehviyatı düzeltmek üzere evveleminde şimdilik olarak derakap küçük paket bulunmayan dükkânlarda büyük paketleri açıp ahaliye dilediği tütünden kaç dirhem isterler ise vermeleri için esnafa ruhsat verilmiş ve ahalinin istirahatları ile memnun olmaları için ne derece çalışmakta olup ve azade-i beyan olduğu üzere böyle bir büyük umurun bidayetinde her halde sırasına konuluncaya değin biraz vakte muhtaç ve güçlük çekilmesiyle vücuda geleceği cümle indinde müsellemler bulunduğundan bu bapta ahali dahi insaf ederek tacil etmemeleri için kendilerine rica olunur.”

** Ressam (1819-1860) (N.Ö.)

Hele şurası agrep değil midir ki bu idare sayesinde *reji* lafzı gibi bir kelimeyi evrak-i resmiyeye derecederek lisan-i edebiyatımıza bir sermaye ilave ettiğimiz ve kapalı çıkınlar içinde tütün satarak herkesi aksatasında emniyeti esas tutmaya alıştırdığımız hiç düşünülüyor da gene *“tütünlerin kıyımı saçak değil, kokusu yok, en âlâsının okkası üç yüz kuruşa olacaktı, halbuki kilogram itibarıyla dört yüz kuruşa varıyor”* gibi birtakım cüziyat ile rejinin bu kadar aleyhinde bulunuluyor.

Latife bertaraf! Eğer reji kumpanyası Naima tarihini dikkatle mütalaa edip de Murat IV. zamanında tütün içtiği için laakal günde on kişi idam olunurken böyle bir şiddet içinde tütün için katlolunmuş bir adamın başı ucundaki meşaleden çubuğunu yakar adamlar bulunduğunu görmüş ve halkımıza cebir ve kuvvetin terkettiremediği bir iptilayı desise ve meharetle bırakırmak için senede seksen bin kese feda etmeyi kurmuş ise şirketin hissedaranını fevkalade bir muzafferiyete nail oldukları için lisan ile tarif olunamayacak bir memnuniyetle tebrik ederiz.

Zira ki reji idaresi icraatına başlayalı daha otuz gün olmadı, İstanbul’da otuz bin kişi tütün içmeyi terke kalkıştı. Zannederiz ki reji böyle giderse yakın vakitte paytahtın tiryakilerini idare için iki üç dükkânda kırk elli okka tütün bulundurmak kifayet edecektir.

Yok eğer şirketin muradı bu yolda para kazanmak ise bu maksada vusul için pek doğru bir yola gidilmediğini beyan etmekten bir türlü kendimizi alamayız.

Çünkü anladığımıza göre paketlerin rengâmir kâğıtlarla tezyin olunması ve tütünün bir şekli-hendesi üzere basılmış olması ve kurumamak için tuzlu su ile tavlanması ve kaide-i müsavata hürmeten evvelleri kıyyesi iki yüz kuruşa satılan bohça tütünüyle üç kuruşa satılamayan kabak terazi bakayasının birbirine mezc olunması terakkiyat-i medeniyeden madut olabilir; lûkat halk nazarında bu fevâit kıyye ile kilogram beyninde olan farka ve tütünün Türkvari tavlandığı tiryakilerce sıra dökmek tabir olunan halden halkın tasavvur ettiği nefasete ve bohçadan saçak kıyılmasından tabiatlerde hâsıl lezzete ve yaprak yaprak ayrılan tütünlerin rayihasına bir türlü bedel tutulamıyor!

Fakat bitaraf olalım da şurasını itiraf edelim: Reji idaresi vakıa paketlerin üzerinde şu kadar kuruşa beyan ettiği kıyyeyi kilogram hesabıyla tutarak altıda birden ziyade bir nisbette tenzil ettiği için elinde olan mukavelenamenin hükmüne mugayir hareket eyledi, hele halkı etvarından hiç memnun etmedi; fakat buna bedel o kadar dikkatli bir idare teşkil etti ki, intizamı hak-kaniyete tercih eder ne kadar idare var ise cümlesine misal-i imtisal olsa şayestedir.

Bu iddiamıza inanmayanlar olursa arkasına bir zembil al-sın, içine bir koyun çeyreğiyle birkaç tane patlıcan vazeylesin, etin bacak tarafıyla patlıcanın saplarını istediği kadar zembilin ağzından gösterson, bu hal ile Perşembe pazarından Aksaray'a ininceye kadar rasgeleceği sekiz on reji memurunun hiçbirine zembilini muayene ettirmeksizin geçebilirse bir kutu Frenk si-garası takdimini taahhüt ederiz.

Bezleğülukla meşhur olan Fuat Paşa *"Bizim memlekette tu-lumbacılar gayrette her fırkanın serfirazdır"* der imiş. Eğer reji me-murlarının çalışkanlığını görmüş olsaydı elbette bu kavlinde ısrar etmez idi.

Tulumbacı dedik de hatırıma geldi. Eğer var ise günahı, vebali, cezası, mesuliyeti rivayet edenlerin boynuna.

Geçende vukubulan bir harikte saçağına ateş sarmış bir ha-neden kucağında bir bohça ile bir adam fırlar, derhal reji me-murları yakasına sarılırlar. Herif başlar feryada, reji memurları başlar bohçayı karıştırmaya... Karıştırırken içinde kırk elli dir-hem kadar tütün bulurlar, bir kızılca kıyamettir kopar. Herifi tevkife kalkışır, biçare uğraşır, nihayet âciz kalır: *"Ağalar, tü-tün de sizin olsun, bohça da sizin olsun, isterseniz Yenice, Samsun, Ce-bel, Bafra filan hepsi de sizin olsun. Beni bırakınız, evde birtakım eşya var, bari onları kurtarayım"* demek isterse de reji memurlarından biri derhal dile gelerek kemal-i tehevvrle *"Seni hayvan herif, sen mademki yanmaktan başka bir işe yaramayan tütünü ateşten kurtarıp bizim idareye bu kadar zarar edersen, elbette evinde işe yarar ne kadar eşya varsa yanmalıdır, sen de onunla mutazarrır olmalısın ki fiilin mücazatını bulasın"* diyerek bir türlü biçareyi koyvermek istemez. Her ne hal ise halk araya girer, bin bela ile münazaa tıs olur.

Şimdi insaf olunsun, İstanbul'da bu gayrette, bu zekâvette bir tulumbacı var mıdır?

Bir rivayet daha işittik: Reji memurlarından biri yolcuların birinde yüz yüz elli dirhem tütün bulur, zaptetmek ister; arada kavga büyür, nihayet reji memurunun burnu parça parça olur, gene tütünü bırakmaz.

Şimdi hakça söylensin: Bir garibi beş on lülelik kokulu tütününden müstefit etmemek için alet-i şammesini feda edecek kadar gayret göstermek her yiğidin kârı mıdır?

İşin daha mühim bir ciheti var: Reji kolcuları Rumeli'nin devlet postasını bastılar, evrak-i resmiye çantalarında tütün aramak istediler! Zamanımızda hükümetin her hal ve kârını nezaret altında tutmak terakki-i medeniyetin azam-ı esbabı ad-dolunuyor, ya bu muamele o maksad-i âliye vusul için bir mukaddime değil midir? Mukaddime olduğu teslim buyurulursa dünyada bundan büyük vatanperverlik mi olur?

Hasılı, bu bendi yazan efkâr-i âlemin zıddını iltizam etmekle maruf olanlardandır, mademki reji idaresini dünyada hiç kimse beğenmiyor, hiç kimse istemiyor, muharrir-i makale ben-deniz kurmuş, iltizam edecek... Fakat lakırdı söylemek değil, ağzından cevherler saçmış olsa reji idaresince bir faidesi olmayacağını biliyor, binaenaleyh idareye para kazandırmak için şu zirde beyan olunan tedbiri tavsiyeden başka bir çare bulamıyor:

Reji tarafından en âlâ tütünün kıyyesi üç yüz kuruşa satılacağı resmen ve mükerreren ilan olunmuş iken mademki bir çare bulunmuş okka, üç yüz otuz dirheme indirilmiş ve mademki bir diğer çare daha bulunmuş daha iyi tütün isteyenler olursa tedarik için Reji idaresine müracaat etmeleri lazım geleceği ilan edilmiş, önümüzde Ramazan geliyor,* Bahçekapısı'nda Kostaki'nin, Vezneciler'de Tanaş'ın, İbrahim Paşa Hamamı'nda Toma'nın ve daha birkaç yerde bunlar gibi kokulu tütün satmakla meşhur olanların dükkânlarını açtırsa evvelki yolda birtakımı âlâ bohça tütünleri kıydırılrsa, tenekelerden birtakımı da cami-

* Bu makale 12 şaban tarihli gazetede yayımlanmıştır. On sekiz gün sonra ramazan başlamaktadır. (N.Ö.)

lerdeki sergilere konulsa, *"Bu tütün reji mahsulünün tayin ettiği adi kıymetlerden müstesnadır, kıyyesi tutturabildiğine satılır"* yollu birer yafta yapıştırılsa, İstanbul halkı kemal-i rağbetle ve hususıyla oruç keyfiyle dirhemi bir çeyrekten bir liraya kadar tütün almaktan çekinmez ve bu tedbir ile idare bir ay içinde ihya olur.

HAŞİYE: Reji idaresi memlekette her türlü efkârı tahrik ettiği gibi, fûnun-i siyasiyece meşgul olanlarca dahi birtakım münazaalara sebep olmuş. Avrupa tezgâhlarında fenn-i hukuk öğretenler, *"Bu ne demek efendim, üç beş kişiden mürekkep bir şirket teşekkül etsin, İstanbul'da ticaretiyle ve tütün çıkan eyalatta ziraatiyle meşgul olan on binlerce ve belki yüz binlerce ahrar-i beşeri hizmetkârlık namında olan esaret-i sahîhaya mecburiyet halinde bulundursun. Tütünü Petro eksin, Mariçe toplansın, Yanko kurutsun, Manol bohçalasın, Zahari İstanbul'a getirsin, Kostaki ayırsın, Mihali kıysın, Panayot destelesin; bunların cümlesi mahsul-i sâyılarıyla karınlarını doyurmaya muktedir olmasın; Zarifi, Hırstaki ellerini sıcak sudan soğuk suya sokmadıkları halde tütün sayesinde milyonlarca para kazansın. Böyle şeyler hukukun hangi kaidesine tevafuk eder"* diyorlar.

Komisyon hanı piyasasında fenn-i servet tahsil edenler ise *"Bir memleketin terakkisi ancak bu yolda hâsıl olur, yüz bin kişi çalışmalı, gene kut-i layemut ile geçinmeli. Dünyada Roçilt'ler, Hirş'ler* filanlar bu suretle vücuda gelir. Vakıa Avrupa'da olduğu gibi her sene yirmi bin kişi açlığından ölür, fakat yirmi kişi de bir yere toplandığı gibi –yirmi kuruşa satmak şartıyla– her gün yirmi bin değil, yirmi milyon adamı besleyecek bir ekmek fabrikası ihdas etmeye muktedir olabilir"* yollu mukabele ediyorlar.

Hele iki fen ashabının nazarlarında olan ihtilafı muhakeme ile hakikat meydana çıkarmak vazifesi allame-i faik-ur-revabi keşşaf-i dekayık-us-sanayi hadi-i sevabık-ut-talayı vessab-i hanadık-ul-mevani mazhar-i havarık-ul-bedayi yani muharrir-i *Hakayık-ül-vakayi* hazretlerinin sâyi zayi ve fikr-i hadilerine raci

* Rothschild, Hirsch: Avrupa'da o zamanın ünlü bankerleri. (N.Ö.)

olur. O meydanda dururken biz bu bapta her ne desek mertebeye-i lağv ü abeste vaki olur.

(İbret, Sayı 30, 14 Ekim 1872)

* * *

20. Meğer Hakayik Hâlâ Çıkıyor İmiş!!!

[Bundan önceki "Reji" makalesi ile bu makale, Kemal'in *Diyojen*'de işleklik kazanmış olan yergi ve polemik ustalığından bir örnektir. Reji sorunu, hükümetin sonunda bir aralık kaldırmaya zorunluk duyduğu bir duruma girmiş; *İbret* gazetesi bu haberi yazdığı fıkradaki bir tümceden dolayı Babiâli'de yargılanmaya çağırılmış ve bu dava gazetenin kapatılıp yazarlarının sürülmelerine kadar sürmüştür.

Bu makaleye daha önce başlangıcından kısaca söz edilmiş olan *Hakayik* gazetesi tartışmasının bir devamıdır. Yazıda çok ağır bir anlatım olduğu ortada. O vakitler yapılan ve sonraları da zaman zaman kendini gösteren tartışma tarzının tipik bir örneği ve kaynaklarından biridir.]

Geçen gün mahalledeki bakkal bizim eve balık yumurtası getirmiş idi. Baktım, bir *Hakayik* nüshasına sarmış.

"— Bunu nereden buldun? diye sual ettim.

— Ucuz verir, dedi.

— Oğlan, neyi ucuz verir?

— İşte kâğıdı.

— Nasıl kâğıdı?

— Hey beyim, bilmiyor musun, Çiçek pazarında birisi şu kâğıtlardan her gün iki üç yüz tanesini karalıyor. Köprü başında gezdiricilere veriyor. Onlar da birtakım daha pisliyor. Sonra getiriyor, okka ile bize satıyor. Zararı yok, yumurta balmumu-ludur, üstüne el kiri, yüz karası filan bulaşmaz."

yollu bir muhavere cereyan etti. Nihayet bakkalı defeyledim. Başladım *Hakayik*'i okumaya...

Bir de ne göreyim? Orta yere "*Hikemiyat-i Kostantiniye*" namında ve kulağı kuyruğuna bağlanmış merkep yavrusu kıyafetinde bir ucube yuvarlamış. Zuhuri kolu saçmasına meraklı olanlar için okudukça eğlenmemek muhal gibidir.

Gazetemizi mütalaaya rağbet buyuran zevatın müsaadeleri-ne iğtiraren zikrolunan makalenin ekseri fıkralarını alarak şerh ve cerh yolunda bazı mütalaat ilavesiyle neşrine iptidar eyledik.

"Hikemiyat-i Kostantiniye"

Bu Kostantin elbette makalenin muharriri olacak. Fakat bazı ahbaptan işitiyorum, Beyoğlu ve İstanbul taraflarında ashab-i zevk ve şevkîn istifa-yi müştehayatına hizmetle kesb-i mefharret eder havsalası geniş, meşrebi vâsi bir hakim-i zu-fünun var imiş ki adına ara sıra Kostantin dahi derler imiş.

Acaba bu Kostantin bahsettiğimiz saadet sıfatına mazhar olan zat mıdır? Yoksa başka biri midir?

Her kim ise bu zat hikemiyatında der ki:

"Yazılmış bir şeyin kâtibi hakkında rağbet-i nası celbetmesi hürmet-i nası celbetmesiyle meşrut değildir."

Fakat bu sahib-i hikemiyat gibi kâtiplerin yazdığı şeylerde herkesten gördükleri istikraha mazhar olabilmek zatlarında olan ve umumca malum bulunan menfuriyet istihkakıyla meşruttur.

Gene der ki:

"Maskaralık perdesi mevcut oldukça ehl-i kalem için cebanet abestir."

Öyle ise acaba niçin bu sözün sahibi olan maskara-i rüzigâr hiçbir vakit namını meydana koyamıyor da nefsini şunun bunun veyahut şu türlü ihtifa, bu türlü istitarın altında tutuyor?

Meğer ki maskaralık perdesini de kendinde sair perdeler gibi paralamış ola.

Gene der ki:

"İhtiyaçsızlığı irtikâpsızlığa delil olarak irat etmek medar-i def-i cû olacak sermayeye malik olmayı bir taamın ekli iştihasının fıkdanına senet ittihaz eylemek hüküm ve kuvvetindedir."

Fakat şunu beyan etmez ki, mesela, ihtiyacı bahane eder birkaç yüz altın veyahut bir mücevherli saat veyahut hem saat hem altın kapmak için *"gene mesela"* Hıdiviyeti hilafetle bir haysiyette göstermeye çalışmak gibi hareketler acaba kendi narında hüküm ve kuvvetçe hangi fiile müşabih addolunabilir?

"Nedret mucib-i kıymet ise bizde sebata paha bulunmaz."

Bak, bunu dünyada hiç kimse inkâr edemez. Delil ister misiniz? İşte *Hakayik*. Kendisi *Muhbir* oldu, *Ayine-i Vatan* oldu, *Terakki* oldu, bilmem ne oldu, vatanın dostlarına değil akıllı düşmanlarına bile çatamadı; nihayet fiilinin aksi bir isim ve etvarında her dakika geçtikçe hal-i hazırı sabıkını tekzip eder bir meslek ittihaz eyledi. Muharriri memur oldu, tardedildi. Muteriz göründü, muterizler tarafından yüz bulamadı. Nihayet ikisi de, yuvarlana yuvarlana kapağı bulan tencereler gibi, hallerine münasip birer efendi peyda ettiler. Tayyarat devam etmekle meşrut olmak üzere hizmetkârlıklarında devam edip duruyorlar. Ama gazeteyi kimse okumuyormuş, okuyan olursa, *"Keşke Avrupa'da çıksa idi, bari tathir-i bedene müteallik bir işe olsun yarardı"* sözünden başka bir şey demiyormuş. Oraları kim düşünür? Memlekette sebata paha bulunmuyor, yani tuttuğu meslekte sebatın *Hakayik*'a verdiği pahayı *Hakayik* hiçbir şeyde bulamıyor. Bu kadar bir muvaffakiyet bir insanın veya bir gazetenin namus ve haysiyetini ilan etmeye kâfi değil midir?

Hiç şüphe yok ki kâfidir. Bahusus ki hikemiyat sahibi Kostantin bu itikatta buluna. Nukile an Nikola kaidesi hatırdan çıkarılmasın.

Gene der ki:

"Dalkavukluğunu belli etmemek ister isen başkasını dalkavuklukla takbihte bulun."

İtimat buyurabilirsiniz, herif birkaç yıldan beri nefsinde hâsıl ettiği yüz bin tecrübelerle söylüyor. Bakınız mesela *"Dayısı düimende bulunduğu vakit İbret'e dalkavuk, Basiret'e kâselis demiş idi. Onunla dalkavukluğunu setretti"* --dedikse başka manaya haml buyurmayınız-- mesela, idare-i sabıka zamanında o idareyi her kim beğenmezse *"erazil"* tabiriyle ilan eden bir gazetenin ve muharririnin yalnız dalkavuk değil adeta *"en şamil manasıyla"* edepsiz olduğunu dünyada hiç kimse ve belki dayısı, amcası, babası, anası bile inkâr edemezdi.

Lakin ne çare halkta bazı garip tecrübeler peyda olmuş. Mesela, İpşir Paşa sadrazam iken yanına bir uyuz tazı getirmişler, meclisine her kim girerse *"Bu nedir?"* diye sual edermiş. Nihayet kapısındaki çavuş bir gün odasına girmiş, derhal gene o suale mazhar olmuş *"Efendimiz gibi bir aslanın yanında bulunan her ne olursa olsun, adına ne dersiniz olur"* demiş, cellat elinden yakasını bununla kurtarmış. Herkes bu mütalaayı düşünüyordu da *"Hakayik bence şu veya bu sıfatı haizdir, fakat ona resmi bir isim tahsis etmek sahiplerine düşer"* der, sükût ederdi.

İşte o muteber ve muhterem gazetenin dalkavukluğu belli etmemek için başkasına, yani dalkavuk olmayanlara o sıfatı isnat etmek kâfi olduğuna dair beyan ettiği söz bu tecrübeden neşet etmiş bir mütalaadır.

"Terakki lafzının ne kadar çok manayı ihtimal ettiğini nemimekârlığın dahi vesait-i terakkiden olması gösterir."

Aferin Hakayik! Meğer sen sahihan tecrübesiz lakırdı söylemez imişsin! Dikkatsiz iş görmez imişsin! Nemimekârlığın vesait-i terakkiden olduğunu iptida keşfedip ve bu keşif üzerine İbret muharrirlerinin Hürriyet muharrirlerinden bulunduğunu hafiye memuru suretinde fakat gayet aleni bir tarzda ihtar ile tafrafuruş olan sen idin, ve belki vasıta-i ilanin dahi muharrirlerinden şu hikemiyatın sahibi olan Kostantin idi.

Avrupa'nın bazı yerlerinde fiskin aleniyetine sebep olanlar

esbab-i terakki indinde ne kadar memduh olmuş ise Türkistan'da *Hakayik* vasıtasıyla politika casusluğunu aleniyete çıkaran muharrir dahi o kadar namdar olmaya layıktır.

*"Şimdi herkes bilmez amma bir zaman ettikleri
Söylenir tarihlerde eski papalar gibi"*

Gene der ki:

*"Büyük adamların kalplerinde hangi sırları vardır ki hareketleri
onu ehl-i dikkate göstermesin" ve "Şeytanat nümayişi şeytanatın
gördüğü işlerin aksini intaç ettirir."*

Acaba sahib-i hikemiyat olan Konstantin bu tetkikatı nereden öğrenmiş? Sırrını söyler büyük adamlardan mıdır? Veyahut büyük adamların mesturatını görür ehl-i dikkatten midir? Yahut şeytan mıdır? Ya ki bu iş zannıyla şeytanlığa özenecek kadar bi-iz'an mıdır? Hâsılı şu meselede nefsinde tecrübe gösterecek bir delil göremiyoruz. Ya şu *"intaç ettirir"* tabirinde meşhut olan ve hiç lüzumu görülmeyen fail-i zaidin ne lüzumu olsa gerek?

Gene der ki:

*"Emel-i ahz-i sâr dünyanın umur-i müşkül-ül-ızzatlarından-
dır."*

Bilmeyiz ama, muharrir bey meme çıkarmış ve bundan dolayı her neden ise mucib-i şikâyet gördüğü bir fiili tevile mecbur olmuş olmak gerek...

Gene der ki:

*"Düşmanın derece-i kuvveti tedabirin kuvvetsizliğiyle sencide-i
mizan-i kıyas olabilir."*

Bu kadar anlaşılmaz, bu kadar münasebetsiz lakırdı söylenmez zannolunmasın. Geçende bir yere gitmiş idim. İki tuhaf

sarhoş gördüm. Biri zurefadan geçinir, kendini pek büyük zan-
neder, hatta İran'da bulunmuş olsa bir hanlık olsun kazanabile-
ceğini söyler durur uzun bıyıklı, orta boylu bir adam idi. Eliyle
ayağıyla belki kuyruğuyla kulağıyla terennüm ederek şu birkaç
mısraı okurdu:

*"Çeşm-i caduna olur mazhar-i kahr-i ebedi
Karakuş cah-i mezarında mı bulsun rasadı
Nist ceza anti Hassunist beavneş mededi
Leyse misri ene ya haci fekad kef yedi
Kedimi gaflet ile fare-i idbar yedi
Buna yandı yüreğim ah kedi, vah kedi."*

Öteki pancar yüzlü, şaşı gözlü, yılan başlı, akrep kaşlı, kır
sakal, gayet mallı, arasıra mütemarız, kolera gibi umuma ârız,
boyunu eğri, yalnız "yoğurt ak Allah hak" dediği doğru bir hey-
kel-i garip idi. Daima da şu aşağıdaki koşma yollu sözlerle gö-
zünü ağzını eğerek mahzun mahzun veya hazin hazin teganni
eder dururdu.

<i>"Mevlâ kad cerâ</i>	<i>Filmülkü macerâ</i>
<i>Alma benden para</i>	<i>Açma yüreğime yara</i>
<i>Ene min-el-fukara</i>	<i>Vallahi muhtasara</i>
<i>Etraka kera</i>	<i>Etraka kera</i>
<i>Enenneamet</i>	<i>Fil'karâ"</i>

Şimdi vezinde, kafiyyede, fasahatte, manada şu iki nazım ile
*Hakayik'*ın balâda irat olunan madde-i hikemiyesi beyninde bir
fark var mıdır?

Ama birisi *Hakayik'*ın madde-i hikemiyesinden sadr-i sabık
übbehetlû devletlû Mahmut Nedim Paşa hazretlerine karşı her
türlü ahkâm-i kanuniye ve tedabir-i idarenin kuvvetsizliğini
ima eder yollu bir mana çıkarmak veyahut sarhoşların şu iki
manzumesini Çin imparatoruna veya pir evinde postnişin olan
babaya tariz addetmek ister imiş. Bu türlü tevilata bihakkın
manadır denilemez.

Gene der ki:

"Büyük balıkların küçükleri bel'etmesi ve küçük balıkların fırsat buldukça büyük balıkları ısırması cihetinde gene insan ile balık bey-ninde müşabehet bulunabilir.."

Yutacağı şeyde büyüğe küçüğe bakmamak hususunda ise birtakım eğri büğrü gazete muharrirleri biliriz ki yılandan hiç farkı yoktur.

Gene der ki:

"Müstakbeli bilmediğimiz gibi maziye dahi külliye nisyan edebilsek ne kadar rahat edebilir idik."

Kimbilir ne kadar rahat ederdiniz? Şu kadar var ki vaktiyle bir delikanlı varmış, sevabıkından unutmak istediği ahvali istikbalde bir suretle tamir gareziyle zir-i bârında kaldığı her mahcubiyet için odasının duvarına bir çivi kakarmış. Ba'de bu'dun çivileri çıkarmaya başlamış. Bir gün ahabından biri bu halin sebebini sormuş. O da şöyledir böyledir diye tarif eylemiş. Sual eden adam: *"Vakıa çiviler çıkıyor, fakat deliklerinin yeri duruyor"* demiş... Bir meşhur hikâyedir de onun için naklettik.

Gene der ki:

"Âciz denileceğine hakkında edepsiz dedirtmek pek çok ehl-i kalemin meslek-i muhtarıdır."

Şinasi'ye Allah rahmet eylesin, ne güzel şiir söylerdi. Gûya ki hikemiyat sahibi Kostantin kim ise onu gözünün önüne almış ve ağzından şu yukarıda gösterdiğimiz maddeyi işitmiş de:

*"Nasıl etmem bu kavline iman
Sen dururken nümune vü burhan"*

beytini ol suretle söylemiş!

Ama bir muteriz çıkar da “Şinasi merhum bu beyti hangi hayvan –kendi tabirince– kuyruğu dikerse insan suretine girer davasında bulunan bir tenasühiye karşı söylemiş idi, bu dava ise başkadır” demek isterse biz de ona mukabil deriz ki “Böyle insan iken mantıksızlıkta papağan derecesine tenezzül etmiş bir mutasallıfın hayvan iken insan suretine girmiş bir mütefelsiften ne farkı olabilir?”

Gene der ki:

“Doğrudan doğruya ifade-i meram eder iken erbab-i maarifin mazhar-i istiskali olan bazı hodpesendanın maskaralıkta muvaffakiyetine nazaran ehl-i kalem sıfatını terkedip zuhuri koluna yazılısalar daha muvaffak olacaklarına istidlal olunur.”

İşte hikemiyat sahibinin beyan ettiği şeyleri daima tecarib-i nefsiyesinden istintaç eylediğine bir delil-i bedihi daha geldi. Çünkü doğrudan doğruya ifade-i meram ederken erbab-i maarifin mazhar-i istiskali olur dünyada kimse yoktur, meğer ki hikemiyat sahibi Kostantin gibi etrafına lakırdı yerine ağız salyası ve yazı yerine yüz karası serpeler ola.

Yalnız şurasına taaccüp ederiz ki bu zat, *Diyojen*’de gördüğü bir makaleden kendince ortaoyununa girmek gazete başında bulunmaktan daha hayırlı olacağını yeni keşfolunmuş bir hikmet suretinde âleme neşredek kadar itminan-i tam ile idrak etmiş olduğu halde acaba niçin elindeki kâğıdı bükerek ve önündeki hokkaları ötesine berisine raptederek o cimcime karpuzu kadar boş ve lastik uçurtmalar kadar hâli olan başcağızına bir çangıldaklı külâh yapmıyor, ve bu hal ile meydana çıkmıyor da daima çehre-i namusuna *Hakayik*’i perde ediyor ve içinde istediği kadar maskaralıklar, bideplikler ediyor?

Zannımıza kalırsa bu Kostantin veyahut Hikemiyat-i Kostantiniye sahibi kâh Âli Paşa mezarına, kâh asker kucağına, kâh *Hakayik* matbaasına sığınarak porsuk gibi latma-i tahkire uğradıkça sefasından ağzı kulaklarına varan ve un çuvalı gibi dövüldükçe tozuyarak etrafını taciz etmek şanından olan zat-i muhterem ise girdiği hizmetlerin hangisinden olursa olsun o kadar da istifadeye muhtaç olmadığını biliriz. Ve hakkında

“Darphanesi işler geliri var” desek pek de inanılacağına itimadımız yoktur. Kendini her işten müstağni etmek için bir gizli sanat bulmuş olmalı. O halde zuhuri Pişekârlığına ne ihtiyacı kalır?

Hal böyle iken gene der ki:

“Müdahene ve müdaradaki kemalimizi Cenab-i Hak esbab-i terakkiyatımızı tedarik yolunda ihsan etse âlem-i medeniyet bize nazar-endaz-i tahassür olur.”

Entakallah!!! İdiniz sait olsun, emsaliniz nabedit olsun, zatınız herzeperdazlıkta ferit olsun, dünyada ne kadar ahmak varsa batıl batıl davalarına ispatta kimseyi üzmeye meydan bulmamak için sizin kadar anit olsun!..

Müdahene ve müdaradaki kemaliniz acaba ne derecelerde-
dir ki memleketin esbab-i terakkisini o nisbette bir himmete müftekir gösteriyorsunuz?

Bir iki manasız beyit söylemek ve bir iki imlasız dua yazmakla kendinizi marifette İbn-i Kemal zannettiğiniz gibi dalkavuklukta Nedim mi zannettiniz ki yalnız kalbinizce memduh olan bu meslek-i tezellülde olan bıdaanız lisanınızda bu kadar mahmut oluyor?

Ya hele *“nazar-endaz-i tahassür”* tabirini o keman kaşlarını-
zın, o çapaklardan per ü bâl peyda etmiş tatar oku kirpiklerini-
zin, ayine-i endaminiz in’ikâs eden şekline nazarla mı ihtira bu-
yurdunuz?

Ey müdahin-i hodbin... Meslek riyasetince haydutlukta Lefter, hamiyet-i cahiliyede tulumbacılar... Çivizade imamı...

Yalanı doğru göstermeye çalışmakta müteveffa Süleymaniye hatibi... Casuslukta, dolandırıcılıkta mahut Sait Bey’den ziyade temayüz kabil mi olur? Size müdahene ve müdarada kemal, pederden mevrus bir hasisa mıdır ki onlar tarafından mesleklerinde gösterdikleri gayrete bir gazete muharririnin tuttuğu tarik-i taaddi-pesendanede nakit sarfettirerek ve yedlerinde beyhude yere vakit sarfederek gösterdiği sebat muadil olabilsin.

Maamafih farzedelim ki seyyiata *Hakayik* muharririnin se-

batı ve hususiyle sebata fırsat bulması balâda tadat ettiğimiz rüesa-yı şakavetin haline müreccah imiş... Biz ki Osmanlılar hayduttan fenn-i harp okumak istemediğimiz gibi, erazilden sebat öğrenmeye dahi kat'an ihtiyacımız yoktur.

(İbret, Sayı 32, 16 Ekim 1872)

* * *

21. İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat

Biraz zamandan beri afak-i havadisten zuhur eden tebeddülât arasında efkâr-i umumiye uzaktan uzağa memleketimiz için bir devr-i necat ve saadet hazırlanıp gelmekte olduğunu tasviri ve belki tasavvuru kabil olmayacak bir şevk-i derun ile müşahede ediyor.

Mebadi-i emel her millet ve hususuyla birkaç yüz seneden beri sevabının iclal ve azametine meftun-i hayret ve ahalinin iğtişâş ve felaketinden dolayı giryebâr-i hasret olan Osmanlılara göre inanrûba-yi (?) ihtiyar olacak derecelerde vicdani bir helecan hâsıl etmek tabii olmakla zuhurat-i ahirden beri* mülkün her tarafında bin türlü fikir ve heves, bin türlü meyil ve temenna görülmektedir.

Kâr-i âkıl böyle vecd-i hal zamanları içinde parlak parlak hayalat ve şedit şedit temayülata meftun ve müncezip olmadan, kabil olduğu derecelerde temkin ve dikkatle ihtiyacat-i hakikiyeyi zevaitten ve tatbikat-i mümkineyi muhalattan tefrika çalışmak ve istikbal için irat olunacak makasidi bu hadd-i maruftan harice çıkarmamaktır.

Biz de mülâhazat-i meşruhaya mebni vicdanımızı bir galeyan-i tam ile melûf-i ihtizaz etmekte olan birçok eşvak ve temenniyatı yalnız vicdanımıza hasrederek kemal-i sabır ve sükûnetle idarece muhtaç olduğumuz tadilatı taharri eyledik.

* Tebeddülât ve zuhurat-i ahir dediği, Mahmut Nedim Paşa'dan sonra Mithat Paşa'nın yönetime gelmesidir, ki makalenin yayımından iki gün sonra o da azledilmiş, yerine Mehmet Rüştü Paşa sadrazam olmuştur.

Şimdi burada h lasasını tatad edeceğiz, ilerde cümlesini birer birer tafsil ederiz.

*

Tekrar ihtiyacından müstağnidir ki dünyada vücud-i hükümetin illet-i asliyesi icra-yi adalettir. Bu maksada ise ancak kanunun hakka muvafakati ve tatbikine memur olan mahakimin intizamı kâfi olur.

Elde mevcut olan ahkâm-i fıkhiye âlemde mevcut olan kavaid-i teşriin kâffesine hakkaniyet ve inzibat ve ittirat ve ş mul hususlarında galip olmakla beraber mesalih-i ammece mer'iyeti yalnız m nakehat cihetine ve ukubattan veraset intaç eden katil ve diyet m rafaatıyla muamelattan *Mecelle'*de neşrolunan bazı mesaile inhisar etmiştir. Daima *Düstur*'un hükmüyle baş kesiliyor; *Düstur*'un hükmüyle ayaklara zincir vazolunuyor; *Düstur*'un hükmüyle adam nefyolunuyor; *Düstur*'un hükmüyle birkaç muamelat cereyan ediyor. Vakia bu türlü harek tın bir zamanlar hükm-i *Düstur*'a dahi müracaat olunmaksızın icra olunduğunu gördük ve şimdiki idare altında o yolda olan mesaibin tekerrür etmeyeceğine hayli emniyetimiz vardır. Mamafih asıl şayan-i dikkat şurasıdır ki *Düstur* –velev ki hükümetin külli ve cüzi kâffe-i harekâtına miyar edilmiş olsun– usul ve ş mul ve hakkaniyet ve medeniyetçe bir mülkün istidadı zaman nisbetinde terakki ve saadetine ne kâfi olabilir ve ne de meydan bırakır.

Binaenaleyh h k met için her şeyden evvel ihtiyac-i adalete çalışmak lazım olduğu gibi bizde dahi icra-yi adalet için her şeyden evvel teşride görülen nekaisin islahına çalışmak elzemdir.

Fakat bu nekais tamamıyla ikmal olunmuş farzolunduğu halde dahi mademki tatbika memur olan mahkemeler şimdiki bulunduğu haldedir, mülkümüzde adalet arzu olunduğu yolda cereyan edemez. Çünkü kalemden yetişmiş veyahut çiftlikten gelmiş bir adamın, usul ve f ruyla müdevven bir fenne tatbik ve belki istifhama muktedir olabilmesi bütün bütüne ihtimalin haricindedir.

Binaenaleyh kanunca yapılabilecek ne kadar tadilat varsa mülke müfit olması mahkemelerin ihtiyacat-i hazıraya muvafık bir hale getirilmesine tevakkuf eder.

*

Bir devletin hemen icra-yı adalet derecesinde mühim denilebilecek makasidinden birisi de ikbal-i istikbali teminidir. Her hükümet, ki ahlaflını muasırlarına faik etmeyi kendince bir büyük maksat addeylemez ve maarifin idaresine mesela zabıtasının nihayet sekizde biri kadar para sarfederse kapısında iki Hırvat bekletmek için iktiza eden parayı oğlunun mektep masrafından çıkarmak isteyen pederler gibi vezaif-i terbiyet ve medeniyette bir büyük noksan ihtiyar etmiş olur.

*

Bizce en ziyade ehemmiyet verilen bu halimize nazaran hadd-i zatında dahi en ziyade ehemmiyet verilmeye şayan olan şube-i idare maliye cihetidir. Onda görülen fenalıkların menşei ise itikad-i âcizanemizce birinci derecede hazine-i devlet her sene ağaç gibi büyür bir altın madeni hükümünde tutularak *"Bu seneki irat kâfi olmamakla ne lazım gelir, bir parça terhin eder borç alırsız, gene görülür. Tek Zeyit arzusundan, Amir mükâfatından, Bekir maişetinden mahrum olmasın; hiçbir iş, hiçbir teşebbüs, hiçbir sefahat geri kalsın"* yollu nihayet derecede lakaydane bir meslek-i sakime girilmiş olmasıdır.

İkinci derecede, fünün-i siyasiye iktizasınca bir hükümet şahsiyetten bütün bütüne müstesna ve binaenaleyh muntazaman gelir irada malik olabilmek istidadından berî olarak her vekâletin şerait-i zaruriyesinden olduğu veçhile müekkillerine ettiği veya edeceği masrafı gösterip bedelini almak lazım gelirken bizde her şeyden evvel güya tabii ve bihakkın zevali nakabil bir temettü imiş gibi varidat düşünülerek masrafın ona tatbikiyle uğraşılmasıdır.

Üçüncü derecede halka bâr olan bir teklif devam ettikçe se-

ne-be-sene servet-i umumiye azalmak ve binaenaleyh o teklifin getirdiği irat dahi tenakus etmek zaruriyattan olduğu ve hatta bazı kere o türlü vergi veya resimler tahfif olundukça mahsulü ziyadeleştiği fennen sabit olmuş ve gerek Avrupaca ve gerek buraca bin tecrübe ile teyit olunmuş hakayikten iken –mesela bir vakit olduğu görüldüğü gibi– Osmanlı mülkünde çıkan ve tüccar beyninde iki kuruştan yüz kuruşa kadar satılan tütünlerin al-es-seviye kıyyesine sekiz kuruş resm-i inhisar vaz'ına böyle bir teklifin menfaat ve kabiliyet-i icrasınca hiçbir mani düşünülmezsizin sellemehüsselam mübaderet olduğu halde mazarratı bedihiyat-i evveliye derecesinde ve ve tadadı kabıl olamayacak kadar kesrette olan dahili gümrüklerin *“Hazine-i celilece bu senelik şu kadar kese bu kadar kuruş zararı olur”* yolunda mütalaat ile ilgasına cesaret olunmamak gibi parayı sarfederken daima zevaidi ileriki senelerde tasavvur olunan varidatın örtebileceğine ümitvar olmak ve hal böyle iken iradı hâsıl ederken ondan ileriki senelere terettüp edebilecek noksanı veya terkinden istikbale ait olabilecek fevaidi kat'iyen göz önüne almamak mesleğinden hiçbir vakit inhiraf olunmamasıdır.

Maliyenin ıslahı matlup ise bu üç esas-i fasidin bieyyihâl ortadan kaldırılması ve bir de istikraz karşılıklarımıza bir müessir çare düşünülmesi lazım gelir.

*

İdarece zerre kadar ihmal kabul etmeyen maddelerden biri de –vatanın temin-i hayatına kâfil olan– umur-i askeriyedir. Askerliğin nazariyat ve techizat hususlarında ise Nizam askerlerinin bidayetinden beri büyük terakkilere muvaffak olduğumuz halde Avrupa orduları kadar muntazam bir fırka tertibine muktedir olmadığımızı eshab-i vukufun cümlesi teslim ediyor. Bu noksanın mümkün olduğu kadar sürat ve gayretle ızalesine çalışmak ve bir de memalik-i Osmaniyece askerlik yalnız Türklere inhisar etmiş, düvel-i mütemeddine ise umum ef-

radının silah tutmaya muktedir olanlarını hıfz-i vatan vazifesiyle mükellef etmekle bu hale nazaran bizce dahi talimin tamimine ve mülkün her cihetinde bulunan asakir-i Osmaniye'nin idare-i umumiyesini bir merkezde birleştirmeye bir çare tedarik etmek* akdem-i vezaif görünür.

*

Devletlerce hıfz-i hukuk ve ika-i nüfuz için can ve mal fedakârlığı ihtiyacından vareste bir kuvvet daha vardır ki o da muamelat-i hariciyedir.

Bir devletin muamelat-i hariciyesine meslek tayin etmek, zuhurat-i âlem ve dirayet-i beşere bir had vaz'ına çalışmaya benzer. Şimdiki halde ise inan-i idarenin mevdu olduğu eller emniyet-i umumiyeyle mazhar olmakla mevadd-i hariciyenin külliyyatı hemen en mahir devletler kadar dilhaha mutabık bir yolda gideceğine ve istifade için bir fırsat veyahut gaflet ve mümaşat ile bir hak zayi edilmeyeceğine itimadımız vardır.** Hariciye Nezareti'nden şimdi yalnız ecanip ellerinde bulunan imtiyaznameler belasının def'i için iktiza eden tedabiri ittihaz ile beraber bu teşebbüsün muvaffakiyetini temin için mahkemelerimizin tesri-i ıslahı hakkında imal-i nüfuz olunmasını bekleriz.

*

İdare-i dahiliyemizde ise vilayet teşkilatı bir hayli fevait ve ıslahata vücut veya istidat vermiş ise de evvela nizamname bazı elviye ve hele birçok kazalarca tatbiki fevk-al-gaye müşkül ve belki bir dereceye kadar imkânsız görünüyor. Saniyen gerek Âli Paşa idaresinin evahirinde ve gerek sadaret-i sabıka

* Bu düşünce, Kemal'in, Mısır ve Tunus askeri yönetimlerinin İstanbul'a bağlanması konusunda önceki makalelerinde öne sürdüğü düşüncenin bir daha yinelenmesidir.

** Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığında Rus elçisine karşı gösterilen yumuşaklık ile gene o zamanki aymazlıklara işaret ediyor.

zamanında tenkihat namıyla* ittihaz olunan tahribat mülki nizamnamenin gerek inzibat-i idare ve gerek terakkiyat-i mülkiyece hemen ne kadar fevaidi varsa cümlesini icradan iskat etmiştir denilebilir. Bir derecede ki mesela hiçbir yerin zaptiyesi bile vezaif-i zabitanın ifasına kâfi değildir. Bununla beraber zaptiyeler de topu topu seksen kuruş maaş ile geçindikleri için ekseri yerlerde hizmetlerinden tart olunmayı indlerinde azam-i mükâfat addederler. Bunun gibi valilerle payıtahta karip olan mutasarrıflardan başka hemen hiçbir memurun maaşı idaresine ve hele nasıpta azimet ve azilde avdet için iktiza eden yol masrafına kâfi değildir. Devair-i belediye tahsisatı bütün bütün ebniye-i emiriye tamiratıyla hükümet ve hapishanelerin masarif-i müteferrikasına gidiyor. Hemen hiçbir yerde bir iki seneden beri iki arşın bir kaldırım yapıldığı yoktur. Teşkilatın cihat-i saire-si dahi tamamıyla böyledir.

Binaenaleyh vilayatın teşkilatça olan mahsul-i tecaribi her taraftan istidrak edilerek ona göre nizamname bad-et-tadil mevki-i icraya konulursa memleket için sahihan bir vasıta-i necat peyda edilmiş olacağına ve bu yolda ne kadar fedakârlık ihtiyar olursa bir sene ve belki altı ay içinde hâsıl edeceği fevâit bir bereketli toprağa atılacak tohum ile ondan zuhur edecek nispetinde bulunacağına hiç şüphe buyurulmasın.

*

Ticaret Nezaretimiz sermayesinin müsaadesizliğinden midir nedir asıl maksadına müteallik olarak şimdiye kadar hemen hiçbir eser göstermemiş ve mesaisi yalnız maiyyetinde bulunan birkaç mahkemenin mesalihine münhasır olduğu için bayağı Adliye Nezaretinin bir şubesi hükmünde kalmıştır denilebilir.

Mülkümüzde ise İstanbulca hazine-i celilenin daima Galata bankerleri ile muamele halinde bulunması cihetiyle servet-i

* Tenkihat, gerek Âli Paşa sadareti sonlarında paraca olan sıkıntı yüzünden, gerek Mahmut Nedim Paşa zamanında paraca sıkıntı ve bir de bazı kimselere yer açmak için maaşlardan kesmek, bazı dairelerde memurları eksiltmek ve bazı daireleri de lağvetmek gibi biçimlerde yapılmıştır.

mevcudenin en külli parçası sarraflığa inhisar eylediğinden mevcut olan ticaret şehrin büyüklüğüne nispet keenlemyekûn hükmünde ve mevcudun dahi belki yüzde doksan dokuzu ecnebler elinde olduğu gibi taşralarca dahilde turuk-i muvarede-nin fıkdanı cihetiyle adeta madum denilebilecek bir dereceye inmiş ve yalnız sahilde birkaç memleket birkaç yüz ecnebi tacirine bir define-i istifade olmuştur.

Halbuki dünyada mevcut olan üç memba-i servet içinde ticaret en ziyade isar-i menfaat istidadında bulunduğundan servet-i milliyemiz o yolların açılmasına bir iftikar-i şedit arzedip duruyor.

*

Umur-i nafiamız bir iki demiryoluyla birkaç şoseye münhasırdır. Tahsisatının dahi bundan ilerisine müsaadesi yoktur. Halbuki memlekette ziraat, ticaret ilerler ise nafianın tedbir ve teşebbüsüyle ilerleyecek.

Bu hallere nazaran umur-i nafıa evliya-yi umur hazeratının bir suret-i mahsusa ve fevkaladede himmet ve itinasına şayan görünür.

*

Umur-i zabıtamız taşralarda pek muhtel olmuş ve İstanbul'da dahi bir mütemeddin devlete yakışacak kadar intizam bulamamıştır. Hâlâ zaptiye idaresinde mahkeme bulunuyor.

Binaenaleyh bu cihat dahi devletçe bir hayli uğraşmaya ihtiyaç gösterir.

Tafsilat-i meşruhadan anlaşılır ki idarece aranılan ıslahat-i sahihayı şöyle bir himmetle birkaç gün içinde vücuda getirivermek sehhar veya sahib-i keramet olmaya tevakkuf eder. Fakat mülkûn ve halkın haiz olduğu kabiliyat-i mütenevvia da ispat eyler ki otuz beş yıl tanzimat ve ıslahat velleleleri ayyuka çıkıp dururken gözönünde olan âsâra hasretmek dahi bizim "*merhum*"lara mahsus olan garaiptendir.

Saltanat ve milletin emniyetine mazhar olan idare-i cedide-nin harekâtı memul ederiz ki geçmiş zamanlarımızın açısını unutturur.

İslahat-i matlubenin en mühim ve en müşkül olan ciheti tasavvur ve tertip olunan şeyleri fiile çıkarmak için memur yetiştirmektedir. Biz de mesail-i meşruha hakkında olan mülahazat-i tafsiliyemize onunla iptida edeceğiz.*

(İbret, Sayı 33, 17 Ekim 1872)

* * *

22. Sebeb-i Kaht-i Rical

“Şark Meselesi” unvanlı neşreylediğimiz makalelerde** beyan olunduğu üzere, Devlet-i Aliye 1255 [1839] senesine gelinceye kadar dahilen ve haricen birtakım emvac-i gavail ve müşkilatın sademat-i müteakib-ül-vürudu arasında çalkanır sefine gibi bir girdab-i hatar ve tehlike içinde kalmış idi.

O zaman Hariciye Nazırı bulunan merhum Reşit Paşa hakikaten –keramet– denilebilecek hasafet ve fetanete malik ve tedabir ve tasavvuratının ibraz-i asarına, icra-yi fiiliyatına kadir bir zat idi ki o asrın ilcaat ve ihtiyacat-i fevkaladesi üzerine itti-haz eyledikleri meslek-i hakîmane ve icraat-i musibaneye nazaran şanında Devlet-i Osmaniye’nin fatih-i medine-i medeniyeti denilse layıktır.

Merhum-i müşarünileyh devletin ahvalini, harici ve dahili birtakım gavailini piş-i nazar-i im’ana alıp akibetin vehametini tamamıyla keşfeylemeleri cihetle mücerret temin-i istikbal ve istihsal-i saadeti hal için her ferdin canından ve malından emin olmadığı bir zaman-i bi-amanda mevadd-i esasiyesi “emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz ve namus ve mal ve tayin-i vergi ve bedel ve asakir-i mukteziiyenin suret-i celp ve müddet-i istihdamı” kaziiyele-

* Kemal bundan sonra sırayla “Memur” (Sayı 34), “Askerlik” (Sayı 35), “Rütbeler” (Sayı 39), “Vilayat” (Sayı 47), “İslahat-i Dahiliye” (Sayı 48), “Sanat ve Ticaretimiz” (Sayı 57), “Ziraatımız” (Sayı 61), makalelerinde bu konuları ayrıca yazmıştır.

** Üç makaleden oluşan bu yazı İbret’in 24, 28 ve 31. sayılarındadır.

rinden ibaret olarak Tanzimat-i Hayriye'yi tesis edip onu mutazammın ve mütekeffil olan Gülhane Hatt-i Hümayunu'nu Gülhane Meydanında bir kürsi-i mürtefi üzerinde bir cemm-i gafir karşısında bi-perva-i ve bi-muhaba kıraat eylediler.

İşbu hatt-i hümayun-i mevhabet-makrunu öyle bir zamanda kıraat eylediler ki her bir fırka-i âdilane ve mezalim-şikestanesi irade-i keyfiye ve zulmiyeden istifadeye alışmış ve ağızlarından çıkan sözleri birer kanun-i layetegayyer hükmüne koymuş olan birtakım müteneffizanın gözlerine diken sokmak değil can evlerinde od yakmak kadar müessir olup icra-yi ağrazlarının sektedar olmaması zımnında bermutat tasni-i fesat etmeleri dahi pek de memul olunmaz değil idi.

Öyle bir zamanda kıraat eylediler ki Devlet-i Aliye Avrupa'nın nazarında tekâlif-i nizamât ve kavaninden azade-ser bir derebeyi menzilesinde görölüp eğerçi ehemmiyet-i mevkiîye ve menafi-i nisbiye misillû bazı esbab-i mühimme olmamış olsa idi mukaseme vahimesi hemen kuvveden fiile çıkacak raddeye gelmiş iken işbu "hatt-i hümayun-i adilmeşhun"un mukteza-yi münifince Tanzimat-i Hayriye'nin tesisi o vaktin hükmünce devleti düvel-i mütemeddinenin mümtazı sırasına geçirdi.

İşte böyle dahili ve harici birtakım müşkilât ve sademat aralarında müşarünileyh Reşit Paşa imkân ve zamanın müsait olduğu derecede ıslah-i ahval ve def-i gavaile muvaffak olmuş ise de bir çarkı, merkez-i müstakim ve kavimde tedvir etmek mutlaka alatin kemal-i intizamına vabeste olduğu misillû devletçe berveçh-i marzi iş görebilmek için dahi en evvel müstait ve umur-i mufavvazayı hüsn-i ifaya muktedir memurlar yetiştirmek levazım-i hikmet-i hükümetten bulunmakla o zaman içinde tez elden Âli Paşa, Fuat Paşa, Şinasi Efendi merhum gibi birtakım zevatı yetiştirdi.

Doğrusu müşarünileyha Âli ve Fuat Paşaların istidat ve malûmatları ne kadar memduh ise ağraz-i nefsanîyelerinin bunlara galebesi o kadar makduhtur.

Böyle garazkârları ne için intihap edip yetiştirmiş diyerek Reşit Paşa'ya itiraz olunamaz.

Zira öyle bir zaman-i buhranda denize düşen yılanı sarılır

hükmünce insan birinde fart-i istidat görünce onu ileriye çekmesi umur-i zaruriyedir.

Be-tahsis ahval-i kalbiyeden olan gazez marazını öyle karışık bir vakitte çarçabuk keşfedememekte Reşit Paşa mazurdur.

Lakin Reşit Paşa esasen tanzim ve tahkim-i idareye teşebbüs eylediği vakitten vefatı tarihine gelinceye değin rukaba galesinden ve bahusus kendisinin yetiştirmiş olduğu Âli ve Fuat Paşaların ağraz-i nefsanîyelerinden kurtulamamıştır.

Bununla beraber Reşit Paşa, zamanında vukubulan mesail-i mühimmeyi gayet akılane ve ihtiyatkârane hallederek cümlesinin netayicinden devlete faide hâsıl edemediyse bile zarar olsun terettüp ettirmedi.

Ancak, Reşit Paşa'nın kevkeb-i ikbali sipihr-i kemalde şaşa-apaş olmaya başladıkta bir yandan zamanın gösterdiği asayiş-i hali kendisinin vesile-i arâmiş-i bâli addedip ve bir taraftan rukaba ve huseması ile uğraşmaya başlayıp tarafdaranına atâya ve müsaadat ve masalih-i devlete adem-i itina ve mübalat pek ziyade revaç bulmaya başladı.

Hatta Âli ve Fuat Paşalar süllem-i vezarete ayak bastıktan sonra ağraz-i şahsiye o kadar terakki gösterdi ki bunlar birbirlerinden ahz-i intikam için birtakım fedakârlıklar ihtiyar ettiklerini ve muhafaza-i ikballeri için haricen ve dahilen devletin birçok menafiini göz göre fedâ eylediklerini velhasıl menfaat-i şahsiyelerini menafi-i devlet ve millete müraccâh tuttuklarını dahi hiçbir vakit inkâr edemeyiz.

Şu rekabet ve husumetin netayic-i muzırrasından olarak burada birtakım ehliyetsiz ve kifayetsiz adamlar memuriyetler kapıp ve müdahin, mürtekip gammazlar yüz bulup naehilana müsait bir devir icra-yi ahkâm-i keyfemayeşaya başladı.

Hal şu merkez-i müşevveşe dair iken Reşit Paşa merhum gene liyakatli, dirayetli adamlar yetiştirmeye çalışır idi.

Amma ne çare ki Reşit Paşa vefat eyledikten sonra adam yetiştirmemek modası çıkıp nasiye-i hallerinde asar-i rüş ve istidat görülen gençlerimizi ileri çekmek nerede kalmış, mücerret bu misillü müsteidan-i nevcivananın mucib-i yeis ve füturları olmak üzere bir alay naehillere rütbelere, nişanlar ita olunur idi.

Bayağı okuduğunu anlamaz, yazdığından bir şey anlaşıl-maz adamlar memuriyet başına getirilir ve hiç okuyup yazması olmayanlar bile birer hizmet-i mutenabiha ile kayrılır idi ki gû-ya rütbelere, nişanlar ehliyetlilere mahsus emare-i mükâfat ve memuriyetler kârnaşinasana münhasır imaret imiş.

Hatta asrının yegânesi Şinasi Efendi merhum fatanet-i fev-kalade ve malumat-i kâmile ashabından olup Reşit Paşa'nın hal-i hayatında mazhar-ı iltifatı olarak o sayede bir mertebeye kadar yetişmiş ise de hayfa ki ondan sonra efendi-i müşarüni-leyhin چراغ-ı ikbalinin ziya-küster-i iştihar olacağını düşmen-i danış ve istidat olanlar hissedince bir türlü çekemeyip hatır ve hayale gelmez muamelat-i tahkiriye ile biçarenin genç yaşında hasafet ve malumatı uğuruna kurban eder gibi sebeb-i vefatı ol-dukları unutulur musibetlerden değildir.

Lakin Fuat Paşa merhum o asrın modasına muhalif olarak adam yetiştirmeklikte bir dereceye kadar Reşit Paşa isrine iktifa eylemiştir ki yetiştirdiklerinden elyevm mevcut bulunan zevat-ı kiram içinde birkaçını tadat edebiliriz.

Fuat Paşa vefat eyledikten sonra zimam-i idare hasren Âli Paşa'nın yed-i istibdadına geçip adam yetiştirmemek modası o kadar mültezem oldu ki eli kalem tutar, söylediğini bilir, söyle-neni anlar ne kadar ashab-i istidat var ise vadi-i yeis ve hırma-na değil mezlaka-i hevil-nâke düşürülmeye çalışılıyordu desek mübalağadır denilemez.

Çünkü hiçbir müsteit görülmezdi ki o devrin sitemdidesi olmasın.

O zamanın hükmünce gençlerimiz için istidat ve malumat zehr-i helahlil gibi düşmen-i hayat olmuş idi diyebiliriz.

Adam yetiştirmekten ve yetişmiş zevatı istihdam etmekten bu kadar ihtirazın var ise bir sebebi her umuru rüyet ve temşi-yete kadir bir zatın uhde-i liyakatine mesela Hariciye Nezareti gibi mühim bir mevkiin nezareti ihale olunsa, idaresince dahi bazı fevait görülse kendisinin ehemmiyetinin rûkn-i azamı, hiç olmazsa bir cüz'ü olsun, gideceğinden ve bu ise bilahara müs-telzem-i zeval-i kemal-i ikbali olacağından devlet ve milletin is-tikbalini düşünmeyip ikbalini muhafaza mütalaası olmalıdır.

Nitekim Fuat Paşa'nın vefatında Hariciye Nezaret-i celilesini idareye muktedir güya ne vükela-yi fiham ve ne de sair zevat-i kiram içinde ehli ve erbap yok imiş de Hariciye Nezaretini dahi sadaret-i uzma ile beraber Âli Paşa deruhte eylediler.

Hak rahmet eylesin, daha geçenlerde vefat eden ve yirmi seneden mütecaviz sefaret gibi umur-i nazikede istihdam buyurulan Cemil Paşa acaba o vakit yok mu idi?

Bir zamanlar sefirlik ve bir zamanlar dahi Hariciye Nezareti müsteşarlığı edip bilfiil isbat-ı iktidar ve mehareti eden ve el-yevm Hariciye Nazırı bulunan devletlû Şerif Halil Paşa hazretleri acaba o vakit yok mu idi?

Ve bir müddet Hariciye Nezareti ve vekâleti hizmet-i celilesinde bulunan Ethem Paşa ve Saffet Paşa hazeratı acaba o vakit yok mu idi?

Acaba Âli Paşa sağlığında bu zatlardan birini Hariciye Nezareti'ne getirip de ittihaz edeceği mesleği nezaret-i mahsusası tahtında tutsa idi fena mı olurdu?

Âli Paşa'nın fetanet ve politikaca meharet-i müselleme ve alehusus bunca senelerdir Devlet-i Aliye'nin dahili ve harici nice bin politika mesailiyle uğraştığı cihetle malumatı daha mukemmelen olmasıyla mümkün mertebeye fâideden hâli olmaz idi.

Diğer sebep icraat-i vakıaca edilen hataların, bilamucip bunca fedakârlıkların hedef-i tir-i itiraz olacağı mülâhazası olmalıdır.

Nitekim hamiyet ve hasafet-i fıtriyeleri ulum ve maarif-i âliye ile tezyin eylemiş bazı zevat-i kiram ol vakit Hassunist maddesine, Rumeli şimendiferine, Girit, Bulgar meselelerine ve daha bu gibi birtakım mesail-i mühimmeye dair ittihaz olunan meslek ve tedabir hakkında bihakkın ihtar ve itirazat-i halisaneyle müsarâat eyledikçe hüsn-i telakkiye mazhar olmadıktan başka bilakis güce giderdi.

Küçüklerden hayır ve şerre aklı eren biri tarafından böyle ihtar veya itiraz vukubulsa biçârenin başı belalara uğrar idi.

(Bu iki mütalaanın hangisi olur ise olsun atımız için hakikaten gayet muzır olduğu edna mütalaa ile bedahaten malum olur.)

Vakta ki Âli Paşa dahi irtihal-i daribeka edip yerine übbe-
hetlû devletlû Mahmut Nedim Paşa hazretleri sadrazam olurlar.

Badi-i nazarda bir hayli ıslahata intizar olunarak iptida davranış dahi bu sureti gösterir gibi oldu ise de muahharan işin rengi pek ziyade değişti. Televvün, adem-i ittirat, adem-i sebat üss-ül-harekât ittihaz edildi. Cihanda hiçbir kimsenin tekrar müşahedesini istemediği bir idare yolu tutuldu. Böyle idarede ise adam yetiştirmek değil kıyidan bucaktan güç hal ile yetişmiş ve bir memuriyete geçmiş olanlar bile türlü felaketlere uğratıldı. Bir şey istifade olunamayan tenkihat cihetiyle birçok efendiler kalemlerden çıkarıldı. Halbuki memur yetiştirmek için mükemmel mülkiye mektebimiz olmadığından kalemlerimiz bir nevi mektep hükmünde olmasıyla bu efendiler içinde dirayetli, oldukça malumatlı bir hayli gençlerimiz dahi var idi. Demek oluyor ki bu vakitte dahi adam yetiştirmek nerede, yetişecek bir hayli müstaitler tenkîh edilmiştir.

Übbehetlû devletlû Mithat Paşa hazretlerine mesned-i celil-i sadaret tevcih olundukta müşarünileyh hazretlerinin adam yetiştirmeye olan himmet-i mahsusası Tuna'da ibraz eylediği emsal ile müspet olduğundan adam yetiştirmekliğin çaresine bakılacağına cümlelerin vicdanları emin olduğu halde fahametlû devletû Mehmet Rüştü Paşa hazretlerinin makam-ı celil-i sadaret-i uzmaya teşrifleri bu bapta halka bir kat daha emniyet verdi.

Müşarünileyh hazretlerinin her şeyde olan maharet-i mükemmele ve hasafet-i fevkaladeleri müsellemtan olduğu gibi ehilperverliği dahi musaddak bulunmasıyla ashab-i istidat ve malumata müsait bir devir geldi.

Adam yetiştirmek hakkında olan mütalaamızı ileride yazacağız.

(İbret, Sayı 38, 24 Ekim 1872)

23. Efkâr-i Umumiye

Malum olduğu üzere efrad-i beşer şu âlem dediğimiz taay-yüşgâh-i umumiye sıfat-i hürriyeti hâmil geldiğinden daima her türlü amal ve hevesatının icrasına mail bulunur.

Fakat bir fert bu meylan-i tabiisini tamamıyla fiile getirdiği halde diğer efradın hürriyet-i mevhibelerinden istifadelerine mani olmak zaruri bulunmakla ve bununla beraber alelumum tabiat-i mahlukat dahi münasip ve hele insan havâss-i fitriyesinin cümlesinden ziyade bu seciye-i tegallübü aleddevam fiil ve harekette bulundurmaya talip olmakla her ferdi, hürriyet-i gayr ile mahdudiyeti bilbedahe sabit olan hakk-i hürriyetinin haricine çıkarmamak için cemiyet içinde bir kuvve-i galibenin vücudu selamet-i beşerin levazım-i zaruriyesinden addolunmuştur.

Dünyada ise temyiz hassasının akla inhisarı cihetiyle tasdikat-i akliyenin nefselemre mutabakatını tayin edecek akıldan başka bir mümeyyiz bulunamadığı gibi kudret ve galebe dahi insana mahsus bulunduğundan iktiza eden kuvve-i galibeyi hariçten tedarik muhal ve binaenaleyh gene insan içinde aramakta zaruret derkâr olarak cemiyet-i beşerde ise umumun kuvvetinden büyük bir kudret olmadığı fennen ve bedaheten sabit olduğundan dünyada efradın hukuk-i tabiye ve ona hadim olmak için tayin olunan hukuk-i mevzuasını muhafaza etmek umumun kuvvetine mevdu görülmüştür. Yalnız umumun milyonlarla nüfusu muhtevi olan bir kişver-i azimde değil yüz haneli bir köyde bile, bu vazifeyi bizzat icraya muktedir olamasındandır ki usul-i tevkile müracaat etmeye ıztırar gelmiş ve bu usul her hükümetin sened-i meşruiyeti olmuştur.

İşte her kavim içinde birtakım efradın meratib-i müteselsile üzere âmir ve muta' halinde bulunması müccerret hıfz-ı hukuk hizmetine kıyam etmelerinden neşet ederek bu halde ise kudret-i umumiyenin idaresi uhdelerine mevdu olan zatlar gene o kudretin kendi aleyhlerinde dahi infaz-i hükmedebilmesinden ihtirazdan bütün bütün berî olunca her istediklerini yapabilirler ve o halde ise ferdin ferde teaddisini men için müracaat olu-

nan kuvvet-i âmme bütün bütün maksadın hilafına olarak birkaç ferdin umum aleyhine tecavüzüne alet edilmiş olur ki bu seyyienin devamı halinde cemiyetçe hükümetin zararı, hükümet-sizliğin zararıyla hemen müsavi bulunur. Mesela Hâkim Bi-emrillah zamanı gibi dünyada her bir cezayı idam ve hetk-i ırz ve müsadere-i emvale sebep olabilen bir cemiyette yaşamak, aralarında daiye-i menfaatten başka bir rabıta-i müşareket olmayan haydut fırkalarında bulunmaktan pek de hayırlı bir şey değildir.

Mukaddemat-i meşruhaya nazaran hükümet her ne surette olursa olsun ve kudret-i dünyada her ne türlü kuyuda raptolunursa olunsun mademki kuvve-i âmmenin herhalde istimalinden emindir, bir tegallüb-i mutlak iktidarına temellükten hiçbir vakit hali olamaz.

Bununla beraber tevarih-i âlemin umumu tettebbu olursa hiçbir hükümet görülemez ki elinde olan kuvveti bilaistisna her istediği yere sarfederek bir müddet tegalüb-i mutlak halinde bulunabilmiş olsun.

Zira umum ne kadar cahil ve ne kadar fasid-ül-ahlak olsa dünyada hiçbir şeyin riayet ve talebinde ittifak edemeyecek ve riayet ve talebinde ittifak ettiği şeylerden hiçbirini taarruzdan hıfzılayemeyecek derecelerde zillet haline tenezzül edemediği, nakizini gösterecek her türlü delail ve emaratın fıkdanıyla, müspettir. Kahve veya tütün hakkında neşrettiği memnuiyete muhalefet edenlerden on on beş kişiyi fetvasız ve muhakemesiz olarak idame muktedir olan Murat IV. eğer yeniçeri kışlasından iki kadının geçmesini emretmiş olsaydı veyahut selamına durmadıkları için beş altı yüz kişiyi diri diri baş aşağı toprağa gömdürüp de süvarilerine çiğnetmekte hiçbir muhalefet görmeyen eski İran Hanlarından biri bayram namazını camide kılmak isteseydi, arzularının nüfuzu değil belki saltanatlarının bekası bile kabil olamazdı.

İşte lisan-i siyasette efkâr-i umumiye şu balâda beyan ettiğimiz mevad-i mer'îye ve matlube hakkında olan ittifaka tabir olunduğundan ve bu ittifakın ise bütün bütün intifası hiçbir zamanda ve hiçbir millette görülmediğinden *Hakayik*'ın, memleke-

timizde hiç vücudu olmadığına dair 687 No. nüshasında beyan ettiği iddia bütün bütün lağv-i mutlak ve hele "... halkımızda vücudunu iddia ettikleri efkârdan maksatları filhakika efkâr-i siyasiye ise içimizde bu iddiada şimdi adam bulunması dahi terbiye-i siyasiyemizin ne derecelerde olduğunu mükemmelen ispat edecek mevattan olmak iktiza eder" yollu irat eylediği fikir, efkâr-i umumiye tabirinin manasını bilmediğine veyahut bilmek istemediğine bir delil-i bedihidir. Çünkü, efkâr-i siyaset, bir kavimde umumun esbab-i sadet ve terakkisine az çok vukuftan ibaret olarak efkar-i umumiye denildiği halde, bu manayı anlamakta, her istediği lafızdan her istediği manayı çıkarmak meylanı istisna olunursa, cehilden başka bir sebep görülemez. Ve efkâr-i siyasiyenin vücudu terbiye-i siyasiyeye mütevakkıf ise de terbiye-i siyasiye dahi, gene *Hakayik*'ın o nüshasında iddia etmek istediği gibi, mesela her kalem zabiti tabi olduğu nezaretin vezaifini bilmek ve her mülkiye memuruna vilayati idareye müteallik cüz'iyat ile hâsıl olamaz.

Ashab-i fen ıstılahında talim ile terbiye zaten manaca birbirinden ayrılmış iki tabir olarak, her memurun hamil olduğu vazifenin nazariyatına vukufu bütün bütün talim cihe-tine ait bir meseledir.

Terbiye-i siyasiye, halk içinde balâda beyan ettiğimiz efkâr-i siyasetin husulünü ve hükûmeti onun ilcaatından ayırmamak üzere efkâr-i umumiyenin icra-yi nezaret ve lüzumu halinde ika-i tehdit edebilmesi için iktiza eden ve -vatan ve millet ve hürriyet ve adalet muhabbetlerinden ibaret olan- ahlak-i siyasiyenin vücut ve terakkisini temin için lazım olan hissiyat ve ilkaat-i vicdaniyenin mecmuuna derler.

Bir kavmin terbiye-i siyasiyesine içlerinde Metternich gibi bir diplomat veyahut Fould* gibi bir Maliye Nazırı bulunmak veya üç dört bin avukat her biri kendi fırkasının galebesinden başka hemen hiçbir şey düşünmedikleri halde teşri ve kaza meclisine ve neşriyat kalemlerine dolarak efkâr-i umumiyeye verdikleri heyecanlarla meyl-i inkılabı yirmi sene bir hükûmet dayandırmamak derecesine götürmek bir delil değildir.

Terbiye-i siyasiyenin hali anlaşılmak istenilirse Devlet-i

* Achille Fould (1800-1967): III. Napoléon'un Maliye Bakanı (1849-1952). (N.Ö.)

Aliye tarihine bakılsın. Görülür ki aralarında yüz ihtilal zuhur etmiş ise doksandan ziyadesi lüzum-i hakiki üzerine zuhur etmiştir. Hiçbir hadisede zalim addolunanlardan gayri kimsenin bir kılına dokunulmamıştır, Müslim gayri Müslim hiçbir fert hakkında dükkânını soymak veya kesesini kapmak gibi teaddiler vukubulmamıştır. Hele bu türlü tağyirata sebep olanların yalnız kudeması değil, sonradan gelerek bieyyihal o yolda hükümetin şimşir-i kahrından can kurtaramayacaklarını bin türlü tecrübelerle yakinen bilenleri bile, galeyan-i umumi sırasında ellerine geçen kuvve-i umumiye-yi yalnız maksad-i umuminin husulüne kadar istimal ederek ondan sonra ırzıyla, namusuyla hükümet-i cedidenin pençe-i tasarrufuna teslim etmiş ve bu hamiyetperverlerden birçoğu zuhura getirdikleri hizmetten hemen birkaç gün sonra kemal-i sükûnet ve mutavaatla siyaset meydanına gitmişlerdir.

Terbiye-yi siyasiyenin kemaline efrat içinde misal aranılmak istenilirse gene Osmanlı eşrafının teracim-i ahvali tettebbu olunsun. İçlerinde Alaeddin Paşa biraderine, milletine, mühürdarına terahhuman vezareti saltanata tercih etmiş fedakârlar; Çelebi Sultan Mehmet gibi kimseye siyaseten mücazat etmediği ve hiçbir ahdını bozmadığı halde Devleti Aliye'yi Timur tarruzunun tesirâtı altından kurtarmış âdiller; Murat II. gibi her türlü müştehiyat-i nefsanîyesinin galeyânı zamanında taht ve tacını terketmiş ankameşrepler; Fatih gibi bir kere padişah olduktan sonra genç yaşında sekiz sene kemal-i sabır ve mutavaatla şedaid-i mahluiyete tahammül etmiş vazifeşinaslar; Selim gibi canını, cananını, akrabasını, ihvanını milletinin azameti yoluna feda etmiş cihangirler; Zembilli gibi o kadar şedid-üş-şekime bir padişahın icra-yi adalet ettirmek için dizginine sarılmış müteşerriler; Gazi Hayrettin gibi korsanlıktan yetişerek sırf kılıcının kuvvetiyle Trablus ve Tunus ve Cezayir'i fethetmiş iken zaten Osmanlı olduğu için vatanının tabiiyetini öyle üç padişahlık yerin metbuiyetine tercih ederek kıla-i meftuhanın anah-tarlarıyla beraber metbu-i meşruunun hizmetine şitap eyler sahib-i hamiyetler; Uzun İbrahim Paşa gibi bigayrihakkın kendi idamına hükmeden Kara Mustafa Paşa'yı Viyana'nın fethine

ondan başka muktedir bir adam bulunmadığı için son nefeste padişahının hamiyet ve merhametine tavsiye eder hakkûlar görölür.

Ve hele eşraftan ahada inilirse fedakârların, vatanperverlerin adedi sayılamayacak bir dereceye gelir.

Bu eşraf ve ahat ise terbiye-i siyasiyelerini devair-i devletin vazifesini aramak ve vilayet nizamnamesini ezberlemek yollu asrımızın umacıdan korkan beylerine göre dahi pek müşkül bir kâr olmayan umur-i sathîye ile değil zahir ve batında mürebbîleri olan akaid-i diniye ve teamül-i siyasiye sayesinde vicdanlarının hâsıl ettiği azamet ve nezahetle vücuda getirmişlerdir.

Şu ifadattan anlaşılır ki eğer terbiye-i siyasiye *Hakayik*'in zannı gibi mekâtib-i mülkiyenin ve efkâr-i umumiye dahi terbiye-i siyasiyenin vücuduyla kaim olsaydı hukuk mektebi olmayan bir memlekette halk bütün bütün hacet ve şecer kabilinden kalmak lazım gelirdi.

Bir kere tarihlere müracaat buyurulsun: Üç, dört yüz sene hürriyette, vatanperverlikte bir mevki-i kemal ihraz ederek milletler padişahı unvanını kazanmış olan Roma'da bu feyze sebep efkâr-i umumiyeden başka bir kuvvet mi idi? Yahut efkâr-i umumiye hukuk mekteplerinde mi hâsıl olmuş idi? Yüz bin askerle kırk elli sene zarfında iki yüz milyon nüfus liva-ül-hamdi şeriatin saye-i adaletinde cemetmeye muvaffak olan ve zaleme-i Emeviye karşısında hıfz-i hakikat ve hürriyet yoluna üç yüz binden ziyade şehit veren birinci karn-i hicri ricalinde efkâr-i umumiye yok mudur? Veyahut var idi de tenkihat-i idareye vukuf kuvvetiyle mi vücut bulmuş idi? İsviçre dağlıları ve Amerikan zürrai asrımızda efdal-i hükümet olan cumhurlarını efkâr-i umumiyenin fıkdanı halinde mi tesis ettiler? Yoksa tesis etmeden evvel maarif-i siyasiyeye dair dersler mi okurlar idi? Milletimizin hayatını Feyzullah Efendi ve İbrahim Paşa gibi nice müstebit zalimin pençe-i itisaf ve sefahatinden halas eden fedakârlar bu memlekette efkâr-i umumiyenin misal-i müşahhası mı değildiler? Yoksa o vakit Yeniçeri kışlalarında Fransa veya Almanya'nın siyaset kitapları mı tedris olunuyordu?

Hülâsa hiçbir vakitte hiçbir millet yoktur ki efkâr-i umumi-

yeden mahrum olabilsin ve *Hakayik'*ten başka hiç kimse bulunamaz ki *"Bizde efkâr-i umumiye var iddiasında bulunmak ehl-i kiburda hayat ve can vücudunu iddiaya şebihdir"* gibi bir saçma söylesin de ona da *"Memalik-i mütemeddinenin bile bir ikisinde efkâr-i âmmenin zaafından şikâyet olunmakta olduğunu bilen bir adamın böyle iddiaya hande-i taaccüb-i istihza-amizden başka cevap bulamayacağı derkârdır."* yollu evvelki saçmasından daha manasız bir hezeyanı müeyyid-i müddeâ suretinde irat eylesin.

Çünkü evvela bir memlekette efkâr-i umumiyenin vücudunu inkâr aynı aynına umumda fikrin vücudunu inkâr ile beraberdir. Mademki herkeste fikir ola, elbette o fikirler birçok veya hiç olmazsa birkaç madde üzerine olsun ittifak edebilirler. Herkeste bir fikir olduğunu kabul etmemek isteyenler olur ise yalnız kendinin efkâr-i umumiyei reddetmekte ibraz ettiği fikir kavlinin butlanına burhan olur. Eğer kimsede fikir yok ise kendinde niçin mevcut oluyor. Eğer kendisi kendinde de fikir olmadığına zahip ise davasının ne hükmü kalır? Ya hele memalik-i mütemeddinenin bir ikisinde efkâr-i âmmenin zaafından şikâyet olunmakla bizim memlekette efkâr-i âmmenin hiç mevcut olmaması neden lazım gelsin?

Memalik-i mütemeddinenin bir ikisinde ve belki bir ikisinden maada hepsinde maarifin ve tenasülün ve servetin de noksanından şikâyet olunuyor. Şimdi biz onlara bakalım da memalik-i Osmaniye'de ilim dedikleri şey, insan dedikleri mevcut, servet dedikleri madde var demek mezarda hayat iddia etmek gibi bedihi-yül-butlandır mı diyelim?

*Hakayik'*in mülkümüzde efkâr-i umumiye yoktur demesi, efkâr-i umumiye fiilden sakıttır, manasına ise yalnız kendisinin biraz zamandanberi revacında görülen tefavüte bir kerecik im'an-i nazar edivermek bu iddiasının ne kadar hükümsüz olduğunu göstermeye kâfidir.

Bizde efkâr-i umumiye kendi mevcudiyetini bir delil-i bedihi ile ityan eyledi. Hatta nümâyîşe başlar başlamaz gösterdiği mekân-i mutabassırane bütün Avrupa'yı hayran eyledi. Çünkü en evvelki hareketi intikam gibi devai-i nefsanîyenin en şeditlerinden bir hale masruf idi. Onda dahi Türklerin en büyük

meziyatından madut olan vüsat-i havsala ve itidal-i dem hük-
münce intikam yolunda yalnız ilan-i nefretle kanaat olundu.
Sair yerlerde de bunun gibi ahvalde meşhut olan şiddetli heye-
canların ve mütecavizane muamelatın hiçbirisi vukubulmadı.

Efkâr-i umumiyenin bu fatiha-i zuhuru ise vatanını seven-
ler için istikbalimizin ikbalince ne kadar medar-i emniyet olsa
ve meşhut olan sabah-i necatın feyz-i infilakını "*hande-i taacciib-
i istihza-amiz*" ile geçiştirip de -nefsini vikaye için himayetine
ve aklıktan ölmek için mütesailane inayetine arz-i iftikar etti-
ği- milletin bir felaketine ağlamaz iken ümid-i necatını istihza-
yi handeye cesaret edenlerin, biedeplerin ağızları kulaklarına
kadar yırtılsa revadır.

Her ne hal ise bu türlü herzeler gönüllerde mevvaç olan
derya-yi hamiyeti bulandıramayacağına kailleri hakkında kasr-
i sem ve keff-i lisan tavsiyesiyle iktifa ederek sadad-i bahse şu
veçhile rücu ederiz ki henüz hab-i sükûnetinden uyanmaya
başladığını gördüğümüz efkâr-i umumiye ki umum ebna-yi va-
tanın veled-i kalbi ve heyet-i milliyemizin mümidd-i hayatıdır,
perverişinde herkes tarafından evlad-i hakikasını beslemekte
olan gayretten büyük bir itina gösterilmeye ihtiyac-i kat'i görü-
nür ve bu maksadın husulü için her şeyden evvel şurası bilin-
mek lazım gelir ki bir halkta eğer ahlak-i siyasiye bozulmuş ise
efkâr-i umumiye, hükümeti adalet dairesinde tutmak için, da-
ima bir nümayiş halinde bulunmak lâzım gelir iken Rusya'da
olduğu gibi nihayet derecede üzerine varılmadıkça kendini
göstermeye kıyam etmez ve bilakis efkâr-i siyasiye yanlış bir
yola girmiş ise efkâr-i umumiye adaleti hükümet kuvvetiyle fi-
ile çıkarmak için, nümayişini daima edep ve mutavaat halinde
tutmak iktiza eder iken manalı manasız her iş için ihlal-i asayi-
şe kıyam eyler ve evvelki halde hükümetin iktidarı hadd-i lü-
zumu birkaç bin kat tecavüz etmiş olur. Çünkü ihtiyar etmek
istediği taaddiyatın belki yüzde doksanı için karşısında bir ma-
nia görmez. İkinci halde ise gene hükümetin iktidarı lüzum
haddini birkaç kat tecavüz etmek tabiidir. Zira efkâr-i umumi-
ye öyle bir galeyan-i şedit halinde bulundukça seylab-i huruşan
gibi daima birkaç şubeye munkasem olmak ve her şube merci-i

kül olan hükümetin diğer şubeleri istiap etmesine hizmet etmek zaruridir.

Bir kavmin yalnız ahlak-i siyasiyesi bozulursa içlerinden bir Louis XIV çıkar, *"Devlet benim şahsımdan ibarettir"* diyerek her istediği hükmü icra eder. Efkâr-i siyasiyesi yanlış bir yola giderse aralarında bir büyük Napoléon peyda olur, ruy-i zemin üzere saray-i saltanatını tesis etmek için güya Fransa'nın şan ve azametinden tutturarak üç, beş milyon nüfusun kanını ibraz eder. Bir kavmin efkâr ve ahlâk-i siyasiyesinden ikisine de fenalık arız olursa havâss-i maneviyesi sektedar olmuş bir vücudun aza-yi maddiyesinde hâsıl olan ahlât-i faside gibi hiç umulmadık yerden bir üçüncü Napoléon çıkagelir, arız olduğu vücud-i siyasiyi maddi ve manevi inkıraza müstait olabilecek bir hale getirir.

Vakıa balâda hallerini tafsil ettiğimiz üç türlü beladan birincisinin pençesine düşmek necip bir adama göre hizmetkârının hizmetkârlığına muhtar olmak ve ikincisinin taht-i kahrında bulunmak bir sibân azfar-ı hakkından ceriha görmek ve üçüncüsünün şerrine uğramak vücudun hem maneviyatına ve hem maddiyatına dokunabilecek bir yaranın kurdundan cana kâr edercesine eza görmek kabilinden olarak mutlak helaki müntiç olamaz, bahusus ki bir vücud-i siyasi helak-i mutlak korkusundan daima berfidir.

Şu kadar var ki öyle bir vücud-i muzır ve hususuyla öyle bir vücud-i muzırrın vücudunu iktiza eden terbiye-i siyasiye noksanı bir karnın ricalini hemen alelumum bedbaht eder.

Bu bedbahtlıktan halas olmanın çaresi ise efkâr-i umumiyenin balâda irat olunan ifrat ve tefrit noktalarından tamamıyla içtinap ederek bir edep ve itidalden sükûnet ve mutavaatla arz-i matalip ve tervic-i makasittir. Eğer böyle olursa onuncu karn-i hicride (on altıncı asır) haiz olduğumuz saadet on üçüncü karn-i hicride (on dokuzuncu asır) dahi zamanımızın her türlü tanta-na-i terakki ve debdebe-i kemalatıyla beraber vücuda geleceğinde asla iştibah etmeyiz.

(İbret, Sayı 40, 28 Ekim 1872)

24. Terakki

Kabil olsa da ecream-i ulviyeden bir mahlûk-i müdrik küre-i zemin üzerine inerek insanın halini teftişe kıyam eylese, mesela Çin'de hükema görür ki masnuattan istidlalen bir sani-i Hâkimin vacib-ül-vücut olduğuna itikat ederler ve o davayı isbat için binlerce delil-i kavi irat eylerler, sonra masnuat-i beşerden olan bir tahta veya taş parçasını sani-i mükevvenat addedecek kadar belahat gösterirler.

Ve Avrupa'da ulemaya tesadüf eyler ki kamerde olan enharın umkunu tayin ederler ve iddialarını fennen ispata muktedir olurlar, fakat gene Avrupa içinde bulunan Meriç nehrinin halini tamamıyla bilmeyecek kadar gaflette bulunurlar.

Elbette bu hallere bakarak fikr-i beşer idrak-i hakayikte olan acz-i tamından başka melekât-i tecrübiyesinde dahi umumiyeti itibariyle ifrat ve tefrit akabelerinden ve bir cihette olan kudreti nisbetinde diğer cihette noksan şaibesinden hiçbir vakit kurtulamayacak derecede itidalden berî bir hassa-i garibe olduğuna hükmeder.

Fakat bir de mesai-i beşerin asarına atf-i nazar eyler ve bhusus memalik-i mütemeddineyi im'an ile temaşa ederse insanın en büyük bir mucize-i kudret olduğunu o zaman idrak eyler de sani-i Hakimin -tabiattan alî- bir sania ihtiyaç gösterecek kadar asar ibdâna muktedir masnuatı bulunduğuna hayran olur kalır.

Bütün memalik-i mütemeddineyi dolaşmaya ne hacet. İnsan yalnız Londra'yı im'an-i nazarla temaşa eylese göreceği bedayı akla veleh getirir.

Londra'ya enmuzec-i âlem denilse mübalağa değildir. Ruy-i arzda mevcut olan asar-i terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hazırâyı ancak Londra kadar gösterebilir. Binaenaleyh biz de misal olarak onu ihtiyar eyledik.

Bu memleket reyp ve güman bulutları içinde mestur olan ikbal-i beşer gibi, ekseriyet üzere bir kara duman ile muhat, ve hatta güya ki âdat-i medeniyet ahçar ve eşçarına varıncaya kadar sirayet etmiş gibi, haneleri bile siyahlara müstağrak görü-

nür. Fakat bir de o nikab-i zulmaninin maverasına talik-i nazar olunursa, nazenin-i dilrüba-yi temeddün, nazarfirib-i efkâr olacak bir ziynet ve saltanat ile arz-i didar etmeye başlar ki bedayi-pesent olan gönüller için hüsn-i endamına meftun olmamak ihtimalin haricindedir.

Londra'da bulunan bir adam, ahkâm-i adaletin cereyanını görmek isterse önüne her şeyden evvel merkez-i teşri olan ve dünyada gördüğümüz kavaid-i siyasetten hemen birçoğunun mehd-i zuhuru bulunan o koca parlamento çıkar ki yalnız binasına bakılsa efkâr-i umumiyenin dehşet ve mukavemeti nazar-i idareye karşı bir cismaniyet kesbetmiş ve güya ki o cism-i hail değme bir sademe ile zevalden masun olduğunu göstermek için tahaccür eylemiş kıyas olunur.

İçine girilirse yüz seksen milyon azadan mürekkep olan ve kemalat-i medeniyede birinci değilse birincilerden sayılan bir milletin en mümtazlarından üç, dört yüz mebus görülür ki her biri amal-i kavme ve metalib-i istikbale bir fesahat-i fevkalade ile tercüman olmuş, zorbazu-yi irfan ve ahkâm-i adalet ve esbab-i terakkiyi serairhane-i tabiattan istihraca çalışmakta hadd-i imkâna tekarrüp edecek kadar meharet gösterirler.

Bu heyet-i mümtazenin kuvve-i istinadı ise, her biri vüsatte bir başka memleket denilmeye şayan olan umumi bir maksat üzerine efkârca ittifak etmiş kırk, elli ve bazı kere yüz, yüz elli bin kişiden mürekkep encümen-i siyasilerdir ki içtimalarından bir tecavüz veya dağdağa zuhur etmek değil, aralarında cereyan eden mübahasat-i edibaneden başka sıkıca bir öksürük sesi bile işitilmez. O kadar adam bir yere toplanır, içlerinden birkaçı söz söyler; kusuru sükûnetle istima eyler. Cümlesi birden hulus-i niyet ve adab-i mutavaatla hükümetlerine giderler, arz-i hacet ederler. İstidalarının yüzde doksanı hakka muvafık ve bir kuvve-i galibe ile müeyyet olduğu için makbul olur.

Hele parlamentonun verdiği ahkâmı tatbika memur olan mahkemelerde hâkimler görülür ki tarafeyne sorulsa insaf ve adaletlerine pederlerinin şefkat-i übüvvetinden ziyade istinat ederler. O hâkimlere tayin-i hakikatte hükm-i vicdanisini ketmetmemeye yemin etmiş jüri heyeti muavenet eder ki cümlesi

iki hâşmın dahi can ciğeri, komşusu, akrabasıdır. Bunların huzurunda tarafeynin müddeasını terviç için –fakirlere bedava hizmet eder– vekil ve muinler bulunur, ki ekserinin indinde mesail-i hukukun kâffesi melekât-i rasihları sayesinde ulum-i mütearefe hükmüne girmiş; bir haklı davayı kazanmak, etek dolusu altın kazanmaya tercih olunagelmıştır.

Mahkemede hiç kimse edaninin ahaslarından madut olan bir katile bile “Efendi!” sözünden aşağı bir tabir ile hitap, veya işaret edemez. Hiç kimse cebir ve şiddeti, memuriyet vazâifinden veya izhar-i hak vesaitinden addeylemez.

İşte adalet bu halde, ve hele marifet ondan ziyade kemal-dedir. Hangi mektebe gidilirse gidilsin, içinde bulunan on iki yaşında etfali gûya ki büyümüş de sonra gene küçülmüş gibi adeta yirmi, otuz yaşına girmiş adamlar kadar her türlü intizam ve terbiyeye meluf bulunur.

Rüştiyeler vardır ki şakirdan üç dört lisan okur; ve ulum-i âliye ve aliyyeden altı yedi esaslı fen bilir.

Sıbyan mekteplerine tesadûf olunur ki ekser müdâvimleri sinnen hemen alelumum yedi, sekiz yaşından ziyade değilken, talim cetvellerinde bizim mekâtib-i sıbyaniyeye mahsus olan –elifba, yazı, amal-i erbaa, mebadî-i itikat gibi– derslerin hiçbirisi bulunmaz. Ve sebebi hocalardan sual edilirse “On beş veya on sekiz seneden beridir mektebe bu türlü mukaddematı bilmez çocuk gelmediği için cetvelde derslerin vücudu abes görünerek lağvolundu” cevabı alınır.

On, on ikişer yaşında yirmi, yirmi beş çocuk bir bahçeye giderler; kâh, ellerinde bir gazete bulunur; o vasıta ile dünyanın halinden haberdar ol aya çalışırlar. Ve kâh birer köşede oturarak havanın letaifini, ve eşcarın teravetini müdrikâne bir nazarla temaşa ederek bedayi-i tabiatten vicdani telezzüz ederler.

Gemilerinde tayfa görülür ki boş vakit buldukça, mesela ri-yaziyatın kuvve-i cazibe kanunları gibi en amik mesailini mütalaaya uğraşır.

Dükkânlarında yazıcı görülür ki faraza Almanya hükemasının hikmet-i hukuk hakkında olan fikirlerini muhakemeye kalkışır.

Bir nümunehanesi var: Derununa girilse, üstad-i kudret zev-il-ervah ve cemadatı halk ve tezyine ne kadar san'at bezletmiş ve hayal-i beşer icad-i bedayide ne türlü kemalat göstermişse, cümlesi bir yere içtima eylemiş gibi görünür.

Bir hayvanat bahçesi var: Kafeslerinde bulunan mahlukat birer birer nazardan geçirilse, Sefine-i Nuh henüz Tufan'dan kurtularak oracıkta karaya vasil olmuş da derununda her ne mevcut ise kenara uğramış tasavvurunda bulunulur.

Rasathanesindeki dürbünlerle, semaya bakılsa, insan kendisini bu tabiatın fevkinde bir saika ile avalim-i ulviyenin seyri-ne çıkmış kıyas edebilir.

Kütüphanelerine girilse, her lisandan iki, üç milyon kitap ve onları bulmak için hemen "allâmei herfen" vassıfına layık yüzlerce hafız-i kütüp mevcuttur. Ashab-i mütalaa ise en hâli vakitte sekiz yüz kişiden eksik olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar ve on sekiz yaşında kızlar bulunur.

Hele nümunehane derununda olan Dâr-ül-kütüp'e her kim gider, ne kadar namaruf bir lisanda olursa olsun, matbu bir kitap isterse vermeye, ve mevcut değilse sür'at-i mümkün ile getirmeye mecburdur.

Parlamentoda bir Hizanet-ül-kütüp var; yalnız bir lort ona otuz bu kadar bin cilt kitap vakfetmiş.

Ne hacet! Bir terbiyeli eğlence mahalline gidildiği halde, kimya ve hikmet-i tabiiyeye dair birtakım mesail-i amikanın berahin-i aleniyesini görür ki Çin'de meşhut olsa mucizeye hamlederler. Veyahut adap ve ilahiyattan huteb ü eş'ar işitilir ki İran'da mesmu olsa keramet addedenler bulunur.

Mesela: On beş yirmi kuruş sarfıyla girilen bir tiyatrodaki le-tafeti ile beraber teşekkül etmiş de nurlara gark olmuş, bir ruh-i mücerret gibi, elektrik ziyaları, mücessem hayaller gezinir, bir oyuncunun evzaina bakılırsa beyan ettiği sözlerdeki maani ve hayalat insanın gözü önünde tecessüm eder.

Ya hele bu asar ile kanaat olunmayıp da meşhut olan kemalatin esbabı öğrenilmek istenilir ve o taharri ile Dâr-ül-fünunlara, Encümen-i Danişlere, ashab-i marifetin mecalis-i mahsusasına girilirse o zaman hicap ve hayretten mürekkep bir hal

ile müşahede olunur ki bir ağızdan çıkan sözü biraz zaman içinde dünyanın her tarafına yayabilmek hassasına malik olduğu için cihanı bir meclis-i marifet haline getirmeye ve fikr-i insana cihan kadar vüsat vermeye istidat göstermekte olan *tıbaat*; kendi âleminde bir gedayı dahi padişah eden *hürriyet*; kimseyi madununun mağduriyetine hissedar etmeksizin herkesi mafvekinin saadetine nail etmeye kabil görünen *müsavat*; bir zayıf çocuğun ellerini yirmi pehlivanın pazuları kadar müfit eyleyen *taksim-i mesai*; eazz-i misal addolunan altının fiatını daima tezyit etmekle beraber yırtık paçavralara, kırık kemiklere o cevher-i saf gibi kıymet vermekte olan *usul-i servet*; insana karada yüzmeye ve ummanda gezmeye iktidar veren ve kat-i mesafede kemal-i sürati ve hidemat-i şakkada zevilukule bir dereceye kadar vekâleti cihetiyle ebna-yi beşerin müddet-i hayat ve miktar-ı kudretini kat kat tezyit eden *buhar kuvveti*; dillere (daima itale olunagelmekle meluf olan bidepler lisanı kadar dahi uzamak-sızın) şarktan garba kadar iblağ-i peyâm ve kulaklara (maddi ve manevi bir türlü tabiiyi haiz olan merkezler sımahına nispet cirmen bir sıgar-i adi halinde iken) şimale cenuptan istima meram ettiren *seyyale-i berkiye hasiyeti*; geceleri ettiği hizmete nazaran neyyir-i efkârın mahitabı denilmeye şayan olan *gazın mahiyeti* gibi şu makalede icmalen gösterebildiğimiz ve belki binde birini ima edemediğimiz nice yüz bin fevaid-i medeniyetin vücuduna sebep olan kavait ve vesaitten her birini icad etmek ve terakkice bulunduğu mertebeye getirmek ne derecelerde tamik-i nazar ve ne mertebelerde it'ab-i efkâr sayesinde vücade gelmiştir; ve bu türlü icat ve ıslah uğurunda dünyaya bir gelenlerden sayılmaya layık kaç bin sahib-i kemal kaç seneler gecelerde uykusunu, gündüzlerde rahatını terketmiştir.

Hele memleketin servet ve mamuriyetini nazarlar ihatadan ve tasavvurlar tasvirden âcizdir. Yalnız şehir içinde mevcut olan ve her biri milyonlarla altın kıymetinde bulunan ebniye-i âliye yan yana getirilse İstanbul kadar şahane bir saray teşekkül eder.

Pazarlarında olan cevahir ve nefaise bakılsa dünyanın defain-i tabiat ve hazain-i serveti serapa yağma edilmiş de oraya

getirilmiş zannolunur. Bankalarında olan ve daima kantarlarla tartılarak devrolunmakta bulunan altının kesreti görülse hatırlara şayet sıkletinden cezire münhasif olmasın gibi vahimeler gelir.

Muamelat-i ticaretinin ahvali tahkik olunsa bir emniyet görülür ki insan bir türlü inanmak istemez. Şirketlerin, ticaret evlerinin milyon milyon altın veya evrak-i nakdiyesi üçer beşer yüz kuruş aylıklı kâtiplerin emanetine mevdudur, bir halde ki onların tuttuğu defterden maada hiç kimsenin elinde bankalarda mahfuz olan servetini mübeyyin ufacık bir kâğıt parçası bile bulunmaz.

Bir sürat müşahede olunur ki vesait-i servet burada saat-i eyyamın akrebine ve orada yelkovanına bağlıdır denilse mübalağa edilmemiş olacağına bilbedahe hükmedilir. Belki bu ifade tedavülün Asya ve Avrupa'da olan farkını beyan için kâfi addolunamaz. Çünkü memba-i servetimiz ziraat olduğu için buralarca yılda bir iki kere ancak yerinden oynayabilen nukut oralarda ticaret saikasıyla belki bir günde bir yerde durmaz. Hatta Londra'da evrak-i nakdiyeyi birine ita ederken sahibi imzalamak mutat olduğundan günde sekiz on kere bir tacirin sandığına girmiş çıkmış kâğıtlar pek çok görülür.

Bu devir ve hareketin kesreti o derecededir ki sokakların her biri devr-i daimi ve cereyan-i seri bir girdab-i azime dönmüş layenkati bir tarafından bir tarafına insan akar durur; şehir içinde kırk bini mütecaviz olan ev arabalarından başka otuz beş binden ziyade kira arabası ve on beş binden ziyade omnibüs vardır. Bununla beraber şehirde olan demiryollarının büyük merkezinde yevmi on dört saat ve her iki dakika altmış arabalı bir vapur hareket eder. Bu hal ile dahi gene şimendifere veya omnibüse binmek için nöbet beklemek ve şehrin pek kalabalık yerinde araba bulamamak ara sıra herkesin başına gelir hallerdendir.

Şehrin içinde yer vardır ki üç kara vapuru köprülerle birbirinin üzerinden geçer. Bahçe vardır ki seyir zamanları içinde eli altmış bin araba devreder.

Taymis nehrinin kenarında olan mahzenlere gidilse her

gün vukubulan ithalat ve ihracata bakılsa, adam der ki: Nehrin günde bir kere yükselip bir kere alçalmasını mucip olan cezr ü met ile dünyanın ne kadar mahsulatı varsa buraya dökülüp geliyor, insanın ne kadar mamulatı varsa buradan dağılıp gidiyor.

Fabrikalarına girilse dehşetten vücutta tüyler ürperir. İşleyenler makine değil, güya dağ parçası kadar bir div-i ahenin-bedendir ki ağzından ateşler püskürerek, ve her uzvu hareket ettikçe başka bir sada-yi müthiş peyda ederek, kendini zincir-i hükmüne esir eden melek-ül-aklın gece gündüz bila-aram infaz-i fermanına çalışır. İçlerinde alat-i tab'îye görülür ki *İbret*'in sekizi büyüklüğünde bir gazeteden bir saatte iki yüz bin nüsha basar. Vesait-i tahrik müşahade olunur ki idaresine memur olan adam o kuvvetle üç dört odalı hane kadar bir pulat çekici istimal ederek istediği çelikten kale toplan, demirden gemi zırhları döker.

Bir matbaada elli bin amele istihdam olunduğu, bir bira fabrikasının on beş bin araba beygiri bulunduğu görülmüştür.

Serapa yıldızlara müstağrak ve saraylara gıpta-resan olacak surette müzeyyen otelleri vardır ki içinde üç bin adam yatar, sofralarında dört bin kişi yemek yiyebilir.

Dükkânları mevcuttur ki, mesela, terzi elinde olan bir mağazada bizim Üsküdar halkının yedi yaşından yetmiş yaşına kadar kâffe-i efradını giydirip kuşatmaya kâfi elbise görülür; ve içinde müşteriye eşya göstermek için yedi sekiz yüz erkek ve beş altı yüz kadın hizmetkâr bulunur.

Madenlerinden bahs olunmak istenilirse akıl kabul etmeyecek birtakım hayalata sapmakla ittiham olunmaktan ihtiraz olunsa revadır.

Keramet-i marifet oralarda demiri altına, kömürü gümüşe tahvil eylemiş, o iki cevheri bulmak için amak-i zemine iniyorlar, Bahrimuhit'in altında bir ufak kaza kadar yerler açıyorlar, içine dört beş bin kişinin iskânına kâfi köşelere gazlı, sokakları muntazam kasabalar yapıyorlar, etrafında kara vapurları işletiyorlar.

Altın çıkarmak için ibraz ettikleri gayret, para kazanmak

için olan himmetlerinin hiçbirinden dun değildir. Avusturalya'nın bir büyük parçasında hemen ne kadar toprak var ise elemişler, yalnız oradan hâsıl ettikleri altın bir yere cemolununca –hesap edilmiş– Kızkulesi büyüklüğüne yakın bir şekl-i ehrami vücuda geliyor!!!

Nehir altında muntazam çarşıları, hava yüzünde mükemmel köprüleri var!

Ayna saray namında bir mesireleri mevcuttur; uzaktan bakılırsa in'itaf-i şuleden hâsıl olan havai mavi bir zemin üzerinde cevval olan alaimisema parçaları nazar-i hayal önüne bir mücef kûh-i elmas görünür. Gündüzleri fısıkiyelerinden feveran eden sular nurdan yapılmış bir minare şeklini bağlar; geceleri gazlara mehtaplara müstağrak olan sütunları amud-i suphu andırır. Nur-i nazar bahçesinin bir başından bir başına bitap olarak yetişir. Öyle bir bahçe ki riyaz-i huldu temaşaya muktedir olan bir adam bu dâr-i mihnet içinde ondan mükemmel bir taklidini yapmaya muktedir olabilmesi meşkûttur.

Hükümetlerinin satvetini görmek için bir kere nehir kenarına inilmek veyahut şehrin eski kalesine girilmek kâfidir. Zırhlı sefineler görülür ki demirden dökülmüş bir büyük memleket hükmündedir. Yalnız yeni çıkmış ve fakat daha muntazamının zuhuru cihetiyle terkolunmuş o kadar silah müşahade olunur ki bir yere toplamışlar tavanıyla, duvarıyla, bölmeleriyle, merdivenleriyle Tophane kadar bir daire tertibine kifayet etmiş.

Halkın mikneti anlaşılmak istenilirse yalnız gazetelerin ilan ettiği iane defterlerini görmekle buna bir ilm-i icmalî hâsıl etmek kabildir.

Bir dul kadın eytam mektebine üç yüz bin altın ihda ediyor, kundura boyası yapar bir adam vasiyetnamesinde fukaraya yirmi bin lira bırakıyor. Bu saadet yalnız Londra'ya değil Fransa'nın, Almanya'nın, İsviçre'nin, Amerika'nın derecat-i mütefavite ile her tarafına şamildir.

Memalik-i mütemeddine dediğimiz yerlerde tabiat-i beşer bayağı tabiat-i âleme tahakküm etmiş. Çocuk büyütüyorlar ki bir yaşında olanlarını gören vücudunun kuvvetine ve kanının

saffetine nazaran başka bir neviden doğmuş veyahut başka bir âlemde perverde olmuş olmasına zahip olur. Hayvan terbiye ediyorlar ki mesela bir öküz bin iki yüz okka ve bir koç üç yüz kıyye geliyor. Ağaçların kuvve-i nabitesini tezyit ediyorlar, karpuz kadar armut hâsıl oluyor. Toprağın kuvve-i inbatına feyiz veriyorlar, saçtıkları tohum bire elli derecesinde semere getiriyor. Sahralarında zürra terbiyesi görmemiş bir karış yer ve dağlarında üstat eli dokunmamış bir küçük ağaç bulunmaz. Hiçbir mülkün hiçbir tarafında ayıklanmaya muhtaç bir göl, köprüsüz bir nehir, intizamsız bir yol, şimendifersiz bir şehir, limansız bir sahil, rıhtımsız bir liman görülmez. Limanların ekseri de demirlere garkolmuş derecede müstahkem bulunur.

O ashab-i himmet terakki namında bir tarik-i felaha girmişler; bu sayede gündüzleri bir id-i saadet, geceleri bir şehrayın-i meserret olmuş, lezzet-i ömürden sahihan istifade ediyorlar.

Garibi şurasıdır ki o kadar satvetli bir hükümetin yalnız asayiş-i halkı muhafazaya memur olan zaptiyelerinden başka ortada bir eseri görülmez. Vükela yarı ömrünü sahralarda geçirir. Binde bir iş devair-i hükümete düşmez. Zaptiyelerin kârı ise gündüzleri arabaların çarpışmamasına nezaret ederek mesela ahad-i nastan birinin bindiği kira arabasını nöbetinden geri bırakmamak için en büyük ashab-i haysiyetin bir işaretle faytonlarını durdurmak ve geceleri birkaç sarhoş mücadelesi bastırdıktan sonra sabahlara kadar hanelerin, dükkânların kapısı kapalı ve pencereleri mahfuz olup olmadığını gözetmek gibi adalet ve asayiş hizmetlerinden ibarettir.

Halkın ise, o kadar miknetle beraber hazinelere malik olan en büyük ashab-i serveti seksen yaşında olduğu halde gene mağazasına gider, akşamlara kadar aylıklı hizmetkâr gibi işle iştigal eder.

Daima sây ve ilim cihetlerine masruf olan fikr-i hakikat kuvvetiyle öyle bir cihan-i refahiyet peyda etmişler ki bin türlü mübalagat ile muhat olan İran hayalat-i şairânesinin Hint ve

Çin’de tasvir ettiği cevherin kaleler, zerrin saraylar, rengin gülistanlar hiç hükmünde kalır.

Vakıa medeniyet oralarda dahi bütün bütün nekaisten beri değildir. Hele birtakım yerlerde asaletin haiz olduğu imtiyazat-i maddiye ve bazı taraflarda konsolide oyunları gibi haba- isin icap ettiği tefavüt-i istifade ve hususiyle kavaid-i teşride birtakım âdat-i atikanın ahkâm-i akla tercih olunuşundan husule gelen seyyiat-i külliye cihetleriyle birçok mezalim vukua gelmekte ve birçok adam aç kalmaktadır. Ve ilahiyatta tabiiyat fikrinin, ve siyasette o kadar netayicinden olan menfaat-i ekseriyet ve mukteziyat-i hükümet gibi mevhumatın tesiriyle ahlak-i siyasiye ve terbiye-i umumiyeye görülen temayülat-i seyyie bayağı ileride ukalayı bir fetret-i uzma vukuundan endişeye düşürmektedir. Maamafih gene yalnız marifet ve vesait-i servette dem-be-dem meşhut olan kemalat ve terakki, adalet ve ahlakça balâda bahsolunan noksanların pek çok tesiratını setrediyor.*

Ya bizde ki, ekmel-i teşriat olan ahkâm-i fıkhiye hükümetin esas-i terkididir; ya bizde ki, necabet umuma ait bir vasıf olduğu için hiç kimsede bir imtiyaz-i maddi hâsıl etmemiş ve ilamaşallahüteala hiçbir vakit hâsıl etmeyecektir; ya bizde ki, tefavüt-i istifadeyi mucip olan vesait zaten menolunmuş ve bu memnuiyetin tesiri karnen bade karnin herkese tevarüs eden melekât-i fikriye ile gönüllerde yerleşmiştir; ya bizde ki, ahlak ekseriyet arasında bozulmak değil hâlâ layıkıyla neşv ü nema dahi bulmamıştır, bununla beraber bir de terakkiperverlik iltizam olunursa acaba medeniyetimiz ne hale gelir?

Evet, şöyle birkaç sene içinde İstanbul’u Londra veya Rumeli’yi Fransa haline getirmek mümkün olmadığını biz de biliyoruz. Fakat mademki Avrupa bu hale topu iki asır içinde gelmiş ve mademki esbab-i terakkice onlar mucit olmuş, biz o vesaiti hazır bulacağız. İş etrafılı tutulursa hiç olmazsa iki asır içinde olsun biz de en mütemeddin memleketlerden sayılacak

* Ebüzziya, *Nümune-i Edebiyat*’a buraya kadarki bölümü almış ve adını da “Londra” diye değiştirmiştir.

bir hale gelebileceğimizde hiç ıstibah var mıdır? İki asır ise hayat-i cemiyete nispeten lemha-i basar hükmünde kalmaz mı?

Bu maksada vusul ise birçok mevaniin define, birçok halâ-tın tağyirine, birçok esbabın ihzarına tevakkuf ederse de esasen marifet ve sâyde olan noksanımızın ıslahına bir çare bulmak her işe mukaddemdir.

Bizde mehitten lahde varıncaya kadar ilmi velev Çin’de olsun talep etmek hakkında olan evamir bütün bütün unutulmuş. İnsan biraz elifba okudu ve biraz da “amma terin”in ilali gibi abesiyat ile uğraştı mı, tahsilini tekmil etmiş zannolunur. Her ne işe girecekse sellemehüsselam iptida ediyor.

Elden gelen sâyi fiile getirdikten sonra müyesser olan kisp ile iktifa demek olan kanaat başka manaya hamlolunmuş. Bir hırka ile bir lokma nasip oldu mu bir kenz-i layefnaya malikiyet zehabı hâsıl olarak tenperververlik peygulesinde yan gelip zevke bakmak sevap hükmünde tutuluyor.

Her türlü ikbal ve menalin bekasına gururdan tahzir için nazargâh-i ibrete vazolunan fena-yi âlem bütün bütün hilaf-i maksat birtakım fikirler tevlidine medar edilmiş. İnsan bir kere öleceğini bildi mi, ölünceye kadar kendinin ve ondan sonra evladının nasıl yaşayacağını hiç düşünmek lazım gelmez itikadında bulunuluyor. Kırmızı yemeni veya tek yelkenli çırnık yapmak itikadiyat hükmünü bulmuş; bir botin imal eylemeye veya bir vapur peyda etmeye çalışmaktan, ilhadı mucip olacak haller kadar, tevakki ediliyor.

Halkta bu fikirler mevcut iken hemen hiç kimsenin çekmesinde havayic-i zaruriyesini idare edecek miktardan ziyade ve belki o kadar para bulunabilmek ve hemen hiç kimseye ced-dinden –tamir ihtiyacından vareste– bir kârgir hane kalmak ihtimali yoktur.

Ey ihvan-i vatan, nice bu zalam-i gaflet?.. Nice bu hâb-i tenperestane?.. İdrakten mi kaldık? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım... Ellerimiz tutmaz mı oldu? Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım.

İbret’in üç numaralı nüshasında dahi denilmişti: “Ayetle, hikmetle, icma ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle mübeyyendir ki

insan için her ne hâsıl olursa sây ile olur, insan her neye vâsıl olursa sây ile olur.”*

*“İbzal-i mesaide kusur etmek ki, olmuş
Vabeste bu âlemde sükûnun harekâta*

*Mevta yakışır var ise rahat döşeğinde,
İkdam ü tahammül gerek erbab-i hayata.”*

(İbret, Sayı 45, Kasım 1872)

* * *

25. Rumeli Demiryolunun Akdeniz’le Olan Münasebatına Dair Bazı Mütalaat

Tahtgâh-i saltanatın Akdeniz’e karşı ağyara seddolunmuş bir bab-i ahenini denilmeye şayan olan Kale-i Sultaniye Boğazı’ndan** girilir ve bir saat kadar daha beri gelinirse kudretten nümune-i letafet olmak için yapılmış bir havz-i behiştî görülür.

İnsan birkaç gün o derya-yi sefanın kenarında temaşa-yi tabiat etmelidir ki hazine-i bedayiinin ibzalinde feyyaz-i kudretin ne kerim olduğuna zihninde bir mütalaa hâsıl edebilsin.

Ekser günlerde, vaktaki akşam takarrup eder, bad-i şimali ile hava-yi cenubi birbirinin aguş-i vefasından koparak her biri dünyanın bir köşesine atılmış ve âlemin en garibane bir demi olan zaman-i gurup ile memleketin en âşıkane bir seyrangâhı olan o zemin-i bimisali mev’id-i visal eylemiş iki nazenin gibi muanakaya başlarlar. O kadar aheste hareket ederler ki tenefüsleri birbirinin gül cemalini soldurur ve sada-yi pâları ağyâra ifşa-yı razedar endişesindedirler zannolunur.

Bad-i şimale cilvegâh olan suların emvacı o kadar küçülür, ve şemsin ziyası o kadar pâre pâre dağılır ki o zemine altın pul işlemeli bir mavi atlas serilmiş gibi görünür.

* S. 58. Kemal, bu makalenin yayımlanacağını bir sayı önce önemle açıklamıştı.

** Çanakkale Boğazı (N.Ö.)

Hava-yi cenubun gezindiği sular o kadar saffet, o kadar letafet kesp eder ki zemine bir berrak ayna ferşedilmiş denilebilir.

Poyraz güzergâhı olan yerlerin bazı kere ötesine berisine lodos dokunur, yollar açar ki serv-i siminden fark olunmaz.

Lodos uğrağı olan tarafların bazı vakit ötesinden berisinden poyraz geçer, şekiller hâsıl eder ki havada bir ebr-i bahari paralanarak denize dökülmüş kıyas edilir.

Hurşid-i münevver azamet ve saltanatıyla afaka cevahir-feşan olarak ufkun müntehasına gelince atılmış pamuk şeklinde etraf-i mağribi dolaşan ufak ufak bulutların hâsıl ettiği nura gark olmuş renkler, ne kavs-i kuzayta, ne nigin elmasta, ne ezhar-i baharide, ne mürgân-i Hindî’de görülmek ihtimali vardır.

Bir tarafı gayet açık benefşe ve bir tarafı gayet koyu alev rengine gark olmuş veyahut, bir ciheti ateşin aldan başlayarak ve tabaka tabaka pembe ve turuncu ve kavuniçi renklerinin kırk elli derece koyuluğundan açıklığına ve açıklığından koyuluğuna intikal ederek nihayet kanarya sarısında karar vermiş veyahut, dünyada ne kadar parlak renk varsa –açıklıkta, koyulukta kabil oldukları derecatın hiçbir hâricte kalmamak üzere–umumunu cemetmiş bin türlü mülevven bulutlar dakika dakika renklerini bir letafetten bir bediaya tahvil ederek aheste aheste afakı seyretmeye başlarlar. Bir surette ki yalnız denizde değil dağlarda bile şekliyle, levniyle akisleri müşahede olunur. Bu akisler ise daima birbirine in’itaf ederek –galiba– bad-i şimal ile bad-i cenubun hiffet ve gılzetçe olan tefavütü dahi havada tabakat ve tabakat da bittabi aynalığı istidat hâsıl eylediğinden sath-i mâdan evc-i havaya kadar daima tagayyürde, daima televvünde bir nur âlemi hâsıl olur ki tasvirine değil tasavvuruna bile imkân yoktur.

Zaman olur ki deryaya bir bulutun levni akseder; bir mahir ressam tatlı sarı üzerine mevç mevç parlak pembe çehreli [bir güzelin]* yanaklarını tasvir etmek istese bir ayine-i billur üzerine şebabın taraveti ve hüsnün nuraniyetiyle mümteziç birtakım

* Bu iki sözcük aslında olmadığı gibi birkaç seçme yazı kitabında da yoktur. Mustafa Reşit, anlamı tamamlamak için olacak, bunu eklemiş, gerçekten de bunsuz olunca anlam düşük kalıyor.

ateşin elvan ezmiş olsa gene bu in'itafın letafetine ya müşâbih olabilir, ya olamaz.

Guruptan sonra gâh olur hava gene o halde rakit kalır, mehtaba da tesadûf olunmaz, nazarlar hab-i seheri gibi latif ve ruh-aver bir zulmet-i sükûta dalar; vücutlar camehab-i nevbahari gibi hafif ve canperver bir sût-re-i aram içine düşer.

Gâh olur hava rakit kalmakla beraber ayın bedir olduğu zamanlara tesadûf olunur; serv-i simine bakılsa sanılır ki şule-den mahluk bir peri deryaya girmiş, nazan nazan şınaverlik ediyor, o şınaverlik ettikçe vücudundan, geldiği yere doğru, nur akıp gidiyor.

Gâh olur rüzgârlardan biri galebe etmekle beraber mehtaba da tesadûf olunmaz. Umman-i zalam içinde nazardan nihan olarak seyr ü sefer eden gemilerin sağındaki, solundaki kandillerden öteye beriye allı, yeşilli mehtap akarmış gibi hâsıl olan temaşalar damat İbrahim Paşa çeraganlarına handezenan olur.

Akşamlarının bu letafeti sabahlarının ruhaniyetine nisbet olunsa aralarında -uykusuzluktan cemalini reng-i melal bürümüş ve camehap yerine siyah geysularına bürünmüş de henüz uykuya varmış bir esmer güzeliyle, sırma saçlarını boynunun üstüne dağıtmış açılmış ve gayet hafif bir sehâp ile mestur olan nur-i seher gibi göğsünü bir ince tel gömlekle setretmiş de henüz mavi gözlerini uykudan açmış saf çehreli bir dilber kadar fark bulunur.

Öyle sabah ki istila ettiği yerlerin neresine bir nazar-i hakîm ile bakılsa dağları, taşları, katreleri, zerreleri birer lisan-i hal olmuş, sani-i Kudretin eltaf-i azamet ve icaz-i kemaline hamd-i senada görünür.

Berrak havâlı geceleri vardır ki ayın on dördüncü gecesini andırır. Adeta güneşin aksi denizde serv-i simin hâsıl eder.

Mevkiin bedayii yalnız meşhudatına münhasır değil. Bir kere de tarihi tasavvur olunursa bir iki sal ile Anadolu'dan karşıya geçen ve Avrupa üzerindeki bunca muvaffakiyetlerimizin fatiha-i zuhuru olan o kırk elli Osmanlı kahramanı hatıra gelir. İkbâl-i milletin yad-i azameti dağda; sahrada tahaccür ve havada, deryada temessül etmiş gibi görünür.

Güya ki o şafaklar, şimşir-i himmetlerinin afak-gir olan şaşaa-i nazar-rübasından yadigâr olmuştur.

Güya ki o serv-i siminler nail oldukları muzafferiyette meslek-i ihtidaları olan nurani minhac-i tevfikten nişan kalmıştır.

Hayıf ki bu derya-yi letafetin etrafında bulunan üç kasaba ile birkaç köyün şimdiki hali, kudret-i Halikle acz-i beşerin nisbetini göstermek için yapılmış gibidir.

Fakr-u zaruret ve ıstırab u mezellet her köyünün ve belki her evinin toprak duvarlarında ve çürük tahtalarında yeni mezarlara ve eski tabutlara yakışacak kadar hail ve siyaha mail bir kirli renk ile tasvir olunmuş görünür.

Güya ki asar-i medeniyet eski revnak ve ikbalinin fenasına tahassürle matem esvabına bürünmüştür.*

Halbuki tarihlerden anlaşıldığına göre vaktiyle oraları Rumeli'nin fethine kifayet edecek kadar dehşetli ordular beslemiş; asırlarca Avrupa'nın kuva-yi mecmuasını lerzan eden Osmanlı donanmasının en büyük fırkalarını teçhiz eylemiş; sahralarında şimdiki kasabalardan büyük köyler, sahillerinde şimdiki şehirlerden büyük kasabalar var imiş. Şehirlerinde kırk elli sanat bulunuyormuş. Sahralarında ziraatten mahrum kırk elli arşın yer bulunmaz imiş.**

Sad hayıf ki Tanzimata gelinceye kadar mülkün her tarafında na-hak yere dökülen kanlar ve muharebat-i bahriyemizde hark ü gark olan canlar ekser memalikimiz gibi buralardan dahi insanı ve hususuyla gayret ve idraki nihayet derecelerde azalttığı için o şevket ve azamet şimdi bir aciz ve meskenete münkalip olmuştur ki tafsil olunsa gönülleri hun eder.

Rumeli demiryolu gibi oraları ihya etmeye salih bir fırsat-i uzma elde iken hiç düşünmeden iş görmeyi en büyük vazife ve menfaatten mazarrat çıkarmayı en büyük maharet addeden ve bilûtfihi teala biraz zamandan beri vücutları riyaset-i idareden zail olan zevat-i malumenin himmetiyle Edirne'den Akdeniz'e isal edilen demiryol şubesine Dedeağacı gibi etrafında ot bitmez, insan yaşamaz bir mevki merkez-i ticaret ittihaz olunmuş;

* *Müntehabat-i Cedide*'de buraya kadar vardır.

** *Hadikat-ül-iideba*'da buraya kadar alınmıştır.

demiryol gibi bir vasıta-i mamuriyet dahi bahsettiğimiz yerlerce mucib-i harabiyet oluyor.

Acaba Gelibolu'yu bırakıp da Edirne yolunu Dedeağacı'na indirmekte ne fayda var idi?

Edirne'nin Dedeağacı'na bu'du Geliboluya olan bu'dundan yüz kilometre kadar azdır. Acaba bu yüz kilometrenin masrafından mı korkulmuş?

Eğer öyle ise şuraları düşünülmemiş ki, fakat evvela Dedeağacı'nda liman yok. Mevki ise dünyada mevcut olan rüzgârların kâffesine açık. Binaenaleyh demiryolu üss-ül-harekâtına tabii bir liman yapılacak... Öyle ifa-yı ihtiyaca kâfi bir limanın yapılması kumpanya taraftarlarının hesab-i ferahına bakılırsa laakal on beş milyon franga tevakkuf ediyor. Bu masraf az şey midir?

Saniyen, Akdeniz'de donanması bulunan devletlerden biriyle münasebet münkati olursa istediği zaman Dedeağacı'ndan İstanbul'a on, on beş saat içinde bir maniaya tesadüf etmeksizin azdan az kırk elli bin asker dökebilecek. Bu mahzuru ref için limanı istihkâmat-i kebire ile tahsin etmekten başka çare var mıdır? Öyle sevk-ul-ceyişçe üss-ül-harekât olabilecek bir mevkiin tahkimi ve istihkâmatının mühimmat-i kâfiye ile teçhizi kaç yüz bin kese ile hâsıl olur? Harp zamanlarında bu şube tahrip mi olunacak? Yoksa yüz kilometrenin masarifi inşaiyesini kazanmak için yüz binlerce keseler mi gözden çıkarılacak?

Salisen, ashab-i vukufun rivayetine göre Dedeağacı her rüzgârın taht-i şiddetinde bulunmak cihetiyle orada bir liman yapabilmek mümkün değil gibidir. Altı yedi ayda yapılabilecek şeyleri, her kış vukuu muhakkak olan fırtınalar altı yedi saatte kâmilten tahrip edeceği, limanın inşaatıyla uğraşan mühendislerin dahi pek kolaylıkla inkâr edemeyeceği hakikatlerdendir.

Eski Yunanlılar deryayı teskin ile geçilir bir hale getirmek için en sevgili gençleri kurban eder de sahile kanını dökermiş.** Şimdi biz de karayı üzerinde süratle gidilir bir hale getirmek

* 1897 Yunan, 1912 İtalyan savaşında bu noktalar ortaya çıkmıştır.

** Truva seferine çıkacak Yunanlıların gemilerine yol açmak için İfijeni'yi kurban etmelerini anımsatıyor.

için en ziyade sevmekliğimiz lazım gelen ebna-yi vatanın zaman-i hayatını ifna ederek vücuda getirip de vatanın emniyet ve saadeti için hükümete verdiği altınları denize mi isar edelim?

Rabian, turalım ki bin türlü fedakârlıkla liman yapılsın; etrafı da tahkim ve teçhiz edilsin; bu şube ne kazanacak? Edirne'den Dedeâğacı'na varıncaya kadar yolun kenarında ve arzan on beşer yirmişer saat civarında ticaret ve sanattan eser görülmez. Demiryol Dedeâğacı'ndan Edirne'ye veyahut Edirne'den Dedeâğacı'na adam mı taşıyacak? Öyle ise yolcuları yalnız, Edirne'ye gitmek ve oradan gelmek zaruretinde bulunan, on on beş ashab-i maslahata münhasır kalır. Çünkü Dedeâğacı'nda birkaç gün oturup da hayatını hıfzedebilmek, meyyit zannolunarak defnolunduktan sonra mezardan çıkmaya muvaffak olmak hükmündedir. Demiryol yapılmış, hâlâ sahilde üç yüz evli bir köy yok, üç bin mezarlı bir kabristan peyda olmuş.

Mamulat mı getirecek? Malumdur ki Rumeli Avrupa'ya sanat elinden geçmiş hiçbir şey göndermez. Avrupa ise, memalik-i Osmaniye'ye gönderdiği eşya-yi masnuaya Selanik ve İstanbul gibi maruf olan yerler durur iken hiçbir vakit Dedeâğacı gibi bir memba-i eskam-ı merkez-i taksim eylemez.

Dedeâğacı şimdiki halde Edirne'den başka hiçbir yere bir şey nakledemiyor. Bir kere Rumeli demiryolu Balkan'ın öbür tarafına geçer, Avrupa şimendiferlerine ittisal ederse nakl-i masnuatça kara vapurlarının deniz yollarına rüçhan-i küllisi sabit olduğundan memalik-i garbiyeden Rumeli'ye bahren eşya mı gelir?

Zahire mi nakledecek? Bu hizmeti ifa için Meriç nehri yanı başında duruyor. Ağır yükün hafif baha ile nakline sudan ve sular içinde nehirden büyük bir vasıta yoktur.

Hamisen, demiryollarının faydası yalnız nakl-i mevcuda münhasır değildir. Bir yere medeniyet ve terakki yol ile gelir. Dünyada ne kadar yol yapılmış ise etrafının temeddün ve mamuriyetine medar olmuştur. Hal böyle iken Dedeâğacı şubesi bu maksad-i asliye de kat'a hizmet edemeyecek. Çünkü sahil-den Uzunköprü'ye ve belki Edirne'ye varıncaya kadar şubenin

etrafına tesadüf eden ovalar zaten çoraklı bir bataklıktan ibaret olduğundan ve Meriç'in taşması cihetiyle hâsıl ettiği taaffünat, humma kadar şiddetli sıtmalar, veba kadar müessir ve sari hummalar, kemend-i cellada rekabet edecek kadar mühlik kuş-palazları hâsıl edegeldiğinden devr-i Âdem'den beri –hatta buraların merkez-i medeniyet olduğu zamanlar bile– kabul-i imaret etmemiştir. Bu yolda, bir taraftan bir tarafa yalnız il-el-i sariye mi taşınılacak? Uğradığı yerlere kasaba yerine kabristanlar mı yapılacaktır?

Bir de kışın Meriç taşıyor ve demiryolunun güzergâhı olan yerleri basıyor. Vapur denizde olduğu gibi karada da mı yüzecek? Yoksa senede yalnız altı ay mı işleyecek?

Her ne hal ise bir kerre olmuş. Bari bundan bir şube de Uzunköprü'den Gelibolu'ya indirilse mazarrat-i mevcudu idame edilmemiş olurdu ve birçok faideler de husule gelirdi.

Çünkü Gelibolu kasabası bir ufak burun üzerine tesadüf ederek vüs'at ve emniyette dünyada pek az misli bulunabilir bir limanı ikiye bölmüştür ki biri en şiddetli lodosta ve diğeri en sert poyrazda üçer beşer yüz gemi muhafaza eder.

Bunlardan başka karşısında dahi bir Çardak ve bir Lâpseki limanı vardır ki adeta kudretten yapılmış ve her biri bir koça donanma hıfzına kifayet eder birer havuz demektir.

Binaenaleyh Gelibolu'ya bir şube yapıldığı halde Dedeağacı şubesi tabii merkezlikten çıkacağından oraya liman yapmak ihtiyacı sakıt olur. Bu cihetle bir temenni-i muhal uğruna binlerle can ve milyonlarca altın telef edilmemiş olur.

Rivayet-i vakıaya göre hazine-i celile izn-i sefine fermanlarından senevi otuz bin kese kadar harç almakta imiş. Dedeağacı merkez olunca Boğaz'dan geçer gemi pek nadir kalacağından tabiatıyla bu iradın hiç olmazsa sülûsanı kaybolacak, merkez Gelibolu'ya tahvil olunursa hazine-i celile öyle bir membadan da mahrum kalmamış olur.

Gelibolu mevkiinin fenn-i harpçe olan ehemmiyeti maarif-i askeriyede olan maharet-i fevkaladeleri dünyanın müsellemi bulunan eski Osmanlı kahramanlarının iptida buraya geçmesiyle müspettir. Bu ehemmiyet inkılabat-i zaman ile tenakus et-

medi, belki tezayüt eyledi. Delildir ki Kırım meselesi esnasında düvel-i muavine Rusya'ya karşı olan tedabir-i harbiyelerinde ordularına gene Gelibolu'yu üss-ül-harekât ittihaz etmişler idi. Zaten ise mevki Bahr-i Sefit boğazında olan istihkâmat-i cesime ile mahfuzdur; ona binaen demiryolun oraya bir şubesi inerse muharebe zamanlarında Dedeağacı şubesinin sahilden içeri doğru birkaç saatlik yerini tahrip edivermekle memleket her türlü hücum-i nagihani şerrinden muhafaza olunabilir. Bu cihetle Gelibolu şubesi Devlet-i Aliye'yi bir muntazam istihkâmat-i kebire için iktiza eden masarîf-i külliyyeden dahi kurtarmış olur.

İstenilen şubenin civar ve etrafı dünyanın en mahsuldar olan yerlerindendir. Oralarda senevi bir milyon kile buğday ihraç olunur. Yalnız Gelibolu'dan Anadolu'ya yılda iki yüz bin koyun geçer ve Anadolu'dan cümlesi birden gene Gelibolu'ya avdet eder.

Şube ise ancak yüz kilometre tulündedir. Masrafı ne kadar geniş tutulsa yüz bin keseye ancak balığ olur. Yüz bin kesenin yıllık faiz ve res-ül-mal karşılığı nihayet senede on iki bin keseye balığ olacak. Demiryolunun yapılmasıyla hâsıl olacak sühulet-i muvarededen dolayı ithalat ve ihracat hiç tezayüt etmemiş olsa yalnız şimdiki mevcut olan derece faiz ve res-ül-mal karşılığını maaziyyade ifaya kâfi görünür. Çünkü Avrupalıların en yeni ve en sahih olarak vukubulan tahkikatına nazaran Gelibolu gümrüğünün ihracat hanesi senevi üç bin keseyi tecavüz ediyor ve oraların ihracatı ise yükte ağır bahada hafif olan mahsul ziraat olduğu için mahreçten Gelibolu'ya gelinceye kadar birbiri üzerine mutlaka kıymetinin yüzde onu kadar nakliye masrafı vukubuluyor. İhracat gümrüğü ise yüzde birdir. Gelibolu iskelesinin rahatça araba işler bir yolu olmadığı halde cebzettığı eşyanın otuz bin kese nakliyesi hazır duruyor. Bu eşyanın üçte biri olsun demiryola gelmez mi? Ya bir kere Rumeli demiryolu Avrupa hatlarıyla iltisak eder ve Anadolu hatları dahi bir münasip yerden Lâpseki'ye bir şube indirirse Marmara'ya karşı Karadeniz Boğazı'nda olduğu gibi Akdeniz Boğazı'nda dahi vüs'atıyla, letafetiyle bir İstanbul peyda olacağında

ve bu teşebbüs Rumeli ve Anadolu'nun ziraat ve ticaretini ihya edeceğinde hiç şüphe yoktur.

Oralar ahalisinin böyle bir yol talebini havi vilayete mazhar tertibiyle uğraştıklarını maalmemnuniye işitiyoruz.

Canib-i saltanat-i seniyyeden mesullerinin is'afına dirig-i inayet buyurulmayacağına kaviyen ümitvarız.

Rumeli demiryolu şirketinin imtiyazı yalnız muayyen olan şubelere münhasır olarak Rumeli'nin başka bir tarafında bir tarik açılmak istenildiği halde talipleriyle şerait-i mütesaviyede müreccah tutulmaktan başka hiçbir şey demeye hakkı olamayacağı mukavelenamede musarrah olmasına binaen bu şubeyi saltanat-i seniye isterse kendi dahi yapabilir, ve isterse bu kadar temettüe müsait bir teşebbüse birçok talipler de bulunur.

(İbret, Sayı 49, 9 Kasım 1872)

* * *

26. Aile

Bizde herkesin aile muamelatından az çok bir fikir hâsıl etmek için orta halli bir efendinin hanesine girilse, cari olan ahval-e nazarı ibretle bakılsa, ne görülür? Tabiatıyla piş-i nazara en evvel ailenin pederi tesadüf eder; onun muamelatına layıkıyla dikkat olunursa görülür ki, vaktiyle çocuk imiş, her türlü hava-yıç ve lezaizini hazırlayacak bir dadı veya bir beslemesi varmış, her belasını o çeker imiş. Biraz sinnini almış, evlendirmişler; dadı gitmiş, yerine bacı gelmiş. Efendinin münasebetli münasebetsiz ne kadar merakı ne kadar arzusu var ise –velev ki, her biri birkaç gece uykusuzluğu, birkaç gün hastalığı, bin türlü meşak-i cismaniyi, yüz bin türlü azab-i ruhaniyi mucip olsun–hanım onların cümlesini yerine getirmedikçe boğazından rahatça bir lokma geçmek ihtimali yoktur.

Efendi, çocukluğunda, mesela bir de kedi beslemiş; onunla eğlenirmiş. Teehhülden sonra kedi gitmiş; yerine bir iki çocuk gelmiş. Evvelleri kedisine yaptığı gibi, şimdi de terbiye namıy-

la kendinin ne kadar hevesatı var ise çocuklarının fikir ve vicdanına intiba ettirmeye çalışıyor.

Hanım ise altı yedi yaşında iken, kendini vasisi besler, vasisi giydirmiş. On beş on altı yaşına girince vasi bertaraf olmuş, yerine bir zevç gelmiş. Vakti olsun, olmasın hanımın çığır bir gün sekiz türlü ot ve hamur ile midesini ifsat etmez, ve iki düğünde bir kat esvap giydirip de akran ve emsali arasında mahcup bırakır, ve ziynet namıyla o güzel başına bâr olmak için birkaç okka taş, ve kalay parçası tedarik eylemez ise zevci yet ve belki insaniyetten çıkmış hükümünü alır.

Hanımın da çocukluğunda bir sevgili bebeği varmış. Tevh hülden sonra bebek gitmiş, yerine bir kız gelmiş; o da büyü müş, bebek nasıl hanımefendinin emrettiği yerde yatmaya mecbur ise kız da öylece hanımefendinin arzu ettiği beyin koynuna girmekte muztar olmuş, nihayet teverrüm etmiş. Biçare gâh ettiğini, gâh Cenab-i Hakkın mücazatını düşünerek, iki elini böğrüne koymuş, rahat döşeğinin etrafını hazin dolaşır dudur.*

Yahut kız o kadar içli bulunmaz; kocasının kahrını bir çeker, iki çeker; nihayet iş mahkemeye dayanır. Eğer arada bir de çocuk bulunur ise nikâh, nafaka kavgaları iki hanedanın ömrü ne sürer.

Mahdum beyler ise bu dâr-i mihnete her türlü hıfz-i hayat esbabından mahrum oldukları halde gelmişler; kapısı açık yemeği hazır bir mihman-hane-i ihsana konmuşlar. Yerler, içerler, gezerler, eğlenirler. O esbab-i maişete ve saadeti hâsıl eden pedere vekilharç ve idare ve terbiyetine çalışan valideye kethüdâ kadın nazarıyla bakarlar.

Akibet bir gün evin büyükleri terk-i hayat eder; tevarüs eden birkaç parça mal ve mülkü bir türlü paylaşamazlar. Onlar bir taraftan yaka yakaya mahkeme mahkeme dolaşırlar. Akibet iki adamın fenasıyla bir koca hanedan perişan olur gider.

Böyle bir ailenin haline hakîmane niğâh edenler için bu yükleri hâlâ çocuk, ve fakat irileşmiş; küçüklüğü hâlâ cenin ve fakat rahm-i maderden sâkıt olmuş gibi görünür.

* Kemal, bu düşüncüyü *Zavallı Çocuk* oyununda sahneye de çıkarmıştır.

Ey zevc-i bihaber! Meskeninde bir refikadır peyda olmuş; niçin ailenin bârını bütün bütün kendi üzerine yüklenir de yalnız kendi meşakkatini o biçareye tahmil edersin?

Ey bi-neva peder! Sebep nedir ki, kendin insan iken, dünyaya yadigâr-i ömrün ve netice-i hayatın olan, evladının yalnız muallem hayvan gibi, kaşının gözünün oynayışından tasavvurat-i fikriye ve iradat-i kalbiyeni öğrenmesi uğruna bütün zaman-i tahsilini izaa edersin?

Ey ümm-ül-heves sahibet-ül-beyt! Sana hanende ehlinle, evladınla, sıhhatinle, rahatınla geçinmek nimeti, ve gençliğinde hüsn-i cemal, ve yaşını aldıktan sonra, evlad ü ayal ziyneti yetişmez mi ki, iki lokma yemek veya dört arşın bez parçası için daima bir ıstırap ve keşakeşi iltizam edersin de gerek kendine ve gerek yanında olanlara nimeti zehir ve rahatı haram eylersin?

Ey bahtsız valide! Derdin ne ki, vücudundan ayrıldığına teessüf edecek kadar müptela olduğun ciğerpareni kendi istediğin ve onun istemediği bir ecnebinin yatağına vermek için hab-gâh-i aramını pamuk şiltelerden kara topraklara tahvil etmeye sebep olursun? Veyahut pederinin yanında halinden bahsetmeye hicap eden bir muhaddereyi muhzirler ve vakayi kâtiplerine gönlünün en aziz olan serairini faş eylemeye mecbur edersin?

Ey insafsız evlat! Sen vücudunun müsaadesi, gençliğinin kuvveti vaktinde hicap etmez misin ki bütün zamanını gönlünü eğlendirmeye sarfedersin de hanedanının bütün meşakk-i maişetini ihtiyar pederinin ağarmış başına ve bükülmüş boynuna bırakırsın?

Ey mürüvvetsiz birader! Dünyaya geldiğin zaman valide-nin rahmini, sütünü kemal-i kanaatle taksime razı olduğun kardeşinle hanenin taşını, duvarını; dükkânın, mülkünü, iradını neden paylaşmadın ki biçareyi canı gibi, hükümet-gâhlarda sürükleyerek hem onu, hem kendini, hem de insaniyeti terzil edersin.

Başka yerlerde zevçler görüyoruz ki, zevcesini ruhunun nısfı addeder. Kendinin her türlü lezaiz ve meşakkına onu teş-

rik ederse, kendi de onun her türlü lezaiz ve meşakkına iştirak eyler.

Pederler görüyoruz ki, evladını kendi fikir dairesinde hasretmek değil, kendi fikrinin erişemediği maaliye isal etmedikçe bir türlü rahat edemez. Evinin en büyük masrafı oğlunun terbiyesi uğruna bezleylediği paradır. Kendine faik bir halef görmeden vefat ederse dünyadan gözü açık gider. Kendinin bir fikri, yetişmiş oğlunun bir fikrinden müstakim çıkarsa, hicabından kan terlere batır. Evladını galebe-i şeyhuhetle gözlerine âmâ geldiği zaman elinden tutup da yedirmek için beslemez. Sinn-i tahsil hitama erişip de zihni sükûnet ve inhisara mecbur olduğu zaman tarik-i terakkide kendine rehber bulmak için büyütür. İstikbalin ikbalini bilir; halefinin her suretle kemaline çalışır.

Zevceler görüyoruz ki, zevcini iz'âç ederse, evladının bazı kusurlarını affettirmek için eder. Elbisesini, tezyinatını zevci kendisinin istigna ve mürüvetinden hicap ederek tedarik eyler; kendisi zevcinin muhabbet ve mürüvvetinden hicap ederek kabul eder. Zevcine hayat-i saniye, hanesine melek-üs-siyane görünür.

Valideler görüyoruz ki, evladı bir dakika gülmezse kendi bir saat ağlar; evladı bir saat ağlarsa kendi bir ay hastalanır, evladı bir ay hastalanırsa kendi bir yıllık ömrünü kaybeder. Kendi gönlünü evladına esir eder; evladının gönlünü irtibat edecek yer aramakta padişahlardan ziyade hürr-i mutlak bırakır. Evladını insan etmek için kendi bin türlü mücahedat ile melek hasletinde bulunmaya çalışır. Evladını canından ayırmaz ki o başka bir şey istersin, kendi başka bir şey istesin.

Evlât görüyoruz ki, pederinin, validesinin gümüş renkli saçlarından bir telini hazine-i âleme ve belki cevher-i canına değişmez; valideyninin gönüllerine fena-yi âlemden tesella balış olur; fikirlerine bin türlü tecarip ve müdrîkât ile revnak verir. Vücutlarına şebap kadar kudret ve bir müttekâ-yi zi-hayat gibi muavenet arzeyler. Ailenin ne kadar meşakkı varsa gayret ve iftihar ile deruhte eder; akrabasının görür gözü, tutar eli olur.

Biraderler vardır ki, neslen bade neslin mülâsık doğar

tev'emler gibi kendilerinin ve evlat ve ahfatlarının dünyada iştirake salih her neleri var ise müşterektir. Yarım haneye temellük için değil, bir koca mülke tasarruf için bile birbirine bir ke-re eğri bakmazlar.

Saadet, bahtiyarlık bu türlü aileler içindir; hayat böyle yaşamaya derler; insaniyet bu insanların halidir.

Biz ne zamana kadar şairin meşhur mevç ve kenar teşbihi gibi akrabamızla daima bir yerde bulunduğumuz halde daima halen ve fikren birbirimizden girizan olacağız? Ne zamana kadar erkekler haremını dövecek? Ne zamana kadar kadınlar zevcini yaşamak, ferace iz'acatıyla sabahlara kadar uykusuz bırakacak? Ne zamana kadar pederler oğlunun mutlaka kendi gibi olmasını veyahut mesela kendi mahalle imamı iken oğlu tabip olmak isterse ayıbını kara toprak örtmesini temenni edecek? Ne zamana kadar valideler kızlarını satılık matah gibi senelerce her gün bir esirci bakışlı görücünün nazar-i muayip-cûnayesine arzettikten sonra hediyelik cariye gibi bir kerecik rızasını sormaya bile tenezül etmeksizin kendi beğendiği bir adamın eline teslim edecek? Ne zamana kadar oğullar, kızlar sebeb-i vücutları olan pederlerinin, validelerinin, kâh hissetinden, kâh atehinden, kâh hiddetinden, kâh huysuzluğundan bahsederek mevtlerine arzu-yi zımni gösterir bir halde bulunacak? Ne zamana kadar biraderler, hemşireler, kayınvalideler, gelinler menfaat için, nahvet için, inat için, zevzeklik için birbirinin etini yemeye, kanını içmeye çalışacak? Ne zamana kadar yalnız içimizden biri doğarsa sevineceğiz; doğanlardan biri ölürse ağlayacağız; sağ kalanlar madame-l-hayat birbirimizi iz'aç edip duracak?

İnsanı peder hâsıl eder, kabile doğurtur, valide besler, fakat cümleyi halk eden feyyaz-i kerimdir ki zatına ibadet, sun'una marifet, dinine hizmet, ibadına şefkat irade ediyor.

İnsan bir memlekette bulunur; fakat medar-i saadeti, hafız-i hayatı, odalarımızda yakmak için İngiltere'den buralara kömür ve hastalarımıza deva için Bahr-i Muhit Adalarından İstanbul'a kınakına vüruduna bais olan insaniyettir ki efradı beyninde uhuvvet ve her ferdinde diğerlerinin ihtiyacat-i maddiye ve

maneviyesine muavenet bekliyor.

İnsan bir hanede bulunur, fakat kendisinin, hanesinin istiklal ve rahatına kâfil olmuş bir de mader-i vatan vardır ki bizden evladının teksir ve terbiyesine ve istiklal ve rahatının hıfzına hizmet talep ediyor.

Biz ibadet-i ilahiyeye bedel pederimize isyan mı göstereceğiz? Marifet-i sun için sila-i rahim hususunda olan gafletimizi mi arzedeceğiz? Hizmet-i dini, ailemize hizmet etmemekten ibaret mi bileceğiz? Şefkat-i ibat yerine veraseti kendimize intikal edenlerin mevtini temenni ile mi meşgul olacağız? Uhuvet-i insaniyeyi kardeşlerimizi birkaç kuruş için zaptiyeye vermekle mi öğreneceğiz? İnsaniyete bu türlü aileler teşkiliyle mi muavenet edeceğiz?

Ebna-yı vatanın teksirine çocuklarımızı daha rahm-i maderden öldürmekle ve doğanlarını Körükçüoğlu macunu veya afyon şurubu ile tessim etmekle, vücutlarımızı müskirat denilen zehr-i müzmin ile helak eylemekle mi hizmet edeceğiz? Çocuklarımızın terbiyesine daha kendimiz evladımızın hakkını öğrenmemekle mi muvaffak olacağız? Kendi istiklalimizi birkaç kuruşa feda etmekle mi vatanın istiklalini hıfzeyeleyeceğiz? Kendi hanelerimizden rahatı selbeylemekle mi vatanın rahatına muavenette bulunacağız?

Bir mülkün evleri bir evin odalarına benzer; her odasında bir nefret-i daimiye ve kavga-yı ruzmerre cari olan hanelerde rahat mı olur? Mamuriyet mi kalır? Saadet mi husul bulur?

İntibah, intibah ki içinde bulunduğumuz sefineyi ardı arası kesilmez intizamsız hareketlerle biz mehlike-i iğtiraka düşürüyoruz, sonra ruzigâra kabahat buluyoruz.

(İbret, Sayı 56, 19 Kasım 1872)

Kemal'in Gelibolu'dan Dönüşü

Kemal'in Gelibolu'dan İstanbul'a ancak 26 Aralık 1872 çarşamba günü döndüğünü gazete haberlerinden öğreniyoruz. Resmi işini aktarma işlemlerinin, pek sık olmayan nakil işinin ve özellikle o kış İstanbul'da olan şiddetlice bir fırtınanın bu gecikmeye yol açtığını kestirebiliriz.

1873 yılı basın için pek hayırlı denecek bir biçimde başlamıyordu. Hükümet, ocağın ilk on beş günü içinde bir gazeteyi bütün bütün kapattığı ve üç gazeteyi de çeşitli sürelerde tatil ettiği gibi, o zamana kadar basımevlerinin özgürce basmakta olduğu yapıtların, basılmadan önce denetlenip izin alınmak yöntemini koymaya kalkıştı.

Kapatılan gazete *Diyojen*'di. Tatil için dayandırılan da Kararname-i Âli'ydi.

"Diyojen gazetesini mizaha mahsus bir gazete olduğunu bahane ederek adab-i umumiye ve kaide-i hükümetin cevaz göstermeyeceği bir yolda idare-i lisan etmeyi itiyat etmiş ve tashih-i usul etmesi için defaatle ihtar ve tembih ve birkaç kere tatil edilmiş ise de gene mesleğinde ısrar ve 179 ve 180 ve 182 numaralarında dahi bazı zevat-i fihamın [yüce zatların] şan ve haysiyetine dokunacak isnadâtı şamil imzalarıyla sahte mektuplar neşretmek feciasına kadar ictisar [cesaret] etmiş olduğuna ve bu hal ise devamı asla caiz olmayacağına bi-

naen 12 Mart 1867 tarihli kararname mucibince işbu tarihten itibaren külliyen fesh ü ilga kılınmıştır.”

Ebuzziya, *Hadika* gazetesine koyduğu bu Matbuat Kalemi bildirisinin altına bir görüş ekleyerek (Sayı 44, 13 Ocak 1873) kararname noktasına karşı çıkıyor ve diyor ki:

“Vakıa hükümet bir gazeteyi kanunen [*yasal olarak*] bihakkın lağvedebilir; lakin hükümet Girit meselesinin devamına mahsus ve muvakkat bir karar ile gazete tatil ve lağvetmek bihakkın dahi olsa zihinlere hadşe vermektedir [*tırmalamaktadır*].

Eğer *Diyojen* kanunen feshedilmiş olsa idi, hasbi [*karşılık beklemeksizin*] olan şu muahezeciğe [*küçük eleştiriye*] de hakkımız olmazdı; fakat bu yolda kapanışı bizce de bazı mütalaalar hâsıl eyledi. Yavaş yavaş idrak ediyoruz [*algılıyoruz*] ki memleketimizde *Hakayik*’in mesleğini iltizam etmedikten sonra hiçbir gazeteye namusuyla devam etmek müyesser [*kolay*] olamayacaktır. Öyle bir meslek-i gareze [*düşmanlık tutumuna*] sülûk [*katılma*] ise bizim harcamız olmadığı için bu gidişle *Hadika* ile *İbret*’in dahi tatile memur edilmesi şüphesizdir.”

Kuşkusuz bu fıkrada *Hakayik* için kullanılan ağır sözler o gazeteye yazanların karşılığına yol açıyor; hatta iki gün geçmeden, yine böyle şeylerin çoğunda olduğu gibi, hükümetin işe karışması bir bildiriyle kendini gösterecek kılığa giriyor:

“Mülga *Diyojen*’in münderecatı [*içeriği*] vesilesiyle *Hakayik* ve *Hadika* gazeteleri beyinde [*arasında*] açılan muhaverede *hadd-i marufu* [*bilinen sınırı*] *tecavüz edildiği* ve bu yolda herhangi taraf ısrar ederse mesul olacağı ihtar olunur.” (*Hadika*, 16 Ocak 1873).

Diyojen’in ilgasından sonra *Letaif-i Asar* ile *Mamol* gazeteleri ikişer ay, *Hayrenik* de üç aylığına kapatılmıştı.

Courrier d'Orient gazetesinin bu olaylardan söz açarak "İstanbul'da matbuatın zuhurundan beri gazeteler bu derecede şiddet görmemiş idi" diye yazdığı bir fıkraya Ebuzziya yine Hadika'da yanıt verirken, Âli Paşa zamanında *Utarit*, *Vatan* ve *Muhbir* gazetelerinin üçünün de aynı günde kapatıldığını anımsattıktan sonra, İstanbul'daki yabancıların ve Müslüman olmayanların çıkardıkları gazetelerin durumunu anlatıyor ve bütün bu durumların, gazetelerin düzenli bir yasa altında olmamasından ileri geldiğini söyleyerek "Herhangi şey intizamdan çıkarılıp da örf altına alınırsa menfaat değil mazarrat görülmek tabiidir" yargısına varıyor. Ardından Fransa'da III. Napoléon tarafından hükümetinin ilk zamanlarında başlatılıp da son dönemlerinde, yine Âli Paşa'nın deyişiyle basının "inanının ıtlak" [dizgininin bırakılması] zorunluğunda bulunduğu sırada, Âli Paşa'ca, burada uygulanmaya kalkışılmış bir yöntemin sürdürülmesine karşı çıkıyor.*

Kemal, İstanbul'a dönüşünden sonra da yine B.M. simgesi altında yazı yazmaya devam ediyordu. Bazı yazıları ceza hak-

* Osmanlı ülkesinde doğrudan doğruya basınla ilgili ilk düzenleme, özel gazetele-
rin çoğalması üzerine, III. Napoléon'un Basın Yasası'ndan esinlenerek 31 Aralık
1864'te çıkarılan, oldukça baskıcı, Matbuat Nizamnamesi'dir. Bir çeşit Basın ya-
sası olan bu Nizamname, genelde 1908 Meşrutiyet'ine dek yürürlükte kalmıştır.
Ancak, Yeni Osmanlıların yurt içinde ve dışındaki yoğun yayınları, devleti yöne-
tenleri bu Nizamname'nin yetersiz kaldığı düşüncesine yöneltmiş, Matbuat Ni-
zamnamesi yürürlükte kaldığı halde, bunun yanı sıra, 12 Mart 1867'de Âli Paşa
tarafından Girit sorunu bahane edilerek ve "geçici" olduğu belirtilerek hüküme-
tin istediği gazeteyi istediği zaman tümüyle kapatmak ya da istediği süreyle "ta-
til cezası"na uğratmak yetkisi tanıyan bir hükümet kararnamesi yayımlanmıştır.
Yeni Osmanlıların, "âli" sözcüğünün iki anlama da gelmesi üzerinde oynayarak
"âli =yüce, Âli (Paşa)" diye alay ettikleri bu kararname, Türkiye'de basının uzun
süre işbaşındaki hükümetlerin keyfi kararlarıyla yönetilmesi dönemini açmıştır.
Gazeteler "ihtar(name)"lerle tatil edilmiş ya da kapatılmıştır. Bu "ihtar" yönetimi
de yine III. Napoléon'un 2 Aralık 1852'deki hükümet darbesi üzerine basına uy-
gulamaya başladığı "avertissements" ("uyarılar") yönteminden esinlenmişti. Ne
var ki, Âli Paşa'nın bu yöntemi koyduğu aynı tarihte, III. Napoléon, muhalefetin
ve kamuoyunun baskısıyla "avertissements" yönteminden vazgeçerek özgürlük-
çü yeni basın yasasının hazırlıklarına girişmişti bile. Âli Paşa'nın, kendi esin kay-
nağı olan III. Napoléon'un "basının dizginini özgür bırakmak zorunda kaldığı"
diye belirttiği ve Ebuzziya'nın değindiği olay budur. (N.Ö.)

kına dair hukuki fikirler, kıraat ve imla meselesine dair terbiye-
vi fikirler, vergiler, masraf ve iradımız gibi mali konularla ilgili
yazılardı. 15 ocak tarihli *İbret*'te "*Türkçe Matbuat*" başlığıyla ba-
sının ülkede geçirdiği kısa yaşama genel bir bakış attı ve so-
nunda 20 ocakta "Kemal" imzasıyla bir yazı yayımladı ki, o
vakte kadar "*şahsi, mevki ve zaman icbarıyla*" basında adının gö-
rünmediğini, fakat bu tarihten başlayarak gazetenin yönetimini
ele aldığını açıkladı. Kitap sansürünün ilk kurbanı olan *Evrak-i*
Perişan dolayısıyla savaşıma başladı. İleride örneklerinin bu-
lunduğu bu konuda ayrıntıları görülecek olan bu savaşım, *İb-*
ret'in 6 şubattan başlayarak bir ay tatiline yol açtı (28 ocakta da
Hadika iki aylığına tatil edilmiştir.)

Bu tatil müddetinde Kemal, *Vatan yahut Silistre* oyununu
hazırlamakla geçirdi. Çünkü daha Gelibolu'da bulunduğu son
zamanlarda, İstanbul'da arkadaşlarından kimilerinin o sırada
tek tiyatro olan Güllü Agop Efendi'nin Osmanlı Tiyatrosu'nu
ilerletmek için bir kurul oluşturdıklarını haber almış, hatta bu
iş için oradan yazdığı bir makale 28 Aralık 1872 tarihli *Hadi-*
ka'nın 33. sayısında "*Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlar*" başlığıyla
çıkmişti. Sonra *İbret*'te de imzalı imzasız yazılar yazdı. Provaları
ve özellikle oyuncularının söyleyişlerini düzeltmekle meşgul
oldukları bu tiyatroda Ebuzziya'nın *Ecel-i Kaza* ve direktör Ali
Bey'in *Ayyar Hamza* 26 Ocak 1873 akşamı, Hariciye Nazırı Halil
Şerif Paşa korumasında olarak oynanmış, sadrazamın koruma-
sında olarak Dârüşşafaka yararına *Paris Fukarası* oyununu yine
bu kural gözeterek hazırlatmış, 30 Martta da Ahmet Mithat'ın
Eyvah! oyunu oynatılmıştı.

31 martta çıkan *İbret*'te Kemal'in "*Tiyatro*" adlı bir makalesi
vardır. Bütün yazılarında olduğu gibi, tiyatronun gereğini ve
Avrupa ülkelerinde olan ileriliğini anlattıktan sonra der ki:

"Velinimet-i hakiki bildiğimiz hazret-i millete her
türlü hizmetten çekinmemek azm-i kavisinde [güçlü
kararında] bulunan birtakım erbab-i kalem [yazarlar]
eğlence tedarikini dahi deruhte eylediler [üstlendiler].
Her biri bu tiyatro hakkında serbesti-i mütalaatını [gö-

rüşlerinin özgürlüğünü] muhafaza ile beraber terakki maksadına çalışmakta birbirinin ittifakından gene ayrılmadılar.

Bu abd-i âciz dahi min-gayr-i istihal [*layık olmadığı halde*] müessislerinden [*kurucularından*] bulunduğum halde tiyatronun ilerlemesine hizmet için akdettiğimiz encümenin [*kurulun*] zuhuru daha iki ay olmadan hal-i hazırca [*şimdilik*] ehemmi-i umur [*işlerin en önemlisi*] olan telaffuz [*söyleyiş*] derslerinde elde edilen ikdamlar hayli neticeler gösterdi. Gelecek sene verilecek oyunlarda telaffuzun hiç bizim söyleyişimizden fark olunmayacağını kaviyen [*kuvvetle*] ümit ediyoruz.

Gayret-i kemalini tarife hacet görmediğim arkadaşlarımdan Mithat Efendi *Eyvah* isminde bir oyun tertip etti, dün gece oynandı. Züvvarı [*ziyaretçileri*] memnun ettiğinden eminiz.

Asar-i âcizanemden *Vatan yahut Silistre* unvanlı oyunun tertip ve talimi hitam buldu. Birinci defa olmak üzere önümüzdeki salı akşamı yani çarşamba gecesi icra edilecektir.

Gene asar-i âcizanemden *Razıdil** namında diğer bir oyun var. Arkadaşların himmetiyle Fransızcadan bir dram, iki komedyâ tercüme olundu, daha ufak tefek şeyler de yazılıyor. Tiyatro mevsimi bitmeden evvel talimi hitam bulan [*sona eren*] olursa oynatılacaktır. Hele encümen gelecek sene bir hayli asar ile iptida edeceğini [*başlayacağını*] şimdiden vaat eder."

Yazının iyimser ve gelecekle ilgili çok umutlarla dolu satırları, yazıldığından kırk sekiz saat sonra değişiyor.

1 Nisan 1873 salı akşamı *Vatan* oynadı. Kazandığı rağbet çok büyük oldu; oyunu izleyenlerden birçoğu sokaklara dökü-

* Kemal, Magosa'da bitirip basılmak üzere İstanbul'a gönderdiğinde, bu oyunun adı *Gülñihal*'e çevrilmedikçe Maarif tarafından izin verilmedi.

lup İbret gazetesi yönetimine giderek Kemal'i aradılar. Çarşamba ve perşembe günleri hep bu coşkuyla geçti.*

5 nisan cumartesi günü *İbret* gazetesi kapatıldığı gibi, yazarları da Bab-i Zaptiye'de tutuklandılar. 9 nisan çarşamba gününü de sürgünlük sürelerini geçirecekleri yerlere gönderilmek üzere Hıdiv Kumpanyası'nın Mısır vapuruyla Çanakkale'ye doğru yola çıkarıldılar.

İşte böylelikle, 13 Haziran 1872'de yayımlanmaya başlanan *İbret* gazetesi son sayısının çıktığı 5 Nisan 1873 tarihine kadar dokuz aydan biraz fazla süren zaman içinde 132 sayı yayımlanmış oldu.

* "Silistre oyunu tiyatro sanatına ait havas ve mezayadan [özellikler ve erdemlerden] isterse bin defa hariç, yüz bin fersah bait [uzak] bulunsun; fakat tasvir-i necdet [yiğitlik betimlemesi] gibi, istihkar-i mevt [ölümü küçümseme] gibi havas-i hamaset ve recüliyetten [yiğitlik ve erkeklik özelliklerinden] olan secayayı [karakterleri] ve hususa [özellikle] milletin hissiyat-i vatanperveranesini tercüme eden o eser, mevki-i temaşaya konduğu o geceden itibaren iki ay zarfında kırk yedi defa tekrar olunmuş ve İstanbul'dan ib'adımızdan [uzaklaştırılmamızdan] sonra Sultan Abdülaziz bile bir iki kere huzurunda icra ettirdiği gibi İzmir'de, Selanik'te ta Sultan Murat'un cülusuna [tahta çıkışına] kadar üç sene zarfında belki beş yüz kere oynanmış ve üç aydan ibaret olan ahd-i Murat Hani'de ise iki üç günde bir defa Kuru ve bağlarbaşı ve haftada laakal üç gece Gedikpaşa ve Konkordiya Tiyatrolarında icra edilmiş..." (Ebüzziya, *Süleyman Naif Beyefendiye*, 21 Mayıs 1908)

27. Medeniyet

Medeniyet kelimesi Avrupa ile olan ihtilatımızdan sonra lisan-i avama düşen tabirattan olarak, vatanımızda pek çok adamlarca maksid-i âliyeden olduğu gibi, birtakım fırkacılar da yeni çıkma fuhşiyatı tayinde kullanılır tabirat-i tehekküm-den madut olmuştur.

Biraz düşünelim: Acaba medeniyet sahihan levazım-i insaniyeden mi? Yoksa su-i ahlakın tevellüt ettiği zevaid-i muzırradan mı madut olmak lazım gelir?

Hiç şüphe yoktur ki medeniyet bazılarının ve hususıyla bizim eski hükemanın tarifi gibi, insanın içtima üzere yaşaması manasına alınır ise hayat-ı beşer için levazım-i tabiiyedendir. Bir çocuk süttan kesilir kesilmez tay veya buzağı gibi başıboş salıverilmiş olsa uğrayacağı bin türlü muhataradan kat-i nazar kendini iâşe edecek rızık tedarikinden âciz kalır, açlığından ölür.

Kudretin tabiat-i beşere ihsan ettiği istidad-i terakki dahi infirat üzere taayyüş halinde meydana çıkmamak zaruri olmasına bakılırsa insanın temeddüne ihtiyacı bir kat daha sabit olur.

Eğer Diyojen infirat üzere yaşar bir kavim içinde zuhur etseydi, elbette içinde yatacak bir küpe malik olduğu için milletin en bahtıyarı addolunmak lazım gelirdi.

Fenn-i siyaset nazarında ise medeniyet içtima değil, asayiş-te kemal manasını ifade ettiği için bu mefhuma göre ebna-yi beşere zaruri lazım mıdır, değil midir? Oralarını tetkik etmek isteriz.

İnsan kendini âdat ve hayalattan tecrit eyler de ahval-i âlemini itidal-i dem ve huzur-i fikir ile düşünürse *asayiş* lafzını layı-

kıyla tahdit edecek tarif bulamaz ve bu cihetle bi-perva diyebilir ki "Çavdar ekmeği yemeye ve toprak üzerinde yatmaya alışmış bir adamın karnını doyurmak ve uykusunu uyumakta gördüğü asayiş, nefis taamlar yemek ve yaldızlı karyolada yatmaya meluf olanların rahatından az mıdır? Ve bu iki türlü maişet arasında fakirin bir lokma siyah ekmekle birkaç arşın kara toprağı bulabilmekten daima emin olduğundan, ganinin ise her dakika elindeki nimetten mahrumiyet muhatarasında bulunduğundan başka bir fark var mıdır? Vücudu ısıtmakta Fransız çuhasının âdi abaya ne rüşhanı olabilir?

"Medeniyet insanı milyonlarla altına malik edermiş. Altın, iştihayı mı ziyadeleştirir? Hayatı mı çoğaltır?

"Medeniyet mermerden masnu saraylar peyda edermiş. O kadar metin binalar ecele mi methal bırakmaz? Hastalığı mı men eder?

"Medeniyet geceleri sokakta gaz peyda edermiş. Allahın güneşi zail olduktan sonra insana göre akrabasının arasına girip de itilaf-i aileden müstefit olmak gibi bir lezzeti terkederek kahve kahve dolaşmakta ne letafet tasavvur olunabilir?

"Medeniyet vapurlar, şimendiferler husule getirirmiş. İkametine bir kulübe ve maişetine iki dönüm toprak kâfi olan bir adamın üç yüz saatlik yerlere gitmeye ve beş on gün denizler içinde kalmaya ne ihtiyacı olabilir?

"Medeniyet telgrafı icat eylemiş. Yanı başındaki odada geçen ahvali bilmeyen biçareye göre Amerika'nın vukuatını öğrenmeye çalışmakta ne mana var? Keza ve keza..."

Bu türlü mütalaa insanın tabiat ve istidadından bütün bütün gaflet eseridir. Görüyoruz ki insan, tevlit kuvvetinde, hemen kâffe-i hayvanatın madununda iken dünyada meşhur ve maruf olan hayvanatın kâffesinden birkaç bin kat ziyade buluyor; ve bu kesret sahra-yi vahşette değil saadet-saray-i medeniyette görülüyor. Bundan bilbedahe sabit olur ki, medeniyet, hayat-i beşerin kâfilidir. Bu sübuttan dahi bizzarure anlaşılıyor ki medeniyet aleyhine kıyam etmek ecel-i kazaya katillerden, haydutlardan ziyade muin olmaktadır.

Bundan başka insanın sây ve fikir ile dünyada izhar ettiği

bunca bedayi öyle bir parça ekmek yemek ve topraklarda yuvarlanıp uyumak için yaratılmış bir mahluk olmadığına burhan-i kâfidir. Binaenaleyh medeniyeti zait görmek insanın hal-kında kudret-i fatıraya abes gibi bir nakısa isnat etmek kabilinden addolunur.

Evet, vücudu çuha, abadan ziyade ısıtmaz. Fakat tabiat-i beşer hüsn ü intizama maildir; çuhanın letafeti giyenlerin o iki meyline tekabül ediyor. Kimseye zararı dokunmayan bir lezzetten müstefit olmak neden şayan-i tayip olabilsin?

Evet, altın hayatı çoğaltmaz. Fakat levazım-i hayatı ikmal eder. Sıtmaya uğramış bir adam tabibe müracaat etmek, iktiza eden mualecatı almak için paraya muhtaç değil midir? İlletin defi için ne yapsın? Kendini köşe başılarına dükkân açan Mağribilere okutarak ve koluna pamuk ipliği bağlayarak mı iade-i sıhhatte çalışsın?

Evet, kârgir binalar ecele, hastalığa mukavemet etmez. Fakat yanmaya yıkılmaya karşı durur; letafet ve mamuriyetle birkaç karn evlada kalır.

Evet geceleri işsiz bir adam için muttasıl ailesini terk edip de sokaklarda eğlence taharri etmekte bir letafet yoktur. Fakat gaz olan yerlerde ashab-i sây ve ticaret geceleri de altı yedi saat işiyle veya alışverişleriyle meşgul olur ve bu suretle ömrü üzerine bir ömür daha katar.

Şimendifer veya vapur ile birkaç yüz saatlik yerlere giden veya birkaç gün deniz üzerinde çalkalananlar ise marifetin bir keramet-i garibesıyla tayy-i mekân etmiş veya postuyla sular-dan geçmiş gibi cihanın ta öbür tarafına giderler, havayic-i hayatı getirirler, vatandaşlarının ayağına isal ederler.

Telgraf kullanan akvam eğer eski dünyada ise yeni dünyada bulunan bir tabibin hazakatinden veya zuhur eden bir vakanın tesiratından hayatlarınca, saadetlerince büyük büyük faydalar görürler.

Bir de insanın hak ve maksadı yalnız *yaşamak* değil *hürriyetle yaşamak*'tır. Bu kadar milel-i mütemeddineye karşı kabil midir ki akvam-i gayr-i mütemeddiine hürriyetlerini muhafaza edebilsinler?

[“Bize şu lazım, onunla kanaat etmeliyiz. Ve, pederlerimizden bunu gördük, onun haricinde ne varsa bid’attir. Dersler, talimler, kitaplar, makinalar, terakkiler, icatlar ne işe yarar? diye diye Hintliler, Cezayirliler gibi, ecanibin kahr ve galebesi altında izaa-i hürriyet, şan-i insaniyete hiçbir suretle yakışır şeylerden değildir.”]¹

Asayiş-i hakikinin kesreti daima meşakk-i sâyin kesretiyle mütenasip olagelmıştır. Medeniyetin her sıkıntısı bir rahat tevilit eder, vahşetin her rahatı bin eziyeti mucip olur. İnsanın havayıcı yalnız arzın kuvve-i nabitesine sığışmak ihtimali yoktur. Onu, olsa olsa, medeniyetin hazine-i iddiharı istiap edebilir.

Hülasa medeniyetsiz yaşamak, ecelsiz ölmek kabilindedir.

Eğer medeniyetin Avrupaca fuhşiyata ve bir güruhun zaruretine verdiği revaç cihetlerine hasr-i itiraz olunur ise bu yolda olan tarizâtı hiçbir âkil yoktur ki teslim etmesin.

Şu kadar var ki fuhşiyat onun avarız-i zatiyesinden değil nekais-i icraatındandır. Çünkü “asayışte kemal” tarifiinde men-i fuhşiyat dahi dahildir. Bir memlekette ki müskirat, itlaf-i nefis ve teksir-i cidal edecek derecelerde şayi olur; bir memlekette ki ilel-i efrenciye ve sıbyan-i maderbehata başağrısı, hayvan yavrusu kadar kesrette bulunur; bir memlekette ki müdahene zerafetten ve yalancılık kârgüzarlıktan madut olur; hasılı bir memlekette ki adap ve ahlak fesat halinde bulunur, asayışte dahi tabiatıyla kemal olamaz.

Hele asayışte kemal, herkesin asayışinde mümkün mertebe kemal demek olduğundan, açlıktan telefât vukubulmak gibi medeniyetin sırf hilafında olduğu, tarif-i medeniyetle zahir olan halleri netayic-i medeniyeden addetmek, nakizeyni birbirine illet ve malul tutmak kadar bedihiy-ül-butlandır.

Bir de farzedelim ki medeniyetin Avrupa’daki hali bin türlü nekais ve seyyiat ile malamal imiş. İktisab-i medeniyete çalışın akvam için tamamı tamamına Avrupa’yı taklit etmek neden lazım gelsin?

Birtakım hakayik-i ilmiye vardır ki dünyanın hiçbir tarafında değişmez, hiçbir yerde su-i tesiri görülmez. Mesela, ticarete de olsa hassa-i inbisata maliktir, hassa-i inbisat nerede olsa va-

sıta-i tahriktir, vasıta-i tahrik nerede olşa sây-i beşere büyük büyük muavenetler eder.

Sây-i beşerin muavenetlerinden nerede olsa istifade olunur.

Şimdi biz tervic-i medeniyeti arzu edersek bu kabilden olan hakayik-i naftayı nerede bulursak iktibas ederiz. Temeddün için Çinlilerden sülûk kebabı ekletmeyi almaya muhtaç olmadığımız gibi Avrupalıların dansına, usul-i münakehatını taklit etmeye de hiç mecbur değiliz.

[Kendi ahlakımızın ilcaatı, kendi aklımızın tasvibatı asar-i medeniyetin fûruatına maaziyadetin kâfidir.

Hatta öyle memul ederiz ki şariat-i İslamiyenin kavaid-i münciye ve mevki ve halkımızın kabiliyat-i fevkaladesi elde iken Kıpt ve Geldan ve yahut İran ve Arap ve Yunan zamanlarında altı yedi kere marifetin Dâr-ül-muallimini ve terakkiyatın merkez-i intişarı olan memalik-i Osmaniye’de iş layıkıyla tutulur ise measir-i bediasına dünyayı hayran edecek yolda bir medeniyet vücuda getirilebilir.]^{2*}

(İbret, Sayı 84, 1 Ocak 1873)

* * *

28. Türkçe Matbuat

Matbuat ki bir ağızdan çıkan sözü dünyanın her tarafına dağıtmak şanındandır, ihtirat-i beşerin eşrefi ve medeniyet-i hazırada görülen kemalin sebab-i aslisi addolunur. Avrupa’da buralardan birkaç asır evvel basmayı istimale başladılar, medeniyetçe buralardan birkaç asırlık mesafe ileri gittiler.

Memalik-i Osmaniye’de basma bundan bir hayli zaman evvel zuhur etmişse de bazı esbap devamına mani olmuş idi. Muahharan devletin mebanî-i azametini tecdide çalışan Sultan Selim’in himmetiyle şimdi elde mevcut olan huruf meydana gelmiştir ki bu eser, asrında zuhur eden ıslahatın fayda ve hususuyla devam cihetiyle en büyük addolunur. Daha sonraları

* 1,2: Bu köşeli ayraçlar arasındaki bölümler *Miintahabat-i Cedide*’de çıkarılmıştır.

Mısır'da Mehmet Ali Paşa ve burada Sultan Mahmud-i sani dahi basmanın terakkisine hayli hizmet ettiler. Hatta onlar zamanında idi ki gerek burada gerek, Mısır'da birer de resmi gazete neşrolunmaya başlamıştı. Sultan Abdülmecid'in evail-i saltanatında buna *Ceride-i Havadis* namıyla bir de nim-resmî gazete ilave olundu.

Fakat bu asarın cümlesi hükümetin semerat-i sâyinden मदut olarak mülkümüzde Türkçe birinci neşrolunan serbest gazete *Tercüman-i Ahval*'dir ki zuhuru Şinasi merhumun iane-i kalemi sayesinde idi. Bu hale muahharan tesis ettiği *Tasvir-i Ef-kâr*'ın gerek serbesti-i matbuata ve gerek edebiyatımıza ettiği hizmetlere nazaran merhum mülkümüzde neşriyatın mucidi ve lisan-i edebin müceddidi addolunur.

İşte basmacılığın bu devirlerinde devletin tasdikine arz olunmaksızın mülkümüzde bir kelime tab'ına cevaz yok idi. Hatta gazetelerin her nüshasına basılmadan evvel kâh Maarif Nezareti, kâh Tercüme Odası, ve kâh daha büyük zatlar bakardı.

Ne kadar ehemmiyetsiz bentler biliriz ki ekser nüzzarın kalemleriyle tashih görmüştür. Hatta Fuat Paşa en ikballi sadaretinde *Tasvir-i Ef-kâr*'ın köpeklerle dair neşrettiği makaleyi iş güç ederek tashihiyle vakit zayi etmekten çekinmemiş idi.

Neşriyat hakkında gösterilen şiddet ise bir derecede idi ki *Ceride-i Havadis* bir kere Avusturya devletine Nemçe Devleti dediği için kapanmak muhatarasına düştüğünü rivayet ederler. Hele zamanınca en mukbil bir zatın mülkümüzde maarifin haline dair bin türlü dualarla, senalarla yazdığı makale neticesinde maarifin muhtac-i islah olduğuna müteallik birkaç kelime bulunduğu için *Tercüman-i Ahval*'in bir ay kadar tatiline sebep olduğunu rey-el-yakin biliriz. *Tasvir-i Ef-kâr*'ın sahibi bulunan Şinasi bundan daha küçük bir sebeple Maarifteki memuriyetinden mahrum edildi.

Ya bu şidetlerin neticesi ne oldu? Gene zamane hükmünü icra etti. Hükümet Matbuat Nizamnamesi'ni* neşretmek mecburiyetinde bulundu.

* Bu konuda 206. sayfadaki dipnota bakınız. (N.Ö.)

Bu hal ile matbuat-i Osmaniye için bir devr-i cedit açıldı. Türk gazeteleri Memleketeyn** ve Girit mesaili gibi mühim işlerde Beyoğlu gazeteleriyle bahis ve rekabete başladılar. Bir taraftan da edebiyatın memulün haricine çıkarcasına gösterdiği terakki yardım eyledi. Halkın günden güne matbuata rağbeti teza-yütte idi. Kendilerine güvenen gençler neşriyatı kalemlerine bir tecrübe-gâh ittihaz ettiler. Taayyüş için devlete bâr olmak istemeyen üdebaya bir sanat-i istifade açılacağı ümit olunmakta idi.

Hayfa ki Belgrat meselesinin zuhuru üzerine gönüllerde galeyan eden ateş-i hamiyet kalemlere dahi sirayet ederek bir günde iki gazete muharrirlerinden mahrum edildi. Arkadan mahut kararname*** yetiştirdi. Bir darbe ile üç gazeteyi birden mahveyledi. Nefiy çıktı, memuriyet suretiyle tağrip icat olundu.

Ya bu şiddetlerden görülen semere vatan gurbete, fıkdan-iriyet hakarete, ima aleniyete tahavvül eylemekten ibaret değil miydi?

Arada üç gazete kapanmış ve neşriyat hiç olmayacak derecelerde şiddetler göstermişken gene İstanbul'da altı yedi gazete birden zuhur etti. Kararname ile fikr-i beşer beyninde bir meydana gir ü dâr açıldı. Gazetelerin kimisi kapandı, kimisi kendi kendine tatil etti; kimi gene çıktı, kimisi çıkamadı. Mamafih fikr-i serbesti günden güne terakkide idi.

Âli Paşa vefat etti. Hükümet neşriyat üzerinde olan şiddetini kaldırır gibi göründü. Tezkiye-i emvata dair her ne söylen-diye hürr-i mutlak bırakıldı. Hatta o münasebetle devlet de usul-i idaresini bütün bütün başka bir surete çevirmekten bahsetmek bile caiz görüldü!..

Nöbet ashab-i hayata gelince gene kararname meydana atıldı. Gene gazeteler kapanmaya ve hatta kendi kendine ka-

* Memleketeyn: "İki Ülke" anlamına gelen bu deyişle, sonradan Romanya'nın çekirdeğini oluşturan Eflak ile Buğdan anlatılır. 15. yüzyılda Osmanlı Devletine bağlanan, voyvodalık ve prenslikle (beylikle) yönetilen bu iki ülke, 1859'da birleştirilmiş; Kemal'in bu yazısından beş yıl sonra, 13 Temmuz 1878'deki Berlin Antlaşmasıyla da bağımsızlık kazanarak Romanya Krallığı olmuştur. Kemal'in burada Memleketeyn sorununun basınının önemli bir rol oynadığını belirttiği dönem, Eflak ile Buğdan'ın sınırlarının ve yapısının tartışıldığı 1856-1859 yıllarını kapsar. (N.Ö.)

** Kararname-i Âli. Bu konuda aynı dipnota bakınız. (N.Ö.)

panmış olanların tekrar intişarına izin verilmemeye başladı. Dalkavuğa dalkavuktur demek adab-i umumiyyeye, gareze marazdır demek “menafi-i devlete” mugayir addolundu. Memuriyet namıyla adam nefyetmek hususu daha ziyade şiddet ve kuvvetle meydana çıktı. Hatta buna, memuru gece zaptiyede hapsetmek ve sabahleyin mahall-i memuriyetine taht-el-hıfz göndermek mahareti dahi ilave edildi. İmdad-i ilahi erişti, gene iş değişti. Hezel ciddin intikamını almaya başladı.*

İnayet-i padişahi muin oldu. Kararnamenin verdiği hükümler keenlemyekûn hükmüne girdi, gene ciddiyat meydana çıktı. Gene hakikatten bahsetmeye imkân bulundu. Hatta bir gazetenin umum heyeti ile mahkemeye davet olunabilecek kadar hakkı dahi tanıldı.

Saltanat-i seniye'nin müsaade ve zamanın ilcaatı ve efkâr-i umumiye'nin himayesi ve fikr-i serbestinin terakkisi bu halde gidip duruyor. Maamafih gene kararname de hükmünü icradan geri kaldığı yoktur.

Tatillerden kat'-i nazar üç ayda iki muteber gazetenin lağvolunduğunu gördük.

Vükela-yi fiham hazeratının efkâr-i hürriyetperveranesini bilenlerdeniz. Binaenaleyh bu garibenin onlardan sadır olmuş bir şey olmadığına emniyetimiz vardır.

Matbuat idare-i behiyesinin fetanet ve hakkaniyetine dahi itimadımız kemal dedir. Binaenaleyh bu nizamsızlığın o taraftan sudur etmediğini dahi itminan-i tam ile iddia edebiliriz.

Ya acaba araya şeytan mı karışıyor? Hayır, şeytanın biçare gazetecilerle ne alışverişi olabilir? Yakinen biliyoruz ki bu hale sebep yalnız bir meseledir. Gazeteler hükümet-i seniye'nin iradatını layıkıyla bilmekten âcizdir. Çünkü bir hükümetin mura-dı ne ise neşrettiği nizamattan bilinir. Elde bir Matbuat Nizamnamesi var, onun da hükmü cari değil... Kararnâme ise yalnız Girit meselesinin devamına mahsus olmak üzere neşrolunmuş idi. Bihamdillah şimdi Girit'te mesele yok. Bir gazeteci yazı yazarken kendine mecnun nazarıyla bakmadıkça o kararnamenin hükmünü nasıl düşünebilir? Yalnız şurasını idrakten bcyan-i

* Bu anlattığı *İbret*'in ilk dönemiyle *Diyojen*'in yayınıdır.

aczederiz ki hükümet-i seniye gazeteleri niçin bir intizam altına almak cihetine meyletmiyor? Zannetmeyiz ki dirayet ve kiya-fetleri müsellemler olan rical-i devlet su-i istimalatın men'inde muamele-i örfiyeyi nizamdan müessir addeylesin. Elde bu kadar da tecrübe var. Elli altmış sene evvel bir köy subaşı istediği yolda adam öldürmeye muktedir de gene her köyde hemen her gün bir büyük cinayet, şimdi vali mahkemenin hükmü olmadıkça bir caniyi hapse muktedir olamıyor, bununla beraber vilayette ayda bir iki cinayet ya vuku bulur ya bulmaz.

Mülkümüzde matbuat kadar şiddetli ceza görmüş hiçbir şey yoktur. Gene matbuatın gösterdiği sebat-i cesurane herkese hayret veriyor.

Matbuat bir nizam altında olsaydı, şimdiki müşkülâtın yüzünde biri mevcut olmazdı. Delildir ki Matbuat Nizamnamesi'nin hükmü cari iken o müşkülâtın binde biri mevcut değil idi.

Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi. Gazeteciliğin zuhurundan evvel sıfatla mevsuf mutabakatını bilenler mülkün en büyük üdebasından madut idi; bugün Osmanlıların bir lisan-i edebi varsa gazeteler sayesinde.

Gazeteler bu hale gelmeden evvel herkes "rimpapa" gibi, "kızıl elma" gibi turrehat ile meşgul idi. Dünyada bir medeniyetin vücudundan ve Devlet-i Aliye politikasının ilcaatından halkça bir itikat hâsıl olduysa hep matbuat sayesinde.

Devlet bir muntazam Encümen-i Daniş açmış olsaydı belki edebiyatın terakkisine gazeteler kadar medar olamazdı. Herkesi senelerce politika talimine çalıştılsaydı belki efkâr-i umumiye-yen gazeteler kadar hizmet edemezdi.

Gazetelere bu kadar şiddet gösteriliyor. Fakat şurasını bilemiyoruz ki şimdiye kadar hangi gazete devletin cüzi, külli dünkü işine sekte getirdi?

Gazetelerin bir münasebetsiz yola gittiklerinden şikâyet olunmaktadır. Ancak Türkçe muharrirler bin türlü yemin etmeler hani olmazlar ki şimdiye kadar hiçbir gazetesi kapatmak için bir kelime yazmamıştır. Gazete ile iştigal edenlerin en zekileri, en tecrübelileri mesuliyet ne türlü makalattan geleceğini tayinden âciz kalıyor. Zaman oluyor ki en şiddetli addolunabi-

lecek bir makale için hiçbir şey denilmiyor; zaman oluyor ki gazeteciler arasında hiç hüküm verilemeyecek bir makale için tatil ve ilga hükümlerine düşülüyor.

Hatta kapanan gazetelere sorulsa yarısı hangi bent için tatil olduğunu bilmez.

Hâsılı kararnamenin hükümleri gazetelerce kaza kurşunu kabilinden olarak, tevarütte dahi kesret olduğundan tabii muharrirlere bir havf, bir tereddüt ârız oldu. Bir derecede ki bazı kere bir gazetenin tatiline kapanması için yazılan sözler sebebiyet vermektedir.

İtikadımızca gazetelerde vücudundan bahsolunan münasebetsizliklere nizamsızlıkla mukabele etmek hükümet-i seniye-nin şan-i adaletine yakışmaz.

Malum bir meseledir ki, ne bulunduğumuz asır içinde ve hususuyla neşriyat gibi en mühim bir meselede muamele-i örfi-yenin tesir ve faydası görülebilir, ne de Girit meselesine mahsus olmak için yapılan kararname ile gazete lağv ü tatil ettirmeye salih bir nizam hükmünü bulmak kabildir.

İşin bir düşünecek yeri de menafi-i nakdiye hususudur.

Herkes gazeteyi taayyüş için çıkarıyor. Hangi gazete kansasa sahibini tabiatıyla maişetinden mahrum etmez mi? Mülkümüzde esbab-i taayyüşün killet-i nev'ine nazaran bu mahrumiyet bir gazete sahip veya muharriri aç da bırakabileceğine şüphe olunabilir mi? Ya dünyada açıklıkla mücazata cevaz var mıdır?

Memalik-i Osmaniye de enva-i cinayatin tertib-i mücazâtına kâfi görülen kanun ve mahkeme gazetelerin tayin-i cezasına niçin kifayet etmesin?

Silah derdest olarak mülke hücum ile halkı isyana tahrik eden haydutlar muhakemeye çekilirken gazeteciler onlardan şeni veya hukuk-i insaniyeden mahrum mudurlar ki görecekle-ri cezada hiç muhakeme külfetine düşülmesin?

Hâsılı devletçe her türlü faideden berî ve gazetelerce bin türlü mazarratı cami olan şu usulde devam ile medeniyetin en büyük saiklarından olan ve mülkümüzde henüz yetişip gelen neşriyatın daha mehd-i zuhurda iken fena-pezir olmasına hü-

kümet-i seniyenin efkâr-i terakki-cuyanesi rıza vermez zannındayız.

(İbret, Sayı 94, 15 Ocak 1873)

* * *

29. Moda

Moda bir kelimedir ki elsine-i ecnebiyeden alınan kelimeler içinde zamanın ihtiyacına en ziyade muvafıktır denilebilir.

Biz vaktiyle daima terakkiye mail bir kavim imişiz. Söğüt nahiyesinden çıkmışız, bu kadar yerleri istila etmişiz. Sonra vukufu iltizam eder bir kavim olmuşuz, bulunduğumuz halde duracağız diye bu kadar yerler kaybetmişiz. Daha sonra pergel haline girmişiz, bir ayağımız daima bulunduğu yerde mihlanıp kalmak istiyor, öbür ayağımız daima öteyi beriyi dolaşmakla uğraşıyor.

Tagayyür halinde daima vukuf isteriz; vukuf halinde daima tagayyür arzusunda bulunuruz.

Başımızdan kavuğu çıkarıp da fes giydirdikleri vakit kıyametler koptu. Şimdi herkese fesi çıkartıp da kavuk giydirmek dünyanın altını üstüne getirmedikçe hâsıl olamaz.

Dikkat olunursa ahlak-i umumiyenin bu tarz-i garibi bir hikamete müstenit görünür. O da şudur ki, halk daha iyi bir şey zuhurundan korkuyor, halin tagayyürünü istemiyor.

Devlet-i Aliye'nin beş altı yıllık tarihi siyasisi düşünüldüğü halde bu iddiamıza bir buhran-i bedihi görünür. Bundan bir buçuk seneye gelinceye kadar hükümetin bir tarz-i idaresi vardı.* Herkes ondan daha güzel bir yol tutulmak kabil olduğunu düşündüğü için her tagayyüre bir mevhibe-i mahsusa nazarıyla bakmakta idi.

Ondan sonra bir tagayyür geldi,** ve herkes memnun ol-

* Âli Paşa yönetimi, 1867-1871. (N.Ö.)

** Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı, 1871-1872. (N.Ö.)

du; fakat tagayyür o kadar sürdü, o kadar büyüdü, o kadar çoğaldı, o kadar ahlak-i millîye ve menfaat-i vatanın aleyhine zuhur etti ki –o tebeddüllere sebep olan halin tebeddülünden başka– her nevi tagayyür vatan için bir musibet addolunmağa başladı.

O hal tagayyür etti,* hâlâ da tagayyür ediyor,** efkâr-i umumiye de o hal ile mütegayyir oldu; fakat tagayyüre asla meylettği yoktur.

Daha iyi bir hal zuhurunu ümit edip de daima tagayyür isteyenler, tagayyürden, daha fena neticeler gördükleri için iki sene evvelki hali bulmağı*** ayn-i saadet, bir sene evvelki hale dönmeğı**** en büyük musibet biliyorlar.

Bundan dolayıdır ki şimdi efkâr-i umumiye bulunduğu yerde durabilmekten büyük terakki göremiyor. Gene bundan dolayıdır ki vatanın ne kadar düşmanı var ise halin bulunduğu derecede durabilmesini istihale düşürmek için her gün bir tagayyür vukuundan bahsediyor.

İki üç sene evvelki ümitleri bugün kim hâsıl eder? Meğer ki Allah... Bir sene evvelki hali bugün kim arzu eder? Meğer ki şeytan...

Biraz daha açık söyleyelim: Üç dört aydan beridir her gün işitilmekte olan mütenevvi mezhep "mesele"leri nedir? İzornik "mesele"si nereden çıktı? ... "Mesele"si, ... "mesele"si neden peyda oluyor?... Devletçe mesele yok, memleketçe mesele yok... Gene her gün bir meseleden her gün bir tagayyürden bahsolunuyor!!! Sebep konsilitçiler***** ise... ne diyelim? Yok... "bazıların zannı gibi" nail-i ümit olamayacağını bilenler nail-i emel olacağını ilan ile teselli bulmakta iseler... gene ne diyelim?

Yalnız şuracığını efkâr-i umumiyyeye ihtar ederiz ki sürüp gitmekte ve daima tekerrür etmekte olan yalanlara inanıp durmak neden lazım geliyor? Otuz yıldır bu kadar vaatler işitiyo-

* Mithat Paşa'nın sadrazamlığı, 1872. (N.Ö.)

** Rüştü Paşa'nın sadrazamlığı, 1872-1873. (N.Ö.)

*** Âli Paşa'nın zamanını, 1867-1871. (N.Ö.)

**** Mahmut Nedim Paşa zamanına, 1871-1872. (N.Ö.)

***** Konsolide denilen devlet senet ve tahvillerinin alım satımıyla uğraşanlar, hava oyuncuları. (N.Ö.)

ruz... Dört beş ay da tebeddül havadisi işitsek ne lazım gelir? Vatanla hiç münasebeti olmayanlar bizimle eğleniyor. Güya öyle dört aydan beridir bir yalana inanıp durduğumuz korktuğumuzdan imiş!!!

Bir gazetenin kararname meydanda dururken beyan-i efkâra ne kadar tereddütler içinde cesaret edebileceğini dünkü numaramızda bir dereceye kadar beyan etmiş idik... * Şimdi meramımızı tamamıyla anlatamadıksa mazur tutulmamız lazımgelir.

Biraz daha izah-i merama cesaret edelim mi?... İşitilen büyük büyük tevcihat sözleri yalandır, ashab-i hırs ve gazez ihtiraatındandır.

Vesselam.

(İbret, Sayı 95, 16 Ocak 1873)

* * *

30. [Başlıksız]

Kendimi vatan hizmetkârlığı için doğmuş bilenlerden olduğum gibi bu vazifeyi ifaya yazıdan başka kendimce bir vasıta bulamadığımdan elimde kalem tutmağa kudret hissettiğim günden beri gazeteciliği ihtiyar etmiş idim.

Gazeteciliğe başladığım zaman bu meslekte her gûna ketm-i efkâr için vicdan ile dövüşmek veyahut bir söz için bin türlü muaheze görmekten başka semere yok idi.

Neşriyata başladığım zamanlar devletten maaşı olmayan bir gazetenin masraf defterlerini görenler basma masrafı vermek için yazı yazmağı merak etmiş adamların vücuduna zahip olurdu. Memlekette bir gazetenin yevmiye altmış nüsha sattığı görüldü. Gene gazete yazmak isteyenler gazete başında bulundu.

Garip bir haldir ki devlet gazetelere nazar-i ehemmiyetle bakmağa başladıktan sonra halk da gazetelerin ehemmiyetli bir

* 28 sayılı "Türkçe Matbuat" makalesi.

şey olduğunu anladı. Üç yüz nüshayı hadd-i intihâ addeden es-habı kalem üç bin nüsha ile iktifa etmez oldu... Sonraları şiddet tezayüt ettikçe rağbet de tezayüt eyledi.

Bugünkü günde bir adam âdeta kalemine dayanarak ge-çinmeği göze alabilir.

Vakıa Kararname-i “âli” gazetelerin başına kaza kurşunu yağdırmak için bir nevi mitrayöz [*aynen*] hükmünü aldığından hâlâ memlekette hiçbir gazetenin yarına kadar yaşamağa ümit-var olabildiği yoktur. Mamefih efkâr-i terakkinin buralarca hâ-sıl ettiği maişet-i ahrarane arzuları genc gazete ile geçinmek he-vesini gençlerimizce makasid-i âmmeden olabilecek bir derece-ye getirmekten hâli olamıyor. Ben de nefsimce gazete ile taay-yüş edebilmek arzusunda bulunanlardıyım. Fakat gazete me-dar-i maişet olmamak değil mani-i maişet olsa gene gazetecilik-ten keff-i yet etmeği gönlüm istemez.

Gazete, vatani bir meclis-i ülfet haline getiriyor. Öyle bir meclis ki içinde herkesin meramını istima müşkül ise herkese meramını isma eshel-i umurdur. Hal böyle iken gene biraz za-mandan beri neşriyatta namım bulunamadığı için hakikaten müteessifim. Buna ise birbirini müteakip icbar-i şahsi ve icbar-i mevki ve icbar-i zaman gibi birkaç kuvve-i galibenin pençesine düştüğüm sebep olduğundan zannederim ki halkın nazar-i in-safında özrüm kabul olur.

Hususıyla elimden geldiği kadar kendimi neşriyattan çek-memeğe de çalışmış idim...

Şimdi iktidarsızlığımı itiraf ile beraber gene *İbret*’in idare-i tahririyasını deruhde eyledim.

Yalnızlık cihetiyle o kadar büyük bir gazetenin her parçası-nı gözden geçirmeğe belki muktedir olamayacağımdan görülecek hatayıttan dolayı şimdiden istifa-yi kusur ederim.

İbret’i çıkarmaya başladığımız zaman “istikbalimiz emin-dir” demiş ve buna birkaç delil dahi göstermişim. Zamane o iddianın hakkaniyetine bir burhan-i bedihi ilave eyledi. Yani on bir aylık bir idare* geçirdik ki Devlet-i Aliyenin Kazak süngüle-

* Mahmut Nedim Paşa’nın ilk sadrazamlığı dönemi, 1871-1872. (N. Ö.)

ri Silivri'de*; süvari bayrakları Kütahya'da** görüldüğü zamanlar bile o kadar şiddetli bir buhran geçirdiği yok idi. Allah devleti o muhataradan da hıfzeyledi. Bugün istikbalimiz gibi halimiz de emindir. Tagayyür istidad-i devlette değil rical-i hükümette bile görülmüyor. Hükümetin tagayyür-i halini düşünmek şimale; rical-i hükümetin tagayyür-i halini düşünmek ise şimal taraftarlarına inhisar eyledi.

Bununla beraber gene kimse bulunduğumuz halde kalmak istemez. Fakat herkesin arzusu bir devir ve teselsül içinde dönmek değil ileri gitmektir. İstikbalimizin ilcası da onu iktiza eder. Halimizin bekası da ona muhtaç görünür. İlerde izah-i meram ederim.

(İbret, Sayı 97, 20 Ocak 1873)

* * *

31. [Başlıksız]

İbret gazetesi şimdiki idare-i tahririyenin eline geçip de bu şekil ve heyete girdikten sonra on dokuzuncu numarasında bir sekte-i tatile uğramakla beraber bihamdillah-i teala geçen perşembe günü (24 Ocak 1873) yüz numarayı doldurdu.

Bizce bu miktar bir cilt itibar olunmakla onda tutulan mesleğin ve o meslekte görülen hallerin bir hülasasını efkâr-i umumiyenin nazar-i takdirine arz etmeği münasip addederiz.

Hamiyet ve dirayetleri –bazılarca meçhul bazılarca muhtac-i imtihan olsa bile– efkâr-i umumiyenin tasdikine mazhar olan birkaç arkadaşarımla [aynen] beraber bundan takriben dokuz on ay evvel bir gazete neşrini arzu etmiştik. En büyük ümitgâhımız istikbal olduğundan bu gazeteye *İstikbal* namı vermek istedik. Tenzilen [“tenezzülen” olacak] ve gazetecilikte sebkât eden tecrübelerime hürmeten arkadaşlarım idare-i tahri-

* 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı sırasında. (N. Ö.)

** 1833'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusunun Kütahya'yı ele geçirmesi. (N. Ö.)

riyece bu abd-i âcizi öne atmak arzusunda bulundukları için nam-i kemteraneme olarak o isimde bir gazete neşrine mezuniyet itasını havi Hariciye ve Maarif Nezaret-i Celilelerine istidalar takdim olundu. Nezareteynin ikisi tarafından dahi istidamız hüsn-i kabule mazhar oldu. Terviç edildi. Sür'at-i mümkün ile muamelat-i lazimesi icra buyruldu. İş oradan usulü üzere Bab-i Zaptiye'ye intikal eyledi. Bab-i Zaptiyece dahi iktiza eden muâmelatın ifasında bir gûna suubete düşülmedi.

Nihayet evrak Bâbîali'ye geldi. Netice-i karar makam-i sadaretten istizana muhtaç görüldüğü için vuku bulan müracaat üzerine *İstikbal*'in çıkamayacağına dair kat'iiyen cevab-i yeis alındı!

Halbuki o zamana kadar hiçbir taraftan bir türlü suubet görülmediği halde yalnız rüsum-i lazimenin icrası yoluna bir buçuk ay kadar vakit zayi edilmiş idi. Mamafih eğer istenilmiş olsaydı o cevab-i yeis birinci arzuhalimizin takdim olunduğu gün dahi verilebilirdi!

Her ne hal ise biz zihnimizde gazete çıkarmaya katiyyen karar verdiğimiz için bu maksadı istihsal edebilecek esbabın hiçbirine müracaatta kusur etmedik. Akıbet *İbret*'i bulduk, neşre başladık.

(*İbret* elime geçtiği zaman birçok defa kapandıktan sonra açılmağa mezun olduğu bir vakit idi. Gazetenin bu hali kendimce bir medar-i ihtiraz olmadıktan başka *İbret* unvanını nazarımda hemen *İstikbal* tabiri derecesinde kıymettar eylemiş idi.)

Birinci nüshamızın mukaddemesinde beyan olduğu, ikinci ve üçüncü nüshalarımızda dahi tekrar eyledildiği (?) veçhile biz gazeteyi taayyüş için çıkarmış idik. Şu kadar var ki gazetecilikte aradığımız taayyüş bir maişet-i ahrarane idi.

Vatanımca en büyük terakkiyi edebiyatta ve edebiyatça en büyük terakkiyi gazetelerde gördüğüm için o yolda yaşamayı mevcut olan esbab-i taayyüşün birçoğuna tercih etmiş idim. Felek müsait olmadı. Gazete çıkar çıkmaz devlet hizmetinde kullanılmaya istihkakımız hakkında bin taraftan bin türlü sözler çıkmaya başladı. Bir iki gün içinde bu istihkak iddiası arkadaşlarım hakkında dahi ulum-i mütearifeden, müsellemtan, bel-

ki bedihiyattan oldu. Bayağı bizlerce devlet hizmetine girmek vatan hizmetinden kaçmak hükmünde bulunduğu herkesin lisanında dolaşır dururdu.

Hatta ezkiyadan biri: “Siz gazetecilikte birkaç gün daha ısrar ederseniz memuriyet kabul etmemeye, askerlikten firar hükmünü verecekler” demiş idi.

Mamafih devlet hizmetinden kaçınmak ne benim, ne de arkadaşlardan birinin hayal ve hatırına gelmiş idi.

Vakıa biz o zamanlar hizmette bulunmadık, fakat buna sebep yalnızca bir memuriyette bulunmak için beyan-i acz ü fakr ile hizmet namına nan-pare istidasına görülen ihtiyaç idi.

Hasılı biz hizmetten kaçmadık... Yalnız memuriyet dilenmek elimizden gelemedi.

İbret ise günden güne ehemmiyetini arttırmakta olduğu için hizmetler, memuriyetler heyet-i tahririyenin ayağına gelmeye başladı. Belki âdeta gölge gibi yüz çevirsek de arkamızdan ayrılmaz oldu.

Biz vuku bulan teklifatın hiçbirine mutavaattan başka bir hal göstermedik. Çünkü cümlesi devlet namına idi. Fakat cümlesini nazar-i hakaretle gördük. Çünkü hiçbirisi bir garaz-i mahsustan berî olmadığı indimizde muhakkak idi.

Bir taraftan bu haller cereyan etmekte ve diğer taraftan *İbret* gene mesleğinde devam edip gitmekte iken “Garez Marazdır” unvanıyla 19 numaralı nüshamızda neşrolunan bent üzerine gazete birdenbire dört ay müddetle tatil olundu.

Gelen emr-i resmiye nazaran gazetenin tatili “*menafi-i devlet ve adab-i umumiyeye mugayir*” harekette bulunduğundan imiş. Bu söz bizce kabul olunmayacağını ilandan hiçbir vakit geri durmayız. Eğer öyle bir cerime ihtiyar etmiş olsaydık o vakitler halk nazarında şehid-i sadakat nazarıyla mı görülürdük? Eğer öyle bir cerime ihtiyar etmiş olsaydık menafi-i devleti muhafaza için teşkil olunan makam-i sadaretin o vakitler sahibi bulunan zat* menafi-i devlet aleyhine söz yazan muharrirleri –tahtelhıfız göndermek ve hapsedmek derecesine kadar cebir ve zor istimal ederek– devlet memuriyetlerine mi tayin ederdi?

* Mahmut Nedim Paşa. (N. Ö.)

Gazete hakkında gösterilen şiddet bir derecede idi ki *İbret*'in tekrar zuhurundan ümitler münkati olmak mertebesine gelmiş idi. Mamafih biz gene fütur getirmedik. Gene müddet-i tatilin hitamında gazetemizi neşretmek azm-i kat'isinde bulunduk.

İnayet-i padişahi dest-gir oldu, o müddeti de bitirmeye ihtiyaç kalmadı.

Gazetemizi mütalaa etmiş olan zevata malumdur ki *İbret* vicdanlarda dolaşan bir fikr-i hamiyetin ayin-i in'itafıdır. Hiçbir vakit tebdil-i meslek etmedi. Hiçbir vakit sahifelerini taraftarlık seyieleriyle lekelemedi. Bundan böyle dahi ilamaşallahüteala o meslek-i sadakatte devam edip gidecektir.

Avave kabilinden olan itirazlar bir tarafa bırakılırsa şimdiye kadar *İbret*'in mesleğince yalnız bir tariz işitiyoruz. O da kulanılan lisanı şiddetli görmekten ibarettir. Fikr-i sadakat tezviri tabirler altında saklanamadığı için biz kendimizi daha nazik bir lisan peyda etmekte aciz görüyoruz. Lisanımız ne kadar sert olsa vatanın menfaati için türlü menafi-i zatiyesini feda etmek ve milletin edebiyatına hizmet eylemekle meluf olan adamları menafi-i devlete ve adab-i umumiyyeye mugayir hareketle itham eden lisan-i resmiden şedit değildir.

İbret'in tab'inca pek çok kusurlar oldu. Bu da tadadıyla hal-kı tasdie etmeyecek birçok esbaptan neş'et eyledi. O hususta ıslah-i hale elden geldiği kadar çalışılmaktadır.

İbret tuttuğu cadde-i istikamette ve efkâr-i umumiye hakkımızda ibraz ettiği himayet ve inayette devam ettikçe vatana hakikaten hizmetle şeref yap olacağımızdan eminiz. Şuna en ziyade müteşekkiriz ki iki üç günden beri en celil ve âlî bir makamdan dahi tuttuğumuz meslek hakkında min gayr-i istihkak eser-i tahsin istidlal ediyoruz.

(*İbret*, Sayı 101, 25 Ocak 1873)

* * *

Kitap Sansürü Sorunu

Kemal'in Gelibolu'dan dönüşü ve *İbret* gazetesi yazı kurulu başına bir bildiriyle geçmesi, bir yandan da kitaplarından kimilerinin yeniden basılmaya hazırlanması, hükümete kitap konusunda önlem almayı düşündürdü. Gazete yayımının tatil cezası vardı. Dolayısıyla bürokratlar işe giriştiler ve 1273 tarihinde yapılmış olan bir kitap basımı bir de Basmahaneler Nizamnamesi buldular. Bunun bir maddesini yorum yollu uygulamaya geçirmek istediler. İlk iş olarak da Ebüzziya'nın, kendi basımevinde basıma hazırlandığı *Evrak-i Perişan*'ın yayımının durdurulması için Zaptiye'den bir bildiri yapıldı. Bu arada Ahmet Mithat'ın yayımladığı *Dağarcık* için de aynı bildiri yapıldı. Kemal bu girişimlerin anlamsızlığı konusunda bir yazı yazdı (Sayı 99). Ertesi gün (sayı 100) bir yazı daha yazdı. Üçüncü yazı (Sayı 103), gazetenin ilan bölümünden başka her yerini kaplayan üç sayfadan fazla ve Kemal'in kısa bir sunuşuyla "*Kalemini dilenci değneği etmek istemeyen erbab-i kalem*" imzasıyla çıktı. Bu makaleler bir hayli coşkuncaydı. Gazetenin o sayıları bir hayli satıldı; hatta 105. sayıda o makalelerin bir kitapçık biçiminde çıkarılacağını açıkladı:

"Umuma ilan:

Evvelden basılmış şeyleri tekrar tabolunmak [*basılmak*] için matbaaya vermiş idim. Aldığım habere göre, kitap ve risale ve saire hakkında zuhur eden memnu-

iyet-i ahireye [*son yasağa*] nazaran bunların bila-ruhsat tab'ına matbaaca cesaret olunamayarak Maarif Nezaret-i celilesine bugün müracaat olunacak imiş. Matbaa Nizamnamesi denilen şeyin derece-i şiddetini ve Meclis-i Maarif'in neşriyat hakkında olan fikri ve niyetini bu müracaatın hâsıl edeceği neticeden anlarız."

109. sayıda Faik imzalı bir makalede Maarif Meclisi'nin kabul etmiş olduğu kimi okul kitaplarındaki yanlışlıklar gösterilerek Maarif Meclisi'nin her çeşit yapıtı muayene yetkisi sorunu söz konusu ediliyor.

Aynı sayıda Ebüzziya'nın da şu ilanı var:

"İlan-i mahsus:

Matbaa Nizamnamesi'nin üçüncü bendini kitap tab'ı hakkında olan Nizamname'nin birinci bendiyle mülga [*kaldırılmış*] bilenlerden, yani kalemını dilenci değneği etmek istemeyenlerden bulunduğum cihetle *Hadika*'da vaat ettiğim cüzdanı yarın ilan ediyorum. Maarif Nezaret-i celilesi bu risalemi (ki en nâfi asarı camidir) muzır görürse zapt etsin, kanuna mugayir görürse kanunen terettüp edecek cezayı icra eylesin. Ben de vaktiyle *İbret*'e hizmet edenlerden olduğum için bu ilanın –sahihien kadrini bildiğim– *İbret*'te neşri-ni niyaz ederim.

Hadika muharriri
Tevfik"

110. sayıda, Maarif ve kitapların Maarife gösterilmeden basılması aleyhinde 103. sayıdaki yazısından dolayı gazetenin tatil edilmesi istenildiği konusundaki fıkrasından sonra gazete bir ay süreyle tatil olundu. Bir ay sonra yeniden çıkmaya başladı (Sayı 111) yine bir "*İfade-i Meram*"la bu işi kurcaladı.

32. [Başlıksız]

Hadika'nın bir nüshasında istihkaksızlığım ile beraber nazari mütalaaya arza cesaret ettiğim *Evrak-i Perişan* ile *Dağarcık*'ın bundan böyle serbestçe neşri men olunması için Maarif Nezareti tarafından Babiâliye bir ihtar vukubulduğuna ve hatta *Hadika* matbaasına *Evrak-i Perişan*'ın basılmaması hakkında Zaptiye'den pusula geldiğine dair bir makale görüldü. Malumat-i mahsusamıza göre bu memnuiyet her türlü asâra şamil olarak Basmahaneler Nizamnamesi'nin izinsiz kitap tabolunmamasına dair olan hükmünü fiile çıkarmaktan ibaret imiş. Yoksa *Evrak-i Perişan* yahut *Dağarcık* meselâ Sâl takvimleri gibi bazılarının kendinde tasavvur ettiği imtiyaz-i mevhumu dokunmaz ki madde-i memnuiyet bu kitaplar olsun. *Evrak-i Perişan* veya *Dağarcık* ne kadar fena olsa Süruri hezeliyatından olsun aşağı ad-dolunamaz ki onların intişarı kitap basmak memnuiyetine bahis olabilsin. Her ne hal ise şimdi Maarif Nezareti'ne gösterilmeksizin İstanbul'da kitap bastırılmayacak demek olur.

Gazetelere bir nizam vaz'ı için edilmedik istida ve iddia kalmamış ve böyle bir nizamın lüzumu âlâ ve ednadan herkesin tasdikine mazhur olmuş iken Matbuat Nizamnamesi'nin ihya-yi ahkâmına olsun bir himmet olunmayıp da hiçbir şey için lüzumu olmayan ve hiç kimsenin hatırına gelmeyen Basmahaneler Nizamnamesi'nin birdenbire meydana çıkmasına taaccüp olunmadı desek yalan söylemiş oluruz.

Gazeteler iş başında olan evliya-yi umurun ef'aline ve devletin en mühim ve nazik olan ahvaline dair muhakemat ve mütalaa iradına iktidarlarıyla beraber hiç kimseye gösterilmeksizin yalnız sahib ve müdürünün mesuliyeti üzerine neşroluna-

bilmekte iken üç yüz sene evvel vefat etmiş bir zatın tercüme-i halini veyahut politika ile hiç münasebeti olmayan bir fennin bazı kavaidini havi olan kitaplar basılmak için teftiştan geçmeye muhtaç tutulmak ağrep değil midir?

Acaba mülkümüzde kitaptan başka menolunacak bir şey kalmadı mı? Nizam-ı mania elbette bir lüzum üzerine yapılır. Acaba hangi kitabın intişarından devletçe bir mahzur tevellüt etmiştir ki Basmahaneler Nizamnamesi'ne müracaat olunuyor?

Bu meydanda bir şeydir ki hiç kimse etrafa neşredeceği bir kitabı Maarife göstermekten çekinmez. Neden çekinsin ki eğer kitabın intişarı menolunacak ise hükümet basıldıktan sonra da menedebilir. Şu kadar var ki bildiğimiz bir zat bundan üç dört sene evvel bir tarihçe kaleme almış ve nüshasını Maarif Nezaret-i celilesine takdim etmiş idi. İki buçuk seneden sonra kitabını ancak istirdat edebildi. Hatta buluncaya kadar define arar derecede müşkülata uğradı. Herkes ise kitabını Maarif Nezaret-i celilesindeki battal torbalarına yadigâr etmek için değil, halka neşreylemek için yazdığından şayet menolunursa çekilecek zarar göze alınarak kitapların istizansız basılması tarafı tercih olunuyor. Bir de Maarif Meclisi takdim olunan eserleri tashih etmekte imiş. Ashab-i asar ise yazdıkları şeye kalem karıştığını bittabi istemeyecektir. Meclis-i Maarif'in malumatını inkâr etmemekle beraber herkesin yazdığı şeyi tashih edebilecek kadar iktidarını dahi kolaylıkla tasdik edemeyiz. İşte Maarif Nezaret-i celilesine kitap takdim olunmadığına bir büyük sebep dahi bu mütalaadır.

Bildiğim bazı ashab-i kalemle beraber elimizde kendi eserlerimizden on iki ve asar-i eslaftan yirmi beş cilt kadar kitap var ki bunların cümlesi birkaç güne kadar tab'a verilmek mu-karrer idi. Maarif Meclisi o kadar kitabı kaç günde okuyacak da ret veya kabul edecek?

Evrak-i Perişan'ın bir iki cildi de *İbret*'te yazdığım bazı bentlerden ibaret olacaktır. Şimdi o makalat *İbret*'te basılırken istizana muhtaç olmayıp da kitap şeklinde basıldığı zaman mı teftiştan geçmek ihtiyacında bulunacak? Kitap neşrinin gazete neşrin-den ziyade suubete düşürmek dünyanın neresinde görülmüş-

tür? P litikaca mesela bir hikmet-i tabiiye kitabı bir *Levant Herald** bendinden daha müessir mi olabilir? Devletçe bir gazeteyi kapatmak münderecatında tasavvur olunan mazarratların define kâfi görülüyor da bir kitabı basıldıktan sonra menetmek neden kifayetsiz addolunuyor?

Kitap teftiş etmek gibi Avrupaca birkaç asırlar evvel mücerret maarifin intişarını men için yapılmış bir kaidenin bu zamanda ve hiçbir sebep olmadığı halde memalik-i Osmaniyece fiile ihracına kıyam olunmasına hakikaten ne derecede teessüf olursa yeri vardır.

Bir çocuk sıbyan mekteplerimizde altı yedi sene izaa-i vakit ediyor, gene harekeli yazıyı hecelemeden okuyamıyor. Rüştiyelerde bu kadar gençler çürüyor, içlerinde imlası, manası yerinde iki satır yazı yazmaya muktedir adam çıkmıyor. Maarif Nezaret-i celilesine iştigal lazım ise bu hallere imale-i nazar eylemesi iktiza eder, yoksa neşr-i maarif için tesis olunmuş bir daireye göre kitap meneylemekle uğraşmak *sebeb*'le *eser* beyninde bir tenakuz hâsıl etmeye çalışmak kabilindendir.

İstanbul'da hamamların, Galata'da çalgılı kahvelerin sabaktan akşama kadar iki kapısı birden her türlü mefaside açık dururken matbaa kapanmasını ve zampara, gulam-pare destanları ramazan-i şerifte alâmeleinnas cami kapıları önünde satılacak kadar mülkün her tarafına fesad-i ahlak dağılmakta iken yalnız kitap neşriyatının maniaya uğramasını hükümet-i seniyenin medeniyet-perverliğine nazaran kat'iiyen ümit edemeyiz.

Elbette memlekete cehalet mültezem değildir. Elbette kitap olmayınca husul-i marifet kabil olamayacağı hükümet-i seniye nezdinde müsellemdir.

(İbret, Sayı 99, 22 Ocak 1873)

* * *

* İstanbul'da yabancı dilde yayımlanan gazete. (N.Ö.)

33. İfade-i Mahsusa

İbret'in dünkü nüshasında kitap intişarına dair hükümetçe ittihaz olunduğu rivayet edilen karar üzerine neşreylediğim makale –garip haldir ki– meydana çikalı üç dört saat olmadan üç dört taraftan üç dört türlü tarizlere mazhar oldu.

Bazıların rivayetine göre bu makale *Düstur*'da münderiç olan bir nizamnamenin icra-yi ahkâmına tariz demek imiş, bi-naenaleyh bu tarize hakkım yokmuş! Bu bapta kanun nokta-i nazarınca olan mütalaa-i âcizanemi *İbret*'in en evvel çıkacak nüshasında bir makale-i mahsusa ile efkâr-i umumiyenin takdiline arzedeceğimdir. Şimdilik şu birkaç sözü söylemek isterim.

Düstur'da matbaalara dair bir nizam hükmünce Maarif Nezaret-i celilesine gösterilmeksizin kitap bastırılmamak kaidesi hükümet nazarında mer'i mi idi? değil mi idi? Eğer mer'i ise –her tarafta binlerce nüshası görülen– Bahname'lerden, Türkçe'de, Arapça'da misyonerler tarafından diyanet-i İslamiye aleyhine neşrolunan hezeyanlardan kat'i nazar– ben *Evrak-i Perişan*'ı bundan üç dört ay evvel neşre başlamıştım. O vakit niçin menolunmadı? Demek ki Maarif Nezaret-i celilesi uhdesine muhavvel olan bir nizamın icraatınca vazifesinde kusur etmiş, bir de Maarif Nezaret-i celilesinin zir-i idaresinde bulunan Devlet Basmahanesi'nde basılan ve el'an basılmakta olan kitapların cümlesi için mezuniyet-i resmiye istihsal olunmuş mudur?

Mer'i değilse demek ki devlet, Matbaalar Nizamnamesi'ni bilfiil icradan iskat eylemiş, devletin lüzumsuz, hükümsüz gördüğü bir nizamı biz de lüzumsuz görmekle ne lazım gelir?

Bir milletin medar-i kıyamı bir hükümetin kaide-i devamı nizam olduğunu biz herkesten ziyade bilenlerden ve devletin en küçük bir nizamını muhafaza için her türlü fedakârlığa hazır olanlardanız.

Şu kadar var ki Matbaalar Nizamnamesi'ni hem fiilen icradan sakıt hem de Matbuat Nizamnamesi hükmüyle mülga biliyoruz da şimdi hükmünün avdetinde hak ve lüzum göremiyoruz.

Biz matbuata bir nizam yapılmasını veyahut mevcut olan nizamnamenin hükmü iade olunmasını istiyoruz. Nizamı biz yapacak değiliz. Devlet yapsın, hilafında hareket edenler ceza etsin.

Biz yazdığımız şeyleri Maarif Nezaret-i celilesine göstermekten aciz beyan ediyoruz. Çünkü, evvela verdiğimiz kitabı ne zaman alacağımızı bilemeyiz. Saniyen yazdığımız şey ne kadar fena olursa olsun, lakin kimse tashih etmesin, halk beğenir ise beğenir; beğenmezse yüzümüze çarpar. Eğer neşredebileceğimiz asarda devlet bir mahzur görürse sattırmamak daima elindedir. Bir müellife de senelerce çalışarak ve avuçlar ile para sarfederek meydana getirdiği eserini iptal etmekten büyük ceza olamaz diyoruz.

Memalik-i mütemeddeninin ne tarafına gidilse gazeteler, kitaplar hakkında olunan muamele de bu yoldadır. Hangi âkıla sorulsa ne gazetelerin uğradığı kaza kurşunlarını, ne kitapları uğratılmak istenilen tekellüfat ve teşrifatı faideli görebilir.

İran'da matbaalar her istediği kitabı basabiliyor. Biz neşriyat hürriyetinde olanlardan da mı aşağı kalacağız?

Bir diğer tarafın kavline bakılırsa bu memnuiyetin zuhuru bazı münasebetsiz kitapların intişarından neş'et etmiş.

Memlekette münasebetsiz neşriyat olduğu *Küfrî Divanı*, *Kalpakçılarbaşı Destanı* basıldığı zaman hatıra gelmeyip de *Ev-rak-i Perişan*'la *Dağarcık*'ın intişarından sonra zihinlere sünuh etmiş olmasına taaccüpten başka bu itiraza bir cevap aramaya hacet görmeyiz.

Bir diğer tarafın iddiasınca Matbaalar Nizamnamesi'nin meydana çıkması Matbuat Nizamnamesi'nin ihya-yi ahkâmını intaç edeceğinden bu karara tariz etmek hata imiş!

Matbuat Nizamnamesi Matbaalar Nizamnamesi'nin ahkâmını nasıl ihya edebilir bilemeyiz?

Hâsılı bizim itikadımızca hükümet-i seniye bir taraftan Matbuat Nizamnamesi'ni hükümden sakıt tutmakla beraber bir taraftan Matbaalar Nizamnamesi'ni fiile getirdiği halde ashab-i kitabet için gerek gazetecilik gerek müelliflikle taayyüş mümkün olmayacağından elde kalem, sual-i atıfet için dilenci değ-

neği hükmüne kalır. Onu ihtiyar edemeyenler ise açlıkla yaşamak muhal olduğu için kalemine dayansa dayansa ağır ağır kabristan-ı fenaya gider dayanır.

Böyle facialara ise ne hükümet-i seniyenin insafı kaildir, ne de zamanımızın istidadı tahammül eder.*

(İbret, Sayı 100, 23 Ocak 1873)

* * *

34. [Başlıksız]

“Maarif Nezaretî’ne sorulmadıkça kitap intişarının men’ine dair muahharen ittihaz olunan karar hakkında hukuk nokta-i nazarına tatbikan bir mufassal makale neşri vaat olunmuş idi. Ertesi gün gazetede neşri elzem görülen bazı mevadın zuhuru o makalenin teahhuruna sebep oldu. Ondan sonra ise kalemlelerini dilenci değneği etmek istemeyen bazı üdeba bu sayde müşterek olmak istediler. Binaenaleyh neşri bugüne kaldı.

Zirdeki makaleyi esir-i teftiş olmaktan çekinen birkaç müellif namına olarak hükümet-i seniyenin temyiz-gâh-i adaletine ve halkın nazar-i dikkatine arzederim.

KEMAL”

Müellifler Neden Meyus Olacak?

İşte *Düstur*’daki Matbuat Nizamnamesi şu oluyor:

BİRİNCİ MADDE – *Dersaadet’te gerek litografya ve gerek harf ile kitap tabetmek isteyenlerin keyfiyetleri Meclis-i Maarif ve Zaptiye*

* İhtar – İzinsiz kitap neşri hakkında bu numaraya dercini vadeylediğimiz mülahazayı gazetede yer kalmadığı için bil-mecburiye gelecek nüshaya talik eyledik.

(İbret, Sayı 101, 25 Ocak 1873)

İhtar: İzinsiz bir kitap neşri hakkında bugün için vadettiğimiz mülahazanın yarınki çıkacak gazetemizle derç ve işaa kılınacağını beyan ederiz.

(İbret, Sayı 102, 27 Ocak 1873)

marifetiyle tahkik olunduktan sonra meclis-i mezkûrdan ba-mazbata makam-i âli-i sadareti uzmadan istizan ile canib-i Zaptiye'den mezu-niyeti havi yetlerinde sened-i mahsusları olmadıkça basma-hane küşat edemeyeceklerdir.

MÜTALAA

Niçin memnuiyet harf basmasıyla litografyaya hasrolunmuş? Neşriyat için litografi var, foto-tipografi var, otografi var, hatta fotoğrafi bile buna hizmet eder.

Bir de gazez, neşriyat-i muzırرای meneylemek ise, acaba neşriyat-i muzırra yalnız kitap mıdır? Gazetelerden kat'-i nazar, resail yok mu? Zampara ve kulampara destanlarının kökü-ne kıran mı girdi? Diyelim ki risale kitap yavrusudur, ilanât da sessiz tellal hükmünde tutulsun, ya o nazenin destanlara ne tevil bulunacak?

Kanun-i tabiat eşyadan münbais revabıt-i zaruriyedir. Her devlette kanun yapılır. Fakat tebaa üzerine tasarrufa lüzum görünen kavaidi tayin için yapılır.

"Ahkâm-i Adliye"nin kitab-i evvelinde on dokuzuncu sahifede musarrah olduğu üzere "raiye yani tebaa üzerine tasarruf maslahata manuttur."

Yoksa mücerret bizde de bir Matbaa Nizamnamesi bulunsun diye bir kanun vazolunur ise şu itirazatın davetinden başka bir netice hâsıl edemez. Bilakis bu türlü nizamlar halkça su-i ef'al için irha-yi inan eder. Mesela bir adam fotoğraf ile bir münasebetsiz ilan neşreylese mademki *Düstur*'da fotoğrafla ilan neşrinin memnuiyetine dair sarahat yoktur, hükümetçe mesuliyeti nasıl kabil olabilir?

İKİNCİ MADDE – Memalik-i mahruse-i şahanenin bazı mahallinde kitap basmasını arzu edenler evvel emirde vali-i eyalete haber verip vali tarafından dahi keyfiyet derbar-i şevket-karara inha ve keza-lık Meclis-i Maarif'te görülüp ba-mazbata makam-i âli-i sadaret-i uz-maya arz ve istizan olunmadıkça bir harf basmaya muktedir olamayacaktır.

MÜTALAA

Birinci madde hakkındaki mülâhazat tamamıyla bu maddeye dahi varit olduğunu tarife hacet yok.

Bundan başka:

1. Kitap basmak yalnız mülkün bazı tarafında mı arzu olunacak?

2. *Düstur*'da şu ikinci hüküm altında bulunan vilayat-i "mümtaze"ye bu bendin mer'iyeti şamil midir?

3. Şu maddeden istinbat olduğuna göre taşralılar bila-istizan basma-hane açabilecek, fakat bila-istizan bir harf bile basamayacak! Bila-istizan matbaa küşat edebilmek imtiyazına taşraların mazhariyetine bir sebep görmüyoruz. Elbette bu imtiyaz İstanbul'da cari olan vergi muafiyetine bedel değildir.

4. Taşra matbaalarının birisi "bir harf" basmaz da birkaç harf basarsa ona ne denilecek?

İnsaf olunsun bir nizamın tanziminde bu kadar intizamsızlık nedir?

ÜÇÜNCÜ MADDE – *Basma-hanelerin tab ü temsil edecekleri her nevi kütüp ve resail evvelemirde Dersaadet'te doğrudan doğruya ve taşralarda ise vilayat-i eyalet caniplerinden inha ile Meclis-i Maarif'te görülüp mülken ve devleten bir gûna mazarrat olmadığı tebeyyün ederek meclis-i mezkûr tarafından kezalik bemazbata makam-i âli-i sadaret-i uzmaya arz ile istizan olunmadıkça tab ü neşrettirilmeyecektir.*

İHTAR

(Nizamnamenin asıl bais-i münazaa olan maddesi budur. Binaenaleyh bu madde hakkında bazı tafsilata girişmeye mecburiyet göründü. Mütalaamızı fasıl fasıl taksim eyledik. Her birine birer rakam koyduk.)

MÜTALAA

1. Gelecek “her nevi kütüp ve resail”in teftişine değil, hatta muayenesine hangi meclis muktedir olacak? İstanbul’da her ay elsine-i mütenevviada küçük büyük iki yüz cilt telifat-i cedide tabolunuyor. Asar-i eslaftan bastırılmak istenilen –*Cami-i Fusuleyn* gibi yetmiş iki cilt– kitaplar gene başka... Bu kadar asarın yedi sekiz azalı bir meclis –velev başka bir meşguliyeti olmasın– teftişine değil hatta muayenesine nasıl vakit bulabilecek? Buna imkân o kadar gayr-i müsait görülür ki bu fani âlemin eyyamı değil cennet günleri bile kâfi addolunamaz.

2. Fünun-i mütenevvianın şubeleri iki yüze baliğ olduğu gibi memalik-i Osmaniye’de Arabi, Farisi, Türkçe, Rumca, Ermenice, Bulgarca, Yahudice, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, İslavca kütüp ve resail ve saire tabolunuyor. Bu matbuatın her birini telif veya tercüme olunduğu lisanda şamil olduğu fenne tatbikan teftiş ve muayeneye âlem-i ulemadan laakal dört beş yüz kadar müntahap zat ister zannediyoruz. Acaba bizim zannımız hatadır da Meclis-i Maarif bunca fünuna bunca elsiyeye ârif ve vâkıf mıdır?

Bir de bu maddenin hükmü *Düstur*’un zir-i ahkâmında bulunan vilayat-i “mümtaze” matbaalarında basılan kitaplar, risaleler hakkında da mı cari ve mer’i olacak?... Acaba Maarif’in ruhsatı olmaksızın Bulak matbaasında dahi bir şey basılmayacak mı? Halbuki Bulak’ın bastığı kitaplar hatta Maarif’in taht-i idaresinde bulunan koca basmahanenin matbuatından hem kesretli ve hem de muteberdir.

3. Madem ki bu Matbaa Nizamnamesi’nin vaktiyle vücuduna lüzum görülmüş, yapılmış! İcrası da Meclis-i Maarif’e havale olunmuş. Şimdiye kadar Meclis-i Maarif’e niçin mevki-i icraya koydurmamış? Mülkümüzde *Sürurî Hezeliyatı* nasıl basılmış? Mülkümüze *Mizan-ül-hak* namıyla bir “muvazene-i batıla” ne şekil girebilmiş? Böyle bir nizamın cereyana gelmesi lazım ise şimdiye kadar icrasına muktedir olamayan bir heyete ilerisi için emniyet acaba caiz olsa mı gerek?

4. Alelhusus milletin terbiyesini ve edebiyatın terakkisini

himaye edecek ve ilim ve ahlakını muhafaza eyleyecek o Meclis-i Maarif midir ki, Meclis-i Maarif'in tasdikinden geçtikten sonra 25 Recep 1289* tarihinde tabolunan *Zübdet-ü-coğrafiye* nam kitabın 42 nci sahifesinde şu ibare muharrerdir:

*Suret-i Hükûmet ve
Usul-i İdare-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*

"Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin hükûmeti hem cismani hem ruhani olarak hükûmet-i müstakille olup hükûmet-i Osmaniye vekili bulunan zata (sadrazam) ve (vekil-i mutlak) hükûmet-i ruhaniye vekili bulunan zata dâhi (şeyhislam) tabir olunup usul-i idare-i hükûmet ve memleket bu iki zat-i Filatun-simatın taht-i nezaretlerinde teşkil olunan meclis-i âliye ve devair-i ilmiyeye ve anifen zikrolunan valinin iradeleri dahilinde bulunan dairelere muhavveldir."

İnsaf buyrulsun ki, kitabını serbest tabettirmek isteyen müelliflerin asarında mı muzır şeyler bulunuyor? Yoksa Meclis-i Maarif'in muayene ve teftiş ettikten sonra ruhsat verdiği kitaplarda mı?

Ne gariptir ki bir mülkte bir Meclis-i Maarif bulunsun, o Meclis-i Maarif hilafet-i İslamiye'nin hakkını, vafasını bilmesin! Hükûmet-i İslamiye'de de Avrupa gibi ruhani, cismani itibarı vardır zanneylesin!!

Kitabını serbestçe tabettiren müelliflerden hiçbir vakit böyle bir münasebetsizlik sudur etmemişken neden lazım gelir ki on altı yıldan beri hükümden sakıt olan bir nizamın –icraatı muhal olduğu halde– iade-i hükmüne teşebbüs olunacak kadar haklarında su-i zan gösterilsin de elindeki nizamı hükme çıkarmayan ve balâda tahrir ettiğimiz kitabı tasdik ve kabul eden Maarif Meclisi'ne milletin mümeyyiz-i efkârı ve devletin hami-i asayışı hükmünde tutulacak kadar emniyet olunsun?

5. Meseleyi tasavvurdan tecerrüt edelim de bütün bütün tatbikata bakalım. Mademki basılacak kitapların muayene ve

* 28 Eylül 1872. (N.Ö.)

teftişı heyet-i meclise muhavveldir. Demek ki bir kitabın veya risalenin tasdiki azanın ya ittihat veyahut ekseriyetine aittir. Binaenaleyh maarife verilen her nevi asar heyet-i meclisin nazar-i teftiş ve muayenesinden geçmesi lazım geliyor. Meclis ise günde olsa olsa beş ve nihayet sekiz saat mün'akit olabilir. Bu meclisin vezaif-i mukaddemesinin en başlıcası sıbyan ve rüştiye mektepleriyle –hâlâ ismi var müsemması yok– Dâr-ül-fünun umurunu mütalaadır. Hele rüştiye ve sıbyan mekteplerine ait olan işler İstanbul'a inhisar etmiyor. Bütün vilayat-ı celileye de şamildir. Bu halde Maarif Meclisi bu sekiz saatlik zamanının ne kadarını şu saydığımız mekâtibin terakkiyatını veya hiç olmazsa ıslahını düşünmeye, ne kadarını kitap muayenesine hasredecek?

Farzedelim ki mekâtip ciheti müstelzem değil imiş... Hesabımıza göre Avrupa'nın yarısına yakın bir mülkteki tabii açılan mekteplerin hocalarını –hoca intihabı vazifesiyle dahi mükellef olan– Maarif Meclisi ne zaman ve ne suretle imtihan ve intihap edecek.

Farz bu ya! Haydi diyelim ki bu cihet de mültezem değil imiş... Şimdi Maarif Meclisi sekiz saatini tamamı tamamına yalnız kütüp ve resail teftiş ve muayenesine sarfedecek olsun. Bir meclis evvela sekiz saatte *Evrak-i Perişan* kıt'asında olsa olsa sekiz sahifelik kadar yazı ancak teftiş ve muayene edebilir. Çünkü teftişin bir heyet huzurunda cereyanından murat müzakere ile işe karar verilmektir.

Halbuki müzakere eğer gerçekten müzakere olacak ise sekiz saatte sekiz sahife değil hatta bir sahifeye bile güç karar verilir. Hakikat halde de müzakere böyle olmak lazım gelir.

Yoksa Meclis, Sandıkburnu kahvesi değildir ki biri meddah gibi söylesin, ötekiler lakırdı söylemek için değil lakırdı dinlemek için ağzını açsın hayran hayran dört yanına bakınsın.

Diyelim ki günde sekiz değil on sekiz sahifenin bil-müzakere teftişine imkân bulunabilsin. Bu hesapça Meclis-i Maarif tatiller dahi dahil ve her ay mutlak otuz güne vasil olduğu halde bir ayda topu topu *Evrak-i Perişan* kıt'asında 540 sahifelik yazı gözden geçirmeye muktedir olabilecek.

Kırk milyon nüfusun "tamam bir düzine" on iki lisanda her ay yazacağı, okuyacağı kitabı her satırı yedişer kelimeli, her sahifesi yirmi birer satırlı 540 sahifeye hasreylemenin acaba dünyada imkânına cidden nail olur, husulünü cidden arzu eder kim vardır?

6. Tatbikatta tecrübe ciheti gözümüzün önünde uçup duruyor. Mesela Sâl takvimlerinin neşrine mezuniyet istenildikçe verilmemekte ve bila-ruhsat tabolunanlar bir müddet menolunduktan sonra nail-i mezuniyet olmaktadır...

Acaba niçin? Maksat, hükm-i kanunu muhafaza ise izinsiz basılan şeyin men'i *Düstur*'un hangi maddesinde var? Eğer denilecek ise ki Sâl takvimleri evkat-i şer'iyeyi tayin eylediğinden buna devletçe nezaret lazımdır. Orası zaten münker bir mesele değildir. Ancak men başka nezaret pek başka. Maarif Nezaret-i celilesi şimdiye kadar bahseylediğimiz takvimlerden birini tetkik edip de hatasını bularak menetmedi. Yalnız, durup dururken basılmasın, satılmasın diyordu. Halbuki Meclis-i Maarif asar-i sairenin değil ise Sâl takviminin olsun tetkikine muktedir idi. Burası âmmeye ve hiç olmazsa hasseye malumdur.

Ne hacet! Hazine-i celile bugün müneccimbaşılığa maaş tahsis eylemiş, arpalık veriyor. Hatta fazla olarak kırtasiye akçesi ihsan buyuruyor. Bunların cümlesi elbette -yeryüzünün ahvalini gökyüzünden istihraç için değil- fennen evkat-i meşruayı tayin içindir. Bu takvim-i resmi ucuz satılsın, evkat-i şeriye için takvim almak isteyenler mutlak onu alırlar.

7. Bilamucip bu kadar gürültüleri, bu kadar patırtıları mucip olan ve bin türlü müşkülâtı, bin türlü muhalatı icap eylediği halde ihyasına çalışılan şu üçüncü madde *Düstur*'un mevad-i münderecesinden birkaçıyla mülğadır. Şöyle ki bu üçüncü bendi şamil olan Matbaalar Nizamnamesi 20 ca (yani cemaziyelâhire) sene 1273'te* basılmış ve *Düstur*'un 695 ve 696 sahifelerine derç olunmuş.

Halbuki gene o *Düstur*'un içinde ve hatta 697'nci sahifede şu mukaddeme var:

* 15 Şubat 1857. (N.Ö.)

O mukaddemenin altında şöyle bir fıkra var:

BİRİNCİ MADDE – *İnhisar maddesi külliyyen lağvolunmakla herkes istediği kitabı tabettirecektir.*

Bu nizamnamenin tarihi şu oluyor: fi 7 recep sene 1273.**

Şu iki nizam arasında 16 ve belki o senenin takvimine bakılırsa 17 gün fark görülür. Yani kitap tab’ı hakkında olan nizamname matbaalar hakkındaki nizamnameden ya 16 yahut 17 gün sonra yapılmıştır.

Şimdi, evvel tanzim olunan nizamı sonra yapılan nizam bozar mı bozmaz mı? Şüphe yoktur ki bozar. O halde demek ki kitap tab’ı hakkında neşrolunan nizamnamenin birinci maddesi matbaalar hakkındaki nizamnamenin üçüncü maddesini bittabi lağveylemiştir.

Çünkü o birinci maddede “herkes istediği kitabı tabettirecektir..” deniliyor. O üçüncü maddede ise Maarif Nezaret-i celilesinin suret-i mahsusada olarak nazarı dikkat ve insafına arz ederiz ki bahseylediğimiz birinci bendin tarihi zikrolunan üçüncü bendin tarihinden muahhardır.

Bir delil daha getirelim: 1287 senesi zilhiccesinin 17’si* tarihiyle neşrolunan Ceza Kanunnamesi dahi –ki matbaa nizamnamesinden pek çok sonra yapılmış olduğunu ispata lüzum yoktur– Maarif’e gösterilmeksizin kitap ve risale ve saire –iştibaha hacet kalmasın, saltanat-i seniye ve erbab-i hükümet ve tebea-i saltanat-i seniyeden olan bir millet aleyhine gazete ve kitap ve evrak-i muzır* değil– adeta kitap ve risale ve saire tabedenler haklarında asla bir ceza tayin etmiyor.

Demek ki Ceza Kanunname-i hümayunu yapıldığı zaman Matbaa Nizamnamesi’nin üçüncü bendinin hükmü mülga olduğu piş-i nazarda imiş.

8. Makamı âli-i sadaret-i uzmadan her basılacak kitap ne

* 3 Mart 1857. (N.Ö.)

** 10 Mart 1871. (N.Ö.)

mecburiyete binaen istizan olunsun? O makamda bulunacak zat mülkümüzde kitapların kâffesini birer birer mütalaa mı edecek? Fesüphanallah!!!

9. Bizim itikadımızca kanunun vaz'ında hikmet ve icrasında suhulet var ise sebkinde vuzuh olur. Binaenaleyh şu madde de dahi bir iki mesele-i lafziye çıkarmakta muhtar kaldık:

Evvela: "Mülken ve devletten bir gûna mazarratı olmadığı tebeyyün ederek" ne demek? Hiç nasıl olur ki bir şeyin mülken mazarratı olur da devlete mazarratı olmaz? Veyahut devlete mazarratı olur da mülken mazarratı olmaz? Bir eve hırsız girer ise duvarlarını mı çalar?

Saniyen: Matbaa Nizamnamesi'nin birinci ve ikinci bentlerindeki takyidat yalnız kitap hakkında idi. Üçüncü bentte bir de "resail" çıktı. Galiba ibaremiz nakarat hükmüne geçecek...

(İnsaf olunsun! bir nizamın tanziminde bu kadar intizam-sızlık nedir?)

DÖRDÜNCÜ MADDE – *Düvel-i ecnebiye tebaasından olup da memalik-i mahruse-i şahanede kitap basmak isteyenlerin evvelemirde Nezaret-i celile-i Hariciye'den ruhsatı havi yetlerinde senedi olmadıkça basma-hane küşadına muktedir olamayacaklardır.*

MÜTALAA

Bu bapta dahi söylenecek söz yok değildir. Ancak madde-i kanuniyenin bizim bahsimize taalluk eder yeri görülemedi de şimdilik sükût evla görüldü.

BEŞİNCİ MADDE – *Bu makulelerin basacağı kütüp ve resail evvelemirde nezaret-i müşarünileyhaya ibraz ile oradan ruhsat verilmedikçe basılamayacaktır.*

MÜTALAA

Bu makule yani ecnebi matbaacıların basacağı kütüp ve resail Arapça olarak fıkha dair ise Hariciye Nezaret-i celilesinden

mi ruhsat alacak? Matbaacılar, ecnebi olmayıp da tebaa-i saltanat-ı seniyeden olur ve mesela Almanca politikaya müteallik bir kitap veya risale tabetmek isterse Maarif Nezaret-i celilesine mi müracaat edecek?

Ne de garip şey! Demek bir Fransız Fransızca bir şey kaleme alır da Osmanlı matbaasına götürürse Nezaret-i Maariften ve bir Osmanlı Türkçe bir risale yazar da Fransız bir matbaaya götürürse Nezaret-i Hariciye'den mezuniyet alacak!

ALTINCI MADDE – Kezalik düvel-i ecnebiye tebaasından olup da gazete tabetmek isteyenler dahi Nezaret-i celile-i Hariciyeden izin ruhsatı havi senet almadıkça basma-hane küşat edemeyecektir.

MÜTALAA

Bu maddeden anlaşıldığına göre Matbuat Nizamnamesi neşrolunmamış olsa idi burada bir ecnebi yalnız matbaa küşadı için izin almaya muhtaç ve başkasının matbaasında gazete neşrine mezun idi.

Matbaa Nizamnamesi'ni tanzim edenlerin şu altıncı maddeyi derç eylemekten ecnebilere sellemehüsselam gazete neşreylemeye mezuniyet vermeyi murat ettikleri meydandadır.

Murat etmediğini yazan veya tabir-i âharla murat ettiğini yazamayan zevatın yaptığı şey ilelebet mer'i olamaz itikadındayız.

YEDİNCİ MADDE – Memalik-i mahrusede mülkçe ve devletçe muzır olan kütüp ve resaili tabettirmeye cesaret eden olursa o makulelerin bastırdıkları şeyler canib-i Zaptiye'den derhal ahz ü zapt olunacaktır.

MÜTALAA

Hay Allah razı olsun. Nizamın bir fıkrası diğer fıkrasını tamamı tamamına nakzediyor. Çünkü üçüncü maddesinde kütüp ve resaili Maarif görecektir diyor, bu maddede muzır olanla-

rını zabıta zapt edecek diyor. Pekâlâ. Madem ki Zaptiye basılacak muzır kitapları zaptedecektir, eyy, Maarif Nezaret-i celilesinin her kitabı teftiş ve muayene zahmetine ne ihtiyaç var?

SEKİZİNCİ MADDE – *Müellifine bir nevi mükâfat ve emsaline taziyane-i şevk olmak üzere her müellif hakkında kayd-i hayat şartıyla imtiyaz verilmesi nizam dahilinde olmakla işbu basma-hanelerde basılacak şeyler o makule imtiyazlı neviden olmayacaktır.*

MÜTALAA

Bu maddeden mana anlaşılamadı. Bahse taalluk eder yeri olmadığı için keşf-i zamir yolunda it'ab-i efkâra hacet görmedik.

DOKUZUNCU MADDE – *Bu nizamın hilafına hareket edenlerin basma-haneleri Zaptiye Nezareti ve vülat maarifetiyle kapattırıp buna mütecasir olanların derece-i töhmetlerine göre kanunname-i hümayunda münderiç ceza ile mücazat olunacaktır.*

MÜTALAA

Müellifler neden meyus olacak? Ceza Kanunname-i Hümayunun içinde şu nizamnamenin üçüncü bendi hilafına hareket hakkında hiçbir ceza gösterilmemiştir...

Matbaacılar neden meyus olacak? Eğer izinsiz kitap basmak cezayı mucip olsaydı hükümet-i seniyece Matbaa-i Âmi-re'nin şimdiye kadar kaç kere tatil olunması lazım gelirdi...

MADDE-İ MAHSUSA – *İşbu nizamın ilan-i tarihinden altı aya kadar el-haletü hazihi mevcut olan basmahanelerin sahipleri yedinde mezuniyeti havi senet bulunacaktır. Eğer bu müddet içinde senet almayan olur ise ondan sonra senet almak istemiş olsa bile kendisine izin verilmeyecektir.*

20 ca sene 1273*

* 20 Cemaziy-el-âhır 1273 [15 Şubat 1857]. (N.Ö.)

MÜTALAA

Acaba Maarif Nezaret-i celilesi -Cezayir hududunda bedi ile Tunus ve Trablus ve Mısır'ın canib-i cenubisini kucaklayıp ve Bahr-i Ahmer'le Bahr-i Muhit-i Garbi'yi dolaşıp Basra Körfezi'nden ve İran serhatlerinden güzar ile Çürüksu'ya vasil olan ve oradan dahi Karadeniz'i Rumeli ve Anadolu sahilleriyle beraber ihata eyledikten sonra Prut boyuyla Macaristan ve Nemçe hududuyla Venedik körfezine inen ve o körfezin dahi sahil-i şarkisinden Yunan hududuna ve o cihetten Akdeniz'e gelerek o denizin dahi birçok cezireleriyle beraber Rumeli ve Anadolu ve Suriye sahillerini tutarak Süveyş cetveline giren -koskoca hudud-i Devlet-i Aliye dahilinde bu nizamnamenin neşrinden altı ay sonra ve belki hâlâ ruhsatnamesiz matbaa mevcut olmadığına emin midir ki bidayet-i zuhurundanberi icradan sakıt olmuş veya tabir-i âharla ölü doğmuş olan Matbaa Nizamnamesi'nin en muzır ve asrın istibdad-i efkârına pek mugayir bulunan üçüncü bendin hükmü fiilen ve nizamen mensuh ve icrası sırf muhal olduğu halde ihyasına sây ediyor?

İşte Matbaa Nizamnamesi'nin mahiyeti bir dereceye kadar teşrih olundu. Bizim muradımız bu nizamın yalnız biraz zamandan beri meydana çıkarılmak istenilen üçüncü bendi fiilen mensuh ve zaten zamanen mümteni-ül-icra olduğunu göstermek idi.

Maamafih şunu da iddia ederiz ki Matbaa Nizamnamesi'nin sade üçüncü maddesi değil mukaddemesinden hatimesine kadar zat-i nizamname mensuttur. Bunun tamamını birden nesheden Matbuat Nizamnamesi'dir. Çünkü cemiyet-i beşeriye içinde hukuk-i mevzudan olan her nizam ferdin gayra veya umuma karşı hürriyetini cemiyetin ilcaatıyla takyit eylemek için yapılır.

Binaenaleyh elimizde iki nizam bulunsa da biri Matbaa gibi bir fiilin bir yolda icrasına birtakım kuyut vazeylese ve diğer Matbuat Nizamnamesi gibi o fiilin âhar bir vadide icrasına o kadar takayyüt eylemese zannederiz ki o iki nizamın hangisi sonra ise bittabi düstur-ül-amel olan odur. Ve evvelkisi hüküm-

den bittabi sakıttır. İster evvelkinin hükmünü lafzan ve saraha-
ten neshetsin, ister eylemesin.

Zira bir fiili meneden bir kanun menetmeyen bir kanun ile
beraber meriy-ül-icra tutulursa cem'-i ezdat iltizam edilmiş olur.

Bundan başka kanunca bakılacak bir cihet dahi hürriyet-i
efradın mümkün olduğu kadar az tahdit olunmasıdır. Eğer
sonradan yazılan kanun Matbuat Nizamnamesi gibi olur da
kendinden mukaddem mevcut bulunan nizamdan daha ısrara-
ne bulunursa [ahrarane bulunursa?] onu neshettiği iki hüccet-i
katiya müstenit olur.

Kanunca bir diğer nokta-i nazar dahi menolunan fiilin su-
ver-i icraiyesinin derece-i mazarratını tayin etmektir. Mesela
neşriyat hususunda bir hükümete gazete, elbette kitaptan risa-
leden daha ziyade mazarrat edebilir. (Çünkü gazete ucuzdur,
çünkü gazete kitaptan ziyade müteakib-üz-zuhurdur, çünkü
gazete kitap gibi ulemadan, fünundan değil yalnız bulunduğu
günün, bulunduğu yerin halinden bahsederse makbul olur.) Bu
halde bizim Matbuat Nizamnamesi hem Matbaa Nizamname-
si'nden muahhar, yani 2 şaban sene 1281* tarihiyle müverreh
bulunur, hem Matbaa Nizamnamesi'nden her cihetle hürriyete
müsait olur, hem de gazete yazmayı kitap yazmaktan serbest
bırakır ise Matbaa Nizamnamesi'ni hükmen bittamam feshey-
lediğinde –kanun ne demek olduğunu ve ne için yapıldığını bi-
len için– kat'a ca-yi iştibah görülemez.

Eğer, bu nizamname *Düstur*'da münderiçtir binaenaleyh
hükmü caridir, denilirse biz de deriz ki "*Kur'an-i Kerim*'de laf-
zan baki hükmen mensuh bazı ayât-i beyyinat olduğunu bildi-
ğimiz için bu söze karşı cevap aramaya lüzum göremeyiz."

İSTİTRAT

Biz fikren dünyada hukuk-i umumiyenin vücuduna kail
olsak da olmasak da bugün mülkümüzde mevcut olduğunu
görüyoruz. Binaenaleyh kalben münkir olsak da fiilen o hukuk-
i umumiyeye kendimizi ittibaa mecbur biliyoruz. Şu kadar var

* 31 Aralık 1864. (N.Ö.)

ki bugün elimizde bir "Ahkâm-i Adliye" var. Mukaddemesinde yüz kadar kavaid-i külliye görüyoruz. Bunlar yalnız *Mecelle*'nin münderecatına medar-i içtihat [?] olmak üzere cemolunmuş ve fakat akıl için dahi bir bedraka-i hakikat olabilir. Ve hiç olmazsa emr-i teşrie *Düstur*'dan ziyade hizmet edebilir, zannederiz. Onun için Matbaa Nizamnamesi'ni bir de o miyar-i adle tatbik etmek istedik.

"Huz ma sefa da' ma keder"***

Kavaid-i fıkhiye hükmünce Matbaalar Nizamnamesi'nin zaten vaz'ı caiz değil imiş.

1. Çünkü:

"Tevehhüme itibar yoktur" Madde 17

diye muharrerdir. Yakinen biliyoruz ki Matbaa Nizamnamesi'ni yazanlar bu ibdalarının lüzumuna hiçbir delil gösteremezler idi. Eğer gösterebilecek kadar maslahat-i âmmeye vâkıf olabildiler böyle Matbaa Nizamnamesi tanzimiyle izaa-i vakit edeceklerine gene Matbaa-i Amire'yi *Defter-i Aşk*, *Huban-name*, *Zenan-name*, *Çengi-nâme*, *Şevkengiz* gibi beş büyük arsızlığı bir yere cemederek ve zirine tumturak ve tantana-i elfaz ile "tabia be-dâr-üt-tıbaat-ül-amire, fi belde-i İslambul el-fahire" şeklinde Arapça bir damga basarak çıkarmaktan menederler idi.

2. Çünkü:

"Ahkâm-i Adliye"nin mukaddemesinde

"Zarar ve mukabele bizzarar yoktur" Madde 19

diye musarrahtır. Matbaa Nizamnamesi ise elbet intişar-i kütübe mani-i müstakil olur. Halbuki inşitar-i kütübe mümanaat yalnız efrada değil umum millete, devlete hâsılı her şeye alelîtlak muzırdır.

* "Hoşuna gideni al, gitmeyeni bırak". Namık Kemal bu sözü *İntibah - Sergüzeşt-i Ali Bey* (1876) adlı romanına yazdığı önsözün en sonunda da kullanmıştır. (N.Ö).

Matbaa Nizamnamesi'nin bugün ihya-yi ahkâmına "Ahkâm-i Adliye" hükmünce cevaz yoktur.

"Sakit olan şey avdet etmez"
(Yani geri gelmez) Madde 15

Matbaa Nizamnamemizin hükümden sakıt olduğunu balâda delail-i müteaddide ile beyan eylemiş idik.

Yani Matbaa Nizamnamesi'nin hükmü sakıt olmamış olsaydı bile "Ahkâm-ı Adliye" iktizasınca adlen hükümden iskat olunmak icabederdi.

1. Çünkü,

"Zarar izale olunur" Madde 20

Matbaa Nizamnamesi'nin muzır olduğu ise –hatta hükmü icra olunmadığından bil'istidlal hükümet-i seniye nazarında dahi musaddak gördüğümüz için– tekrar ispata uğraşmayı abes addederiz.

2. Çünkü,

"Hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine tenzil olunur" Madde 32

Matbaa Nizamnamesi'nin lağvına hem umum için, hem husus için ihtiyaç mukarrerdir. Kimi kitap yazıp çoluğunu, çocuğunu, kimi kitap okuyup fikrini, vicdanını besleyecek. Bu muvaffakiyete nasıl olamaz ise birtakım adamlar açlığından toprak olacak, ve birtakım adamlar cehaletinden cemadat halinde kalacak.

Binaenaleyh bu haceti hükümet-i seniye'nin zaruret bilmesi lazım gelir.

Netice

Matbaa Nizamnamesi'nin hukuk nokta-i nazarına tatbikan muhakemesi ne kadar kabil ise o kadar icra olundu zannederiz.

Ve hukuk nokta-i nazarınca sözlerimize bir tariz varit olacaksa her vakit müdafaaya, muhakemeye hazırız. Şu kadar var ki yalnız İstanbul'da Türk olmak şartıyla eli kalem tutanlara Maarif Nezaret-i celilesi görmeden kitap bastırabilmek iktidarı menolunmak iltizam olunursa bu meselede hükümetin en şedit bir hüküm ile dört ay tatil ettiği *İbret*'in irade-i mahsusa-i inayetskâranesiyle neşrini ferman eden padişah-i aziz-vücudun adalet-i mahsusa-i inayetskâranesine müracaat edeceğiz.*

*Kalemini dilenci değneği etmek
istemeyen erbabı kalem*

(*İbret*, Sayı 103, 28 Ocak 1873)

* * *

35. [Başlıksız]

Maarife gösterilmeksizin kitap tab'ının menolunması üzerine *İbret*'in 103 numaralı nüshasında neşrolunan mufassal makaleden dolayı Meclis-i Maarif tarafından *İbret*'in ilga ve bendenizin tedip olunmaklığı resmen talep olunduğuna dair birkaç taraftan rivayet ve ihtarat almaktayım.

Devletin istikbaldeki ikbalini ahas-i amal addedenlerden, istikbalimizi intişar-i maarife ihtiyac-i hakiki ile muhtaç gören-

* İlan-i mahsus – Kitap tab'ı hakkında *İbret*'in neşreylediği üç makaleyi şamil olan nüshalar kâmilan satılmış ve bu nüshalar aranmakta bulunmuş olduğundan işbu üç makalenin tertip sehviyatının tashihiyle beraber risale tarzında olarak tab'ı mukarrerdir.

(*İbret*, Sayı 105, 30 Ocak 1873)

Umuma İlan – Evveliden basılmış bazı şeyleri tekrar tabolunmak için matbaaya vermiş idim. Aldığım habere göre kitap ve risale ve saire hakkında zuhur eden memnuiyet-i ahireye nazaran bunların bila-ruhsat tab'ına matbaaca cesaret olunamayarak Maarif Nezaret-i celilesine bugün müracaat olunacak imiş. Matbaa Nizamnamesi denilen şeyin derece-i şiddetini ve Meclis-i Maarif'in neşriyat hakkında olan fikir ve niyetini bu müracaatın hâsil edeceği neticeden anlarız.

(*İbret*, Sayı 106, 1 Şubat 1873)

Yalnızki nüshada kitap tab'ına dair bir bend-i mahsus neşrolunacakhr. Mühim olduğu için ilanına lüzum göründü.

(*İbret*, Sayı 109, 5 Şubat 1873)

lerden olduğum cihetle kitap neşince zuhur eden mevaniden dolayı söz söylediğim için göreceğim her türlü cezayı nefsimce bir büyük medar-i mefharet bilirim. *İbret* gazetesi de bu uğurda lağvolunmaktan asla çekinmez.

şu kadar var ki o bent için ceza göreceğimi umamıyorum. Hele müddet-i tatilini beklemeyerek inayet-i mahsusa-i padişahi ile intişara başlıyan *İbret*’in belki zuhurundan beri bahsettiği mevadın en haklısı olan öyle bir makaleden dolayı lağvolunmasını hiç mit etmiyorum.

Vakıa elde bir Kararname-i li var. Arada sırada onun hk-myle gazete kapanıyor. Kapanan gazeteler tatillerini mucip olan bendin öyle bir ceza davet edeceğini bilmiyor. Fakat ekseri sebeb-i tatil sonradan anlaşılıyor.

Vakıa gene tatil haklı görülemiyor. Ancak –gene tekrar ederiz– sebep anlaşılıyor... şte bizim şimdiye kadar anlayabildiğimiz esbap içinde öyle bir meclisin arzusu ile gazete ilga veya tatil olunduğu yoktur.

Eğer böyle mevadd-i adliye için gazete kapanmak âdet ol-saydı bugün hkmet-i seniye tarafından *İbret* aleyhine ikame olunmuş bir dava bulunmazdı.*

Mülga bir nizamı ihya etmek için –Devlet-i Aliye’nin devr-i istilasını ve eazım-i İslamdan  zatın tercüme-i halini havi olan– *Evrak-i Perişan*’ın vesair birtakım asar-i mfidenin intişa-rına mümanaat eyleyen ve bu mümanaat hükm-i nizama muta-bık değildir denildiği için halk içinde oldukça edip sayılmış bir adamın tedibini ve irade-i mahsusa-i cenab-i padişahi ile ık-mış bir gazetenin ilgasını isteyecek kadar şiddet gösteren Mec-lis-i Maarife malum olmak gerektir ki hkmet-i seniye mat-buat hakkında da bir nizamname yapmıştır. O nizamname hükmünce muhakemesiz ne bir muharrir tedip olunabilir, ne bir gazeteyi kapatmak caiz olur.

Meclis-i Maarif kitap bastırmamakta mülga bir nizamın hükmünü ihyaya çalışıp dururken gazete kapattırmakta mev-cut bir nizamın hükümden ıskat olunmasını mı isteyecek?

Meclis-i Maarif yazdığımız makalatta kendi hakkında zem

* Reji konusundaki bir yazısından dolayı sürüp giden yargılamaya dokunduruyor.

ve kadih görmüş ise Matbuat Nizamnamesi de meydanda duruyor, mahkemelerin kapısı da açıktır. Meclis-i Maarif bu bapta her neye teşebbüs ederse bizim hakkımızda neticesi bir mefharret-i azimeyi mucip olur. Hükümet-i seniye –adaletinden memul olduğu üzere– bizim hakkımızı teslim buyurursa memlekette yazılan asarı teftiş altından kurtarmış oluruz. Bize ceza ederse –kıyamet kopmaz a* –vatan için bir de hapsolalım...

Meselede bu kadar feryadım ihya olunmak istenilen mülga nizamı vatanımın şaadet ve selamet ve istikbalince mühlik gördüğümde, yoksa menfaat-i zatiyem için olmadığına efkâr-i umumiye itimat eder zannederim. Eğer menfaat-i zatiyemi arayanlardan olsaydım o menfaati kitap yazmakta aramaya muhtaç olmazdım.

Hükümet-i seniye adalet ve hakkaniyetin mukteziyatını meydana çıkarıncaya kadar bu meseleden fariğ olmayacağım-dır. Hatta bugün merci-i kül olan makam-i resmiye dahi müracaat eyledim.

(İbret, Sayı 110, 6 Şubat 1873)

* * *

36. İfade-i Meram

Malumdur ki *İbret* 110 numaralı nüshasının üzerine 8 zilhicce sene 89** tarihinden itibaren bir ay müddetle tatil edilmişti. Bugün müddet-i tatilimiz hitam bulmak cihetiyle gene intişara başladı.

O vakit ilan ettiğimiz ilavede görüldüğü veçhile Matbuat İdaresi gazetemizi *hilaf-ı nizam hareketi* terviç ile itham etmiş idi. O itikatta bulunanların afivlerini niyaz ile beraber hakkımızda beyan olunan töhmeti kabul edemeyeceğimizi ilana kendimizi mecbur biliriz.

Biz vatanımızı gerçekten sevenlerden ve vatanımızda cere-

* "Kıyamet kopmaz a", Kemal'in *Vatan* adlı oyununda Abdullah Çavuş'un dilinin persengi olan cümledir. Kemal *Vatan*'ı bu sıralarda yazmıştır.

** 8 Zilhicce 1289 [6 Şubat 1873] (N.Ö.)

yan eden ahvalin bir nizam altında gitmesi için her türlü fedakârlığı ihtiyara hazır olanlardan bulunduğumuzu ne vakit iddia eylesek bu davamızda bir münkire karşı laakal on musaddık bulacağımızı yakinen bilmekle müftehiriz.

İbret hiçbir vakit hilaf-i nizam hareketi terviç etmedi. Yalnız izinsiz kitap tab'ını meneden nizam mülğadır dedi. Bu iddiasını gene tekrar eder.

Meramımızı tekrar izah edelim. Ta ki bir yanlışlığa dâha meydan kalmasın.

Hükümet-i seniye 1273 senesi Cemaziy-el-âhiresinin 20'si tarihli ve "Matbaa Nizamnamesidir" unvanıyla dokuz madde ve bir zeyilden mürekkep bir kanun neşreylemiş ki üçüncü maddesi şudur:

"ÜÇÜNCÜ MADDE- İşbu basma-hanelerin tab u temsil edecekleri her nevi kütüp ve resail evveleminde Dersaadet'te doğrudan doğruya ve taşralarda ise vülat-i eyalet caniplerinden inha ile Meclis-i Maarif'te görülüp mülken ve devletten bir gûnâ mazarratı olmadığı tebeyyün ederek meclis-i mezkûr tarafından kezalik ba-mazbata makam-i âli-i sadaret-i uzmaya arz ile istizan olunmadıkça tab u neşrettirilmeyecektir."

Halbuki hükümet-i seniye gene 1273 senesi Recebinin 7'si tarihli ve "Kitap Tab'ı Hakkında Nizamnamedir" unvanı ile bir diğer nizam neşretmiş ki birinci maddesi şudur:

"BİRİNCİ MADDE- İnhisar maddesi külliyyen lağvolunmakla herkes istediği kitabı tabettirecektir."

Şimdi mademki Matbaa Nizamnamesi'nin üçüncü bendi hükmünce tabolunabilmek hakkı izinli kitaplara münhasırdır, ve mademki Kitap Tab'ı Hakkındaki Nizamname'nin birinci maddesindeki kitap basmadıkça "inhisar maddesi külliyyen lağv" olunmuştur ve mademki kitap tab'ı hakkındaki nizamname matbaalar hakkındaki nizamnameden muahhardır, ve mademki bir kanunun diğer bir kanun ile lağvı kabildir, ve ma-

demki matbaa nizamnamesinin üçüncü bendi izne hasırdan ibarettir, ve mademki kitap hakkındaki nizamnamenin birinci bendinde “inhisar maddesi”, “külliye” tabirinin şümulü ve “lağv” sözünün sarahatiyle ilga edilmiştir, bizim istinat ettiği-miz nizamın zuhuru Meclis-i Maarif’in istinat ettiği nizamı külli-yez ilga eylediği bedihi gibi görünür.

Saltanat-i seniyyede bugün bir Şûra-yı Devlet var. Onun ve-zaifinden biri de kanunun istihracı manasında zuhur edebilecek müşkülâtı halletmektir. İrade buyurulursa davamız bir kere de oraya havale olunsun. Eğer haksız çıkarsak ceza mı lazım gelir? Tarziye mi lazım gelir? İstizansız bir satır yazı yazmamak ve belki bir kelime söylememek mi icap eyler? Hük-m-i nizam her neyi iktiza ederse icrasına hazırız.

Şu kadar var ki şimdi asar-i acizanemizi tabettirmek için Maarif Nezaret-i celilesine arz edememekte mazuruz.

Çünkü ilanından bir ay geçmeksizin lağvolunmuş öyle te-rakki-şiken bir nizamın yoktan var olmasına hizmet elimizden gelmez.

Bundan başka bir nizamın icraatınca dahi bazı yerlere iliş-i-yoruz. Evvela, bahsettiğimiz üçüncü bent hükmünce memalik-i Osmaniye’de basılacak kitaplara ruhsat vermek salahiyeti ma-kam-i âli-i sadaret-i uzmaya aittir. Hatta o bende bakılırsa bir kitap gerek, İstanbul’da yazılsın gerek taşradan gelsin, Meclis-i Maarif’te görülecek, “mülken ve devlet” muzır olmadığı te-beyyün edecek, ondan sonra mazbata ile makam-i sadarete “arz” ile istizan olunmadıkça “tab u neşir” ettirilmeyecek. Şim-di ise Meclis-i Maarif’ten her istenilen kitaba yirmi dört saatte ruhsat alınabiliyor. Tahkikimize göre ruhsat verilen kitapların tab u neşri “meclis-i mezkûr tarafından ba-mazbata makamı âli-i sadaret-i uzmadan istizan” olunduğu yoktur. Bu davayı da bir mahkeme huzurunda ispat edebiliriz.

Matbaa Nizamnamesi’nin üçüncü maddesine ittiba ettir-mek isteyenlerin tab u neşrine ruhsat verdikleri kitapları acaba o madde hükmünce bir kere mazbata ile “makam-i âli-i sada-ret-i uzmaya arz” etmeleri lazım gelmez miydi?

Saniyen *Evrak-i Perişan*’ın bundan sonra çıkacak ciltlerini

ruhsat almaksızın neşretmemek için bazı matbaadan senet alınmış!

Bilemeyiz eazım-i İslamdan üç büyük zatın tercüme-i ha-liyle devletimizin devr-i istilasından başka içinde bir şey olmayan *Evra-k-i Perişan*'ın basılmakta olan her türlü asara takdimen ve tahsisen men-i intişarı için zaptiyelerle, müfettişlerle matbaa matbaa dolaşarak nihayet öyle suret-i resmiyede senet almak derecesine varıncaya kadar gösterilen şiddet ne lüzuma mebni ve ne hakka müstenit idi.

İşin en garip ciheti şudur ki alınan senette matbaa şimdiye kadar basılmış olan üç cüz *Evra-k-i Perişan*'ın tekrar tab'ı hakkını muhafaza etmiş, senedi alanlar da buna muvafakat eylemiş!..

Üç cüz *Evra-k-i Perişan*'ın bila-ruhsat ve mükerreren ruhsatsız tab'ı mücaz olup da ondan sonra çıkacak cüzülerinin ruhsat alınmadıkça basılmasına cevaz verilmemek hangi kaideye tevafuk edeceğini idrakten bihakkın âciziz.

Bir işe daha beyan-i hayretten kendimizi alamayız ki evliya-yi umur hazeratından her kime tesadüf olunabilir ise *Evra-k-i Perişan* hakkında layık olduğu dereceden bin kat ziyade sitayişler işitiliyor, iltifatlar görülüyor, gene *Evra-k-i Perişan* memalik-i Osmaniye'de basılan asarın kâffesine takdimen ve tahsisen neşrolunuyor!..

Her ne ise biz de bu defa uğradığımız tatilden dolayı hâsıl olan memnuniyetimizi ketmetmiş olsak küfran-i nimet etmiş oluruz. Çünkü *İbret*'in bir ay tatili matbuat için bir nizamname-nin zuhuruna sebep olmuştur. Babiâli'de bir komisyon teşkil olundu. Nizamın birkaç güne kadar ilan olunacağını işitiyoruz. *İbret* şu hizmetiyle hakikaten iftihar eder.

İbret'in reji maddesine müteallik muhakemesince dahi bir hayli vakayı cereyan eyledi. İleride tafsilat veririz.

(*İbret*, Sayı 111, 8 Mart 1873)

* * *

37. Vatan

Hikmet-i tecrübiye, ki cihanın şu gördüğümüz kemalat ve terakkiyatına her şeyden ziyade hizmet etmiştir, bu kadar fevaidiyle beraber bir iki asırdan beri her türlü hududu zir ü zeber ederek fikirlerde ne kadar mutekadat gönüllerde ne kadar hissiyat var ise cümlesini birer birer nazar-i şek ve tetkik önüne çekmek şaibesinden masun olamamıştır. Tecrübe namına taharri-i hakikatle meluf olanlarda ise aradıklarını maddiyat içinde bulmaya hasr-i nazar etmiş birtakım ashab-i muaheze görülür ki dünyada lemsi ve müşahedesi na-kabil her ne var ise mevhum veya madum tutmak isterler, umumun menfaatinden başka hak, efradın itiyatından başka ahlak tanımazlar. Tasarrufa sirkat, verasete gasp, nikâha esaret namı verirler.

İşte insaniyeti bu nokta-i nazardan temaşa edenlerdir ki vatan fikr-i mukaddesinden bahsolundukça bulundukları yerin ya hudut veya haritasını tasavvur ederek: "Vatanı tayin eden madde birkaç bin mazlumin kanı veya birkaç rical-i devletin kalemiyle çizilmiş bir hatt-i mevhumdan ibaret değil midir? Böyle akıl ve tabiatla hiç münasebeti olmaksızın sırf mevzuat-i beşerden olan ve insanların uhuvvet ve itilafına set çekmekten başka dünyada bir tesiri görülmeyen bir vahimenin insaniyet nazarında ne hükmü olabilir" derler.

Evet! Sani-i hakîm insanın fikrini kerrat cetveli, vicdanını hendese mikyası mahiyetinde halketmiş olsa idi dünyada aile, millet, mesken, vatan tasavvurlarının vücuduna imkân kalmazdı. Sırf maddi olan fevaitten başka bir şey düşünülmezdi. Şu kadar var ki Âdem başka sıfatta, başka hasiyette yaratılmıştı. Akıl "iki kere iki dört eder" davasını ne kadar bedahatle kabul ediyorsa, vicdan da "bir kadın ile bir erkek meyl-i tabii ve kavli şer ile irtibat hâsıl edince bir aile meydana gelir" hükmünü o kadar bedahetle tasdik eyliyor.

Akıl "murabba başkadır müselles başka" kaziyesinin haki-katine ne kuvvette hükmeyleyorsa, vicdan da "vatan başkadır, haric-i vatan başka" sözünün sıhhatına o kuvvette itimat ediyor.

Şir-hârlar beşiğini, çocuklar eğlendiği yeri, gençler maişet-

gâhını, ihtiyarlar kûşe-i feragatini, evlat validesini, peder ailesini ne türlü hissiyat ile severse insan da vatanını o türlü hissiyat ile sever.

Bu hissiyat sırf sebepsiz bir meyl-i tabiiden ibaret değildir.

İnsan vatanını sever, çünkü mevahib-i kudretin en azizi olan hayat hava-yi vatanı teneffüsle başlar.

İnsan vatanını sever, çünkü ataya-yi tabiatın en revnaklısı olan nazar lemha-i iftitahtında hak-i vatana taalluk eder.

İnsan vatanını sever, çünkü madde-i vücudu vatanın bir cüzü'dür.

İnsan vatanını sever, çünkü etrafına baktıkça her köşesinde ömr-i güzıştesinin bir yâd-i hazinini tahaccür etmiş gibi görür.

İnsan vatanını sever; çünkü hürriyeti, rahatı, hakkı, menfaatı vatan sayesinde kaimdir.

İnsan vatanını sever; çünkü sebep-i vücudu olan ecdadının makbere-i sükûnu ve netice-i hayatı olacak evladının cilde-gâh-i zuhuru vatandır.

İnsan vatanını sever; çünkü ebna-yi vatan arasında iştirak-i lisan ve ittihat-i menfaat ve kesret-i muvane cihetiyle bir karabet-i kalp ve uhuvvet-i efkâr hasıl olmuştur. O sayede bir adama dünyaya nispet vatan oturduğu şehre nispet kendi hanesi hükmünde görünür.

İnsan vatanını sever; çünkü vatanında mevcut olan hâkimiyetin bir cüzüne tasarruf-i hakiki ile mutasarrıftır.

İnsan vatanını sever; çünkü vatan öyle bir galibin şimşiri veya bir kâtibin kalemıyla çizilen mevhum hatlardan ibaret değil millet, hürriyet, menfaat, uhuvvet, tasarruf, hâkimiyet, ecdada hürmet, aileye muhabbet, yad-i şebabet gibi birçok hissiyat-i ulviyenin içtimaidan hasıl olmuş bir fikr-i mukaddestir.

Bundan dolayıdır ki tarih-i insaniyetin hangi sahifesine atf-i nigâh olursa her zamanda her millet zuhur eden efkâr-i âliye ve ahlak-i fazıla ashabının cümlesi vatan muhabbetini umur-i dünyeviyenin kâffesine müreccah tutmuş ve pek çoğu vatan yolunda feda-yi can etmiş görülür.

Bundan dolayıdır ki her dinde, her millette, her terbiyede, her medeniyette hubb-i vatan en büyük faziletlerden, en mu-

kaddes vazifelerdendir.

Ya ne vakte kadar insanların itilafı böyle vatan namıyla birtakım eczaya inkisam edip duracak? Acaba bütün ebna-yi beşer bir aile ve bütün dünya bir vatan olmak lazım gelse insaniyet için şimdiki halden faydalı değil midir?

Faydalı mıdır? Değil midir? Orasını kabl-el-vuku tayin etmek keramete muhtaç görünür. Zira öyle bir halin husulü takdirde muharebe mündefi olur denilecekse biz şimdi mevcut olan vatanlar içinde birtakım dahili ihtilaller görüyoruz ki mucip olduğu tahribat muharebelere kat kat galebe ediyor.

Hele hudud-i vatan aradan kalkmak ve insanların mecmuu yek-cins ve yek-terbiye bulunmak ve dünyada yalnız bir lisan kalmak, hülasa şairin:

“Milletim nev-i beşerdir; vatanım ruy-i zemin”

kavli herkese şiar ittihaz olmak bu âlemin başka bir âlem olmasına ihtiyaç gösterdiğinden veya hiç olmazsa böyle bir halin zuhuru bu âlemi başka bir âlem hükmüne koyacağından insaniyet için ümid-i saadeti ittihad-i umumi zamanına hasretmekle öteki dünyaya hasretmek beyninde pek de fark görülmez. Binaenaleyh bir millet için o kadar bir istikbali nasb-i ayn ederek ittihad-i insaniyet namına fikr-i vatani ilga etmek ahrette rahat ümidiyle kendini öldürmek kabilindendir.

Çünkü zamanımızca hamiyetin en büyük muharriklerinden olan vatan fikrini gönüllerden kaldırmak hıfz-i hukukun en müessir esbabından olan ateşli silahı ellerinden almaya benzer. Bir millet vatan muhabbetinden tecrid-i nefis eder ise çok zaman geçmez elbette vatanını o muhabbetle meluf olanların rayet-i istilasî altında görür. Nitekim bir kavim ateşli silahtan keff-i yet eylerse pek az vakit içinde o silahı düşman eliyle kendi göğsüne çevrilmiş bulur.

Dünyadan vatan fikrini kaldırmak insaniyete bir hizmet ve muktedir olanlara bir büyük meziyet olabilmek zannında bulunanlar da varmış. Biz öyle garip bir maksadı fiile çıkarmak teşebbüsünde pişvalığı ihtiyarına cesaret edenlere tayyip hatırlar

terkeyleriz. Biz, oturduğumuz yerin her taşı için bir cevher-i can verdik. Her avuç toprağı nazarımızda o yola feda olmuş bir kahramanın yadigâr-i vücududur. Onu binaenaleyh bize göre vatanı Çin ile, Sibiryâ ile hem-kıymet tutmak ihtimalin haricinde görünür.

Vatan bize kılıcımızın ekmeğidir. Daima kendimize mahsus, kendimize münhasır biliriz Daima nefsimizden ziyade sever, nefsimizi uğruna feda ederiz.

İşte mademki hubb-i vatan bir hiss-i vicdandır, ve mademki vicdaniyat bahis ve tariz götürmez, vatan hususunda hikmeten vuku bulacak muahazatın reddi pek güç bir şey değildir. (Balâda verdiğimiz tafsilat da bu müddeayı meydana çıkarabilir.) Davanın halline daha tecrübe, daha bedihi deliller istenilirse kaideten vatan fikrini kabul etmeyenler içinde pek çok adamlar gösterebiliriz ki kendi vatanını muhatarada görünce rahatını, meşguliyetini terkederek silaha sarılmış ve gönüllüler arasında vatan yoluna her türlü eziyet çekmekten ve her türlü fedakârlığı ihtiyar etmekten geri durmamıştır.

Asıl vatan bahsinde dehşet-res-i efkâr olan mesail bir kere o fikrin vücudu kabul olunduktan sonra siyasiyatça bittabi zuhur edegelen mudilatdır. Meselâ, İngilizler, Fransızlar, Almanlar, İspanyollar, İtalyanlar, Ruslar, Osmanlılar bugün vatanı hem tasdik ediyorlar, hem seviyorlar; fakat hiçbiri vatanının ikbal ve istikbalinden itminan-i tam ile emin olabildiği yoktur. İngilizler, İrlanda halkının temayülât-i ıftirak-cuyanesiyle, Rusya'nın Hind'e takarrübünü düşünüyor. Fransızlar hıfz-ı intizama muktedir olacak bir hükümet-i ahrarane peyda edip de içlerinde mevcut olan politika fırkalarının pençesinden kurtulabilmek için çare taharri ederler. Almanlar hâsıl ettikleri ittihadı ikmal eylemek ve hususuyla o ittihadın husulüne sebep olan eaz-ı dnyadan gittikten sonra dahi bekasını temin edebilmek endişesindedirler. İtalyanlar bir tefrikaya daha düşüp de gene asırlarca papazların zincir-i esareti altında inlemekten korkarlar. Rusyalılar seyf-i tegallüplerine baş eğen bu kadar akvamı bünye-i asliyelerine mezcetmedikçe haiz oldukları mertebeye azametın bekasını ka'a ümit etmezler. Biz ise ebna-yı vatan

arasında mevcut olan cins ve mezhep ihtilafının ileride vatanca bir inhilal-i külliyi mucip olabilmesi vahimesinde bulunuruz.

Avrupa akvamını düşündüren hatalar ne dereceye kadar mühim, ne dereceye kadar mümkün-ül-vuku olduğunu taharri bizce sadet ve vazifeden bütün bütün hariçtir. Fakat şunun beyanını lazım addederiz ki bize dehşet veren cins ve mezhep ihtilafını öyle mübrem ve mümteni-ül-indifa bir bela hükmünde tutamıyoruz. İtikad-i âcizanemizce bu ihtilaf vatan için inhilali mucip olamaz; bilakis eğer doğru hareket olunursa o ihtilaf kuvvetle âlem-i terakkide belki en büyük mevkii biz haiz olabiliriz.

Fikrimizi izah edelim: Cins ve mezhepçe mevcut olan ihtilaf vatanın inhilalini mucip olamaz. Çünkü Arabistan istisna olununca mülkün herhangi cihetine bakılırsa cinsiyet ve diyanet-i mütebayine ahabı bir vücudun aza-yi aliyesi gibi birbirine geçmiş, birbirine sarılmış görünür. Bir vilayet ve hatta bir sancak bulunamaz ki içinde yalnız kavim mevcut olsun da ayrıca bir hükümet suretine koymak veya Osmanlılardan tefrik ile başka bir hükümete ilhak kabil olabilsin.

Bundan başka tefrika meyilleri bir zamandan beri mülkümüzde velev ne kadar cüz'i olursa olsun görülmekte olan asar-i terakkinin ve hususuyla birbirini takip eden bu kadar tecarib-i elimenin tesirâtı altında ezilip duruyor. Hiç zannetmeyiz ki bundan sonra bir Kürdistan fitnessi, veya bir Girit hadisesi daha zuhur edebilsin.

Arabistan halkı ise ittihad-i diyanet cihetiyle asabiyet-i Osmaniye'nin rabıta-i uhuvvetinde ve hilafet-i İslamiyenin taht-i biatında bulundukları için oraların iftirakından hiç korkulmaz.

Bahsettiğimiz ihtilaf kuvvetiyle âlem-i terakkide belki en büyük mevkii biz haiz olabiliriz. Çünkü vatanımızda mevcut olan akvam Avrupa'dan pek de az değildir. Bu kavimlerin her biri lisanını, milliyetini muhafaza ediyor. Mülkün vüs'atini ve kabiliyatını ise tarif ve tekrara ihtiyaç göremeyiz. Şimdi bir kere doğru hareket olunur, yani sunuf-i ahalinin umumu hukuk ve hürriyetinden tamamiyle müstefit edilir ve terbiye-i umumiye herkese vatanın kıymetini bildirecek ve hangi fırka daire-i ittihadattan ayrılırsa ya Rusya'nın ikab-i satvetine lokma veya başka

bir ecnebinin pençe-i tasallutuna esir olmamak imkânın haricinde bulunduğu layıkıyla gösterilecek bir yolda görülür de böyle altı yüz senelik bir cemiyetin efradı beyinde bittabi –her türlü tefrika imkânını selbedecek surette– hasıl olan imtizac-i menafi gönüllere gerçekten hissettirilirse elbette vatan-i umumi patrikhanelerden muazzez tutulacağından mülkün içinde her türlü hasenatını cami ve bayağı her türlü seyyiatından berî bir diğer Avrupa peyda olacağında şüphe yoktur. Vatanımızda birbirine edebiyatça takaddüm davasına düşecek birkaç lisan bulunacak, mucid-i her fen ve mürebbi-i cihaniyan vasfına layık olan birkaç kavmin ahfadı gerek birbirleriyle ve gerek sair milletlerle maarif yarışına kalkışacak, mevaridat-i ticaretin merkez-i tabiisi olan böyle bir mevki-i müstesnada zekâvetçe kudretin bir atıye-i mahsusasına nail olmuş birkaç millet istihsal-i servette birbirine rekabet edecek, her biri asırlarca cihangirlik etmiş birkaç kahraman halk hıfz-i vatan yolunda yekdiğerleriyle fedakârlık imtihanına çıkacak, hasılı cemiyetimiz her uzvuna natıkiyet gelmiş bir vücuda benzeyecek, ihtilafatımız bir çalgı takımının makamatinde görülen ihtilaflar gibi daima bir hüsn-i ahenge hizmet edecek.

Ya bu kadar esbab-i muavine hüsn-i istimal olunursa karşısına hangi suubet, hangi mania durabilir? Avrupa, her biri bir başka yer tutmuş, bir başka hükümet altına düşmüş birçok milletlerden mürekkep olduğu için şimdiye kadar mesaisinin belki yüzde seksenini adam öldürmeye, memleket tahrip etmeye, ticareti müşkülata düşürmeye sarfetmiş iken iki asır içinde avalu mi ihataya muktedir olan efkâr-i beşeri idrakinden âciz bırakacak kadar asâr-i terakki meydana getirdi. Hem de bu asarın yüzde seksenini yoktan icat eyledi. Ya biz bir vatan içinde, bir ittifak dairesinde bulunarak medeniyet-perverliği layıkıyla iltizam ettiğimiz veya yapacağımız şeylerin nümunesini önümüzde gördüğümüz halde acaba ne kadar bedayi izharına muktedir olamayız?

Avrupa kadar nüfusumuz yok denilecek... Avrupa'nın marmur olan tarafları kadar mülkümüz var, nüfus ise medeniyet, istirahat sayesinde çoğalmaya başlar, bir kere de terakki yolunu tutunca satranç hesabıyla tezayüt eder. (Bu davanın isbatı arzu

olunursa 9 numaralı *İbret*'te münderiç olan "*Nüfus*" bendine müracaat buyurulsun.) Binaenaleyh memalik-i Osmaniye'nin de İngiltere gibi oturmaya yer bulunamayacak surette insanla dolması bir yüz senenin kândır.

Memlekette esbab-i mamuriyet yok denilecek.. Yapmamışız ki olsun. Avrupa caddeleriyle, demiryollarıyla limanlarıyla, cetvelleriyle, şehirleriyle, kasabalarıyla halk olmadı ya! Bir iki yüz sene evvel orasının da bizim memleketten hiç farkı yoktu. Sây ile orada vücuda gelen şeyler burada niçin yapılmasın?

Halkımızda servet yok denilecek... *İbret*'te birkaç kere beyan etmiş idik ki sâyi, servet vücuda getirmez; serveti, sây vücuda getirir.

Avrupa terakkiye bizden evvel başlamış denilecek... Evvel başlamakla ne lazım gelir? Saat-i eyyam, vakt-i gurubu çalmaya mı başladı? Ferda-yı kıyamet hemen yarına mı tesadüf ediyor? Yahut bir işe sonradan başlayanların evvelden başlayanlara yetişebilmesi ihtimalini selp edecek bir kaide mi peyda oldu? Yoksa biz vatanın saadetini bizzat göremeyeceğimizi bilirsek arzu etmeyecek miyiz?

Biz terakkiye başlarsak Avrupa mani olur denilecek... Bu itikat memalik-i mütemeddinede alelittlak hükmünü infaz etmekte olan efkâr-i umumiyenin meziyetini bilmemekten neşet eder. Avrupa'da kimse kalmamıştır ki bir kavmin terakkisi her kavmin terakkisine hizmet edeceğinde gafil olsun. Ashab-i temeddün o kadar mecnun değildir ki gayri izar için kendi zararını ihtiyar eylesin. Keşfi nakabil olan vukuat bir tarafa bırakılınca, hikmeten ve kaideten vatanımızın istikbalince salib-i emniyet olacak bir madde var ise maarifte olan noksanımızdır.

Zira temin-i istikbalin mevkuf-i aleyhi olan teşyid-i revabit ve ittihad-i efkâr mücerret maarif sayesinde vücuda gelebilir.

İşte bu hallere nazaran vatan muhabbetiyle mütehalli olan gönülleri gerçekten hun eden facia mülkümüzce maarif hakkında görülen fıkdan-i himmettir.

(*İbret*, Sayı 121, 22 Mart 1873)

Başlıca Dilbilgisi Kuralları

[Kemal'in bu kitaba olduğu gibi alınmış olan metinlerinin anlaşılması için kimi sözcüklerin anlamı bundan sonraki Küçük Sözlük'te yer almakla birlikte, bu sözcüklerin tek tek anlamları bilindiği halde bile anlaşılmasında güçlük göstereceği sanılan kimi dilbilgisi kuralları, aşağıda kısaca belirtilmiştir.]

§ 1

1. Gerektiğinde bir adın anlamını tamamlamak için bir sözcük eklenmesine tamlama (izafet); ad ile tamamlayıcı sözcüğün oluşturduğu bütüne ad tamlaması (izafet terkibi) denir.

Türkçede bu tamamlayıcı sözcük, adın önüne gelir.

Arapça ve Farsçada, Türkçenin aksine olarak, tamamlayıcı sözcük, addan sonra gelir.

Arapçada, Türkçede bulunmayan, tanımlık (harf-i tarif) vardır. Eski yazırumızda da pek o kadar çok kullanılmayan Arapçanın tanımlıklı ad tamlamaları Kemal'in yazısında da çok değildir. Bunlar:

a) *Nur-ed-din*, *Abd-ur-rahman* vb özel adlar;

b) *Dâr-ül-fünun*, *Dâr-ül-muallimin* (13), *Dâr-iş-şafaka* (4) gibi kurum adları;

c) *Vacib-ül-vücut* (24), *ilm-el-yakin*, *ayn-el-yakin* (6) vb din ya da şeriat terimleri;

ç) *Bi-l-bedahe* (6, 13, 15), *il-el-ebet* (4, 5, 17), *bi-z-zarure* (15), *fevk-al-gaye* (17), *fevk-al-ade* (9), *ila-gayr-ün nihaye* (9) vb bileşik ad, bileşik belirteç ya da bileşik sıfat olarak kullanılmış olan tamlamalardır. (Örneklerin yanlarındaki sayılar, bu sözcüklerin geçtiği makalelerin sayılarıdır.)

2. Farsça kurallarla yapılan ad tamlamaları dilimizde vaktiyle çok kullanılırdı. Bu kurala göre yapılan tamlamada da, Arapça olduğu gibi, tamlayıcı sözcük, addan sonra gelir ve adın sonuna bir (i) eklenir. Bu i'ye

dikkat etmeli ve tamlamanın çözülmesinde, kuralca sonda bulunan adı öne almalıdır:

Eboab-i serair: sır kapıları; *ashab-i mütalaa*: okurlar; *âlem-i insaniyet*: insanlık dünyası (4)..

Sözcüğün sonu sesliyle bitiyorsa, fazladan (y) harfi eklenir:

Ebna-yi beşer; *ihtiva-yi hakekîk*; *icra-yi adalet* (4) gibi...

Ancak okunuşta bu (i) sesleri, Türkçedeki sesli uyumuna uyarak gerektiğinde (ı), (u) ya da (ü) biçimine girer:

Asr-i ahir: asr-ı ahir; *zuhur-i hakikat*: zuhur-u hakikat; *hüsn-i niyet*: hüsn-ü niyet; *telahuk-i efkâr*: telahuk-u efkâr; *hukuk-i beşer*: hukuk-u beşer (4)...

§ 2

Ada eklenecek sözcük sıfat olursa bunun oluşturduğu bütüne sıfat tamlaması (sıfat terkibi) denir.

Arapça ve Farsçada, ad tamlamalarında olduğu gibi, Türkçenin aksine, önce ad, sonra sıfat gelir; adın sonuna da yine bir (i) eklenir:

Asr-i ahir: son yüzyıl; *edvar-i sabık*: eski devirler; *kavaid-i mevcude*: var olan kurallar; *nazarîyat-ı ilmiye*: bilimsel kuramlar (4)... (Yukarıdaki örneklerden “sabık” sözcüğünün sonundaki (a) ile “mevcud”un sonundaki (e), birlikte bulundukları “edvar” ve “kavaid” sözcükleriyle uyum içindedir.)

§ 3

Kemal’in yazılarında çoğunlukla Farsça sözcüklere eklenmiş sıfat türetilmesine yardımcı kimi ekler görürüz. Bunların başlıcaları:

–*ane*: Türkçede –ce ile karışılır: *âcizane*: acizce; *mürüvvet-mendane*: mürüvetlicesine; *cahilane*: cahilce... (Kemal’in makalelerinde, öbür ilgeçlere göre en çok kullandığı budur.)

–*i*: Buna nispet eki (nispet i’si) diyoruz: *Âli*, *milli*, *illahi*, *külli*, *daimi*, *ezeli* gibi olup anlamlarında yücelik, millet, Allah, bütünlük, başlangıçsızlıkla ilgili oluş vardır ki bugün bunları sırasıyla yüce, ulusal, Tanrısal, bütünsel, sürekli, sonsuz sözcükleriyle karşılıyoruz. (Kemal’in yazılarında bu yolda i’li olarak kullanılmış nispetler azdır; ama buna karşı, yukarıda belirtilmiş olan uyum yüzünden sonuna (e) ya da (ye) eklenmiş olarak sıfat tamlaması biçiminde kullanılmışları çoktur: *Tabiat-i insaniye*: insan doğası; *adalet-i ezeliye*: ezeli adalet; *keşfiyat-i fikriye*: düşünsel buluşlar...)

–*ment*: Bu ilgeci pek az kullanıyor: *hissemment*’te olduğu gibi. –*var ya da –ver*: *ümitvar* ya da *hünerver*’de olduğu gibi. Yine –*in* ekinin de *vâpesin*,

simin gibi Osmanlıcaya nerdeyse tek sözcük gibi girmişlerini kullanıyor ve bunlardan daha fazla sözcük çıkarmaya kalkışmıyor.

§ 4

Başa getirilen eklerdense ancak *bi-* (*biçdep*; edepsiz, 8), *la-* (*layemutane*: ölmezcesine), *na-* (*nahak*: haksız, 5, 9; *naümit*: umutsuz, 9; *nakabil*: olanaksız, 9) gibilerini, üstelik çok az kullanıyor. (Bu ekler, Kemal'den sonra ve özellikle Edebiyatı Cedide döneminde çok kullanılmaya başlanmıştır.)

§ 5

Kemal'in yazılarında o zamanlarda *vasf-i terkibi*, *terkib-i vasfi* diye adlandırılan sıfatlar da vardır ki bunlardan bir bölümü neredeyse tek bir sözcük biçimini almıştır:

Dil-âgâh: dilâgâh; *ser-bülent*: serbülent; *ser-fıraz*: serfıraz; *şirin-zeban*: şirinzeban; *pakize-eda*: pakizeeda; *bülent-paye*: bülentpaye.

Küçük Sözlük

[Aşağıdaki “Küçük Sözlük”te, Namık Kemal’in makalelerinde geçen ve bugün anlaşılması güç olan Osmanlıca sözcüklerin, geçtiği yerlerdeki anlamları verilmeye çalışılmıştır. Sözcüklerin yanlarındaki sayı, sayfa sayısı değil, geçtiği makalenin sayısıdır.]

âba vü ecdat: atalar, 2

abes: yararsız, boş, anlamsız, saçma, 5, 19, 20, 24

abesiyat: boş şeyler, 24

Acemane: Acemlere yakışır biçimde, 8

âciz: güçsüz, gevşek, 5, 9, 16, 19, 20, 24, 27, 28

âcizane: güçsüzce (alçakgönüllü konuşmada, konuşanı belirtir), 1

acz: güçsüzlük, gevşeklik, 24, 28, 32, 33

adap: yöntemler, düzenler, kurallar, (özellikle *adab-i umumiye*, genel kurallar), 3, 17, 27, 28, 31, 37 - yazın anlamına, 24

âdat (adet ç.): sayılar, 17

âdat (âdet’in çoğulu), âdetler, alışılmış şeyler, alışkılar, görenekler, gelenekler, 5, 8, 24, 27

addetmek: saymak, tutmak, sanmak, (hemen bütün yazılarda)

adem : olmama, bulunuma, 8, 22

adi/adiye: âdet olan, her zamanki, sıradan olağan mahkeme-i adiyeye: ceza mahkemelerinin dışında olan hukuk mahkemeleri, 5, 35

adil (adl): adalet, 2, 8, 9, 34

âdilane: hakçasına, 8

afak: ufuklar, çevrenler, 2, 25; *afak-gir* ufukları tutan, kaplayan, 21, 25

aguş: kucak, 2, 25

ağraz (garez’in ç.): gazezler, kötü ve gizli niyetler, amaçlar, 8, 22

ağrep: çok garip, pek tuhaf, acayip, 8, 32

ağyar (gayr’in ç.): yabancılar, eller, 6, 25

ahat: çoğunlukla *ahad-i nâs* tamlamasıyla halk tabakası, bilgisiz ve yoksul halk tabakası için kullanılırdı, 8, 18, 23, 24

ahcar (hacer’in ç.): taşlar, 24

ahenin: demirden, 25; demir gibi (sağlam): *aheninbeden*, 24
aheste: yavaş, ağır, 25
ahfat (*hafit* ç.): torunlar; sonradan gelenler, 9
ahır/ahire: son, sonraki, en son, 3, 4, 12
ahiret: öbür dünya, 37
ahkâm (*hük'm*'ün ç.): hükümler, yargılar, buyruklar, yasalar, düzenler, 5, 6, 8, 12, 20, 23, 24, 32, 33, 34
ahlaf (*halef*'in ç.): kendinden sonra gelenler, ardıllar, 2, 6, 21
ahlât (*hilt* ç.) suyu (eski doktorların insan vücudunda varlığına inandıkları dem, balgam, sevdâ ve safra), 9
ahırar (*hür* ç.): özgürler, 19
ahırarane: özgürcesine, serbestçe, 16, 31, 37
ahî: ant, sözleşme, antlaşma, 8, 23; *ahî-şikenlik*, verilen sözü, antlaşmayı bozma, 8
ahval (*hal* ç.): durumlar (hemen bütün yazılarda geçer)
ahz: alma, 34, *ahz-i sâr*, oç alma, 20
akabe: tehlike, 24
akait (*akide* ç.): inançlar, 2
akıbet: son, sonuç, 19, 27, 31
âkil/âkile: akıllı, uslu, anlayışlı, 4, 21, 27, 33
âkilane: akıllıca, 22
aklen: usça, ussal, 4
aksa: en uzak, en son; *aksa-yi garp*, (burada) Fransa, 4, 12
aksetmek: yankılanmak, yansımak, 7; *akisleri*, yankıları, 25
akval (*kavî*'in ç.) sözler, 6

akvam (*kavm*'in ç.) uluslar, ümmetler, 2, 4, 12, 27, 37
alaik (*alaka*'nın ç.): ilişkiler, bağlar, bağlılıklar, 9
alaim-i sema: gökkuşağı, 24
alâmeleinnas: herkesin gözü önünde, 32
alat (*alet*'in ç.): aygıtlar, araçlar, 24
alâ-zu'm-uz-zaman: zamanın sınısıncâ, 17
alelamya: körü körüne, 6
alelhusus: özellikle, 34
alelittlak: genellikle, salt, 9
alelumum: genellikle, bütün, hepsi, 9, 18, 23, 24
âlem: toplum, topluluk, 7, 8, 9, 12; dünya; *âlem-i terakki*, ilerleme dünyası, 37; *âlem-i vücut*, varlık dünyası, 9
aleni/aleniye/aleniyyet: açık, açıklık, 16, 20, 24, 28
âli/âliye: yüce, yüksek, ulu (Kemal, yüceltmek için hemen çoğu sözcüklerine bunu ekleyerek tamlamalar oluşturduğundan bütün yazılarında vardır).
âlimane: bilgince, 8
âliye: örgenler, 12, 31; *ulum-i âliye*, teknik bilgiler, 24
allame: çok bilgili, büyük bilgin, 24
amak (*umk*'un ç.): derinlikler, 8, 24
âmal (*emel*'in ç.): emeller, umutlar, istekler, 7, 18, 24
amal (*amel* ç.): işler, işlemler; *amal-i erbaa*, dört işlem, 24
amik/amika: derin, 24
amire: devlet kurumlarını belirtmekte kullanılır: *Matbaa-i amire*, Devlet Matbaası, 34
âm/âmme: kamu, halk, 31, 34; ef-

kâr-i âmme, kamuoyu, 23; *kuvve-i âmme*, halkın gücü, 23
ammi: amca, emmi, 8
amut: dikme, sütun, 24
ânifen: az önce, yukarıda geçen, anılan, 34
anıt: inatçı, 20
Anka-meşrep: genel, halk, 24, 31; inanç sahibi, 23
aram: dinlenme, oyalanma, 4, 24, 25, 26
aramış: dinlenme, aramış-i bâl, kalp rahatı, 22
arazi: toprak 4; *arazi-i miriye*, beylik toprak, 4
arif: bilgili, 34
arız: sonradan olan, gelen, 23, 28
arpalık: Osmanlı döneminde ücret olarak ulemaya verilen para; sonraları iş görmeden alınan para kaynağını anlatır olmuştur, 34
arşın: eski bir uzunluk ölçüsü; genelde 0,6526 m; 9, 25, 26
arzan: genişlikçe, genişliğine, enine, 25
arz etmek: bildirmek, sunmak (küçükten büyüğe olan durumlarda kullanılan bu deyimini Kemal okurlarına bir saygı olarak kullandığından hemen bütün yazılarında geçer)
arzu: istek (hemen her yazıda)
asabiyet: yakınlarını, yurt ve ulusunu savunma çabası, 7, 37
asakir (*asker* in ç.): askerler, 3, 21
âsap (*asap* ç.): sınırlar, 7
asar (*eser* ç.): yapıtlar, yapılar, yapıtlar (Kemal'in yazılarında gerek *medeniyet*, *terakki* ürünlerinden gerek kendi yazdığı yapıtlardan söz edildiğinde çok geçer)

asayiş: rahat, huzur, düzenlik, güvenlik, 8, 12, 22, 24
ashap (sahip ç.): sahipler, ünlüler, ileri gelenler, kişiler, (birçok yazıda)
asıl: temel, kök, esas, gerçeklik, 12
asli/asliye: asal, birincil, temel, başlıca, 12, 16, 21, 28
âşıkane: âşıkça, 25
aşiret: oymak, göçebe topluluk, 8
ateşin: ateşli, kızgın, sıcak, 25
ateşli silah: Tanzimattan sonra ordunun Avrupa'dan getirilmeye başlanan silahlarına o zaman verilen ad (hatta manevra ve eğitim için *ataş talimi* deyişi de, bu yeni silahlarla yapıldığından o dönemin gazetelerinde sık sık kullanılır), 37
atf: çevirme, döndürme, gönderme: *atf-i nazar*, bakma, 16, 24; *atf-i nigâh*, bakma, 37
atıfet: sevgi, acıma, kayra, 33
ati/atiye: gelecek, önde, aşağıda, 12, 18
atiyye: bağış, bahşiş, armağan (sonraları *arpalık* gibi, bir iş karşılığı olmadan alınan şeyleri anlatır olmuştur), 37
avalım (*âlem* ç): dünyalar (*fakat ul-viye* ile tamlama olunca gökyüzündeki dünyadan başka cisimler anlamına), 8, 24
avam: halk, *lisan-i avam*, halk dili, halk ağzı, 27
avarız (*arıza* ç): arızalar, sakatlıklar, bozukluklar, 6, 9
avave: havlama, 31
avdet: geri dönme, 5, 7, 35, 33
ayat (*ayet* ç.): ayetler, 34

ayet: Kuran'daki her sureyi oluşturan tümce, 4

ayine: ayna; *ayine-i billur*, billur ayna, 25; *ayine-i inıtaf*, yansıtıcı ayna, 31, gibi tamlamalar yapmak için bu biçimde yazılırdı

ayn-el-yakin: görmüş gibi, kesin, 6

aza: üye, 5

azade-ser: başı dinç, başına buyruk, 22

azam: en büyük, pek büyük, 7, 21

azamet: büyüklük, 2, 9, 21, 24, 25

azfar-i hak: hakkın tırnakları, 23

azim/azime: büyük, ulu, yüce, önemli, 6, 7, 24, 25

ba-: ile (bu Farsça önek Kemal'in yazılarında çok kullanılır)

bab (bap): kapı, (özellikle hükümet kapısı anlamına devlet dairelerini anlatan tamlamalara kullanılır: *Bab-i Âli (Babîâli)*, *Bab-i Seraskeri*, *Bab-i Zaptiye...*); bölüm, konu, madde (*bu bapta, ol bapta...*) (hemen her yazıda geçmektedir)

baba: Bektâşi tarikatının ulusu, 20

bad-i cenubi: lodos, 25

bad-i şimali: poyraz, 25

bahari: baharla, ilkyazla ilgili: *ebr-i bahari*, bahar bulutu, *ezhar-i bahari*, bahar çiçekleri, 25

bâhir/bâhire: açık, belli gözle görünen, parlak, güzel, 6; *bâhir-ül-butlan*, çürüklüğü belli olan, 6

bahname: açık saçık kitap, cinsellik sömürüsü yapan kitap, 33

bahsetmek: söz açmak, söz konusu yapmak, söylemek (birçok yazıda)

bahşetmek: bağışlamak, 4

bais: neden, 2, 3, 32, 34

bait: uzak, 7

bakaya: kalıntılar, arta kalanlar, 7, 18

baki: kalan, kalımlı, ölümsüz, arta kalan, 12

balâ: yüce, yüksek, yukarı, 6, 12, 20, 34

balığ: erişen, erişmiş, varan, 9

bâr: ağırlık, yük, 3, 7, 19, 20, 26; *bâr-i giran*, ağır yük, 3

barika: şimşek, parıltı, aydınlık, *barika-feşan*, aydınlık saçan, 2

basar: görme, göz, 12

basma: Kitap basımı için eskiden bir ara kullanılan sözcük; matbaa'ya da (basımevine) bir ara *basma-hane*, matbaacılığa da *basmacılık* denilmiştir. Ayrıca Kemal'in buraya alınan yazılarından görüldüğü gibi bu sözcük ilk Matbaa Nizamnamesi gibi resmi metinlerde de kullanılmıştır, 28, 30, 32, 33, 34, 36

batıl: boş, çürük, yanlış, 6, 20, 34

battal torbası: eskidende devlet dairelerinde işleme konulmasına gerek görülmeyen kâğıtların saklandığı torba, 12

bayağı: (sıfat olarak) aşağılık, değersiz, sıradan, adi, basit; (belirteç olarak) hemen hemen, neredeyse (Kemal yazılarından çoğunlukla bu ikinci durumda kullanılmıştır)

bayi: satıcı, 9

bed etmek: başlamak, 6, 34

bedahet/bedaheten: apaçıklık, belililik, 2, 12, 23

bedayi (bedia ç.): güzellikler, 9, 25; *bedayipesent*, güzellikleri beğenen, 24

bedel: karşılık, birşeyin yerine geçebilen, yerini tutabilen, 19, 34

be-dest: elde, *silah bedest*, silah elde, 4

bedeviyet: göçebelik (çölde konup göçerek çadırda yaşama durumu), 7

bedia: güzellik, 4, 25, 27

bedihi/bedihiyat: apaçık olan şey(ler) 27

bedir: dolunay, 25

bedreka: kılavuz, yol gösterici, 7, 34

behişti: cennetlik cennetle ilgili, 25

behre-yab: pay alan, 4

beka: kalım, sürüp gitme, 2, 8, 9, 12, 24, 37

belahat: bölnlük, ahmaklık, alıklık, 24

belaya (bela ç): belalar

beliyye: bela, sıkıntı, güçlük, 9

bel'etmek: yutmak, emmek, 20

bender: (tecim yapılan) liman, iskele, 7

bent: (gazetede) fıkra, makale, 2, 16, 19, 28, 30, 37; (yasada) madde, fıkra, 26

berahin (burhan ç): kanıtlar, 24

berî: kurtulmuş, aklanmış, uzak, temiz, ilişkisiz, 2, 8, 24, 32

berk/berkiye: şimşek; (elektrik akımı anlamına da *seyyale-i berkiye* tamlamasıyla kullanılmıştır), 9

berkeşte: çıkmış, çıkarılmış, 9

beşer: insan, adam (Kemal bu sözcüğü en çok *ebna*, *mesai*, *efkâr*, *dirayet* gibi sözcüklerle tamlamalarda kullanmış; sonraları *beşeriyet*'le kullanılan anlamı böylece anlatmaya çalışmıştır)

beyan: anlatma, bildirme, belirtme, açıkça söyleme (hemen her yazıda): *hüsni-i beyan*, anlatış güzelliği, güzel anlatım, 19

bey'at. bak. **biat**

beyn: ara, aralık, 4, 5, 9, 20, 28

Beyoğlu gazeteleri: o çağda İstanbul'un Beyoğlu (Pera) yakasında yabancıların yabancı dilde yayımladıkları ve her biri bir yabancı ülkenin görüşünü yansıtan gazeteler, 28

beyyinat (beyyine ç): kanıtlar, 34

bezl: (bol bol) verme, harcama, saçma, 24

bezl-gü: şakacı, esprili, 19

bi-: başına geldiği sözcüğün anlamına "ile, için" anlamını katan ya da bunları -e durumuna sokan Arapça ilgeç

bi-: başına geldiği sözcüğün anlamını olumsuzla çeviren Farsça ilgeç: -siz

bi-aman: amansız, aman vermez, acımasız, 22

biat birinin egemenliğini, hükümdarlığını kabul etme, onaylama, 37

bidaa/bidaat: bilgi, bilgi dağarcığı, anamal, sermaye, 20

bid'at: (İslamda) Peygamber zamanında dinde olmayıp sonra çıkan şeyler; sonradan, yeni çıkmış şey, 27

bi-edebane: edepsizce, terbiyesizce, 8, 20, 23

bieyyihal: herhalde, kesinlikle, 21

bi-günah: günahsız, suçsuz, 5

bi-haber: habersiz, bir şeyden haberi olmayan, 26

bi-hakkın: hakkıyla, tamamıyla, gereği gibi, 6
bi-hamdillah: Tanrıya şükürler olsun, Tanrının yardımıyla, 28
bi-izan: anlayışsız, 20
bilakis: tersine, aksine, (birçok yazıda)
bila-ruhsat: izinsiz, 36
bilbedahe: düşünmeden, akla gel-diği gibi, 6, 23, 18, 24, 27
bilfiil: fiilen, sözle değil işle, edim-sel, 22, 23
bilmüzakere: görüşerek, 34
bilütfihi teala: Tanrı'nın lütfuyla, 25
bi-misal: eşsiz, benzersiz, örneği olmayan, 25
binaenaleyh: bundan dolayı, dola-yısıyla (birçok yazıda)
bi-neva: düşün, yoksul
bi-perva: korkusuz, 27
bi-tap: yorgun, bitkin, 24
bi-tarik-ül-evla: haydi haydi, 12
bittabi: elbette, 6
bittamam: bütünüyle, tümüyle, ek-siksiz, 34
bizzarure: ister istemez, 27
bizzat: kendi, kendisi, doğrudan doğruya, 23, 37
buhar: buğu, 4
buralarca: bu yer anlamınaysa da Kemal'in yazılarında çoğul ola-rak doğu ve özellikle ülke anla-mına kullanılır (birçok yazıda)
butlan: bozukluk, çürüklük, hak-sızlık, hükümsüz olma, 6, 23
burhan: kanıt, tarut, 2, 30
buut: uzaklık, 25
cahilane: bilisizce, cahilce, 8

caiz: işlenmesi kusur olmayan, ola-bilir, olur, 8
camı: toplayan, kapsayan içeren, 6, 28
cari/cariye: geçen, dolaşan, akan, geçerli, yürür, yürürlükte (birçok yazıda)
cazibe: alım, çekicilik, çekim, 4
cebanet: korkaklık, 20
cebren: zorla, 9, 24, 31
celadet: yiğitlik, 8
celaliyane: celalilere (başkaldırıcı-lara) yakışırçasına, 17
celil/celile: ulu, büyük, yüksek (resmî makamlardan söz açılır-ken özellikle kullanılırdı, bundan dolayı hemen her yazıda geçer)
cemadane: cansız nesneler gibi, 17
cereyan: akma, geçme, olma, 7, 24, 31, 36
cetvel: doğal ya da yapma su kana-lı, ark, 3, 34; *talim cetveli*, izlence, 24
cevahir: değerli süs taşları, 4
cevaz: izin, olurluk, işlenmesi ya da işlenmemesi bir olan, 8, 9, 28, 36
cevher: asıl, öz, maya, töz, 2; Ke-mal çoğunlukla bu makalede ol-duğu gibi *cevher-i can* biçiminde tanımlama olarak kullanır, 9, 19, 24, 25
cezz ü met: (coğrafyada) gelim-gi-dim, kabarma-inme
ciddiyat: ciddi şeyler, ciddi konu-lar, önemli sözler, davranışlar, 28
cidal: zorlu uğraşma, dalaşma, ateşli tartışma, 27
ciğer-pare: evlat, çok sevgili kişi, 2, 26

cihangir: dünyayı ele geçiren, büyük fatih, 3, 37

cinsiyet: bir oymağa, ulusa mensup oluş, mensup olunan olmak, ulus, 2, 8, 12

civar: dolay, yöre, yakın yer, komşu; *civari*, komşuluk, 7

-cu: sözcüklerin sonuna eklenip anlamlarına "arayan, arayıcı" anlamını katan Farsça ek; *çare-cu*, çare arayan, çare arayıcı, 9

cumhur: cumhuriyetle yönetilen topluluk, cumhuriyet, 12

cüzi/cüziyat: ufak tefek, önemsiz şeyler, işler (pek çok yazıda)

çare: umar, yol, yardım, ilaç, 2, 8, 16

dahil: iç, içeri, içeri girme, 5

dahili: bir devletin kendi ülkesiyle ilgili, 7

dahiye: büyük bela, afet, 9

daire: çember, çevre, 3, 7

daie: neden, dürtü, istek, hırs, 4, 12

daman: etek, 4

dâr: ev, 4

dâr-ül-fünun: üniversite, 7

Dâr-üş-şafaka: "şefkat evi" anlamına gelen bir kuruluş ki, Tanzimattan sonra ilk kez böyle bir öğretim kurumu Cemiyet-i Tederisiye-i İslamiye adındaki bir kuruluşça, halk yardımıyla yetim ve öksüzleri okutmak üzere kurulmuştur, 4

dayın: borç veren, alacaklı, 9

deavi (*dava* ç.): davalar, 5

define: gömü, 4, 32

delalet: kılavuzluk, gösterme, 4

delil: kanıt, tanıt, kılavuz, 12, 16, 20

dem-be-dem: sık sık, durmadan, zaman zaman, 12

deni (çoğulu *deniyyat*): üstlenmek (çoğu yazıda)

deruhte (etmek, eylemek): üstlenmek (çoğu yazıda)

derun: iç, yürek, 2, 8

deva: ilaç, 16

devahi (*dahiye* ç.): büyük belalar, afetler, 2, 9

Devlet-i Aliye: Osmanlı Devleti (birçok yazıda)

devr-i daim: durmaz devnim, 4

dihim: taç, 19

dil-rûba: gönül çelen, 24

dirayet: yetenek, beceriklilik, zekâ, kavrama, 2

diriğ: esirgeme, 6

düvel (*devlet* ç.): devletler, 3

düveli/düveliye: devletlerle ilgili, 2, 3

eazım (*azam* ç.): en büyükler, pek büyükler (birçok yazıda)

ebedi/ebediyet: sonsuz, sonsuzluk (birçok yazıda)

ebna: çocuklar, oğullar (birçok yazıda); *ebna-yi vatan*, vatanın çocukları (birçok yazıda)

ebvab (*ebvab*; *bab* ç.): kapılar, 4

ecdat (*cet* ç.): atalar, dedeler (birçok yazıda)

ecnebi/ecnebiye: yabancı, yabancı devlet uyruğu, 6

ecram-i ulviye: gökcisimleri, 24

ecza (*cüz* ç.): parçalar, bölümler, 12, 37

edvar (*devir* ç.): çağlar, dönemler, zamanlar, 4

edyan (*din* ç.): dinler, 8

ef'al (*fiil* ç.): işler, eylemler (birçok yazıda)

efkâr (*fikir* ç.): düşünceler (birçok yazıda); *efkâr-i saip*, yanlışsız, yerinde düşünceler, 8; *efkâr-i umumiye*, kamuoyu (birçok yazıda)

efrat (fert ç.): bireyler, kimseler (birçok yazıda)

ehemmiyet: önem (birçok yazıda)

Ehl-i Salip: Haçlılar, 8

ekalliyet: azınlık, azlık, 6, 18

ekseriyet: çoğunluk, çokluk, 6, 24

el-haletü hazihi: bugün, 34

elsine (*lisan* ç.): diller, 8, 29

emel: umma, umu, şiddetli istek (birçok yazıda)

emir: buyuru, buyruk (çoğulu: *evamir*); iş, madde, şey (çoğulu: *umur*) (birçok yazıda)

emniyet: güven, güvenlik, güvenme (birçok yazıda)

emraz (*maraz* ç.): hastalıklar, 4, 9, 16

entakallah: Allah söyletiyor, 20

erhap: becerikli, bilgiç, usta, 5, 9, 12

ervah (*ruh* ç.): ruhlar, 8; *ervah-i musallata*, rahatsız edici ruhlar, 8

esas: ana, temel, dayanak, ilke, gerek (birçok yazıda)

esatir: söylenbilim (mitoloji), 8

esbap (*sebeup* ç.): nedenler (birçok yazıda)

eser: im, iz, belirti, yapıt, yaratı (daha çok bu sözcüğün çoğulu olan *asar*'ı kullanır), 4

eslaf (*selef* ç.): önceller, daha önce gelmiş olanlar, (birçok yazıda)

esliha (*silah* ç.): silahlar, 3

eşet: pek yeğin, pek şiddetli, pek sert ya da güç, 9

eşraf (*şerif* ç.): ileri gelenler, 2

eşref: çok onurlu, 5

etibba (*tabip* ç.): hekimler, doktorlar, 9, 10

etvar: (*tavir* ç.) tavırlar, davranışlar, 17

evvel: önce, ilk, birinci, 4, 6

eyalet: (*eyalet* ç.): Tanzimattan sonra kurulmaya başlanan vilayet örgütüne değin valilerin yönetiminde bulunan ülke bölümüne verilen ad, 7

facia: acılı, acıklı olay/ durum, 33

faik: üstün, 2, 4

fani: kalımsız, ölümlü, 2

faraziyyat (*faraziye* ç.) varsayımlar, 8

farz: dinde kesinlikle yapılması gereken şey, 12

fasiit/faside: bozuk, bozulmuş, 9

fatiha: başlama, başlangıç, 5; *fatiha-i hayır*, hayırlı başlangıç, 4

feda: uğruna verme, 2

fek: açma, koparma, sökme, 12

fena: kalımsızlık, yok olma (Kemal bu sözcüğü yazılarının çoğunda *beka*'yla birlikte ve onun karşıtanlamında kullanmıştır)

ferda: yarın, 37

ferit: eşsiz, benzesiz, tek, 20

ferman: buyruk, buyrultu (eskiden padişahların verdiği yazılı buyruk), 5, 12

fert: birey, 2

fesat: bozukluk, çürüklük, çürüme, yolsuzluk

fetanet: kavrayış, kavrayışlılık, 28

fetih: ele geçirme, 7

fetva: bir sorun ya da dava konusunda şeriatın dediğini belirt-

mek üzere müftünün verdiği yazı, 8, 12
fevait (*faide* ç.): yararlar (birçok yazıda)
fevk-al-gaye: umuların üstünde, 17
feyiz-bahş: bereket ve bolluk veren, 4
feyyaz: bereketli, verimli; *feyyaz-i kudret*, Tanrı, 2; *feyyaz-i mutlak*, Tanrı, 2; *feyyazane*, bol bol, 4;
fıkdan: yokluk, eksiklik, 20, 28, 37
fiile çıkarmak: yapmak, gerçekleştirmek (birçok yazıda)
fıkıh: şeriat bilgisi, şeriat sorunlarını uygulama bilgisi, 2, 8, 12
fisk: günah işleme, 20
fitne: ara bozma, azdırma, baştan çıkarma; arabozan, 3, 37
fuşşiyat (*fuhuş* ç.): edep ve terbiyeye uymaz davranışlar, 27
fütur: bezginlik
galebe: yengi, üstünlük, 3, 8
galeyan: coşma, 3
galip/galibe: yenen, üstün gelen (birçok yazıda)
garabet: gariplik, tuhafılık, acayiplik, 8
garaip (*garibe* ç.): garip, tuhaf, acayip şeyler, 5
garaz: kötü niyet, gizli düşmanlık, 16; niyet, erek, 20
garazkâr: kötü niyet besleyen, gizli düşmanlık güden, 16
garra: parlak, 2
gavail (*gaile* ç.): sıkıntılar, 7
gayr: başka, başkası, yabancı, el, 3
gaza: din uğruna savaş, 8
gıda: besin, 2

gıpta: imrenme, 2
giran: ağır
gunude: uyuklamış, uyumuş, uykuya varmış, 8
gurup: günbatımı, 8
gül-izar: gül yanaklı, pembe yanaklı, (mecaz olarak) güzel, 7; *gül-izar-i mamuriyet*, bayındırlık güzeli, 7
hab: uyku, 7; *hab-i gaflet*, aymazlık uykusu, 17
hadd-i zatında: aslında, 2
hadim: hizmet eden, 2, 6, 8, 12
hadise: olay (birçok yazıda)
hafi: gizli, saklı, 2
hafit: torun, 5
hahiş: istek, 2, 10
hak: doğru, doğruluk (*batıl*'ın karşıtı), 6
hâk: toprak, 2, 6, 37; *hâk-i feyyaz*, verimli toprak, 2
hakayik/hakaik (*hakikat* ç.): gerçekler; *hakayik-cuyane*, gerçekleri ararcasına, 2, 3, 8
hakîm: bilge, bilgili, filozof; *sani-i hakîm*, Tanrı; *hakîmane*, bilgece (birçok yazıda)
hal/haliye: şimdiki zaman (birçok yazıda)
halât (*hal* ç.): durumlar (birçok yazıda)
hali: boş, ıssız, 16, 20, 30
hal-i hazır: şimdiki durumda, şimdilerde, 17
halisane: içtenlikli, yürekten, yürek arılığıyla, 16
hamire: hamur, maya, 2; *hamire-i vücud*, vücudun mayası, 2
hande: gülme, gülüş, 18
harem dairesi: eskiden yalnız ka-

dınların oturup yabancı erkeklerin giremediği bölüm, 8
Haremeyn: Mekke ile Medine, 7
hariç/hariciye: dış, dışarı, (birçok yazıda)
haset: kıskanma, çekememe, günü, 16
hâsılı: kısacası, sözün kısası (birçok yazıda)
hasiyet: özellik, 2, 3, 4, 9
hasretmek: ayırmak, vermek, 2, 16, 37
haşak: çöp, süprüntü, 16
hata (çoğulu: *hataiyat*): yanlış, yanlışlık, 6, 30
havarık-ul-âdat: olağanüstü olanlar, 10
havayîç (*hacet* ç.): gereksinimler, 4, 27
hava-yi nesimi: atmosfer (havayuvarı), 19
hayır: iyi, iyilik (şer karşıtı), 4
hayli: epey, oldukça, birçok, 4
hayme: çadır, 7
hayr-ül-halef: hayırlı evlat, 2
haysiyet: onur, özsevi, 6
hayye: yılan, 16
hazain (*hazine* ç.): armağanlar, 19
heves: istek, gelip geçici istek, zevk, eğlence, 16 (çoğulu: *hevesat*)
heyecan: coşku, coşkunluk, 4
hezar-fen: çok bilen, elinden birçok sanat gelen, 4
hıfz: koruma, saklama, 4, 12, 37
hırs: tutku, çok isteme açgözlülük, 9, 16
hıffet: hafiflik, 18
hikmet: bilgelik, felsefe, gizli nokta, 3, 4, 8, 37

hilafet: halifelik, birinin yerini tutma, vekâlet etme, 9
himaye/himayet: koruma, 2, 4
himmet: çaba, 2, 4, 7
hin-i hacet: gerektiği zaman, 2
hisse: pay, 4; *hissement*, paydaş, 4
hodbehot: kendi başına, kendi bildiğine, 6
hodserane: dik başlılıkla, kafasının dikine gidercesine, 17
hukuk-i beşer: insan hakları, 4
hun: kan, 2, 5; *hun-i şehadet*, şehitlik kanı
hunhar: kan içici, 8
husema (*hasım* ç.): düşmanlar, 16
husul: oluşma, ortaya çıkma, 4, 7, 8, 16, 24
hutur: anımsama, 17
huzur: ön, kat, 5; erinç, baş dinçliği, *huzur-i fikir*, düşünce erinçliği, 27
hükema (*hakîm* ç.): bilgeler, filozoflar, 4, 9, 24
hüküm: buyruk, 8; *hükümünde*, yerinde, 7, 12, 37, *hükmolunmak*, sayılmak, 8, 24
hüsün: güzellik, iyilik (birçok yazıda); *hüsni-i niyet*, iyiniyet, sağistem, 4
ıslah (çoğulu, *ıslahat*): düzeltim, düzeltme, 4, 16
ıztırar: zorlanım, zorunda kalma, 6
iane: yardım, 3
ibadullah: Tanrı kulları, insanlar, 4
ibare: tümce, bölümce, bir metinden çıkarılan birkaç satırlık yazı, 8
ibaret: bir şeylerden oluşmuş, bir şeyin aynı, 2, 7, 8, 37
ibraz: gösterme, 1, 4

ibret: öğrenmek, 4; *ibret-bin*, ders çıkararak bakmak, 7

icat: bulgu, buluş, türetme, (birçok yazıda)

icbar: zorlama, zorlanma, 3, 6, 32

icma-i ümmet: içtihat döneminde, imamlarla fıkıhçıların şeriat sorunlarında aynı görüşe varmaları, 4

icra (çoğulu: *icraat*): yapma, uygulamak, iş (birçok yazıda)

ic̱tima: birleşme, toplantı, toplanma, 12, 27

ic̱tinap: sakınma, çekinme, 5

idam etmek: öldürmek, yok etmek, 4, 6

idame: sürdürme, 2, 8, 9

idbar: düşkünlük, kutsuzluk, işlerin ters gitmesi, (*ikbal* karşıtı) 16

iddia: sav, ileri sürme, inat ve ısrar (birçok yazıda)

idrak (çoğulu: *idrakât*): algı, anlama, anlayış; erişme, yetişme, kavuşma, 2, 4, 9, 12, 20, 24, 28

ifham: anlatma, bildirme, 8, 12

ifna: yok etme, 4, 6; *ifna-yi ömür*, ömür tüketme, 4

ifrat: aşırı, aşırıncılık, aşırılık, 7, 27

iftihar: övünme, 2, 3

iftirak: ayrılık, ayrılma, dağılma, 12, 37

iğfal: aldatma, ayartma, kandırma, 8, 16

iğtisap: zorla alma, 16

ihlal: bozma, sakatlama

iẖtilaf: anlaşmazlık, uyuşmazlık (birçok yazıda)

iẖtilat: görüşme, karışma, 3, 27

iẖtira (çoğulu: *iẖtiraat*): bulgu, bulma, buluş, türetme, 8, 28, 29

iẖtiyar: seçme, seçim, 8; *iẖtiyar ı ahali*, halkın seçimi, 8; *iẖtiyar etmek*: seçmek, katlanmak (birçok yazıda)

iẖtiva: kapsama, 4

iẖvan: dostlar, arkadaşlar, tarikat ya da mezhep arkadaşları, 7

iẖya: diriltme, canlandırma, 2, 4, 32

ikab: azap, eziyet, 36

ikamet: oturma, yerleşme, 6

ikametgâh: konut, oturlan yer, 6

ikbal: kutluluk, işlerin yolunda gitmesi (*idbar* karşıtı) (birçok yazıda)

ikbal-perest: orun düşkünü, 8

ikdam: çaba, çabalama, 3, 4, 7

ikna: inandırma, kandırma, razı etme, 12, 16

iktidar: erk, güç, yapabilme, 4, 6

iktiza: gerek, gereklik, işe yarama, 2, 4, 6

ilahi: Tanrısal, 5

ilam: mahkeme kararını belirten belge, 5

ilca (çoğulu: *ilcaat*): zorlama, zorla bırakma (birçok yazıda)

ilhak: katma, 5

iḻel (*illet* ç): nedenler, niyetler, hastalıklar, sakatlıklar, 4, 27

ilelebet: sonsuza dek, sürgit, 4

ilka: koyma, bırakma, atma, 5, 9

illet (çoğulu, *iḻel*): hastalık, sakatlık, 2, 6; neden, niyet, 2, 4, 5

iltizam: yan tutma, 5, 27

ilm-el-yakin: kesin bilgi, 6

ima: dokundurma, sezdirme, 16, 20

imale: eğme, yatırma, 3, 32; *imale ı nigâh*, bakışını çevirme, 18

imkân: olanak, 12, 37
imtidat: uzama, 17
imtiyaz (çoğulu: *imtiyazat*): ayrıca-
lık
imtizaç: bağdaşma, kaynaşma,
uyuşma, uygunluk, 8, 12, 37
indifa: ortadan kalkma, 6
infial: gücenme, 16
inhimak: düşkünlük, 16
inhiraf: dönme, sapma, doğru yol-
dan çıkma, 3
inhisar: yalnız bir şey ya da kimse-
ye bırakılma, 3
inikâs: yansıma, yakılanma, 2, 6
inkâr: yadsıma, tanımama, yo-
kumsama, 3, 12
insaf: adalet ve doğrulukla düşü-
nerek davranma, 8, 33
insaniyet: insanlık, insanlar 4, (bu
sözcük, *beşeriyet*'le anlamdaşsa
da, eskiler birinciyle daha çok
tinsel şeyleri, ikinciyle de özdek-
sel şeyleri anlatmak gibi bir ayır-
tıya dikkat etmekteydiler.)
intifa: sönme, yok olma, 16
intiha: sona erme, 12
intihap: seçme, seçim, 16
intisap: çatkınlık, kapılanma, 2
intişar: dağılım, yayılma, üreme, 4
intizam: düzen, düzenlilik, düz-
günlük, 6
inzibat: düzence, sıkıdüzen, 5
ipka: yerinde bırakma, 6
iptida: başlama, başlangıç, 8, 9
irade: buyrultu, buyruk (padişah
buyruğuna *irade-i seniye*, sadra-
zam buyruğuna *irade-i aliye* de-
nirdi), 5
irae: gösterme, 5, 12

irat: söyleme, getirme, aktarma
(birçok yazıda)
irca: geri çevirme, geri çekme, eski
durumuna döndürme, indirge-
me, 8
irfan: bilme, biliş, anlayış, 4
irha-i inan: dizgini koyuverme, 34
irtibat: bağlantı, 4, 6, 7
isar: cömertlikle verme, 4
isma: işittirme, 12, 30; *isma-i şikâ-
yet*, yakınmayı işittirme, 11
isnat: yükleme, üstüne atma, iftira
etme, 8, 12, 20, 27
istiare: addeğişimi, eğretilme, 16
istidat: yetenek, yatkınlık, anıklık,
eğilim (birçok yazıda)
istidlal: (çoğulu: *istidlalat*): çıkarsa-
ma, usavurma (birçok yazıda)
istifade: yararlanma, kazanma, 4,
16
istihale: olamazlık, olanaksızlık, 3,
30 (şimdiki başkalaşım, değişim,
dönüşüm anlamları, Kemal'in
döneminde ve daha önceleri kul-
lanılmazdı)
istihkak: hak etme, 5, 12, 20
istihkâm (çoğulu: *istihkâmat*): düş-
mana karşı koyabilmek için ha-
zırlanmış savunma yapıları, 3, 12
istihraç: sonuç çıkarma, 8, 36
istihsal (çoğulu: *istihsalat*): elde et-
me, üretim, üretme, 3, 4, 37
istihza: eğlenme, alaya alma, 8
istikbar: büyütme, önem verme,
kibir, kibirlenme, 16
istilzam: gerekme, gerektirme, 2
istinat: dayanma, kanıt tutulan şe-
ye dayanıp görüşünü kurma, 8,
24

istinsah: kopya etme, kopyasını çıkarma, 12, 20
istitar: örtünme, saklanma, 5, 20; *perde-i istitar*, örtünme perdesi, 4
işkâl: kuşku ve karışık olma, güçleştirme, güçlük, 6
iştigal (çoğulu: *iştigalat*): çalışma, uğraşma, (birçok yazıda)
ita: verme, 1
itibar: saygınlık, 1
itikat: inanç, inanma; *itikadımızca*, inanışımıza göre, 1, 6, 8; *itikadat*, inançlar (birçok yazıda)
itimat: güven, güvenme, 5
itiraz: karşı çıkma, 6, 9, 12, 16
itiyat: alışkı, alışkanlık, 4, 6, 16, 37
ittifak: bağlaşıklık, bağlaşma, oybirliği, 12
ittihat: birleşme (birçok yazıda)
ittisa: bollaşma, genişleme, 4
izale: giderme, yok etme, 12, 16
kabîl: çeşit, soy, tür, gibi, 2, 6, 27; *kabîlinden*, çeşidinden, türünden gibisinden, 17
kabil: olabilir, olanaklı, yetenekli, 2, 12, 16
kabiliyat (*kabiliyet* ç.): yeteneklilik, beceriklilik, kabul edebilir olma, 4, 6, 37
kabristan: gömütlük, 8, 33
kâffe: bütün, hep, tüm, 3, 6, 9, 16
kâfî: kefil olan, üstüne alan, 5, 9, 12, 27
kaht-i rical: devlet adamı kıtlığı, 22
kaht ü galâ: kıtlık ve pahalılık, 9
kaide: kural, 5, 6, 9, 12
kail olmak: razı olmak, 4, 6, 33
kaim: ayakta, duran, sürüp giden, yerine geçen, 2, 4, 8

kaimen: ayakta durarak, 5
kâr-gâh: işyeri, üretimlik, fabrika, 4; *kâr-gâh-i kudret*, Tanrının yeri (dünya), 4
kâr-gûzar: becerikli, iş bitirici, 4, 27
karip: yakın, 2, 8
kastetmek: erekleme, amaçlamak, 6
kati: kesin, 2, 12; *katiy-ül-vücup*, kesinlikle gerekli, 2
kavait (*kaide* ç.): kurallar (birçok yazıda); *kavaid-i idare*, yönetim kuralları, 5
kavs-i kuzah: gökkuşağı, 6
kec-nazarane: eğri bakarcasına, kıskançlık, 17
kefalet: güvence, kefillik, yüklenme, 3
keff-i yet: el çekme, karışmama, 30
kemal (çoğulu: *kemalat*): olgunluk, yetkinlik, (birçok yazıda)
keramet: Ermişlerin olağanüstü durumları, düşünceleri, 4, 27
kesret: çokluk, bolluk, 4, 8, 9, 28
keşakeş: çekişme, 4
keşif: bulma, bulgu, buluş, ortaya çıkarma, 4; *keşf-i zamir*, içinde olanı anlama, 9, 12, 20
killet: azlık, kıtlık, 10
kıssa-hân: öykü anlatan, 8
kışır: kabuk, yerkabuğu, 9
kıyam: ayağa kalkma, ayaklanma, bir işe kalkışma, 7, 8, 12, 24
kıyas-i mukassım: ikileme, 6
kıyye: okka (eski ağırlık ölçüsü; 1 kıyye=400 dirhem; eski okka=1,300 kg; yeni okka=1,000 kg)
kifayet: yeterlik, yeterlilik, 3, 4, 8
kinaye: değinmece, dokunaklı söz, 16

kisve: kılık, giysi, 16
kitab: yazma, yazmanlık, *ashab-i kitabet*, eli kalem tutanlar, 33
kubuh: çirkinlik, 6
kurbîyet: yakınlık, 2
kurun-i ahire: yakınçağ, 2
kurun-i vusta: ortaçağ, 6
kut-i layemut: ölmeyecek kadar, 19
kuva (*kuvvet* ç.): kuvvetler, 18
kuvve-i cazibe: çekim gücü, 4
kuvve-i icraiye: yürütme gücü, 17
kuvve-i inbatîye: bîteklik gücü, 9
kuvve-i tevliidiye: üretim gücü, 9
kuyut (*kayıt* ç.): kayıtlar, yazılmalar, 16
kübra: büyük, ulu, 6
küllî: çok, genel, bütün, 6, 8, 28
küllîyen: toptan, tümüyle, 20
lağvetmek: kaldırmak, hükümsüz bırakmak, 5
lahza: an, bir anlık, 4
lala: çocuğa bakan erkek, 4
latma-i tahkir: aşağısama tokadı, 20
layemut: ölmez, 9
layık: değer, yaraşır, yakışan, uygun, 6, 12, 20
layıkıyla: yaraşır biçimde, yakışan yolda, (birçok yazıda)
layiha: tasarı, düşünülenin yazıya dökülmüş biçimi, 16
levazım: gerekli şeyler, 2
leyal (*leyl* ç.): geceler, 4, 9
lezaiz: lezzetler, tatlar, 4
lisan: dil, 6, 12
lügaviyat: sözcüklerle ilgili, sözden ibaret şeyler, 18
maali: yücelikler, 2

ma-bih-il-hayat: yaşam nedeni, 2
maddi (çoğulu: *maddiyat*): özdeşsel, maddeyle ilgili, 4, 37 (*manevi* karşıtı)
madem-el-hayat: ömür boyu, 26
mader: ana, 8; *rahm-i mader*, ana rahmi, 26
madum: yok, var olmayan, 2, 12, 37
madut: sayılı, sayılmış, 7, 27, 28
mağlup: yenik, 8
mahfuz: saklı, korunan, 8
mahakim (*mahkeme* ç.): mahkemeler (birçok yazıda)
mahasin: güzellikler, iyilikler, 6, 12
mahiyet: içyüz, nitelik, 8
mahkûmiyet: hükümlülük, 12
mahrum: yoksun, 2, 4, 8, 9
mahsul (çoğulu: *mahsulat*): ürün, verim
mahsusat: duyulurlar, 4
mahsut: kıskanılan, 16
maişet: geçim, 16; *maişetgâh*, dünya, 37
makam: orun, 7
makasit (*maksat*, ç.): erekler, niyetler, amaçlar, 4, 8, 12, 27
maksat: erek, niyet, amaç, 4, 7, 8
mamuriyet: bayındırlık, 4, 6, 37
manevi: içsel, tinsel, 4, (*maddi* karşıtı)
mani: engel, (birçok yazıda)
maraz: hastalık, 16
maruf: tanınmış, ünlü, bilinen, 3
marufat (*maruf* ç.): şeriatın buyurduğu, iyi bulup beğendiği şeyler, bilinen şeyler, 6
masnuat: el ya da makineyle yapılmış şeyler, 6, 9, 24, 27

mastaba: sedir, peyke, 8
ma-vaz'uleh: konuluş nedeni, 17
mazahir: eşyânın görüldüğü yer, 6
mazarrat: zarar, dokunca, 7, 16; *mazarrât*, zararlar, dokuncalar, 7, 9
mazur: özürlü olan, 2, 4, 6, 8
measir: izler, kalıtlar, yapıtlar, 2, 4, 6, 13
mebde (*mebdeiyet*): başlama, başlangıç, 4, 6; *mebde-i evvel*, her şeyin başlangıcı, 4, 6
mecalis (*meclis* ç.): meclisler, 16
Mecelle: Tanzimattan sonra, fıkıh kitaplarının "muamelat" bölümlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan derlemenin adı, 4
meclis: konuşmak ya da iş görüşmek üzere bir araya gelenlerin topluluğu, 3
mecmuiyet: ortaklaşma, topluluk, bütünlük, tümlük, 6, 12
mecur: savaş kazanmış, 5
medar: neden, (birçok yazıda)
medit: uzun, 6
mekân: uzam, uzay, yer, 6
Mehdi-i muntazar: Beklenen Mehdi, 13
mekârim: cömertlikler, 2, 8
melhame: büyük savaş, 8; *melhame-i kübra*, büyük, kanlı savaş, 8
melik-ül-hayır: iyi hükümdar, 8
meluf: alışılmış, alışmış, 3, 7, 27, 37
memalik (*memleket* ç.): memleketler, ülkeler, 4, 6, 9; *memalik-i Osmanîye*, Osmanlı ülkesi, 17
memba: kaynak, 6, 8
memlu: dolu, 8, 9
menafi (*menfaat* ç.): çıkarlar, 3, 6, 8, 12, 37

menfaat: çıkar, 17; *menfaat-i âmmü*, kamu çıkarı, 17
menfaat-perest (çoğulu: *menfaat-perestan*): çıkarıcı, çıkarsever, 5
menhiyat: (dince) yasaklanmış şeyler, 17
merbut: bağlı, bağlanmış, 4
merci: başvurulacak yer, 5
mersa: liman, 7
mertebe: aşama, basamak, derece, sıra, 1; *elimizden geldiği mertebe*, elimizden geldiğince, 4
mesai: çaba, çalışma, iş, 4, 24, 37
meserret: sevinç, 17
meşhut: görülmüş, görülen, 6
meşiyet: isteme, istek; özellikle *meşiyet-i ilahîye* olarak kullanılır: Tanrının istediği, 4, 9
metrukiyet: bırakılmışlık, 3
mevaki (*mevki* ç.): varlıklar, yaratıklar, 4, 12
mevaniberendazane: engelleri yok edercesine, 10
mevcudat (*mevcut* ç.): varlıklar, yaratıklar, 4, 12
mevcut/mevcude: var, var olan, eldeki, varlık, 2, 4
mevhum (çoğulu *mevhumat*): sanal olan şey, kuruntu, 1337
mevt: ölüm, 2, 6, 9
meyelan-i âlem: dünyanın eğilimleri, 14
mezalim (*zulüm* ç.): kıyıcılıklar, 5
mez: karıştırma, katma, 12, 37
mezhep: bir dinin dallarından her biri, inanç ve felsefede tutulan yol, 8, 12
mezellet: alçaklık, itibarsızlık, 16
mineli: pek ince ve parlak nakışı, 5

miri: beylik, devlet hazinesinin malı, 5
mizân: tartı, terazi, ölçü, ölçme, 2
muaf: bağışık, 5
muaheze: (çoğulu *muahezat*): çıkışma, 16; Tanzimattan sonra Edebiyat-i Cedide dönemine dek bu sözcük eleştiri anlamına *critique* karşılığı olarak kullanılmıştır; *as-hab-i muaheze*, eleştirmenler, 30, 37
muahharen: sonradan, 7, 36
muamelat (*muamele* ç.): işlemler, 6, 8, 26
muamma: bilmece, anlaşılması, çözümlmesi güç iş, 6
muasır: çağdaş, 6, 12
muavenet: yardım, yardım etme, 4, 12
muayyen/muayyene: belirli, belli, 1, 3
mucidane: yeni şeyler bulanlara yakışır biçimde, 4
muciz: başkalarını aşan, kimsenin yapamayacağı nitelikte olan, 4
mufassal: ayrıntılı, 2
muhakemat (*muhakeme* ç.): yargılamalar, yargılanmalar, 5, 32
muhal: olanaksız, 2, 33
muhalefet: aykırılık, karşı-oluş, karşıtlık, 8
muhatara: tehlike, 3, 6, 7, 30, 37
muhayyir: şaşırtan, şaşırtıcı, 4; *muhayyir-i ukul*, akıllara şaşkınlık veren, 4
muhtelit: karma (birçok yazıda)
muin: yardımcı, 3, 7
mukaddem: önce, önceki, önce olan, önden giden, 2, 12
mukaddema: bundan önce, 16

mukaddemat (*mukaddeme* ç.): başlangıçlar, öncüller, 6
mukir: açıkça söyleyen, 6
mukteda: uyulan, örnek tutulan, 8
mukteza: gereken, gereklik, 3
mukteziyat: gerekenler, sonuçlar, 3, 12
muntazır: bekleyen, 17
murafaa: duruşma, yüzleşme, 5
murat: erek, amaç, niyet, dilek, istek, 4, 9, 6
mutasallif: aşırı bilgiçlik taslayan, 2
mutavaat: bağlılık, baş eğme, 17
muttarit: aralıksız, tekdüze, 17
muttasıf: nitelenmiş, belirli nitelikler taşıyan, 18
muvaafık: uygun; *muvaafık gelmek*, uymak, uygun düşmek, 3, 12, 29
muvazene/muvazenet: denge, 2, 3; *muvazene-i düvel*, devletler (arası) denge, 2,
muzaaf: iki kat, 9
muztar: zorlanmış, çaresiz kalmış, 6
mübaderet: başlama, 18
mübahase: konuşma, tartışma, 17
mücaz: izin verilen, yapılabilir, yasaklanmamış, 6, 36
müceddit: yenilikçi, 8
mücerredat (*mücerret* ç.): soyutlar, soyut kavramlar, 4
mücerret/mücerrede: soyut, 6, 9, 12, 37
müdahene: dalkavukluk, koltuklama, yaltaklanma, yağcılık, 16, 20
müddea: sav, 2, 37
müdir: müdür, yönetici, yöneten, 3
müftehir: övünen, 2, 20

müfteriyat: iftiralar, kara çalmalar, 8
mühlik: öldürücü, 4
mükemmel: eksiksiz, yetkin, 4, 8
mülasık: bitişik, yapışık; *mülasık tevem*, yapışık ikizler, 8
mülk: ülke, 4, 12, 37
müluk (*melik* ç.): melikler, hükümdarlar; *tavaif-i müluk* tamlamasında ufak beylikleri anlatır, 7
mümit: yardımcı, 2
münazaa: çekişme, kavg, ağız kavgası, 5
münci/münciye: kurtarıcı, 9
mündefi: savulan, savulmuş, 7
münkerat: dince yasak şeyler, 6
münteha-yi şark: Uzakdoğu (Çin, Japonya), 4
müntesiban (*müntesip* ç.): Bir kimenin adamı olanlar, 17
müptela: düşkün, tutkun, 3, 6
mürde: ölü; *mürde-pesendane*, ölüyü övercesine, 3
mürüvvet: yiğitlik, insanlık (birçok yazıda)
müspet: olumlu, tanıtlanmış, 4
müstait: yetenekli, 2
müstefit: yararlanan, yararlanmış, 4, 12, 27, 37
müstesna: ayrı, ayrı, benzerlerinden üstün, 7, 37
müstevi/müstevliye: yayılan, kaplayan, kapsayan; (askerle olunca) ele geçiren, 3
müsul: huzura kabul edilme, 17
müşarünileyh: adı geçen (birçok yazıda)
müşkülât (*müşkül* ç.): güçlükler, 3, 36

müştehayat (*müşteha* ç.): istekler, istenenler, istemler, 20
mütalaa: inceleme, irdeleme, okuma, düşünce, görüş, 6; *mütalaat* (*mütalaa* ç.), 16
müteallik: ilgili, ilişkin, değgin, bağlı, 5
mütevâtir: ağızdan ağıza yayılan, halk arasında söylenen, 17
müteayyiş: geçinen, yiyip içen, 2
mütecebbir: zorba, 16
mütegallip/mütegallibe: zorba
müttemeddin/müttemeddine: uyar, 4, 24, 27
mütenakız: çelişik, çatışık, 5
mütenevvi/mütenevvia: çeşitli, çeşit çeşit, 6
mütesaviyen: eşit olarak, 5, 12
mütevakkıf: bağlı, 8
müttehem: suçlu, kabahatli, 6
müzakerat (*müzakere* ç.): görüşmeler, 4
müzdat: artmış, çoğalmış, 4
na-hak: haksız, 5, 16
nahvet: ululanma, 16
naim/naim: uyuyan, 3
na-kabil: olanaksız, 4, 12, 37; yeteneksiz, 4
nakıs: eksik, noksan, kusurlu, 4
nakkadane: iyiyi kötüden ayırırçasına, 15
nakz-i aht: andı bozma, çiğneme, 8
na-ümit: umutsuz, 9
nazar: bakış, 3; *nazargâh:* bakılan, bakılacak yer, 12
nazarında: gözünde, 2
nazariyat (*nazariye* ç.): kuramlar, 4, 12
nazar-rüba: bakışları toplayan, 9

nazende: sevgili, 2
neecat: kurtuluş, 8
nefais (*nefis, nefise* ç.): çok güzel, çok hoş şeyler, 4
nefis (çoğulu: *nüfus*): öz, özvarlık, can, yaşam, kişi, 4
nefrin: ilenç, ilenme, kargış, 8
nefsani: özvarlıkla ilgili, kinle, düşmanlıkla ilgili, 8, 16
nefs-el-emr: için aslı, aslında 4
nekais: eksiklikler, 19
neşv ü nema: büyüme, gelişme, yetişme, boy atma, 2
netayiç (*netice* ç.): sonuçlar, 4, 6
nev-heves: özenci, amatör, 8
nev-icat: yeni bulunmuş, 4
nev-reside-gân: yeni yetişenler, yetiştirmeler, 18
neyyir-i efkâr: düşünceleri nurlandıran, 24
nimet: iyilik, yaşam için gerekli şeyler, Tanrı vergisi şeyler, 4
nispet-i makûs: ters orantı, 9
niyet: bir şeyi yapmayı düşünme, taraslama, erek, 7
nizam (çoğulu: *nizamat*): düzen, 5, 6, 32
nokta-i nazar: görüş noktası, 6
nur-i dide: gözümün nuru, pek sevgili kişi, 2
nüzzar (*nazır* ç.): bakanlar, 16
pamal: ayak altında, çiğnenmiş, 17
payitaht: başkent, 2
peder: baba, 16, 24, 28
perveriş: besleme, beslenme, yetiştirme, yetiştirme, 2
peygule: köşe bucak, 5
piramen: çevre, dolay, 5
pištahta: tezgâh, 19

pişva: başkan, önder, 8
rabıta: bağ, 12
rahibane: rahiplere yakışır biçimde, 8
raptetmek: bağlamak, iliştiirmek, 12, 20
refah: gönenc, yaşayışta bolluk ve kolaylık, 2
res-ül-mal: anapara, 9
revabıt (*rabıta* ç.): bağlar, 6, 37; *revabıt-i zaruriye*, zorunlu bağlar, 6
revaç: sürüm, geçerlik, 5
reviyet: sağgörü, bir işin her yönünü iyice düşünüp taşınma, 28
revnak: parlaklık, 17, 37
reyp: kuşku, sanı, 24
riayet: sayma, uyma, gözetme, 5
rical-i devlet: devlet büyükleri, 37
riyaset: başkanlık, 16
ru, ruy: yüz, 9; *ruy-i zemin*, yeryüzü, 9
ruh: öz, temel, tin (birçok yazıda); *ruh-ül-vakit*, zamanın özü, 3
ruhani: tinsel, ruhsal, 27
ruhsat: izin, 36
rüyet: görme, görüş, 5
ruzigâr: çağ, dönem, zaman, 7; *fe-sad-i ruzigâr*, zamanın bozukluğu, kötülüğü, 9
rüesa (*reis* ç.): başkanlar, 20
rüş: erginlik, doğru yolu bulma, doğru düşünme, 9
rüştiye: ortaokul, 18
sabık/sabıka: eski, önceki (birçok yazıda)
saded-i bahis: söz konusu, sözü edilen konu, 18
sadme: sarsıntı, sarsma, çarpma, çatma, 3, 24

sahaif (*sahife* ç.): sayfalar, 17
sahih/sahiha: doğru, gerçek, sağın (birçok yazıda)
sahil: kıyı, 6
saik/saika: güdü, itki, neden, 2
sakım: eksik, yanlış, 8
saltanat-i seniye: Osmanlı Devleti (birçok yerde)
sâri: bulaşıcı, geçici, 6
savap: doğru, doğruluk (*hata* karşıtı), 6
savn: koruma, 5
sây: iş, emek (birçok yazıda)
sefine: gemi, 3
sehhar: büyücü, büyüleyici, 4
selef (çoğulu *eslaf*): öncekiler, önce gelenler, eskiler, 8
semavat (*sema* ç.): gökler, 2
semerat (*semere* ç.): meyveler, yemişler, ürünler, 9; sonuçlar, yararlar, 28
semi: işitme, 12
serair: gizli şeyler, 4
serdetmek: ileri sürmek, öne sürmek (birçok yazıda)
serhat: sınır boyu, uç, 4
servet: malvarlığı, varlık, 4, 9, 37; *fenn-i servet, ilm-i servet*, bugün iktisat, ekonomi olarak çevrilen Fransızca *économie politique*, Kemal döneminde *ilm-i servet-i milel* olarak çevrilmiştir.
setretmek: örtmek, kapamak, gizlemek, 2, 16
sevabık: (*sabika* ç.): eskiler, geçmiş şeyler, geçmiş durumlar ve olaylar, 2, 4, 6, 20
sevahil (*sahil* ç.): kıyılar, 2, 3
sevk: gönderme, güdüm, 4; *sevk-i tabii*, içgüdü, itki, 2

seylap/seylabe: sel, su baskını, 5, 14
seyyale-i berkiye: elektrik akımı, 4
seyyie (çoğulu: *seyyiat*): kötülükler, 16, 20, 27
sıbyan (*sabi* ç.): çocuklar, 18; *sıbyan mektebi*, ilkokul, 18
siba: vahşi hayvanlar, 8; *siba-i valışet*, vahşi hayvanlar, 8 *sibaane*: yırtıcı hayvanlara yakışır biçimde, 8, 16
sirkat: hırsızlık, 9
su: kötü (birçok yazıda): *su-i istimal*, kötüye kullanma, yolsuzluk, 9, 16; *su-i tesir*, kötü etki, 18; *su-i zehap*, kötü düşünce, 8
subanane: ejderha gibi, 16
sukut: düşme, 4
suph (*subh*): sabah, 2, 17
suubet: güçlük, 13, 32, 33, 37
suver (*suret* ç.): biçim, kılık, görünüş, resim, 10
süfliyat: alçak, aşağılık şeyler, dünyayla ilgili bayağı işler, 9
şahadet: şehitlik, 2
şaipe: leke, 5, 24, 37
şakk-i asa: birliği bozma, 10
şakirt: öğrenci, çırak, 7
şamil: kapsayan, 15, 20, 32
şatır: uydu, 10
şebap: gençlik, 7
şecer: ağaç, 9
şedit: ağır, şiddetli, yeğin, 6, 17
şehrah: anayol, bulvar, 4
şekime: dayanma, direnme, 5; *şidet-i şekime*, başına buyrukluuk, 4
şems: güneş, 10
şer': şeriat, 17
şer'an: şeriat yönünden, şeriat hükümlerine uygun olarak, 4

şer'i/şer'îye: şeriatla ilgili, 5, 12
şeriat: Ayetler, hadisler, icma-i ümmet ve imamların içtihatlarından oluşan İslam yasası, 2; ayrıca bu sözcük, yasama, yasa yapma anlamına da genişletilmiştir.
şık: seçenek, 6
şir: aslan, 17; *şir-i jıyan*, kükremiş aslan, 17
şıtap: koşma, seğırtme, 3, 4
taaddi: ezinç, adaletsizlik, saldırı, 18
taaddüt: çoğalma, 9
tahaffuz: koruma, 3
taalluk: ilgi, ilinti, bağ, 3, 9, 10, 11, 17
taarruz: saldırı, saldırma, sataşma, 7, 8, 17, 18
taayyüş: geçim, geçinme, yaşama, 1, 9, 27, 28, 33
tabayi (*tabiat* ç.): doğalar, huylar, yaradılışlar, 6; *tabayi-i beşer*, insan doğaları, 6
tabi: bağımlı, bağlı, birinin ardından giden, ona uyan, 12
tabii/tabiiye: doğal, olağan, 4, 8, 9
tabiiyet: bağım, bağımlılık, uyruk-luk, 6, 12
tabir: deyim, 9
tabirat (*tabir* ç.): deyimler, 8
tadat: sayım, sayma, 4, 20
tafsil (çoğulu: *tafsilat*): ayrıntılar (birçok yazıda)
tafsilen: ayrıntılarıyla, 12
tagallüp: zorbalık, 5, 37
tagayyür (çoğulu: *tagayyüurat*): başkalaşma, değişme, 4, 16, 20
tahaffuz: korunma, sakınma, 3
tahammül: dayanma, katlanma, 7, 37

taharri: arama, araştırma (birçok yazıda)
tahavvül (çoğulu: *tahavvülat*): değişim, değişme, dönüşüm (birçok yazıda)
tahdit: sınırlama, sınırlandırma, 6, 9, 23, 37
tahkim (*tahkimat* ç.): berkitme, pekiştirme, sağlamlaştırma, 3, 8
tahkik: arama, araştırma, soruşturma, 8, 16; *erbab-i tahkik*, araştırmacılar, irdeleyenler, 12
tahkir/tahkiriye: aşağısama, hor-görü, küçümseme, hakaret etme, 8
tahmit: şükretme, 2
tahrip: yıkma, 6, 37
taht: alt, aşağı; *taht-i himaye*, koruması altında, 4, 9
taklil: azaltma, 9
talia: öncü, 8
Tanzimat: 1839'da eski yönetim biçimini Avrupa uygarlığı çerçevesinde yeniden düzenlemek için uyulacağı açıklanan kuralların ve buna dayanan yeni dönemin adı, 4
tarik: yol, 5, 17
tasavvur (ç. *tasavvurat*): tasarım, tasarlama (birçok yazıda)
tatarlık: Tanzimat'tan önce posta dağıtımını yapanlara verilen ad; sonraları da epey sürmüştür. Önceleri, ata binmede usta olan Tatarlar bu işi gördükleri için, sonraları her kim bu işi yapmışsa *tatar* (ulak anlamına), postacılığa da *tatarlık* (ulaklık anlamına) denmiştir: "Yaya kaldın *tataragaşı*" deymi bundan kalmadır, 9
tavaif (*taife* ç.): taifeler, 7; *tavaif-i*

müluk, küçük devletler, beylikler, 7; *tavaif-i usat*, başkaldıranların çeteleri, 7
taz'if: iki kata çıkarma, bir o kadar daha artırma, 9
teavün: yardımlaşma, 9, 10
tebeddül (ç. *tebedüllat*): değişme, değişiklik, görevliler arasındaki değişiklik (birçok yazıda)
teberri: uzaklaşma, yüz çevirme, çekilme, 9
tecarip (*tecrübe* ç.): denemeler, deneyimler, deneyler, 3, 9, 15, 18
tecavüz: saldırı, saldırma, sataşma, aşma, 3, 9, 15
tecrit: soyutlama, 4, 6, 9, 10
tecerrüt: soyutlanma, sıyrılma, 13
tedenni: gerileme (*terakki*'nin karşıtı), 7
tefrik: ayırma, ayırt etme, 8
tefrika: ayrılma, ayrılık, bozuşma, 10, 12
tehekküm: ciddiymiş gibi görünerek eğlenme, 27
tehie: hazırlama, anıklama, 4
tekessür: çoğalma, 9
telahuk: bitişme, katılma, 4, 9; *telahuk-i efkâr*, düşüncelerin birbirine katılması, 4
telef (çoğulu: *telefat*): öldürme, yok etme, 6
temayül (çoğulu: *temayülat*): eğilim (birçok yazıda)
temeddün: uygarlaşma (birçok yazıda)
temettü: kazanç, yarar, 9
temin (çoğulu: *teminat*): güvenç, inanca, güven verme, 10, 12
temsilat (*temsîl* ç.): benzetmeler, benzeşmeler, 16

tenakus: eskilme, azalma, 32
tenakuz: çelişme, çelişik, çelişki, çelişiklik, 11
tenasül: üreme, üretme, 9
tenezzül: alçakgönüllülük, alçalma, inme, 6, 8
tenkihat (*tenkîh* ç.): azaltmalar, kısıntılar, özellikle bir daire memur ya da işçilerinin sayısını ya da aylıklarını azaltma, 16
terakki (çoğulu: *terakkiyat*): ilerleme (*tedenni* karşıtı) (birçok yazıda)
terbiye/terbiyet: eğitim, yetiştirme, büyütme, 4, 10, 17
tesavi: eşitlik, 9
teselsül: zincirleme, 4
teşebbüsât (*teşebbüs* ç.): girişimler (birçok yazıda)
tevakkuft: durma, 2
tevcihat: nişan, rütve, memuriyet verme (bunların eski gazetelerde bu başlık altında özel bir köşesi vardı), 5
tev'em: eş, ikiz, 8
tevfik: uygunlaştırma, uydurma, 12
tevil (çoğulu: *tevilat*): bilinen anlamdan başka anlam verme, zoraki anlam yükleme, sözü çevirme, 8
tevlit: doğurma, doğurtma, 9, 27
teyit: doğrulama, 5, 10
tezayüt: artma, çoğaltma, 3, 4, 14
tıfıl: çocuk, 2
tufuliyet: çocukluk, 9
tulu: doğma, gün doğması, 8
tuyur (*tayr* ç.): kuşlar, 9
türrehat: saçma sapan sözler, 28
ubudiyet: kulluk, 9, 17

uhuvvet: kardeşlik, 10, 12
ukala (*âkil* ç.): akıllar, 3, 13; (*ukala*, Kemal'in yazılarına dek bu anlamda kullanılmıştır, sonralarıysa, özellikle konuşma dilinde "bir şey bilmediği halde bilgiçlik taslayan kişi" anlamına kullanılmaya başlanmıştır)
ukap: karakuş, 17
ukul (*akıl* ç.): akıllar, uslar, 4
ulema (*âlim* ç.): bilginler, bilim adamları, 8, 9, 24
ulum (*ilim* ç.): bilimler (birçok yazıda); *ulum-i aliye*, başka bilimlerin elde edilmesine yarayan bilgiler, *ulum-i âliye*, din bilgileri, 24
ulvi: ulu, yüce, 2
ulviyet: ululuk, yücelik, 2, 24, 37
umman: anadeniz, okyanus, 4, 7
umum: bütün, tüm, genel, kamu (birçok yazıda)
umumen: bütün, hep, tüm (birçok yazıda)
usat (*asi* ç.): başkaldıranlar, ayaklanmalar, 7
übbehet, übhet: ululuk, yücelik, sadrazamlıktan ayrılanların sanı (birçok yazıda)
ülfet: alışma, dostluk, görüşme, 3, 12
ümem (*ümme* ç.): ümmetler (birçok yazıda)
ümme (çoğulu: *iimem*): Aynı dilde konuşanların tümü. (Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*'de bu sözcüğün dilimizde yanlış olarak *millet* anlamına, *millet*'in de *ümme* yerine kullanıldığını, gerçeğin bunun tam tersi olduğunu belirtiyor). Daha sonraları toplumbi-

limin yerleşmesiyle *ümme* ve *millet* sözcüklerine bugünkü anlamı verilmiştir. Bundan dolayı, sözcüğün kullanılma tarihine göre anlamında değişiklikler vardır (birçok yazıda)
ümme: umut, 2
ürçufe: yalan, uydurma söz
vacip: gerekli, zorunlu; dince yapılması gerekli olan (birçok yazıda)
vahdet: birlik, *vahdet-i kelime*, Müslümanları birleştiren teklik inancı, 2, 12
vahit: bir, tek: *şahs-i vahit*, tek bir insan, 5, 6, 14
wakıf: belirli koşullarla kurulmuş hayır kurumu, bu işe ayrılmış malvarlığı, 5
vapesin: en son, 2
vareste: kurtulmuş, 4
vasi: koruman, bir ölünün vasiyetini yerine getirmekle görevli kimse, 4, 9, 14
vâsıl olmak: erişmek, ulaşmak, kavuşmak, varmak, 4
vaz': koyma, 6; *vaz'-i kanun*, yasa koyma, 6
vecit: coşku, esrime, 3, 4
vefat: ölme, ölüm, 5, 9, 17
vehim (çoğulu: *vehmiyat*): kuruntu, yanılsama, 2, 3, 10
veli: bir çocuk ya da kadının baba, ana, akraba ya da vasisi olarak işlerine karışan ve durumundan sorumlu olan kimse, 4
vesait (*vasıta* ç.): araçlar, 9, 20
vesaya (*vasiyet* ç.): vasiyetler, 3
vezir: sivil rütbelerin en son aşamasından olan, 5

vicdan: bulunç, duyunç, bilinç (birçok yazıda)
vikaye: koruma, kayırma, 2, 8
vuhuş: yabaniler, vahşiler, yabani hayvanlar, 9
vukuf: anlama, bilme, bilgi, biliş, 2, 3, 8; durma, 29
vusul: varma, erişme, yetişme, ulaşma, 4, 8, 16
vücup: gereklik, gereklilik; *kat'iy-ül-vücup*, kesinlikle gerekli, 2, 8
vülat: valiler, 34, 36
yâd etmek: anmak, 2, 37
yakinen: kesinlikle, 2, 36
yek-vücadane: kaynaşmışçasına, tek bir insan gibi, 2, 36
yetim: öksüz, 5
zaaf: güçsüzlük, 3, 12
zahip: sanan, 6, 8, 15
zahir/zahire: açık, belli, görünüş, 3, 5, 6, 12, 16, 17
zail olmak: sona ermek, yok olmak, 9
zait/zaide: artan, artırılan, gereksiz, 3, 20
zalam: karanlık, 18
zaruret: zorunluluk, yoksulluk, 4, 6, 9, 12, 18, 27
zaruri/zaruriye: zorunlu (birçok yazıda)
zayi: yitik, elden çıkan, 7
zehap: sanı, 8, 15, 18
zerre: (çoğulu: *zerrat*): pek küçük parça, tozan, 4, 9
zeval: güneşin tam tepeye gelmesi, öğle vakti, öğle, 8; sona erme, son bulma, bitme, 12, 24
zevceyn: karı koca, eşler, 9
zıl: gölge, 17

zor-i bazu: pazı gücü, kol gücü, 4
zuhur (çoğulu: *zuhrat*): görünme, ortaya çıkma, baş gösterme (birçok yazıda)
zulmani: karanlıkla ilgili, 8
Zühal: Satürn, 10

EDEBİYAT

Roman, Öykü, Anlatı, Senaryo

İngiliz Müziği Peter Ackroyd

Chatterton Peter Ackroyd

Toplu Oyunlar Adalet Ağaoğlu

Ölmeye Yatmak Adalet Ağaoğlu

Bir Düşün Gecesi Adalet Ağaoğlu

Hayır Adalet Ağaoğlu

Romantik/Bir Viyana Yazı Adalet Ağaoğlu

Yazsonu Adalet Ağaoğlu

Suç ve Ceza Cem Aktaş

Sahtekâr Şırlı Ercüment Aytaç

Ve: Blues Ercüment Aytaç

Updike ve Ben Nicholson Baker

Gözün Kahverengi Suyu Memet Baydur

Çeşm-i Bülbülün İçindeki Cin A. S. Byatt

Piyanocalanlar Anthony Burgess

Yüce Sultan Miguel De Cervantes

Batan Güneş Osamu Dazai

Toplu Oyunları Kemal Demirel

Harran'da Dolunay Yeşim Dorman

Sarmal -Bütün Öyküler- Orhan Duru

Kısa-ı Enbiya haz. Orhan Duru

Av Ferit Edgü

Doğu Öyküleri Ferit Edgü

Şehrin İlik Solukları Tuncer Erdem

Eyülün Gölgesinde Bir Yazdı Ferit Edgü

Yaratık John Fowles

Stilller Max Frisch

Almanca'dan Öyküler haz. ve çev. Arif Gelen

Elveda Sidonie Eric Haki

Diri Gömülen Sâdık Hidâyet

Gramofon Hâlâ Çalıyor Selim İleri

Cahide, Ölüm ve Elmas Selim İleri

Fındık Sektiz Metin Kaçan

Modern İran ve Afgan Öyküleri Antolojisi

haz. ve çev. Mehmet Kanar

Buz Anna Kavan

Boşnak Edebiyatı Antolojisi haz. Fahri Kaya

Bütün Öyküler Feyyaz Kayacan

Ay Çarpması Ayinleri Bayram Keten

Çocuk Ölümü Şarkıları Hamdi Koç

Tanrı Geline Sibyl Pär Lagerkvist

Afrikalı Leo Amin Maalouf

Semerkant Amin Maalouf

Tanios Kayası Amin Maaloul

Doğunun Limanları Amin Maalouf

Altenburg'un Ceviz Ağaçları André Malraux

her biri bulutlu zirve Friederike Mayröcker

Golem Gustav Meyrink

Bekârlar Henry de Montherlant

Ruh İkizini Arar Mahir Öztaş

Soğuma Mahir Öztaş

Panayır/Sur Adnan Özyalçınar

Yazıcı'ya da Bir Yol Romanı Hüseyin Peker

Sorgulama Robert Pinget

Fantoline ile Agapa Arasında Robert Pinget

Proust Senaryosu Harold Pinter

Çöl Masalları Tayfun Pirselimoglu

Kayıp Zamanın İzinde –

Guermantes Tarafı Marcel Proust

Kayıp Zamanın İzinde – Çiçek Açmış

Genç Kızların Gölgesinde Marcel Proust

Balzac Kitabı haz. Mehmet Rifat

Dokuz Öykü J.D. Salinger

Franny ve Zooey J.D. Salinger

Pasaport Antonis Samarakis

Altın Meyveler Nathalie Sarraute

Gemi Adamları Zeyyat Selimoğlu

Böyle Yaşıyoruz Artık Susan Sontag

Zoo Viktor Şklovski

Bayan Mira'yla Ufak Bir Gezinti Semra Topal

Kambur ve Öncesi Necati Tosuner

Sisli ve Sonrası Necati Tosuner

Sancı.. Sancı... Necati Tosuner

Hay bın Yalқан İbn Sina/İbn Tufeyl

Mağara Arkadaşları Ayler Tunç

İti Faruk Ulay

Bech Döndü John Updike

Geçip Gitti Güçmen Kuşlar A. Didem Uslu

Kâmil ile Meryem'e Dair Artun Ünsal
Ayşığı Kuyumcuları Albert Vidalie
Aşkımumya Murat Yalçın
Enayi Bir Aşk Şiir Erkök Yılmaz
Abdullah'ın Ablası Şiir Erkök Yılmaz

Deneme, Araştırma, Eleştiri
Karşılaşmalar Adalet Ağaoğlu
Başka Karşılaşmalar Adalet Ağaoğlu
Geçerken Adalel Ağaoğlu
Zamansız Yazılar Füsün Akatlı
Gençlikte Yaşayan Umut Tomris Alpay
Şeytanın Gör Deddiği Çetin Altan
Dünyada Bırakılmış Mektuplar -Seçmeler-
 Çetin Altan

Dilimiz Üstüne Konuşmalar Melih Cevdet Anday
SİZ Roland Barthes
Bu Kalem Melûn® Enis Batur
Bu Kalem Bükalemün Enis Batur
Yazının Ucu Enis Batur
E/Bablı Yazıları Enis Batur
Edebiyat Üstüne Yazılar Murat Belge
Postika İlhan Berk
Logos İlhan Berk
Gandhi ya da Hint Kırızının Gölgesinde
 Salâh Birsal

Michel Butor Üstüne Doğuşmaları Michel Butor
Kutup Noktası Oğuz Demiralp
Okuma Defteri Oğuz Demiralp
Tarının Onuru İnsan Kemal Demirel
Çağının Tanığı Olmak Mehmet H. Doğan
İstanbul'un Orhan Duru
Seyir Sözcükleri Ferit Edgü
Yazmak Eylemi Ferit Edgü
Dram Sanatının Alanı Martin Esslin
Düşünceye Saygı Memet Fuat
Eleştiri Sorumluluğu Memet Fuat
İki Yönlü Yazışma Memet Fuat
Özgünlük Avı Memet Fuat
Unutulmuş Yazılar Memet Fuat

Her Yer Tiyatrodur Memet Fuat
Kusur Konusunda Algirdas-Julien Greimas
Çeviri: Dillerin Dili Akşit Gökçürk
Kara Anlatı Yazarı Semih Gümüş
Yazının ve Tarihlin Bilinci Semih Gümüş
Bozurdaki Yabancı Nedim Gürsel
Başkaldırın Edebiyat Nedim Gürsel
Paris Yazıları Nedim Gürsel
Güncelin Çağrısı Doğan Hızlan
Saklı Su Doğan Hızlan
Kitleler Kitabı Doğan Hızlan
Vejetaryenliğin Yararları Sâdık Hidâyet
Sanatsal Gerçeklikler, Olgular ve
Öteleri Hasan Bülent Kahrman
Dede Korkut'ta Renkler Seyfi Karabaş
Tiksinti Çağı Uğur Kökten
Seslerin Resmi Uğur Kökten
1900'e Veda Uğur Kökten
Sabahattin Ali - İnsan ve Eser
 Ramazan Korkmaz
Gündemdeki Sanatçı Onat Kutlar
Klasik Amerikan Edebiyatı Üstüne İncelemeler
 D. H. Lawrence
Rûzgâra Karşı Ömer Madra
İsrail'in Sûr'u Ahmet Oktay
Artakalan Zamanı Ertuğrul Özkök
Namık Kemal ve İbret Gazetesi
 Mustafa Nihat Özön
Yaşamın Kırılma Noktasında Dram Sanatı
 Sevdâ Şener
Yazıyla Yaşamak Güven Turan
D.H. Lawrence Mina Urgan
Virginia Woolf Mina Urgan
Alla Turca'nın Sonu Necdet Uğur
Tartışmalar Tahsin Yücel
Yazın, Gene Yazın Tahsin Yücel
Alınlar Tahsin Yücel
Samuel Beckett Tiyatrosu Ayşegül Yüksel

Y A P I K R E D İ Y A Y I N L A R I

Yaşantı

El Yazıklarına Vuruyor Güneş (1955-1990)

İlhan Berk

İnferno İlhan Berk

Kanatlı At İlhan Berk

Uzun Bir Adam İlhan Berk

Günce'den Eksiltmeler (1975-1995)

Mazhar Candan

Mavi Saçlı Kız Burçak Çerezcioglu

Bosnalılar Velibor Çoliç

O Pera'daki Hayalet haz. Sezer Duru-Orhan Duru

Ertuğrul Süvarisi Ali Bey'den Ayşe Hanım'a

Mektuplar haz. Canan Yücel Eronat

Yakup Kadri'den Hasan-Âli Yüce'ye Mektuplar

haz. Canan Yücel Eronat

İki Gözüm Azız Kardeşim Elendim

haz. Nüket Esen

Gölgenin Kadınları Berat Güncikan

İstanbul'da İki İstendinav Seyyah

Knut Hamsun, H.C. Andersen

Bedrettin Tuncel'e Mektuplar haz. Alpay Kabacalı

Kültürümüzden İnsan Adaları Alpay Kabacalı

Kerguelen Adalarındaki Kemar

Jean-Paul Kaufmann

Cangüncem küçük Iskender

Yansı Roman İsmet Kür

Bir Dağcının Güncesi Nasuh Mahruki

O Günler Boris Pasternak

Tüptek'de Bekir İv Psalti

Tolstoy'un Yaşamı Romain Rolland

Kansını Şapka Sanan Adam Oliver Sacks

Annem Sabiha Sertel Kımdı, Neler Yazdı

Yıldız Sertel

Amerikan Bıçımı Yaşam Zekeriya Sertel

Ben Mutlu Bir Down Annesiyim Elçin Tapan

Beni Okuyunuz, İlyas Mâcid ve Eserleri

haz. A. Mahir Toktan

Bir İmparatorluk Çökerken... -Anılar-

Cahit Uçuk

Benim Lokantaları Artun Ünsal

Dosdoğru Günlük Fikret Ürgüp

ŞİİR**İlan-ı Şiir** Serhan Ada**Avluda** Sina Akyol**Heyl Jack, Gary, Allen, Alpl** C. Hakan Arslan**Necroscoplum** Ömer Arakon**Aşağı Üsküdar** Ali Asker Barut**Kuzeye Giden İnce Yol** Matsuo Başô**Seyrüsefer Defterli** Enis Batur**Doğu-Batı Dîvanı** Enis Batur**Seçme Şiirler 1947-1997** Taner Baybars**Çiçek Dünyalar** Sami Baydar**Asılı Eros -Çeviri Şiirler-** İlhan Berk**Sofokles'in Antigone'si** Bertolt Brecht**Varduman** Salâh Bîrsel**Şiir ve Yaşam** Ali Cengizkan**Şiir Atlası 2** haz. Cevat Çapan**Şiir Atlası 3** haz. Cevat Çapan**Sefiris-Profil** haz. Cevat Çapan**Eski Yağmurları Dinliyordum...** Arif Damar**Sefiri** Salih Ecer**Yanmı Damla** haz. Gültekin Emre**Siyaha** Elveda Gültekin Emre**Seçme Şiirler** Louise Glück**Romeo ve Romeo** Ahmet Güntan**Eski Mısır'dan Şiirler** haz. Talat Sait Halman**Değilğin Arifesinde** Friedrich Hölderlin**Ait'siz Kimlik Kitabı** Mustafa Irgat**Unutulmuş Şiirler** Antolojisi haz. Reşit İmrahor**daha iyisi saksofon – seçme şiirler** Ernst Jandl**Gül Yaprağın' Döktü Bugün - Ağtlar**

haz. Alpay Kabacalı

Sarı Defterdekiler-Folklor Derlemeleri

Yaşar Kemal

Şiirledeğnek küçük İskender**Periler Ölüken Özü Diler** küçük İskender**Yirmi5April** küçük İskender**Simone Martini'nin Dünyevi ve Semavi**

Yolculuğu Mario Luzi

Türkiye Şiirleri Richard McKane**Mağrur Olma Padişahım** Roni Margulies**Bilirim Niye Yanık Öter Ney** Roni Margulies**Bir Dünyalının Notları -Toplu Şiirler-** Özkan Mert**Toplu Şiirler** Ahmet Oktay**Gözüm Seçirdi Vakitten** Ahmet Oktay**Söz Acıda Sınandı** Ahmet Oktay**1945 Sonrası İsveç Şiiri Antolojisi**

haz. Lütfi Özkök - Yüksel Peker

Balkur'da Akşam Yemeği Demir Özlü**Babam Benden Hiçbir Şey Anlamıyor**

Barış Pirhasan

Seçilmiş Şiirler Ali Püsküllüoğlu**Siyah İnciler** Mehmed Rauf**Gece Yazı-çeviri şiirler**

Oktay Rifat-Samih Rifat

İtalyan Hermetik Şiiri Antolojisi

haz. Işıl Saatçioğlu

Ungaretti – Profil haz. Işıl Saatçioğlu**Gençlik Ayınları** Zafer Şenocak**Toplu Şiirler 1971-1995** Tuğrul Tanyol**Toplu Şiirler** Güven Turan**101 Bir Dize** Güven Turan**Kubnistürk Şiiri Antolojisi** haz. Mehmet Yaşın**1945 Sonrası Fransız Şiiri Antolojisi**

haz. Levent Yılmaz

Kayıp Ruhlar İsimsiz Adalar Levent Yılmaz**20 Ş.** Necmi Zekâ

BÜTÜN ESERLERİ**Gülten Akin**

Toplu Şiirler (1956-1991)
 Sonra İşle Yaşlandı
 Şiir Üzerine Notlar
 Şiiri Düzde Kuşatmak
 Toplu Oyunlar

Sabahattin Kudret Aksal

Bütün Şiirleri (1938-1993)
 Batık Kent (Son Şiirleri)
 Öyküler
 (Gazoz Ağacı, Yaralı Hayvan ve Ötesi)

Ece Ayhan

Morötesi Requiem
 Bütün Yort Savul'lar!
 Son Şiirler
 Başbozuk Günceler
 Şiirin Bir Altın Çağı
 Dipyazıları
 Aynalı Denemeler!

Füruzan

Kırk Yedili'ler
 Berlin'in Nar Çiçeği
 Balkan Yolcusu
 Gecenin Öteki Yüzü
 Gül Mevsimidir
 Parasız Yatılı
 Benim Sinemalarım
 Kuşatma
 Lodoslar Kenti

Ercüment Behzad Lâv

Bütün Eserleri

Behçet Necatigil

Bütün Şiirleri (1938-1958)
 Bütün Şiirleri (1948-1972)
 Bütün Şiirleri (1970-1979)
 Ertuğrul Faciası

Tezer Özlü

Eski Bahçe Eski Sevgi
 Çocukluğun Soğuk Geceleri
 Yaşamın Ucuna Yolculuk
 Kalanlar
 Tezer Özlü'den Leyla Erbil'e Mektuplar
 Tezer Özlü'ye Armağan

Cemal Süreya

"Güvercin Curnalası" - konuşmalar
 Seveda Sözleri
 Yürek ki Paramparça -Çeviri Şiirler-
 Günler
 Aritmetik İyi Kuşlar Pekiyi

KÂZİM TAŞKENT**KLASİK YAPITLAR DİZİSİ**

Yeni Hayat Dante Alighieri
 Portekiz Mektupları Anonim
 Yanık Njál'in Sagası Anonim
 Tiyatro ve İkiz Antonin Artaud
 İç Deney Georges Balaille
 Genel Dilbilim Sorunları Emile Benveniste
 Yazınsal Uzam Maurice Blanchot
 Pasajlar Walter Benjamin
 Don Quijote Miguel De Cervantes
 Canterbury Hikâyeleri Geoffrey Chaucer
 Denemeler Samuel Taylor Coleridge
 Seçilmiş Şiirler John Donne
 Leviathan Thomas Hobbes
 Sirte Kıyısı Julien Gracq
 Ulysses James Joyce
 Bir Kadının Portresi Henry James
 Amphitryon Heinrich von Kleist
 Bütün Oyunları Christopher Marlowe
 Locus Solus Raymond Roussel
 Sessizlik Zamanı Luis Martín-Santos
 II. Richard William Shakespeare
 Eupalinos ve Ötekî Söyleşimler Paul Valéry
 İngiliz Posta Arabası Thomas de Quincey
 Ak Şeytan John Webster